

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВАЖЕНІНА Олена Григорівна

УДК 811.161.2'373.7-312.9

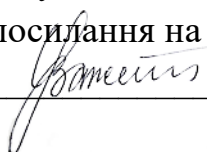
ДИСЕРТАЦІЯ

**АВТОРСЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАГАЛЬНОНАРОДНИХ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ХИМЕРНІЙ ПРОЗІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА**

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. Г. Важеніна

*Дисертація є ідентичною
іншим примірникам дисертації
Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради К 11 051.14
к.ф.н. _____ О. О. Залужна*

Науковий керівник:
Загнітко Анатолій Панасович,
доктор філологічних наук,
професор, член-кореспондент НАН
України

Вінниця – 2018

АНОТАЦІЯ

Важеніна О. Г. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2018.

У дисертації виконано комплексний аналіз авторських видозмін фразеологічних одиниць у химерній прозі Євгена Гуцала. На об'ємному фактичному матеріалі (близько 7 тисяч фразеовживань), вибраному з химерної трилогії письменника «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет», вивчено й визначено статус фразеологічної одиниці в химерній прозі, її функції у розкритті авторських інтенцій та особливості взаємодії з контекстом.

Удосконалено термінологійний апарат фразеологічних трансформацій щодо гіперо-гіпонімної номінації. Розроблено типологію авторських трансформацій із урахуванням змін структури та/або семантики фразеологізму, упорядковано прийоми їх авторської реалізації, класифіковано авторські вияви кожного прийому у досліджуваних текстах, встановлено продуктивність використання та прагматичний ефект фразеологічних видозмін у химерній прозі Євгена Гуцала. Досліджено комбінування кількох прийомів авторської трансформації у межах одного фразеовживання; виявлено і вивчено абсолютні фразеологічні інновації письменника.

У дисертації підтверджено системний характер авторського фразеотворення, використаного Євгеном Гуцалом у химерній трилогії, розкрито вагомість значення авторських фразеологічних трансформацій загальнонародної фразеології у жанротворенні, текстотворенні, заголовкотворенні химерної прози.

У вступі подано загальну характеристику роботи: обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет, зазначено

матеріал, з'ясовано методи дослідження, висвітлено теоретичне значення, наукову новизну і практичну цінність роботи, схарактеризовано ступінь апробації результатів дисертації, визначено структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження фразеологічних видозмін у тексті» з опертям на праці відомих фразеологів Л. Авксентьєва, М. Алефіренка, С. Гавріна, В. Жукова, О. Куніна, В. Мокієнка, О. Молоткова, Л. Скрипник, Г. Удовиченка, Д. Ужченка, М. Шанського подає аналіз кваліфікаційних ознак ФО й авторську інтерпретацію фразеологічної одиниці, яку кваліфіковано як текст, що сформований у межах національного дискурсу, котрий є вираженням особливої ментальності. Використання такого тексту (фразеологізму) сприяє активізації певних рис мови й потребує особливої граматики й особливих правил лексики. Саме тому фразеологізм не можна сприймати як слово чи поєднання слів, а отже, поділяти всі фразеологізми на словосполучення й речення. Кожний фразеологізм є культурним текстом. До того ж фразеологізм є результатом процесу інтерпретації дійсності, а не її номінацією.

Висвітлено історію вивчення видозміни ФО з наголошенням проблеми індивідуально-авторського використання ФО, скваліфіковано наукові підходи до вивчення процесів авторської видозміни ФО в лінгвістичній традиції. Зроблено спробу упорядкувати терміносистему на позначення авторських трансформацій ФО в художньому мовленні. Розмежовано способи і прийоми авторського перетворення ФО. Термін прийом трансформації вжито як видовий (гіпонім) щодо родового терміна (гіпероніма) спосіб трансформації. Аспект дослідження зумовив необхідність уточнення наявних способів трансформації ФО й запровадження власних термінів на позначення способів трансформації ФО – фразеологічна варіація, семантична модифікація і структурно-семантична трансформація.

Описано кваліфікаційні та класифікаційні параметри української химерної прози, приділено увагу історії виникнення жанру химерної прози, мотивам

звернення письменників до нього, проаналізовано літературознавчі й лінгвістичні праці, у яких розглянуто визначальні риси цього жанру на образно-змістовому й мовно-стильовому рівнях, проаналізовано химерну трилогію Євгена Гуцала як кульмінацію химерної течії в українській літературі.

Обґрунтовано думку про те, що трансформацію загальнонародної фразеології у химерних романах Євгена Гуцала потрібно розглядати не як окремі стилістичні прийоми, а як важливу ознаку мовленнєвої організації химерної прози письменника, спрямовану не стільки на конкретизацію, розвиток чи поглиблення змісту химерної прози, скільки на підкреслено експериментальну «гру» з названими мовними одиницями, яка естетизує висловлення, химеризує авторську оповідь, художньо увиразнює й насичує зміст тексту.

Виявлено й вивчено абсолютні фразеологічні інновації письменника, що не мають узуального відповідника, основна ознакою яких є непохідність. Встановлено, що okazіональні ФО пов'язані з сюжетом тексту і мають тісний зв'язок з контекстом, функціонують переважно в одиничному комунікативному акті, лише в тому контексті, у якому виникають. Ядро okazіональних ФО становлять фраземи й тавтологічні фразеологічні вирази, периферію – компаративні звороти, перифрази, афоризми.

Окремий підрозділ присвячено методам і методикам аналізу видозмінених фразеологічних одиниць з обґрунтуванням застосовуваних методів дослідження.

Розділ 2 «Структурно-семантична трансформація фразеологічних одиниць у химерній трилогії Євгена Гуцала: прийоми реалізації, авторські вияви, функційна мотивація» присвячений детальному розгляду способу структурно-семантичної трансформації, що виявлюваний у 10 прийомах, які розподілені за трьома групами: прийом якісної зміни ФО (субституція компонентів ФО); прийоми кількісної зміни фразеологізмів (поширення фразеологічної одиниці, усічення фразеологічної одиниці, фразеологічний натяк, розгорнута метафора, контамінація, відфраземна деривація); прийоми структурної зміни ФО – фразео-

логічна інверсія, синтаксична трансформація, дистантне розташування компонентів фразеологічної одиниці). У дослідженні встановлено високу продуктивність у текстах химерної прози Євгена Гуцала таких прийомів структурно-семантичної трансформації: субстантивації компонентів ФО, поширення компонентного складу ФО, фразеологічного натяку й широку палітру їх авторських виявів.

У розділі 3 «Семантична модифікація фразеологічних одиниць у химерній трилогії Євгена Гуцала: прийоми реалізації, авторські вияви, функційна мотивація» розглянуто систему прийомів семантичної модифікації, що реалізована через 8 прийомів. Встановлено високу частотність таких прийомів семантичної модифікації, як: зміна модальності, компаративація фразеологічної одиниці, подвійної актуалізація.

На ґрунті аналізу фактичного матеріалу в дисертації поглиблено кваліфікацію спектру традиційних прийомів розглянутих способів трансформації фразеологізмів індивідуально-авторськими прийомами Євгена Гуцала. Систему прийомів структурно-семантичної трансформації доповнено групою прийомів структурної зміни ФО (прийоми синтаксичної трансформації, фразеологічної інверсії, дистантного розташування компонентів ФО), а систему прийомів семантичної модифікації розширено прийомами компаративації, атрибутивації й адвербіалізації фразеологічної одиниці.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, спосіб трансформації фразеологізму, прийом трансформації фразеологізму, конвергенція, узуальна фразеологічна одиниця, okazionalna фразеологічна одиниця.

SUMMARY

Vazhenina O. G. The Author's Transformations of the National Phraseological Units in Yevhen Gutsalo's Whimsical Prose. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2018.

The thesis represents a complex analysis of the author's transformations of the national phraseological units (hereafter PhU) in Yevhen Gutsalo's whimsical prose. On the voluminous empirical material (about 7 thousand units), selected from the writer's whimsical trilogy ("The Borrowed Man", "The Private Life of a Phenomenon", "Parade of Planets"), the status of the phraseological unit in the whimsical prose is identified and studied; its functions in revealing the author's implications and peculiarities of interaction with the context are surveyed.

The paper offers the improved terminological inventory of phraseological transformations in terms of their hyper-hyponymic nomination. The typology of the author's transformations is developed, it takes into account the changes in the structure and / or the PhU's semantics; means of the author's interpretation of the analysed units are systematised; the expression of each means in the texts under study is classified; the productivity of the phraseological changes and their pragmatic effect are defined. The combination of several means of the author's transformations within a single PhU is surveyed; absolute phraseological innovations of the author are singled out and studied.

The research supports the systemic character of the author's phraseobuilding, used by Yevhen Gutsalo in his whimsical trilogy; the paper also reveals the value of the author's phraseological transformations of national PhUs when creating the genre, the text, the plot, the title of the whimsical prose.

The **introduction** contains the general characteristic of the paper where the choice of the research topic is explained; the paper goal and the tasks are stated; the object and the subject are formulated; the empirical material is clarified; the research methods are

established; the scientific novelty, theoretical and practical value are outlined; the author's publications on the topic are highlighted, etc.

The first chapter **“Theoretical and methodological principles of the phraseological transformations research in the text”** outlines the works on phraseology by such prominent scholars as L. Avksentiev, M. Alefirenko, S. Gavrin, V. Zhukov, O. Kunin, V. Mokienko, O. Molotkov, L. Skripnik, H. Udovichenko, D. Uzhchenko, M. Shansky which allows to specify the inventory of the PhU qualifying features and to offer the researcher's interpretation of the PhU which is viewed as the text formed within the national discourse framework and which functions as the specific national mentality expression. The use of such text (i.e. PhU) promotes certain features of the language and requires the application of specific grammatical and lexical rules, the consequence of which is impossibility to interpret the PhU as the word or the combination of words, thus makes it hard to stratify all PhUs into the groups of word-combinations and sentences. Each PhU is a cultural text and, in addition, the result of the reality interpretation process as opposed to its nomination.

The thesis terminological inventory is systemitised according to hyper-hyponymic nomination of the phraseological transformations. The researcher offers to understand the term “transformation method” as the one expressing the generic notion of the name and it is interpreted as a system of the author's PhUs transformation methods which are united by common features aimed at the expression of the author's intentions in the belles-lettres writing. The term “transformation means” is interpreted as a type and a constituent part of the method which lies in the intentional change of the PhU's structure and / or semantics with certain stylistic aim. The quantitative analysis of each PhU method allows to come to conclusion that the more varied the inventory of means are within the method, the fuller and more effective the method is.

Phraseological transformations in their broad sense are diversified into three groups: the first is constituted by phraseological variations, the second embraces structural-semantic transformations, the third contains semantic transformations. The main attention is attached to the PhUs structural-semantic transformation as variation,

modification, and transformation have different functional load in the phraseological literary continuum. Paradigmatic fixation and the PhU's establishment become basic for variation as it is oriented towards full formal expression of the PhU's function in different discourses. Modification is the first stage when the sub-central forces in phraseology are activated as its directions predetermine the author's individual fixation which is not always supported by the corresponding usual practices. Transformation is characterised by sub-central force of the highest degree as it is important here to keep only the notional core and its formal expression moves back to background, it is detached.

It is found that the national PhUs transformations in Yevhen Gutsalo's whimsical prose must be viewed not as separate stylistic devices but as an important feature of Yevhen Gutsalo's whimsical prose language organisation aimed rather not at detailing, development, or deepening of the contents of the whimsical prose but at distinctive experimental play with nominal language units which performs the aesthetic function in the text, makes the author's narration whimsical, and enlarges and deepens the artistic message conveyed.

The second chapter of the research "Structural-semantic transformations of the PhUs in Yevhen Gutsalo's whimsical prose: ways of implementation, the authorial methods, functional motivation" is devoted to the detailed analysis of the ways PhUs transform structurally and semantically, which is represented by 10 means stratified into three groups: the PhU's qualitative change (the substitution of the components); the PhU's quantitative change (the PhU's spread, the PhU's shortening, phraseological hint, developed metaphor, contamination, sub-phraseological derivation); the PhU's structural change (phraseological inversion, syntactic transformation, distant placement of the PhU's components). In addition, the research points out to the high productivity of the following structural-semantic means of transformation: the PhU's components substantivisation; the PhU's componential structure development; phraseological hint and varied numerous examples of their authorial expression.

The third chapter “Semantic modifications of the PhUs in Yevhen Gutsalo’s whimsical prose: ways of implementation, the authorial methods, functional motivation” outlines the system of semantic modification means which are represented in 8 means. It is found that the following means of semantic modification are characterised by high level of productivity: the change of modality, PhU’s comparativity, double actualisation.

The empirical material analysis allows to diversify the spectrum of traditional techniques applied for the PhU’s transformations with the help of the author’s unique means. The system of structural-semantic transformation means is enlarged by a group of the PhU’s structural changes, among which it is possible to find syntactic transformation, phraseological inversion, distant placement of the PhU’s components. The semantic transformation system is also broadened by methods of comparison, attributisation, and adverbialisation of the PhU.

Keywords: phraseological unit, means of the phraseological unit transformation, methods of the phraseological unit transformation, convergence, usual phraseological unit, occasional phraseology unit.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ФО – фразеологічна одиниця

ТФО – трансформована фразеологічна одиниця

МФО – модифікована фразеологічна одиниця

ВФО – варіант фразеологічної одиниці

УФО – узуальна фразеологічна одиниця

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).

ФСУМ - Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови: Близько 2 500 виразів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Освіта, 1998. – 224 с.

УНПП - Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / [упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963. – 790 с.

ЗАГАДКИ – Загадки / упорядкування, вступна стаття та примітки І. П. Березовського. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 511 с.

ПЧ – «Позичений чоловік» (книга перша химерної трилогії Є. Гуцала)

ПЖФ – «Приватне життя феномена» (книга друга химерної трилогії Є. Гуцала)

ПП – «Парад планет» (книга третя химерної трилогії Є. Гуцала)

ЗМІСТ

Анотація	2
Список скорочень та умовних позначень	10
ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ВИДОЗМІН	23
1.1. Концептуальні виміри ФО.....	23
1.2. Структура ФО: константні та змінні компоненти	36
1.3. Видозміни ФО як об'єкт лінгвістичних досліджень: історія дефініцій та проблема розмежування	41
1.4. Українська химерна проза: кваліфікаційні та класифікаційні виміри	51
1.5. Статус ФО у химерній прозі Євгена Гуцала	59
1.5.1. Жанровотвірний потенціал ФО у химерній прозі.....	59
1.5.2. Заголовкотвірні функції ФО у химерній прозі.....	68
1.6. Методи й методики аналізу видозмінених ФО у мові художнього твору.....	71
Висновки до розділу 1	81
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХИМЕРНІЙ ТРИЛОГІЇ ЄВГЕНА ГУЦАЛА: ПРИЙОМИ РЕАЛІЗАЦІЇ, АВТОРСЬКІ ВИЯВИ, ФУНКЦІЙНА МОТИВАЦІЯ	85
2.1. Прийоми структурно-семантичної трансформації ФО у химерній трилогії Євгена Гуцала	85
2.2.1. Авторські вияви мінімальної субституції компонента ФО.....	86
2.2.1.1. Синонімічна субституція компонента ФО	97
2.2.1.2. Антонімічна субституція компонента ФО.....	100
2.2.1.3. Внутрішньо тематична субституція компонента ФО.....	102

2.2.1.4. Субституція словами, що семантично не пов'язані з субститутом	104
2.2.2. Авторські вияви помірної субституції компонентів ФО	112
2.2.3. Авторські вияви максимальної субституції компонентів ФО	115
2.3.1. Прийом поширення ФО	122
2.3.2. Авторські вияви інтерпозитивного поширення ФО	124
2.3.3. Авторські вияви постпозиційного поширення ФО	128
2.3.4. Авторські вияви препозиційного поширення ФО	135
2.3.5. Авторські вияви комбінованого поширення ФО	136
2.4.1. Прийом усічення компонентного складу ФО	139
2.4.2. Авторський вияв постпозиційного усічення ФО	142
2.4.3. Авторський вияв препозиційного усічення ФО.....	144
2.4.4. Авторський вияв інтерпозиційного усічення ФО	146
2.5.1. Фразеологічний натяк	149
2.5.2. Авторські засоби реалізації фразеологічного натяку	152
2.6.1. Контамінація фразеологічних одиниць	169
2.6.2. Авторські засоби реалізації контамінації фразеологічних одиниць	170
2.7.1. Розгорнута метафора та авторські засоби її реалізації	187
2.8.1. Відфраземні деривати	198
2.9.1. Прийоми структурної видозміни фразеологічних одиниць	204
2.9.1.1. Авторські вияви фразеологічної інверсії	205
2.9.1.2 Синтаксична трансформація фразеологічних одиниць	210
2.9.1.3 Дистантне розташування компонентів ФО.....	217
Висновки до розділу 2	219
РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИЧНА МОДИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХИМЕРНІЙ ТРИЛОГІЇ ЄВГЕНА ГУЦАЛА: ПРИЙОМИ РЕАЛІЗАЦІЇ, АВТОРСЬКІ ВИЯВИ, ФУНКЦІОНАЛЬНА МОТИВАЦІЯ	222

3.1. Прийоми семантичної модифікації ФО у химерній трилогії Євгена Гуцала	222
3.2. Подвійна актуалізація ФО.....	223
3.3. Дефразеологізація ФО.....	247
3.4. Прийоми власне семантичної модифікації ФО	253
Висновки до розділу 3	260
ВИСНОВКИ	262
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	267
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	302
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	304
ДОДАТКИ	305
Додаток А. СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ	

ВСТУП

Мовотворча практика письменника є потужним джерелом збагачення загально-національної фразеології. Авторська специфіка у використанні мовних засобів зумовлена загальним станом мови відповідної епохи й тим літературно-стильовим напрямом, до якого належить письменник. Поява у 60–80-х рр. ХХ ст. в українській літературі химерної прози відразу привернула увагу дослідників не лише новизною жанру, а й незвичністю його мовотворення, найістотнішою прикметою якого більшість дослідників визнає фольклорність. На думку Л. Лавринович, химерність була своєрідним засобом виходу за межі тоталітарного соцреалістичного тиску в русло іншої – мовної – реальності, що давав можливість бодай на поетикальному, стильовому рівнях виявляти творчу свободу. Письменники-химеристи прагнули зберегти власне національне обличчя, відстояти і донести до читача свої переконання. Мистецька позиція Євгена Гуцала виражена трилогією «Позичений чоловік» (1981) (далі ПЧ), «Приватне життя феномена» (1982) (далі ПЖФ), «Парад планет» (1984) (далі ПП), яка стала новою сторінкою розвитку української химерної прози. М. Слабошпицький зазначав: «Такої кількості рецензій, які з'явилися з приводу Гуцалових химерних романів, у іншого письменника не набереться навіть за всю його творчу біографію»¹, тому що митець був сильний у «мовному живописі й поетичній оркестрації»². І лінгвісти і літературознавці одностайні в думці, що мова є «головним героєм» творів Євгена Гуцала.

Нові оригінальні форми романного мислення Євгена Гуцала поставали предметом не лише літературознавчих (праці А. Горнятко-Шумилович, М. Жулинського, О. Журавської, Н. Зборовської, А. Кравченка, О. Ковальчук, П. Майдаченка, М. Павлишина, В. Чайковської, та ін.), а й лінгвістичних студій. З-поміж дослідників-лінгвістів химерної манери оповіді митця варто назвати:

¹Слабошпицький М. Поміж дерев і людей, наодинці з собою (Євген Гуцало: літературна біографія на тлі епохи). *Літературна Україна*. 2007. 18 січня (№ 2). С. 1; 7.

²Там само.

Н. Бойко (фразеологічні синоніми), Л. Давиденко (традиційні фразеологізми), Ж. Колоїз (парономазія, антонімія фразеологічних одиниць), Є. Конопленко (прислівникові фразеологізми), О. Семенюк (загадки, прислів'я і приказки), Н. Пасік (фразеологізми як доміанти химерності художнього мовлення Євгена Гуцала), А. Попович (ономастичні засоби створення комічного; комічні евфемізми), А. Поповського (фразеологічні одиниці зі значенням «говорити» й «мовчати»). Предметом їх уваги здебільшого був перший роман із химерної трилогії, а другий і третій романи досліджувалися частково і принагідно.

Неможливо не помітити оригінальності авторської стилістики химерних романів Євгена Гуцала, яка полягає насамперед у використанні широкої палітри авторських трансформацій загальнонародної фразеології. Трансформаційний потенціал фразеологічних одиниць (далі ФО) митець використовує для оновлення традиційних і розвитку додаткових ресурсів комунікації.

Химерна проза Євгена Гуцала є авторською лабораторією з винайденням майстром слова оригінальних прийомів використання загальнонародної фразеології і створення власних фразеологічних новотворів. Його мова – це суцільні авторські знахідки. Здається, Є. Гуцало дослухався до думки О. Довженка про те, що письменник має бути не фотографом, а селекціонером, який формує сучасну літературну мову. Для збагачення фразеологічного фонду сучасної української мови Є. Гуцало зробив неоціненний внесок. Підтвердженням цього є фразеологічні одиниці з химерної трилогії, включені до фразеологічних словників української мови.

Актуальність дослідження зумовлена: 1) значущістю химерної трилогії Євгена Гуцала для розвитку української фразеології; 2) відсутністю комплексного аналізу авторських видозмін фразеологізмів у химерній прозі письменника; 3) потребою системного дослідження авторських трансформацій загальнонародної фразеології в химерній прозі Є. Гуцала, що дасть змогу найбільш адекватно й вичерпно витлумачити типологію авторських видозмін ФО. Це конче потрібно для розв'язання таких складних теоретичних проблем фразеостилістики, як

вивчення трансформаційного потенціалу ФО, стилістичних функцій трансформованих ФО в химерних творах, а також експресивних можливостей видозмінених фразеологічних одиниць.

Вивчення авторської фразеології у вітчизняному мовознавстві проблема не нова. Звернення до неї мотивовано новим підходом до кваліфікації і класифікації авторських трансформацій ФО з урахуванням досягнень лінгвістичної науки, що розширює спектр дослідження, уможливорює простеження динаміки й інноваційних процесів у сфері фразеології, а також зміну акцентів у наукових пошуках, адже мова – не лише інструмент комунікації, а й засіб категоризації позамовної діяльності людини.

Не менш актуальним на сьогодні постає системне вивчення фразеології окремого письменника на ґрунті цілісного аналізу текстів з урахуванням сучасних методів дослідження з метою вивчення мовленнєвих впливів на структуру й семантику, ролі контексту в розкритті імпліцитних потенційних можливостей фразеологічних одиниць, шляхів узуалізації мовленнєвих варіантів, а також їх комунікативно-функційних властивостей у художньому тексті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано у межах наукових тем кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання» (номер державної реєстрації 0115U000088) (2015–2017 рр.), «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна грамати́ка: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (номер державної реєстрації 0118U003137) (2018–2020 рр.). Тема дисертації Вченою радою Донецького національного університету (протокол № 1 від 30 січня 1998 р.) та уточнена Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 4 (13) від 27 листопада 2017 р.) і погоджена в Науковій раді «Закономірності розвитку мов і практика

мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (протокол № 5 від 22 грудня 1997 р.).

Метою роботи є комплексний аналіз авторських трансформацій загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала з визначенням їх типологічних моделей і класифікаційних вимірів.

Заявлена мета мотивує розв'язання таких **завдань**:

1) зібрати й систематизувати фактичний матеріал дослідження для наукової інтерпретації закономірностей авторської трансформації загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала;

2) встановити природу фразеологічних трансформацій, упорядкувати термінологічну основу досліджуваної проблеми;

3) проаналізувати жанрову своєрідність української химерної прози загалом і химерної трилогії Євгена Гуцала зокрема і статус у ній ФО;

4) типологізувати авторські видозміни ФО у химерній трилогії письменника;

5) з'ясувати статус і функції авторських трансформацій і модифікацій ФО у художній архітектоніці химерної прози митця;

6) визначити внутрішньомовні чинники авторських трансформацій ФО, з'ясувати шляхи й засоби реалізації авторських інтенцій у химерній трилогії Євгена Гуцала.

Об'єктом дослідження стали фразеологічні трансформації та модифікації, виявлені в текстах химерної прози Євгена Гуцала.

Предметом дослідження слугували структура, семантика, функції та прагматичний потенціал фразеологічних одиниць у текстах химерної прози Євгена Гуцала.

Матеріалом дослідження кваліфіковано українські фразеологізми (узуальні й авторські) (загальний обсяг близько 7000 одиниць), одержані шляхом суцільної вибірки з химерної трилогії Євгена Гуцала «Позичений чоловік» (1981), «Приватне життя феномена» (1982), «Парад планет» (1984).

Для встановлення нормативної форми і змісту фразеологізмів за основу взято фразеологічні словники й паремійні збірники, зокрема «Словник фразеологізмів української мови» (2008), «Фразеологічний словник української мови» (В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко (1998)), пареміологічний збірник «Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період» (упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут (1963)) та інші фразеографічні видання.

Вилучений фактичний матеріал опрацьовано за допомогою таких **методів дослідження**: *індуктивний* та *описово-аналітичний* методи використано для накопичення, систематизації й аналізу фактичного матеріалу; метод *фразеологічного аналізу* – для виявлення фразеологічності словосполучення; *структурний і семантичний* методи – для аналізу текстової інтеграції фразеологізмів; *зіставний аналіз* – для зіставлення узуальних і авторських (оказіональних) ФО; для встановлення авторських інтенцій і текстотвірних потенцій трансформованих ФО застосовано метод *контекстологічного (контекстуального) аналізу*; для коректної інтерпретації фразеологічного значення використано метод *фразеологічної ідентифікації*. Квантитативний аналіз джерельної бази здійснено з використанням методу *кількісної обробки результатів*. *Методи компонентного аналізу і компонентного синтезу* застосовано для визначення нових компонентів ФО, вияву значення ФО, зумовленого впливом контекстного оточення, у вимірюванні рівня синонімічності ФО.

Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і закордонних науковців у сфері фразеології, роботи з логіки висловлень, праці з проблем моделювання, дослідження з вивчення компонентного аналізу ідіом, семантичної комбінаторики, а також студювання з теорії ідіоматики, фразеологічних трансформацій, дослідження української химерної прози.

У роботі витримано широке розуміння фразеології, яке підтримує більшість науковців (Л. Авксентьев, Г. Їжакевич, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, В. Ужченко та ін.), до аналізу залучено повністю й частково переосмислені ФО (крім фразем, залучені паремії, крилаті вислови, афоризми і т. ін.). Таке розуміння обсягу

фразеології виправдане тим, що ФО всіх типів семантичної злютованості у трансформаціях створюють стилістико-прагматичний ефект.

Фразеологічні трансформації в широкому розумінні диференційовано на три групи: перша – у фразеологічні варіації, друга – структурно-семантичні трансформації, третя – семантичні модифікації. Основна увага зосереджена на другій і третій групах фразеологічних видозмін, оскільки варіація, модифікація і трансформація мають різне функційне навантаження в художньому фразеологічному просторі. Для варіації основним постає парадигмальне закріплення й усталення ФО, тому що варіація зорієнтована на повноцінне формальне вираження функціонування ФО в різних дискурсивних практиках. Модифікація – це перший етап активізації відцентрових сил у фразеології, оскільки її напрями умотивовують індивідуально-авторське закріплення, що не завжди підкріплюване відповідними узусними практиками. Трансформація має відцентрову силу найвищого гатунку, тому що в її обширі істотним є збереження лише змістового тла, а формальне вираження відступає на другий план, воно відсторонене.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що за результатами дослідження *вперше*:

- здійснено комплексний аналіз прийомів трансформації фразеологічних одиниць у химерній прозі Євгена Гуцала, встановлено найпродуктивніші прийоми трансформації та модифікації ФО, що є домінантними та жанротвірними для химерної прози Євгена Гуцала;

- розширено систему прийомів структурно-семантичної трансформації прийомом синтаксичної трансформації, прийомом синтаксичної інверсії, прийомом структурної інверсії, прийомом структурно-семантичної інверсії, прийомом дистантного розташування компонентів ФО;

- введено до системи прийомів семантичної модифікації прийоми компаративації ФО, атрибутивації ФО й адвербіалізації ФО;

- встановлено функції трансформованих ФО в химерній прозі;

- уведено в обіг оригінальний некодифікований фразеологічний матеріал і потенційні фразеосполуки, вилучені з химерної трилогії Євгена Гуцала.

У дослідженні удосконалено:

- термінологійний апарат фразеологічних трансформацій щодо їх гіперогіпонімної номінації;

- типологію авторських трансформацій із урахуванням змін структури та/або семантики фразеологізму, упорядковано прийоми їх авторської реалізації.

Теоретичне значення роботи мотивоване тим, що за результатами дослідження уточнено специфіку і функції трансформованих ФО, удосконалено термінологійний апарат на позначення способів і прийомів авторської трансформації ФО, розширено спектр авторських видозмін фразеологізмів.

Основні положення та результати дослідження сприятимуть подальшому опрацюванню теоретичних проблем лінгвістики тексту, фразеологічної стилістики, поглибленню знань про природу фразеологізмів, фразеологічного значення, трансформаційного потенціалу різних типів фразеологічних одиниць.

Практичне значення. Зібраний фактичний матеріал і результати дослідження можуть бути використані: для внормування і кодифікації авторських ФО у словниках нового покоління, зокрема загальномовних, тлумачних і фразеологічних, для укладання словників індивідуально-авторських фразеовживань; у курсах із лексикології, фразеології, лінгвістики тексту, стилістики художнього тексту, на спецсемінарах із лінгвістичної інтерпретації художнього тексту; при написанні курсових та кваліфікаційних робіт студентів. Загальні принципи й методи аналізу можуть бути використані у подальших порівняльних лінгвістичних дослідженнях художнього мовлення окремих авторів.

Основні результати проведеного дослідження внесено до лекційних курсів навчальних дисциплін «Сучасна українська мова: Фразеологія», «Стилістика (розділ «Фразеостилістика»)» та «Лінгвістика тексту», а також до авторського спецкурсу «Лінгвістична інтерпретація художнього тексту», що викладаються на

філологічному факультеті Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Особистий внесок здобувача. Всі результати дослідження щодо теоретичного обґрунтування способів авторської видозміни ФО, інтерпретації прийомів структурно-семантичної трансформації та семантичної модифікації, а також висновки про трансформаційний потенціал різних ФО у химерній прозі Євгена Гуцала отримано особисто здобувачем.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження були виголошені у формі доповідей на наукових конференціях різного статусу: Міжнародній науково-теоретичній конференції «Функціональна граматика – II» (м. Донецьк, 1999); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Граматичні читання – III» (м. Донецьк, 2005); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми фразеології» (м. Сімферополь, 2009); Міжнародній науковій конференції «Граматичні читання – VI» (м. Донецьк, 2011); Міжнародному науковому семінарі «Сучасна граматика: контекстуальні виміри і наукові парадигми», присвяченому темі «Моделювання граматичних одиниць та процесів» (м. Вінниця, 2016); IX Міжнародному науково-теоретичному і навчально-прикладному семінарі «Лінгвіст-програміст» (м. Вінниця, 2016); V Міжнародній науковій конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (м. Кривий Ріг, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна філологія: актуальні питання та перспективи дослідження» (м. Люблін, Республіка Польща, 2017); V Міжнародній науково-практичній конференції «Василь Стус: життя, ідеологія, творчість, соціополітичний і літературний контекст» (м. Вінниця, 2018); XI Міжнародному науково-теоретичному і навчально-прикладному семінарі «Лінгвіст-програміст» (Вінниця, 2018); Всеукраїнських науково-теоретичних граматичних читаннях (I) (м. Донецьк, 2000); IV Всеукраїнській науковій конференції «Василь Стус: життєві і творчі контексти» (м. Донецьк, 2008); Всеукраїнській науковій конференції,

присвяченій 240-річчю від дня народження класика нової української літератури І. П. Котляревського «Іван Котляревський та українська культура ХІХ–ХХІ ст.» (м. Полтава, 2009); а також на підсумкових звітних конференціях професорсько-викладацького складу Донецького національного університету імені Василя Стуса. Дисертація обговорювалася на міжкафедральному семінарі Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 10 від 22 травня 2018 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладені в 21 одноосібній публікації автора та 2 публікаціях у співавторстві, зокрема: 8 одноосібних статей і 1 – у співавторстві, опубліковані у фахових виданнях, які включені до переліку ДАК МОН України (з них 2 одноосібні – у періодичних виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних); 1 одноосібна стаття – у періодичному закордонному виданні; 8 одноосібних статей та 1 у співавторстві у нефахових виданнях; 4 – у матеріалах доповідей наукових конференцій (з них 1 – у збірнику матеріалів доповідей закордонної конференції).

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, висновків, списку використаної літератури (362 джерела наукової літератури, 19 – лексикографічних джерел та 2 джерела ілюстративного матеріалу), додатку, що містить список публікацій здобувача та матеріалів апробації дисертації. Загальний обсяг дисертації становить 309 сторінок, із них 254 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ВИДОЗМІН

1.1. Концептуальні виміри фразеологічної одиниці

Існування в мові сталих виразів, що являють собою унікальний лінгвістичний феномен, привертає увагу дослідників протягом тривалого часу. Не міг залишитися поза увагою і той факт, що для опису одних і тих самих фрагментів мовної дійсності паралельно можуть використовуватись як нефразеологічні, так і фразеологічні одиниці, тобто ситуацію описують сукупності рівнозначних за статусом, але різноформлених за структурою мовних знаків. Нефразеологічні та фразеологічні одиниці мирно співіснують і разом заповнюють семантичний простір, причому з причин простої мовної доцільності ці одиниці ніколи не накладаються повністю одна на одну, а є лише дотичними чи такими, що частково перетинаються. До того ж фразеологізми понятійно співвідносяться не з усім обширом лексики, а лише з тією її частиною, яка є конотативно забарвленою, виражає ставлення людини до дійсності, а не просто іменує її. Фразеологізми доповнюють і збагачують мову такими оцінно-експресивними засобами, яких не вистачає, і які здатні досить докладно описати фрагмент позамовної дійсності, чого не можна здійснити в межах лексичної номінації [27: 28]. Необхідно мати на увазі, що й саме іменування є не тільки процесом позначання, але й процесом пізнання [174: 5].

У ХХ ст. дослідники, занадто захопившись структурою мови, віднесли існування фразеологізмів до недоліків або аномалій природної мови (Зеґет; Хомський) [114: 256], [314: 126]. Логіки так само вважають внутрішньомовну ідіоматичність недоліком, тому що в ідіомах порушено логічний закон тотожності. На їхню думку, ідіома є знаком, що «не дорівнює самому собі», отже, вона є ірраціональною. Проте відомо, що в мові «немає нічого раз і назавжди даного: мова – це і система, й антисистема, це саморегульоване, самопороджуване й самодостатнє явище, що нагадує генетичний механізм у живій природі,

але разом із тим і соціальне утворення, що відбиває побут і звичаї його носіїв на тій чи іншій ділянці їх існування» [197: 5–10]. Іншими словами, існують важливі причини, лінгвістичні й екстралінгвістичні, через які ідіоми все ж таки існують у мові, «незважаючи на нерегулярність та інші специфічні ознаки, які «псувають» системну організацію мови» [289: 559–560].

Природна мова, на відміну від формалізованих мов, відбиває всі межі постійно змінного менталітету її носіїв, а «ментальні сутності мають як раціональний, так і ірраціональний характер. Ірраціоналізм природної мови проявляється, зокрема, в її ідіоматичності» [250: 171]. Ми вважаємо, що фразеологізми є позитивним явищем природної мови, оскільки відбивають розвиток культури. Адже природна мова, як і будь-яка знакова система, має обмежену кількість знаків, і особливість природної мови виявляється в її здатності охопити нескінченне обмеженою кількістю засобів вираження. Саме за таких умов фразеологізми виконують функцію кумуляторів з великою семантичною ємністю та рухливістю. Для фразеологізмів існують інші правила семантичної комбінаторики, ніж для звичайних слів природної мови, що підпорядковуються жорстким правилам поєднання значень. Отже, фразеологізми аж ніяк не можна вважати надлишковими елементами мови, бо вони постають тими засобами мови, що обслуговують процес пізнання, спілкування, вираження позамовної дійсності.

Слова, що не є фразеологізмами, передають точні значення, отже, є необхідними у сфері техніки, науки, там, де необхідним є точне формулювання думки. Проте означені мовні засоби є непридатними для реалізації певних прагматичних цілей, як-то: приховати, зашифрувати значиму інформацію, створити комічний ефект, замінити соціально прийнятною лексикою табуйовані мовні одиниці, реалізувати певні художні настанови тощо. Таким чином, фразеологізми та нефразеологічна лексика співіснують у системі мови в різних пропорціях, доповнюючи одне одного в різних сферах комунікації.

Українська фразеологія як наука бере свій початок у ХХ ст., коли українські лінгвісти почали розробляти різні аспекти фразеологічної дисципліни, хоча в

спеціальних збірках та словниках спроби пояснити фразеологізми знаходимо, починаючи з XVIII ст. До того ж у XIX ст. з'явилася ціла низка етнографічних, фольклористичних і етнолінгвістичних праць М. Костомарова, М. Номиса, І. Франка, П. Чубинського та ін., що й склали підґрунтя для подальшого розвитку вітчизняної фразеології.

На сьогодні вже окреслено найрізноманітніші аспекти вивчення вітчизняної фразеології. Так, семантику фразеологізмів вивчали Б. Ларін, Л. Булаховський, Л. Авксентьєв, М. Алефіренко, Ю. Прадід, Л. Юрчук, Г. Удовиченко. Стилiстичний аспект цікавив Д. Баранника, Г. Їжакевич, Р. Зорівчак, І. Гнатюк, В. Калашника, В. Коптілова, Ж. Колоїз. Історія, становлення й етимологія фразеологізмів були в центрі уваги О. Горбача, М. Демського, А. Івченка, Л. Коломієць, Ф. Медведєва, В. Мокієнка, Л. Скрипник, Я. Спринчака, Ю. Шевельова, О. Юрченка. М. Жуйкової. Наприкінці XX – на початку XXI ст. активізуються психокогнітивний та етнокультурний аспекти у вивченні української фразеології (О. Селіванова, О. Левченко). Збирається й опрацьовується діалектна (народна, ареальна) фразеологія (Б. Ларін, Н. Бабич, С. Бевзенко, В. Чабаненко, В. Лавер, Р. Міняйло, М. Олійник, Н. Романюк, Г. Ступінська, І. Гарбера та ін.). Живе сучасне українське мовлення відображено у фразеографічних зібраннях В. Білоноженко, Я. Головацького, М. Коломійця, М. Наконечного, І. Виргана, М. Пилинської, Г. Удовиченка, В. Ужченка, В. Чабаненка. Помітно активізуються дисертаційні дослідження різних аспектів української літературної фразеології: місце фразеології в системі мови (Я. Баран), фраземіка в системі ідіостилю (Л. Авксентьєв, В. Калашник, Ю. Кохан, Л. Щербачук, А. Супрун, Т. Євтушина, Л. Недбайло, Л. Усенко), фразеографічна ідеографія (Ю. Прадід), культурно-національна конотація, прагматика (Л. Мельник), фразеологія як вираження національного менталітету й джерело народознавства (О. Майборода, О. Назаренко), модифікація фразеологізмів (Л. Давиденко, Т. Цимбалюк-Скопненко, Т. Свердан), фразеологічні інновації (А. Смерчко, О. Стишов, Г. Бардукова), системні відношення компонентів фразеологізму (А. Архангельська,

Н. Бобух), компоненти у складі фразеологізму (О. Каракуця, О. Куцик, О. Мороз, Н. Пасік, М. Філон), семантика й динаміка окремих тематичних груп (Д. Ужченко). Сьогодні зароджуються новітні напрями дослідження української фразеології, зокрема фразеологічна концептивістика (О. Селіванова, М. Алефіренко, Н. Венжинович, І. Голубовська), фразеологічна аксіологія (Ж. Краснобаєва-Чорна), конструкційна граматична фразеологія (Г. Ситар).

Однак, незважаючи на такий загальний публікацій досі недостатньо вивченими залишаються проблеми семантики і структури фразеологізму. Немає навіть чіткого загальноприйнятого визначення такої мовної одиниці. У лінгвістиці відомо понад двадцять визначень фразеологізму, але жодне з них не знайшло загального визнання. Деякі вчені вважають, що визначення фразеологічної одиниці таке ж складне, як і визначення слова. До сьогодні тривають і спроби визначити категорійні ознаки фразеологічної одиниці. Проте єдиної думки у вітчизняному мовознавстві щодо цих ознак до цих пір не існує.

Проблема полягає в тому, що до складу фразеології одні дослідники включають усі стійкі поєднання слів, відтворювані носіями мови в готовому вигляді, інші обмежують перелік фразеологізмів тільки певною групою стійких словосполучень. Саме тому дехто з дослідників до фразеологізмів зараховує прислів'я, приказки, примовки, «крилаті вислови» й афоризми; інші ж залишають названі одиниці поза межами фразеології. Іноді до складу фразеологізмів зараховують різні описові й аналітичні звороти мовлення, складні сполучники, складні прийменники, складені терміни тощо. Дехто з учених кваліфікує як фразеологізми словосполучення типу *горбатий ніс*, *мружити очі* й т. ін., а також окремі слова, наприклад: *сумбур*, *тарабарщина* та інші, які вважають однослівними ідіомами.

Як це не парадоксально, фразеологія, обґрунтовано претендуючи на статус науки, не має загальноприйнятого класифікаційного визначення. Труднощі виникають вже з родовим поняттям: фразеологізм – це «сталі висловлення із

самостійним значенням, близьким до ідіоматичного» [293: 1949–1992]; фразеологізм – це «стале словосполучення, мовленнєвий зворот, висловлення, значення якого не складається із значень слів, що входять до його складу; ідіома» [173]; фразеологізм – це «сполука, яка не утворюється в процесі мовлення, а відтворюється за традицією» [2: 10]; фразеологізм – це «лексично неподільне, стійке за своїм складом і структурою, цілісне за значенням словосполучення, відтворюване в мовленні як готова мовленнєва одиниця» [244]; фразеологізм – це «стійкий зворот, значення якого базується на виникненні постійного контексту, що виникає тоді, коли одне зі слів випадає з вільного вжитку, перетворюючись на компонент складеної лексики» [101]; фразеологізм – це «поєднання слів, тобто нарізно оформлені утворення з повністю чи частково переосмисленими компонентами» [211]; фразеологізм – це нерозкладна сполука, яка складається з двох або кількох слів, що становлять собою граматичне ціле, але постають у такій формі, що виключає можливість визнати їх взаємну залежність і не дає також можливості визнати будь-яке з них самостійним членом речення [2: 9]; фразеологізм – це «лексико-граматична єдність двох і більше нарізнооформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яке, маючи цілісне значення, відтворюється в мові за традицією, автоматично» [283: 334]; фразеологізм – це «стійке словосполучення, що сприймається як одне ціле, як єдиний вислів або мовний зворот, неподільний на окремі частини без втрати його значення» [283: 335]; фразеологізми – «стійкі сполучення двох і більше слів, що створюють семантичну цілість і відтворюються у процесі мовлення як готові словесні формули» [269: 10]; фразеологізм – це «стійка, нарізнооформлена відтворювана одиниця мови, наділена цілісним або частковим значенням і здатна сполучатися з іншими словами» [333: 41–45]; фразеологізм – це «таке стійке словосполучення, яке виникає в результаті його метафоризації – семантичного оновлення його компонентів» [2: 12].

Серед усіх можливих визначень фразеологізмів найбільш затребуваним постає таке, що в епістемології науки кваліфікують як реальне явне визначення,

тобто визначення через родову належність і видові відмінності. Для такого визначення, перш за все, необхідними постають кваліфікація фразеологізму як явища певного порядку та виокремлення істотних ознак досліджуваного явища. Нагадаємо, що всі наявні визначення тих чи тих явищ є конвенційними. Щоб подати реальне явне (а не номінальне, остенсивне чи контекстуальне) визначення фразеологізму, дослідникам необхідно дійти згоди щодо істотних ознак визначуваного явища. Проте до сьогодні однастайності щодо ознак фразеологізму серед учених не існує. Науковці й дослідники як основні називають такі ознаки фразеологізмів, як то:

- семантична цілісність (В. Виноградов, І. Торопцев, Г. Удовиченко);
- відтворюваність (С. Гаврін, О. Федоров, М. Шанський);
- фразеологічна відтворюваність (Л. Ройзензон);
- метафоричність (О. Бабкін, О. Кунін, Б. Ларін);
- стійкість (В. Жуков, П. Лекант, Л. Юрчук);
- еквівалентність слову (А. Аксамітов, В. Нікітін, О. Реформатський);
- нарізнооформленість (О. Молотков, Р. Попов, Л. Скрипник);
- наявність не менше двох повнозначних слів (М. Шанський, Б. Шварцкопф);
- неперекладність (Л. Булаховський) та ін.

Чи не найчастіше головною ознакою фразеологізмів називають їх відтворюваність у процесі мовлення, через що вони й набувають стійкості. Однак, як справедливо зауважує О. Кунін, фразеологізм не тому стійкий, що відтворюється в готовому вигляді, а навпаки, він відтворюється тому, що вирізняється стійкістю на фразеологічному рівні. Релевантними більшість згаданих учених вважає кілька ознак. Наприклад, В. Жуков називає відтворюваність, часткову або повну цілісність значення, стійкість. О. Бабкін обстоює семантичну цілісність, стійкість, експресивно-емоційну маркованість. Поряд з відтворюваністю М. Шанський та Є. Малиновський називають надслівність. Нарешті, понад півтора десятка ознак (відтворюваність, єдність значення, внутрішньо-компонентні зв'язки, граматична

організованість, сталий лексичний склад та ін.) визначає В. Архангельський. Очевидно, тут наявна певна надмірність – у масиві ознак втрачаються основні, релевантні характеристики фразеологізму.

Як бачимо, спроби визначити фразеологізм, беручи до уваги його окремі ознаки, не дають бажаних результатів, адже майже кожна ознака, презентована дослідниками як така, що є істотною тільки для фразеологізму, при більш глибокому аналізі постає не зовсім беззаперечною.

Активізація досліджень з культурно-національної конотації, прагматики, психокогнітивного та етнокультурного аспектів у вивченні української фразеології свідчить про те, що сучасна лінгвістика загалом і фразеологія зокрема прагнуть до створення максимально достовірної картини функціонування мови як соціально-психічного явища. Наука про мову та її окремі галузі, використовуючи накопичений досвід, шукають і апробують нові підходи до пізнаваного предмета. У сучасному науковому пізнанні той чи той підхід до досліджуваного об'єкта, стаючи пріоритетним, вибудовує певні парадигми дослідницького пошуку. Важливим є те, що комунікативно-прагматична парадигма лінгвістичних досліджень інтегрує дані найрізноманітніших наукових дисциплін: соціальної філософії, психології, психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики.

Фразеологія, як і вся мова, є антропоцентричною за своєю суттю. Фразеологізм прагне виразити оцінне й емоційне ставлення до позначуваного з метою вплинути на адресата, спонукати його до аналогічних оцінок і переживань. Смысл будь-якої фразеологічної одиниці являє собою інформацію, що вимагає розкодування. Розуміння смислу фразеологізму не повинно бути буквальним, навіть при визначенні частин цього смислу має враховуватися мовна ситуація, а також раціональна й емоційна оцінка того, що відбувається. Ідіома, на відміну від слова і словосполучення, дає уявлення не тільки про те, що відбувається у внутрішньому світі суб'єкта, але й про те, як сам мовець і ті, хто його оточують,

оцінюють такий емоційний стан. Саме тому в лінгвістичній спільноті простежується все більша орієнтація на дослідження людського чинника в мові.

У зв'язку з появою нових концепцій, орієнтованих на вивчення фразеологічного корпусу мови в межах проблеми «людина в мові» [261: 242; 172: 6–17], спостерігається значне зацікавлення фразеологів виявом комунікативної специфіки і прагматичних властивостей фразеологічних одиниць. У комунікативно-прагматичній парадигмі мову трактують як соціальне явище, яке дає змогу членам відповідного мовного суспільства вступати в контакт і досягати певної мети в конкретних ситуаціях мовного спілкування. В аналізованій концепції фразеологізм постає специфічним засобом комунікації, що має певну комунікативну та прагматичну значущість. Фразеологізми мають здатність сигналізувати про ціннісне ставлення мовця до пізнаваного світу, про його емоційний стан і справляти необхідний для реалізації комунікативного задуму прагматичний ефект.

Загальноновизнаним є той факт, що фразеологічний фонд мови є носієм і джерелом національно-культурної інформації. За спостереженнями вчених, національно-культурну семантику слід шукати переважно у фразеологізмах, саме у фразеологічному фонді національна самобутність виявляється найяскравіше й найбезпосередніше. У створенні фразеологізмів істотну роль відіграють екстралінгвальні чинники, адже фразеологізми пов'язані з історією, матеріальною й духовною культурою соціуму, тому більшість із них створена на образному переосмисленні національно-специфічних ситуацій, побуту, вірувань народу. Основу екстралінгвальних джерел становлять зміни в реальному світі, що ведуть до фразеологізації змінних сполучень, пов'язаних з актуальними в певний історичний період явищами з різних сфер людської діяльності [18: 106–110]. А. Артемова називає фразеологізми лінгвокультурологічними одиницями, тобто «одиницями, в яких відображено світогляд того чи того лінгвокультурного суспільства» [11: 79]. Оскільки для фразеологізмів характерною є образна вмотивованість, «яка напряду пов'язана із світобаченням народу – носія мови», фразеологізми мають культурно-національну конотацію [287: 214–215].

Л. Мельник, об'єктом дослідження якої були фразеологізми української мови, зазначає, що національно-культурна специфіка фразеологізмів виявляється як у плані вираження, так і в плані змісту. У плані вираження – у наявності в їх складі особливих культурних прикмет – маркерів (безеквівалентної предметної лексики, етнонімів, топонімів, архаїзмів і т. ін.), що вимагають етимологічного або історико-культурного коментаря при перекладі. У плані змісту – в денотативній співвіднесеності образу порівняння й супутніх йому конотаціях, які й відображають «національний колорит» фразеологізму [202: 12]. Не можна не погодитися з Ю. Солодубом, який вважає, що основу семантики фразеологічної одиниці складає фразеологічний образ, який «частіше за все й зберігає національну специфіку фразеологізму, оскільки він занадто часто спирається на реалії, відомі тільки одному народу, представникам однієї нації» [275: 58.].

Саме тому розпочати наше дослідження пропонуємо зі спроби визначити суть такого явища, як фразеологізм, у межах панівної наукової парадигми.

Майже за два століття вітчизняними науковцями та дослідниками було зібрано величезний емпіричний матеріал та видано не один словник з фразеології. Як уже було зазначено вище, ретельному аналізу було піддано структурно-семантичні, етимологічні, стилістичні та інші характеристики фразеологізму. Проте фразеологізм так і залишається «річчю в собі», що свідчить тільки про те, що необхідно скористатись іншими підходами для дослідження фразеологічного шару української мови.

Для розуміння такої інтердисциплінарної одиниці, як фразеологізм, найбільш доцільною постає філософська герменевтика, проте не як метод соціально-гуманітарних дисциплін, запропонований В. Дільтеєм, а як вчення про буття. Найбільш відомими представниками цього вчення стали Х.-Г. Гадамер, П. Ріквор, Г. Кун, А. Апель, Е. Коррет, М. Хайдеггер. «Людина є істотою, буття якої полягає в розумінні», – так сформульовано основну тезу філософської герменевтики. Розуміння є не лише способом пізнання, а й способом існування людини. Розуміння тісно пов'язане з інтерпретацією. Інтерпретація є процесом

проникнення вглиб смислової структури тексту. «Інтерпретувати означає йти від явного смислу до прихованого», – зазначає П. Рікбор [243: 226]. Інтерпретація підпорядковується завданню розуміння – основному герменевтичному завданню.

Одним із центральних понять герменевтики є поняття герменевтичного кола, введене Ф. Шлейермахером. Герменевтичне коло – це принцип розуміння тексту, що базується на взаємозв'язку частини й цілого: розуміння цілого складається з розуміння окремих частин, а для розуміння частин необхідним постає розуміння цілого. З таких позицій розуміння тексту – це рух колом від цілого до частини й від частини до цілого. Частина й ціле – поняття співвідносні. Текст постає як частина щодо всієї творчості автора, яка у свою чергу, є частиною відповідного жанру чи всієї літератури. Крім того, текст являє собою частину душевного життя автора.

Ідея герменевтичного кола також передбачає, що розуміння без передумов не існує. До того, як почати вирішувати завдання з розуміння будь-якого тексту чи просто висловлення, суб'єкт так чи інакше має певне уявлення про те, що належить зрозуміти. Суб'єкт вже налаштовується на певну хвилю, несвідомо очікує від сприйманого тексту того, що відповідає його уявленням про смисл тексту. Отже, з позицій сучасної герменевтики завжди існує певне передрозуміння. Це, так зване, первинне розуміння, що передує подальшому заглибленню в смисл тексту. За М. Хайдеггером, як тільки в тексті починає прояснюватися хоча б якийсь смисл, тлумач робить попередній начерк смислу всього тексту. Разом з тим первинне прояснення смислу стає можливим завдяки тому, що тлумач від самого початку очікує знайти певний смисл у тексті. Розробка попереднього начерку смислу тексту та його послідовний перегляд і становлять процес розуміння смислу тексту. Зміст первинного розуміння визначається в його фундаментальних рисах традицією гуманітарної культури, до якої належить суб'єкт, обсягом фонового знання цього суб'єкта і, врешті решт – мовою.

Подальше розуміння фразеології в межах філософської герменевтики передбачає розуміння поняття «фонове знання». Фонове знання – це неявне, напряду

непередаване в словесній формі знання, яке мовчки сприймається учасниками взаємодії як «само собою зрозуміле» [84]. Справа в тому, що в кожній людині в межах певної культури формується фонове культурне знання – загальновідома інформація з різних видів діяльності. Проте ця загальновідома інформація сприймається через систему символів і асоціацій, які є характерними для окремої соціокультурної групи. Таке фонове культурне знання не усвідомлюється, оскільки воно формується природним шляхом. Отже, фонове культурне знання – це асоціації і символи, за допомогою яких сприймаються відчуття і враження їх в усередненій формі сприйняття світу. Фонове культурне знання – це багаторівнева смислова схема, за допомогою якої людина актуалізує смисл і значення, усвідомлює й обробляє різноманітні узагальнення. Заслужує на увагу й той факт, що до словникового запасу людини становить приблизно п'ятдесят тисяч слів, що фіксують досить великий обсяг знань. За допомогою фонового культурного знання, що є набагато меншим за своїм обсягом, актуалізуються значення тих чи тих слів, а вже через них відбувається доступ до розширеного базового знання.

Обмежуючи вивчення фразеологізмів тільки лінгвістикою, ми неухильно будемо залишатись у царині структури, семантики й функцій фразеологізму, тоді як історія вивчення цих одиниць свідчить, що неможливо дослідити інтердисциплінарну одиницю без залучення філософії, культурології, психології тощо. Фонове культурне знання є за своєю суттю дуже близьким до таких понять, як дискурс і гештальт. Вважаємо, що пояснення явища фразеології через його родову належність може бути виправдане в межах нашого дослідження, адже пояснити узусне й оказіональне вживання фразеологізмів чи проаналізувати мікро- й макроконтексти видозмінених фразеологізмів без такої належності не постає можливим.

Останнім часом когнітивні настанови в науці про мову починають змінюватись і стає панівною думка, згідно з якою жодне мовне явище не можна адекватно зрозуміти й описати поза його уживанням, без урахування дискурсивних аспектів.

За Дж. Поттером, дискурс – це присвоєння значень. Дискурс має ключове значення в побудові образу цього світу різноманітними способами. Те, як ми говоримо про речі – наші фрази, наші акценти, те, що ми виокремлюємо – викликає певні відчуття в інших людей. Діючи так, ми впливаємо на сприйняття й розуміння тих, хто нас оточує, а отже, на їхню й нашу реальність, на відбиття соціального світу у свідомості (на створення дискурсу) [361].

Отже, дискурс – це мовлення, що містить певну інформацію, думку й позицію мовця щодо певного об'єкта або ситуації спілкування. Дискурс не просто спілкування, у ньому існують очевидні мета й та певні учасники. Але яка саме мета і які учасники залежить від конкретного типу дискурсу.

В. Дем'янков визначає дискурс як «довільний фрагмент тексту, що складається більше, ніж з одного речення чи незалежної частини речення. Часто (але не завжди) дискурс концентрується навколо певного опорного концепту, створює загальний контекст, що описує дійових осіб, об'єкти, обставини, епоху, вчинки й т. ін. Дискурс визначується не стільки послідовністю речень, скільки тим спільним для творця дискурсу, його інтерпретатора, світу, який вибудовується в ході розгортання дискурсу – це погляд, «етнографія мовлення».

Вихідна структура для дискурсу має вигляд послідовності елементарних пропозицій, пов'язаних між собою логічними відношеннями кон'юнкції, диз'юнкції та ін.

Елементи дискурсу:

- події, про які говориться,
- їх учасники,
- перформативна інформація,
- «не-події», тобто а) обставини, що супроводжують події; б) тло, що пояснює події; в) оцінка учасників подій; г) інформація, що співвідносить дискурс із подіями» [83: 374–393].

На думку П. Серіо, дискурс – це від початку особливе використання мови для вираження особливої ментальності; таке використання сприяє активізації

певних рис мови і, врешті-решт, особливої граматики й особливих правил лексики. І своєю чергою створює особливий «ментальний світ» [262: 14–53]. До того ж П. Серіо виокремлює вісім ознак значення терміна «дискурс»:

- 1) еквівалент поняття «мовлення», тобто будь-яке конкретне висловлення;
- 2) одиниця, за обсягом більша за фразу;
- 3) вплив висловлення на його одержувача з урахуванням ситуації;
- 4) бесіда як основний тип висловлення;
- 5) мовлення з позиції мовця на противагу оповіді, яка не враховує такої позиції;
- 6) вживання одиниць мови, їх мовленнєва актуалізація;
- 7) соціально чи ідеологічно обмежений тип висловлень, характерний для певного виду соціуму;
- 8) теоретичний конструкт, призначений для досліджень продукування тексту [262: 26–27].

Для розуміння фразеологізму актуальними видаються майже всі пункти актуалізованого визначення, адже фразеологізм є одиницею мовлення, що за своїм обсягом дорівнює або є більшою за фразу. Фразеологізм використовують для впливу на співрозмовника в тій чи тій ситуації та є інтерпретацією ситуації з позиції мовця. До того ж фразеологізми можна віднести до тих одиниць, що актуалізуються тільки в мовленні.

Вивчення фразеології на ґрунті окреслених базових моментів відкриває дещо по-новому фразеологію для розуміння дослідників. Ми вважаємо, що відмінності між словом і фразеологізмом перебувають у площині фонового культурного знання. Фразеологізм пропонуємо розуміти як *текст, який сформовано в межах певного національного дискурсу, що є вираженням особливої ментальності*. Особливе використання такого тексту (фразеологізму) сприяє активізації певних рис мови і, врешті-решт, потребує особливої граматики й особливих правил лексики. Саме тому фразеологізм не можна сприймати як слово чи поєднання слів, а отже, поділяти всі фразеологізми на словосполучення

й речення. Кожний фразеологізм – це культурний текст. До того ж фразеологізм є результатом процесу інтерпретації дійсності, а не її номінацією. Слово – це знак, а фразеологізм – символ. Якщо фразеологізм ставити на один рівень з іншими лексемами, то доведеться або визнати символічність слова, або вважати фразеологізм знаком, що аж ніяк не відповідає дійсності. Слово є одиницею мови, тоді як фразеологізм – мовленнєва одиниця, що може належати мові остільки, оскільки є вербалізованою, вираженою словом. Фразеологізм є дотичним до первинного розуміння (або передрозуміння), яке визначається в його фундаментальних рисах традицією гуманітарної культури. Слово ж становить основу базового знання суб'єкта.

1.2. Структура фразеологічної одиниці: константні та змінні компоненти

«Вихідним рівнем дослідження будь-якого об'єкта є оснований на емпіричних спостереженнях опис властивостей, ознак і відношень досліджуваного об'єкта. Цей рівень аналізу можна назвати параметричним описом» [29: 400]. У процесі дослідження фразеології необхідно до параметричного опису включити й вивчення структури фразеологічних одиниць, адже без цього не можна вивчити їх властивості. Аналізуючи структуру фразеологізмів, необхідно пам'ятати філософське методологічне положення про те, що ціле завжди є більшим за суму частин. Це положення особливо актуальним для нашого дослідження, бо вивчення структурних компонентів фразеологізмів не дає повного уявлення про фразеологізм загалом, а є тільки відправним пунктом аналізу цього феномену.

Необхідність детального вивчення структурного складу фразеологічних одиниць диктується, в основному, двома причинами. По-перше, одним із завдань сучасної лінгвістики й лінгвістичної типології є завдання компресії структури мови, тобто таке її згортання, яке дає змогу гранично економно і водночас одноманітно кодувати інформацію про певну структуру. Так, наприклад, свого часу Б. Успенський пропонував «зводити структуру кожної мови до певного

структурного ядра, до ядерної формули, в якій містилася б інформація, достатня для того, щоб відновити за цією формулою структуру мови в її первісному вигляді» [305: 286]. Процедуру такого згортання автор уявляє як послідовне усунення надлишкових моментів, які характеризують структуру певної мови.

По-друге, сучасний аналіз фразеології не є можливим без урахування модельованості структури фразеологізму [205: 207], адже будь-яке виявлення істотного структурного протиставлення передбачає можливість з'ясування й важливих семантичних відмінностей. Існування зв'язку між структурою і семантикою підтверджується їх системністю й модельованістю [79: 46–53]. Отже, не можна не погодитися з тим, що значення фразеологізмів детермінуються характером їх складників.

Питання про те, чим постають компоненти фразеологізмів, залишається відкритим. У вітчизняній науці й на сьогодні існують діаметрально протилежні думки щодо компонентів фразеологічних одиниць. Одні вчені вважають ці компоненти словами, інші – позаслівними утвореннями, що втратили своє лексичне значення, розчинившись у складі фразеологізму. Ми приєднуємося до думки О. Смирницького, який вважає, що «компоненти фразеологічних одиниць можна й потрібно вважати словами, але тільки специфічно вживаними» [271: 207]. Таке визначення якомога точніше вписано в уже запропонований підхід до розуміння фразеологізмів у межах художнього дискурсу.

Слова у складі фразеологізмів зберігають свою відносну семантичну самостійність, проте вже постають як несамотійні й виявляють своє значення лише в поєднанні з певним, окресленим колом слів. Наприклад: слово *порохно* поєднується тільки зі словом *сиплеться*; слово *халепа* – зі словами *потрапити*, *викрутитися*. Отже, один із членів фразеологічного поєднання є стійкішим і навіть постійним, інший – змінним. Значення постійних членів є фразеологічно зв'язаним. Так, наприклад, у таких поєднаннях, як *згорати від сорому* і *сум бере* постійними будуть *згорати* й *бере*, бо саме ці слова постають основними (стрижневими) елементами і в інших фразеологічних поєднаннях: *згорати – від*

кохання; згорати – від нетерпіння, заздрості; бере – сум, злість, страх, жах, заздрість, сміх. Вживання інших компонентів не є можливим, це зумовлено семантичними відношеннями, що існують всередині мовної системи. Значення таких слів у системі зазначених зворотів постає фразеологічно зв'язаними, тобто реалізуються тільки з обмеженим колом слів.

Синтаксичні зв'язки слів у фразеологізмах відповідають чинним нормам, за якими створюються й нефразеологічні сполучення й речення. На відміну від останніх, ці зв'язки є стійкими, нерозкладними й завжди відтворюваними в тому самому вигляді, що є семантично притаманним тому чи тому фразеологізму.

Досліджуючи структуру фразеологізмів, необхідно враховувати в їх складі константні (постійні) і змінні елементи.. Перші створюють основу тотожності одиниці, змінні елементи формують можливості варіювання. У лінгвістиці трапляються різні назви для таких елементів. Так, Т. Дрьомова та О. Кунін називають змінні елементи фразеологізмів альтернантами, А. Каплуненко кваліфікує ті самі елементи фразеологізмів – як змінні компоненти та ін. Визнаючи семантичну й синтаксичну самостійність змінних елементів у складі фразеологізмів, А. Каплуненко вважає їх такими, що належать до фразеологізму [122: 22]. Т. Дрьомова доводить, що «альтернанти не є факультативними, вони належать до структури фразеологізму як словосполучення», є релевантними як «конструктивні інтегранти» фразеологічних одиниць, а також «належать плану вираження ФО» [90: 21].

Проблема змінного компонента у складі фразеологічної одиниці привертає увагу й інших дослідників фразеології [31: 23]. Справді, усунення альтернанта ФО, яка характеризується константно-змінною або константно-варіантно-змінною залежністю компонентів, не може бути виправданим, адже воно позбавляє фразеологізм його важливого складника, без якого фразеологізм стає не лише аграматичним, а й позбавленим значення утворенням, що неважко довести на прикладі штучного вичленовування змінних компонентів зі складу фразеологізмів. Наприклад, слово *нести* (*вернути, гонити*) є змінним компонентом у

складі фразеологізму *нести ахінею*. Вилучення змінного елемента зі структури фразеологізму позбавляє його образної цілісності й додаткових конотацій. Наведений приклад свідчить, що, хоча лексичне значення альтернанта не впливає на умотивованість фразеологізмів і не є релевантним для загального фразеологічного значення, все одно він не може бути довільно вилученим із ФО й відкинутим, оскільки постає необхідним будівельним елементом, без якого руйнується структурний каркас ФО. Ігнорування альтернанта фразеологічної одиниці є неприпустимим, оскільки призводить до неточних висновків у питаннях, що стосуються визначення меж фразеологічного фонду, і, як неминучий наслідок, до втрати для інвентаризації всього розмаїття фразеологічних одиниць із константно-змінною і константно-варіантно-змінною залежністю компонентів.

Отже, у дослідженні структурної організації фразеологізмів, неодмінно братимемо до уваги альтернанти, не виключаючи їх зі складу фразеологізму. Альтернант словникової форми фразеологізму є узагальненим уявленням експлікованої частини семантики фразеологізму на рівні висловлення.

Для глибшого розуміння фразеологізму важливою постає не лише його структурна організація, а й семантична структура, що для досліджуваних об'єктів є ще одним із аспектів цілісного вивчення.

Характер і способи застосування фразеологізмів багато в чому визначає семантика цих одиниць, що є складним інформативним комплексом. Найбільш важливими для глибинного дослідження фразеологізмів видаються такі питання:

- 1) переносний чи образний компонент значення фразеологізму;
- 2) прямий чи предметний компонент значення фразеологізму, що становить основу образу;
- 3) емоційний компонент значення фразеологізму;
- 4) стилістичний компонент значення фразеологізму;
- 5) національно-етнічний компонент значення фразеологізму.

Іноді кожний компонент називають значенням фразеологічної одиниці.

1. Переносний чи образний компонент значення фразеологізму. Інколи дослідники не виокремлюють образність як структурний компонент у конотативному макрокомпоненті й називає його «не самостійним конотативним мікрокомпонентом значення, а лише частиною (субкомпонентом) внутрішньої форми, або власне семантичного елемента» [205: 39]. Справді, образність, яка міститься у внутрішній формі, впливає не лише на розвиток значення фразеологічної одиниці, а й на її функціонування. Образність є одиницею асоціативного плану або плану відображення мовної картини світу. Вона становить категорію суб'єктивного відображення, її одиниця – образ. Цілком справедливо вважати образність головним компонентом конотативного значення, особливо фразеологічного, оскільки саме «образне уявлення метонімічного, метафоричного чи порівняльного типів, через яке називається денотат та дається його конотативна характеристика у сигніфікаті, й відрізняє фразеологізми від слів» [277: 59].

2. Прямий чи предметний компонент значення фразеологізму. У процесі еволюції актуальне значення фразеологізмів відтісняє етимологічний образ на другий план, але саме актуальне (предметне) значення фразеологізму «не може якось виявлятися окремо й незалежно від етимологічного значення» [104: 9].

3. Емоційний компонент значення фразеологізму. Емотивність, яка становить мовне відображення емоцій, притаманна всім рівням мови. Емоції можуть по-різному відображатися мовними засобами: називатися, виражатися й описуватися. Структура емотивності й особливості її мовного відбиття зумовлені специфікою об'єкта відображення – емоціями. Складниками емотивності є емотивний тон, емотивна оцінність, інтенсивність та тривалість. Мовою відображаються і кількісні, і якісні компоненти емоцій. Фразеологічні одиниці є вираженими емотивними одиницями. Разом із відтворюваністю та нарізнооформленістю емотивність постає категорійною ознакою фразеологічних одиниць, мовне призначення яких полягає у вираженні передусім емотивного ставлення до об'єкта позначення [84: 126–136].

4. Стилiстичний компонент значення фразеологізму. Фразеологія будь-

якої мови є найскладнішим конгломератом стійких комбінацій слів, стилістичний діапазон яких варіюється від нейтральних загальнолітературних зворотів до жаргонізмів, вульгаризмів. Проблема визначення стилістичного компонента у значенні фразеологізму є досить складною через нечіткість меж функційних стилів і можливість фразеологізмів змінювати сферу свого функціонування. Незважаючи на всі заявлені труднощі, і мовець, і читач абсолютно безпомилково визначають належність того чи того фразеологізму до певного стилю.

5. Національно-етнічний компонент значення фразеологізму. Фразеологізми є тим мовним засобом, який найповніше відбиває культурні концепти, оскільки у фразеологізмі знаходять своє відображення характерологічні риси світобачення, менталітету окремого етносу чи народу загалом. Національно-етнічний компонент не має чітко фіксованого місця у складі фразеологічної одиниці і може знаходитися або в одному з його складників (денотативному, сигніфікативному чи конотативному), або в кожному з них.

Взаємодіючи, мова й культура мають велику зону перетину, через що мова постає одним із найважливіших способів об'єктивації, екстеріоризації, трансляції національної культури. Це стає очевидним завдяки появі національно-етнічної маркованості фразеологізмів. Основною властивістю фразеологізму постає образність, яка пов'язана з духовною культурою певної мовної спільноти, а тому може свідчити про її досвід і традиції. Факт наявності у структурі фразеологізму національно-культурного компонента можна вважати мовною універсалією, адже цей компонент завжди присутній у будь-якій фразеології. Такий компонент, будучи невід'ємною частиною структури фразеологічного значення, постає тією основою, на якій і з'являються фразеологізми в тій чи тій мові.

1.3. Видозміни фразеологічних одиниць як об'єкт лінгвістичних досліджень: історія дефініцій та проблема розмежування

Проблема видозміни фразеологічних одиниць сьогодні набуває все більшої актуальності у зв'язку з тим, що сучасна лінгвістика звертається до вивчення

мови в її художньо-мовному варіанті. Художній текст – це те середовище, де виникають нові фразеологізми, звідки надходять до мовного ужитку невідомі й рідковживані вирази й де збагачується смислова, структурно-семантична і структурно-граматична природа ФО. Тому закономірно, що аналіз особливостей використання фразеологізмів у мові художньої літератури займає провідне місце в дослідженнях сучасних фразеологів. Сьогодні навіть виокремлюють з функційної стилістики фразеостилістику як самостійний розділ дослідження, що перебуває на етапі свого становлення.

Дослідження фразеологічних видозмін розпочалися з праць відомих фразеологів Б. Ларіна, Л. Болдирєвої, О. Молоткова, В. Жукова, О. Бабкіна, М. Шанського, В. Телії, О. Куніна та ін. У лінгвістичних студіях науковців виділено основні прийоми фразеологічних видозмін, аналізовано окремі з них, зроблено спробу подати прийоми авторських видозмін ФО через систему. Так, Л. Болдирєва (1968) виділяє три прийоми, за допомогою яких ФО постають актуальними засобами виразності: 1) створення особливих контекстуальних умов уживання ФО; 2) видозміна фразеологічних одиниць відповідно до певного мовного контексту або мовної ситуації; 3) створення фразеологічних аналогів [34: 45]. М. Шанський вирізняє вісім основних прийомів авторської видозміни ФО: 1) наповнення новим смислом фразеологізму при збереженні лексико-граматичної цілісності; 2) лексико-граматичне оновлення фразеологізму при збереженні семантики і основних рис структури (заміна компонента); 3) розширення компонентного складу новим словом; 4) використання як довільного поєднання слів; 5) утворення фразеологізму за моделлю з використанням структури і окремих компонентів загальнономовного звороту; 6) вживання сталого виразу як фразеологізму і як вільного поєднання слів; 7) вживання замість фразеологічного звороту його образу або змісту; 8) контамінація двох фразеологізмів; вживання поряд із фразеологічним зворотом одного з його компонентів [323: 136–142].

В. Телія виділяє чотири прийоми індивідуально-авторської обробки фразеологізмів: усунення компонентів (усічений варіант), додавання нових компонентів (поширення), заміна лексичних компонентів, синтаксичні зміни [289: 72–74].

В українському мовознавстві зацікавлення лінгвістів проблемою трансформацій ФО спостерігається вже з 60-х рр. ХХ ст. Серед досліджень функціонування фразеологізмів, прийомів їх індивідуально-авторської видозміни та використання у творах різних представників української літератури зазначимо праці Л. Скрипник (фразеологія української художньо-історичної прози; 1953), Н. Богдан (фразеологія творів М. Коцюбинського; 1956), Л. Доброжанської (фразеологія творів Т. Шевченка 1957), Л. Авксентьева (фразеологія прозових творів М. Стельмаха; 1969), В. Ужченка (фразеологія творів Остапа Вишні; 1973), Я. Януш (фразеологія п'єс І. Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького; 1984), В. Калашника (фразотворення української поезії радянського періоду; 1985), А. Супрун (фразеологія поетичних творів М. Рильського; 1999); Л. Щербачук (фразеологія творів О. Гончара; 2000); Ю. Кохана (фраземіка прози Олеса Гончара і Павла Загребельного; 2003); Т. Євтушиної (фразеологія творів В. Стефаника; 2005); Л. Недбайло (фразеологія творів М. Матіос; 2006); Л. Усенко (фразеологічний арсенал П. Куліша; 2012) та ін. У названих працях у розгляді стилістичного використання фразеологічного матеріалу майже всі дослідники звертають увагу на явище трансформації ФО, пропонуючи теоретичне тлумачення.

Упорядкування прийомів трансформації ФО і зведення їх у систему спостерігаємо у фразеологічних студіях Н. Бабич (1971), яка називає 15 способів (саме такий термін використовує автор) трансформації ФО, виділені на підставі фразеологічного матеріалу, зібраного у буковинських говорах і у мові буковинських письменників [15: 69–79]. Зазначені трансформації ФО репрезентовані такими різновидами³: 1) заміщення компонентів фразеологізмів; 2) випущення

³Користуємося термінологією Н. Бабич

компонентів фразеологізмів; 3) скорочення фразеологічних одиниць; 4) поширення фразеологізмів іншими словами; 5) зміна граматичної форми компонента; б) авторське роз'яснення значення фразеологізму; 7) введення вставних слів у фразеологізм; 8) переставляння компонентів фразеологізму; 9) нанизування фразеологізмів; 10) вживання лише частини загальнонародного фразеологізму; 11) використання образу фразеологізму; 12) вживання структурно-інтонаційної схеми загальнонародного фразеологізму для утворення нового виразу; 13) утворення словосполучення, антонімічного загальнонародному фразеологізму; 14) варіативність елемента фразеологічного контексту, необхідного для реалізації значення фразеологізму; 15) втрата фразеологізмом категоричності звучання через надання йому описового характеру. Н. Бабич звертає увагу й на те, що «у тому чи іншому контексті фразеологізм може видозмінюватись у декілька способів одноразово, і визначити, яка видозміна якій передувала, на вузькому матеріалі, без спеціального діахронічного аналізу майже неможливо. Видозміна у кілька способів забезпечує гнучкість функціонування фразеологізму, багатство його стилістичних можливостей» [15: 80]. На сьогодні явище, про яке говорить дослідниця, у фразеостилістиці позначувано терміном конвергенція (термін уведений О. Куніним), що використовується у працях багатьох сучасних науковців-фразеологів.

Л. Скрипник (1973) у відомій праці з фразеології української мови розглядає явище фразеологічної варіантності. До неї конспективно до цього питання звернулися українські лінгвісти П. Горецький (1958), А. Матвієнко (1965) [200: 16–20], П. Мишуренко (1970). Фразеологічні варіанти Л. Скрипник тлумачить як «співіснуючі в мовній системі утверджені традицією різновиди фразеологічних одиниць, які мають те саме значення (для образних – внутрішній образ), але різняться між собою одним чи кількома (іноді усіма) компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури» [269: 122]. Такі зміни фразеологічних одиниць науковець, услід за Л. Архангельським, називає варіаціями, фразеологізмами, що зазнали змін, – варіантами, а саме явище

змінності – варіативністю. Л. Скрипник виділяє такі види фразеологічних варіантів: 1) лексичні; 2) граматичні, або формальні; 3) лексико-граматичні, або змішані [269: там само].

Найповніше питання фразеологічної варіантності висвітлене в дисертації Н. Неровні [212], окремі твердження якої вимагають коригування. Так, Н. Нероვნя пропонує фразеологічні варіанти поділяти на компонентні (до них належать фразеологічні одиниці, які різняться формою вираження компонентів або заміна одного із слів-компонентів іншим), структурні (фразеологічні одиниці, що відрізняються синтаксичними зв'язками між словами-компонентами, кількістю самих компонентів або порядком їх розташування) і змішані, або комбіновані (фразеологічні одиниці, які мають розбіжності у формі вираження компонентів або будові фразеологізму). Така класифікація на той час, очевидно, і була інноваційною, але межі фразеологічної варіантності надто широкі й охоплюють явища іншого плану, бо в одних фразеологічних варіантах відбуваються зміни лише формального характеру, а в інших – простежуються зрушення у семантиці і навіть структурі ФО, а також зазнає впливу емоційно-експресивне навантаження фразеологізму. Цілком правильно до фразеологічних варіантів зарахувати лише компонентні зміни на рівні узусу, а всі інші, зокрема ті, що дослідник зараховує до структурних і комбінованих, віднести до інших типів фразеологічних видозмін.

Досить вагомими дослідженнями з вивчення фразеологічних трансформацій в українській фразеостилістиці є праці І. Гнатюк, виконані на матеріалі романів відомих українських письменників О. Гончара, М. Стельмаха, П. Загребельного, Ю. Мушкетика та ін. Спочатку в дисертації «Трансформація традиційних фразеологізмів у мові сучасної української прози» (1982), а згодом і в монографії «Функціонування і лексикографічна розробка українських фразеологізмів» (1989) [28: 9] дослідниця погрупувала найпоширеніші прийоми (вона використовує термін способи) трансформації за двома способами фразеологічних видозмін – семантичні та структурно-семантичні. За тлумаченням І. Гнатюк,

семантична трансформація (використано в цьому значенні саме такий термін) – це зміни традиційної семантики фразеологізму, спричинені його актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, внаслідок чого узуальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або ж реалізується семантична двоплановість чи то окремих компонентів ФО, чи словосполучення загалом [28: 84]. До семантичних трансформацій дослідниця зараховує власне семантичні трансформації й подвійну актуалізацію.

Структурно-семантичні трансформації І. Гнатюк тлумачить як різновид індивідуально-авторських перетворень фразеологізмів, що обмежені якісними й кількісними змінами їхньої структури, що, у свою чергу, позначається й на семантиці фразеологічних зворотів. У межах цього способу трансформації дослідниця виділяє кілька розрядів. Перший розряд утворюють трансформації, здійснювані через заміну окремих компонентів фразеологізму словами чи словосполученнями вільного вжитку. До другого розряду дослідниця відносить трансформації, основу яких становлять відхилення від звичної кількості компонентів ФО – поширення і скорочення компонентного складу ФО, що є опертям трьох різних за своїм характером способів трансформації, зокрема, еліпсис фразеологізму, фразеологічний натяк і контамінація ФО. Отже, у межах структурно-семантичних трансформацій І. Гнатюк вирізняє: 1) лексичну заміну компонентів фразеологізму словами вільного вжитку; 2) поширення фразеологізму; 3) фразеологічний натяк; 4) контамінацію фразеологічних одиниць; 5) еліпсис фразеологізму. До різновидів поширення науковець зараховує розгорнуту метафору [28: 83–141]. Усі подальші дослідження фразеологічних трансформацій в українській лінгвістиці виконані з опертям на класифікацію І. Гнатюк.

Аналіз наукових досліджень із вивчення авторських перетворень ФО дає підстави зробити висновок, що на сьогодні у мовознавчій практиці пропонувані різними дослідниками класифікації прийомів фразеологічних трансформацій різняться між собою, проте всі вони створені на ґрунті єдиного принципу:

врахування змін у структурі й семантиці ФО. Основну проблему вбачаємо у відсутності чіткої термінологічної впорядкованості гіперо-гіпонімної номінації авторських перетворень ФО. На їх позначення науковці використовують різні поняття: *типи, види, способи, прийоми, різновиди, видозміни* ФО тощо. Формуючи термінологічний апарат дисертаційного дослідження, пропонуємо обмежитися – термінами «*спосіб трансформації*» і «*прийом трансформації*». Термін «*спосіб трансформації*» використовуватимемо як такий, що виражає родові поняття назви однорідних об'єктів і виражає загальну сутність щодо їх множини. Терміном «*прийом трансформації*» пропонуємо користуватися як видовим поняттям родо-видових відношень. Поняття «*прийом трансформації*» має вужче значення і є складником «*способу трансформації*». Отже, *спосіб фразеологічної видозміни* тлумачимо як систему упорядкованих авторських прийомів перетворень фразеологізмів, об'єднаних спільними ознаками і спрямованих на реалізацію авторських інтенцій у художньому тексті. *Прийом фразеологічної видозміни* трактуємо як складник способу, що полягає у цілеспрямованій зміні автором структури та/ або семантики ФО з певною стилістичною метою. Чим багатший арсенал прийомів у структурі способу, тим він повноцінніший та ефективніший.

У наукових працях, присвячених аналізу нетрадиційного фразеовживання в текстах різних стилів і жанрів, натрапляємо на різні найменування способів видозміни ФО – трансформації, модифікації, варіації, видозміни, перетворення тощо. Наявність різних термінів не означає глобального розходження наукових концепцій дослідників. Всі вони зводяться, по суті, до одного процесу – виявлення серед реалізованих у тексті фразеологізмів таких одиниць, які чимось відрізняються (на рівні структури і / або семантики) від певного усталеного зразка. Розбіжності між підходами і термінами значною мірою залежать від того, що є пріоритетним для дослідника у процесі опису виявленого фразеологічного матеріалу – об'єктивна площина мовної норми чи суб'єктивна площина тексту, іншими словами – фразеоцентричний чи текстоцентричний¹ спосіб аналізу

перетворень ФО. Проведений Ю. Стефанишин детальний моніторинг використання науковцями термінів на позначення фразеологічних перетворень [279: 16] свідчить, що найчастіше використовується термін «трансформація ФО» (І. Гнатюк, Н. Кочукова, О. Сербенська, А. Супрун, Н. Хороз, Т. Цимбалюк, Л. Щербачук та ін.), оскільки він охоплює як семантичні, так і структурно-семантичні видозміни ФО. Проте його підтримують не одноставно науковці, дехто користується терміном «індивідуально-авторські перетворення» (Л. Авксент'єв, А. Грищенко, А. Мелерович, В. Мокієнко, В. Приходько, В. Ужченко та ін.), «фразеологічні окаяоналізми» (М. Попкова, І. Третьякова, Н. Бабенко), «фразеологічні модифікації» (Я. Баран, Л. Давиденко, С Пташник, Н. Тимошук).

Вивчена література з питання та упорядкована картотеки фактичного матеріалу переконали в необхідності розвести терміни на позначення фразеологічної видозміни (трансформації, модифікації та варіації), оскільки ці поняття не тотожні і позначають різну за характером авторську обробку ФО. Відмежування їхє принципово важливим у фразеостилістиці, бо наведені поняття не тотожні, тому що передають різний ступінь семантичного переосмислення, семантичної віддаленості від узуальної ФО, неоднакову експресивну забарвленість та емоційну насиченість.

Підтримуючи погляди І. Гнатюк, у своїй роботі ми пропонуємо розмежувати фразеологічну трансформацію, фразеологічну модифікацію і фразеологічну варіацію як окремі способи авторської видозміни ФО, що мають власні системи прийомів. *Спосіб структурно-семантичної трансформації* тлумачимо як такі експліцитно-імпліцитні зміни ФО, які призводять до відхилень у її структурі і/або семантиці. *Спосіб семантичної модифікації* тлумачимо як такі імпліцитні або експліцитно-імпліцитні зміни ФО, які призводять до повної або часткової зміни її семантики. Це найбільш глибинні зміни в семантиці ФО. *Спосіб фразеологічної варіації* трактуємо як такі експліцитні фонетичні, лексичні, граматичні зміни ФО, які не впливають на зміну її структури і семантики.

Створена таким способом ФО тотожня узуальній ФО. Розмежовуючи трансформації ФО і варіанти ФО, І. Гнатюк зазначає, що «трансформація ФО – це явище okazionale, що завжди має виразне стилістичне забарвлення, тоді як варіантність ФО характеризується узуальними властивостями, мета варіантних фразеологічних утворень визначається у більшості випадків важко» [28: 107]. Слідом за А. Бабкіним вважаємо, що поняття «фразеологічний варіант» неприйнятне у випадках лексичної заміни компонентів (крім одиниць, зафіксованих мовним узусом), тому що авторська заміна компонентів ФО змінює характер образного уявлення фразеологізму, його оцінку і конотативне значення. У результаті лексичної заміни виникають фразеологічні синоніми, а не варіанти однієї і тієї ж ФО. Підтримку своєї позиції знаходимо і у працях інших науковців [307: 20].

Проведене дослідження авторських видозмін ФО у химерних романах Євгена Гуцала дало змогу диференціювати зібраний фактичний матеріал за двома способами авторських видозмін ФО – структурно-семантичні трансформації та семантичні модифікації. Приклади фразеологічних варіацій також наявні в авторському фразеовживанні Євгена Гуцала, проте, як вже зазначалося, вони не є носіями авторських інтенцій письменника, тому у роботі окремо вони не розглядаються.

Структурно-семантичні трансформації мають найширший спектр авторських виявів і реалізовані 10 прийомами, що розподілені за трьома групами: прийом якісної зміни ФО (*субституція компонентів ФО*); прийоми кількісної зміни ФО (*поширення ФО, усічення ФО, фразеологічний натяк, розгорнута метафора, контамінація, відфраземна деривація*); прийоми структурної зміни ФО – *фразеологічна інверсія, синтаксична трансформація, дистантне розташування компонентів ФО*). Всі вони розглядаються у другому розділі дисертаційного дослідження.

Варто зазначити, що прийоми структурно-семантичної трансформації складають опозиції в плані різних змін компонентного складу ФО. Протиставлені за

кількісним складом фразеологічних компонентів прийоми розширення і звуження компонентного складу. Прийомам кількісного зміни компонентного складу ФО протиставлені прийоми, де кількісний склад компонентів ФО залишається стабільним, наприклад, прийоми заміни компонентного складу або структурно-семантичної інверсії компонентів. У свою чергу, прийому заміни компонентів ФО словами вільного вживання протиставлений один з типів контамінації, де відбувається заміна компонента одного фразеологізму компонентом іншої фразеологічної одиниці.

Семантична модифікація ФО у химеріаді Євгена Гуцала менш виявлювана і реалізується через 8 прийомів: 1) подвійна актуалізація; 2) дефразеологізація; 3) зміна традиційної лексичної сполучуваності ФО; 4) зміна модальності ФО; 5) контекстуальна зміна значення; 6) компаративація ФО; 7) атрибутивація ФО; 8) адвербіалізація ФО. Останні три прийоми виявлені нами лише в авторській манері фразеологічних видозмін Євгена Гуцала. У науковій літературі вони не згадуються. Розгляду прийомів цього способу модифікації присвячено третій розділ дисертаційного дослідження.

Зазначимо, що упорядковуючи фактичний матеріал дослідження відчували складність у кваліфікації низки прийомів, яку пояснюємо тим, що авторські прийоми трансформації ФО не постають ізольовано, а накладаються один на одного, збігаються окремими сторонами, характеризуються синкретичністю. Так, труднощі виникали при розмежуванні: 1) прийому поширення компонентного складу ФО і прийому розгорнутої метафори; 2) максимального усічення компонентного складу і фразеологічного натяку; 3) прийому дефразеологізації ФО і фразеологічного натяку; 4) подвійної актуалізації і розгорнутої метафори.

При кваліфікації ФО як трансформованої використовували три основні критерії, визначені на порівняльному зіставленні узуальної та авторської ФО: 1) трансформована ФО є одиницею третинної номінації (узуальна ФО – одиниця вторинної номінації); 2) трансформована ФО має узуальний прототип ФО (на

відміну від okazіональної, яка його не має); 3) в основі трансформованої ФО зберігається узуальне фразеологічне значення.

Аналіз прагматичного ефекту окремих прийомів трансформації ФО у химерній трилогії «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» дає змогу констатувати такі причини звернення письменника до видозмін ФО: 1) контекстуальна конкретизація значення ФО; 2) уточнення значення ФО; 3) розширення семантики ФО; 4) посилення значення ФО; 5) створення комічного ефекту; 6) евфемізація ФО; 7) створення каламбурів; 8) засіб химерування оповіді.

Отже, зазначене дає змогу зробити такі узагальнення: авторська трансформація ФО закономірний процес авторського охудожнення фразеологізму. Трансформація у широкому розумінні – це оновлення закладеного у ФО образу, його розвиток та збагачення. Вона пов'язана з авторськими інтенціями розширення рамок значення ФО, їх експресивно-стилістичного звучання, з виникненням нових дистрибутивних зв'язків. Авторські ФО виникають унаслідок перетворення письменниками структури і / або семантики нормативних фразеологізмів; набуття фразеологізмом цілком нового значення або ж нових значеннєвих нюансів.

1.4. Українська химерна проза: кваліфікаційні та класифікаційні виміри

Термін «химерний»⁴ з'явився 1958 р. разом із романом з народних уст О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа молодиця». Сама ж химерна проза стала помітною як явище в літературі тільки в 70–80 рр. ХХ ст. До химерної прози віднесено й трилогію «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена» та «Парад планет» Є. Гуцала, яку, як зазначає Н. Зборовська,

⁴У словнику української мови знаходимо таке визначення слова «химерний»: *ХИМЕРНИЙ*, а, е.

1. Який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький.
2. Якому властиві дивацтва, примхи, вигадки (про людину та її характер).
3. Який не існує, якого не може бути в дійсності.
4. Який важко зрозуміти, збагнути, пояснити; складний, незрозумілий, заплутаний (Словник української мови: в 11 томах. – Том 11, 1980. – С. 58).

можна вважати кульмінацією химерної течії в українській літературі [113: 373]. На думку Марка Павлишина, твір («Позичений чоловік») являє собою типовий приклад химерного роману [221: 85]. Зазначимо, що перший роман трилогії був удостоєний у 1995 р. премії Антоновичів.

Визначення «химерний роман» усталилося в сучасній науці, про що свідчить його частотне вживання в текстах підручників, довідкових видань, дисертацій: П. Майдаченко «Гротеск, іронія і пародіювання як види комічного у сучасній українській прозі» (1984), Л. Шестопалова «Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Дрозда)» (2006), Г. Ковальова «Прагмалінгвістика гумористичного дискурсу української химерної прози (на матеріалі художніх творів Є. Гуцала та О. Ільченка)» (2014), О. Бачинська «Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі» (2016), Н. Кобилко «Міфологема «дорога» в українському літературному дискурсі (на матеріалі творів химерної прози)» (2017), О. Журавська «Дихотомія «реального» й ірреального хронотопу як категоріальна жанрова ознака українського химерного роману 2-ї пол. ХХ ст.» (2018).

Сучасні науковці висловлюють думку про неточність визначення «химерний», називаючи химерну прозу різновидом філософської прози, що формується на ґрунті «своєрідно осмисленої національної літературної традиції, фольклорних джерел» (А. Кравченко) або різновидом міфологічної течії (М. Ільницький), фантастичної або «умовно»-фантастичної (Р. Громяк), химерною течією в українській прозі постмодернізму (М. Наєнко). І. Приліпко пропонує «химерну прозу» «вважати окремою художньою системою, уникаючи таких термінів, як „стильова течія”, „напрямок” чи „жанр”». Констатуємо, що узвичаєне на цьому етапі розвитку літературознавства термінологічне означення «химерний» застосовується на позначення різних за стилістичною палітрою художніх творів, що з'являлися протягом двох десятиліть років, починаючи з 1958 р., коли побачив світ роман О. Ільченка «Козацькому роду нема переводу». У літературознавстві поширена думка про те, що відправною точкою химерної прози є саме цей роман.

Зауважимо, що докладно цей період дослідження химерної прози проаналізовано й висвітлено в статтях, дисертаціях і монографіях таких сучасних дослідників, як Ю. Безхутрий, А. Горнятко-Шумилович, Н. Зборовська, М. Ільницький, А. Кравченко, П. Майдаченко, М. Павлишин, Л. Тарнашинська, М. Лучицька, В. Нарівська, Л. Новиченко, А. Погрібний, Р. Семків, М. Стех, В. Чайковська, Г. Штонь та ін.

Науковці справедливо вказували, що до української химерної прози важко застосувати якісь чіткі жанрові дефініції. Лише у зв'язку з окремими творами можна говорити про експериментальний, інтелектуальний, філософський, фантастичний романні різновиди. Не дивно, що вчені по-різному кваліфікували жанрово-стильову доміную химерної прози. Вона тлумачилась то як «фольклорно-філософська» (Г. Насмінчук), то як «умовно-іронічна» (Г. Сивокінь), то як «лірико-гротескова» (М. Стрельбицький), то, зрештою, як «фольклорна», «фольклорно-міфологічна», «фольклорно-алегорична», «умовно-алегорична» (В. Дончик). Цікаво, що А. Кравченко відніс химерний роман до філософської прози: у ньому увага зосереджена на глибокому ідейному підтексті, застосуванні умовних форм, іронії, гумору, насиченні фольклорними символами. Схожу думку висловив і М. Жулинський: прозаїки другої половини ХХ ст. не випадково активно зверталися до народних пісень, дум, прислів'їв, приказок, адже в них найкраще відбивається світосприйняття українців, що й сприяє посиленню філософського складника.

Причини звернення українських письменників до жанру химерної прози, О. Федотенко пов'язує з тогочасним літературно-мистецьким життям, зокрема: 1) «хрущовська відлига», що породила особливу атмосферу духовної свободи, сподівання на українське відродження, яка, однак, вже з другої половини 60-х р. почала пригасати, і «з'явилися новіші регламентації в мисленні, нові обожнення «єдино правильного» марксистсько-ленінського літературознавства; 2) масштабні процеси в суспільно-політичному житті людства (крах колоніальної системи, виникнення багатонаціональних монополій, дисидентські рухи тощо)

[308: 21]. І. Дзюба та А. Горнятко-Шумилович зазначають, що вся химерна проза загалом виросла з потреби подолати пісний натуралізм і «описательство» та стала реакцією на так званий виробничий роман з його мовним усередненням і зведенням людини до стандарту. Інші дослідники переконані, що тяжіння сучасної літератури до казки та фольклорного символу відображає гостру потребу теперішньої урбанізованої людини, що звернення до фольклоризму, міфологізму, «химерності» обумовлено письменницькими пошуками інакомовлення, алегорії в умовах жорстокої цензури, тотального пресу національної літератури [308: 22]. В. Дончик вбачає мотиви звернення до фольклоризму, міфологізму і «химерності» у письменницьких пошуках художнього інакомовлення, намаганнях щось сказати читачеві в умовах заборони правдивого слова. Л. Масенко вважає, що химерний роман з'явився, як реакція літературного писемного варіанта мови на кризу, що її переживало усне мовлення, як спроба літературної компенсації занепадаючого просторіччя [199: 27].

Аналізуючи звернення письменників до химерної прози, О. Журавська зазначає, що стилістичне тяжіння химерних романів до гумору, з одного боку, й дивовижного, фантастичного, ірреального, ірраціонального, з іншого, у різних варіантах художнього кодування є виявами однієї тенденції, – заперечення в художній спосіб нав'язуваних «згори» в радянському соціуму цінностей, приховане через іронію, гротеск, символи чи озвучене прагнення зруйнувати або перебудувати усталені культурні, соціальні, політичні зв'язки, що супроводжується формуванням нової концепції особистості [107: 94]. Розквіт химерного роману як естетичного явища припадає на період соціально-політичної стабільності. Цей аспект цікавий з огляду на виведену з урахуванням «концепції особистості» В. Андреевим закономірність відповідності жанрів певним фазам суспільного життя: якщо новелістика розквітає на переходових етапах, пов'язаних із кризами, нестабільністю, то розвиток повісті, роману, іноді епопеї вимагає стабільності [107: 94].

Визначаючи домінантні атрибути химерної прози, літературознавці називають характерну для неї творчу орієнтацію письменників на фольклорні традиції, трансформацію в нових художніх формах народних легенд, казок, анекдотів, небилиць. До рис новаторства химерної прози М. Жулинський відносить «лірико-романтичну окриленість», «композиційно-оповідну свободу», «густу, народнопісенну орнаментацию». Дослідник Ю. Безхутрий виділяє такі її особливості – ускладненість, заплутаність, яскраво виражену фабульність, інформативну перенасиченість оповіді. П. Майдаченко у своїх наукових розвідках додає до вище перерахованих ознак такі, як багатоплановість, композиційну мозаїчність, підвищення питомої ваги підтексту. Химерному жанру цікаве літературознавче дослідження присвятив А. Погрібний. Визначальними рисами він назвав «крайню розкутість писання і уяви, що включає, зазвичай елемент фантастичності і сміху, вільну, але цілеспрямовану деформацію часо-просторових зв'язків і відносин». Узагальнюючи основні риси жанру химерної прози літературознавець Н. Кобилко називає такі кваліфікаційні риси химерної прози: умовність, насичення твору гумористичними прийомами, наявність фантастики, залучення фольклорно-міфологічних елементів [124: 7].

Констатуючи наявність літературознавчих досліджень української химерної прози, наголосимо, що її лінгвальний вимір на сьогодні комплексно не охоплено. Наявні поодинокі дослідження, з-поміж яких праці лінгвістів-науковців Л. Масенко, В. Русанівського й дослідження окремих мовознавчих аспектів текстів химерних романів (Л. Давиденко, Н. Бойко, Ж. Колоїз, Є. Конопленко, Н. Пасік, А. Попович, А. Поповський, О. Семенюк).

Мовленнєву специфіку химерної прози досліджував В. Русанівський. Науковець з опертям на художні особливості химерних романів В. Земляка, О. Ільченка, П. Загребельного, В. Шевчука і В. Дрозда зазначає, що в кожного з названих авторів своя манера письма, свої уподобання, своє бачення світу. Об'єднує їх в мовно-літературний жанр п'ять ознак, більшою чи меншою мірою наявних у химерних творах. По-перше, прагнення письменників до збагачення сучасного

лексикону, що відбувається через творення неологізмів, відновлення забутих запозичених слів; по-друге, антропологізацією предметів і явищ довкілля, що виявляє себе у тропях; по-третє, шанобливе ставлення до слова – давнього й сьогочасного; по-четверте, прагнення поділитися з читачем уявленнями про сучасний світ, стосунки між людьми, використовуючи для цього афористичні конструкції, і, по-п'яте, іронічне ставлення до світу і навіть до самого себе [246: 3–21].

Заявлені складники химерності використовуються і в художній манері оповіді Євгена Гуцала з тією різницею, що домінувальним у цьому разі поступає афористичність мовлення. Письменник створює власну стилістику, де поєднує дві стихії. По-перше, освоєння всього шару народної фразеології. Є. Гуцало звертається до традиції українського етнографічного гумору, насичуючи свої твори прислів'ями, приказками, приповідками, народними метафорами й порівняннями, загадками, каламбурами, небилицями. У багатьох випадках, щоб обіграти якусь одну думку чи предмет, вживається ціле гроно народних виразів. За словами Л. Давиденко, письменник керується не так критерієм доцільності фразеологізмів у романі, як намаганням не повторювати їх [77: 54]. Фразеологічний запас Є. Гуцала просто-таки невичерпний.

По-друге, прагнучи посилити мовну експресію оповіді, письменник препарує відомі народні фразеологізми і створює індивідуально-авторські, які часто важко відрізнити від узуальних, бо вони відповідають тим самим принципам і часто наслідують наявні моделі фразеологічних одиниць. Трансформуючи фразеологізми, автор згущує оцінну конотацію та їх смислові відтінки, створюючи нове естетичне і художнє наповнення одиниці. Перетворення надають фразеологізмам додаткових семантичних відтінків, привносять колорит незвичності, вигадки, химерності.

Дослідники одностайні в думці, що мова химерної трилогії відзначувана стилістичною вишуканістю й багатством. М. Жулинський щодо стильової манери трилогії Євгена Гуцала зазначає: «По суті письменник поставив собі за мету оживити усне народне мовлення, ввести його в сучасну літературу як вкрай

необхідний чинник у створенні національного характеру: він спромігся відкрити перед читачем багатющі поклади словникових надр української мови як повнокровного домінуючого засобу вираження сучасною людиною своїх поглядів на людину і світ» [106: 470]. Та й справді «Народна мова стає в трилогії повноправним героєм твору, більше того – рушієм сюжету I частини. Вона ж увиразнює психологічну характеристику персонажів: Хоми, Мартохи, Одарки, Дима та ін. Особливо відчутна мовна диференціація II частини, надто американських епізодів, де автор навмисне руйнує лінгвальний бар'єр, іронізуючи над схоластичними прагненнями заокеанських «ентузіастів» збагнути колорит подільської говірки Хоми» [195: 27]. Не менш значущою є бароковість химерної прози Є. Гуцала, виявлювана «у живій, бароково закучерявленій мові персонажів [248: 135]. «Власне, та балакучість, владною авторською рукою зрушені й вкладені в уста Хоми Прищепи та його дружини Мартохи незглибимі шари української фразеології стають головним засобом не тільки вираження внутрішнього світу персонажів, а й, сказати б, творять розмашисту декорацію світу... їй право, враження таке, що тебе обіймає море» [281: 111].

Трилогія Євгена Гуцалає типовим прикладом химерного роману, оскільки у ній виражаються химерні думки, діють ексцентричні персонажі, привертають увагу традиції сміхової культури, пронизані гротесковим виміром гумором, сатири, іронії. Активно використано усне народне мовлення, традиції усної поетичної творчості. Надмірне вживання фразеологізмів – не є носієм певного значення, а постає знаком стилістичного ефекту. Здається, що в химерній прозі не автор веде слово, а саме слово (зокрема фразеологізми) мовби ведуть автора, який зосереджений не так на розгортанні сюжетної лінії, як на самому слові. Перенасиченість химерної прози Євгена Гуцала фразеологізмами (узуальними й оказіональними) свідчить про залюбленість автора в цей глибинний шар українського мовлення, зокрема усно-розмовного й народно-поетичного. Персонажі трилогії Євгена Гуцала – Хома Прищепи, Мартоха, Одарка Дармограїха, всі інші мешканці Яблунівки,

оповідач та інші – говорять однаково яскраво, дотепно, гостро, а запаси фразеологізмів у їхньому мовленні, здається невичерпні. У художньому світі романів Євгена Гуцала герої висловлюються однотипно, їхня мова не індивідуалізована, але в химерній прозі ставляться інші завдання. Властиве химерному роману нагромадження фразеологізмів засвідчує багатство й розмаїття усного народного мовлення, проте автентичні й новостворені фразеологічні одиниці стають важливими елементами жанротворення. Надзвичайно висока фразеологічна насиченість тексту химерної прози Євгена Гуцала (особливо роману «Позичений чоловік») через інтенсивне використання фразеологічних одиниць (узуальних та okazіональних) зумовлює згущення концептуальної інформації, сприяє реалізації художньої мети, оскільки в художньому мовленні фразеологічні одиниці як виражально-зображувальні засоби мають високу естетичну насиченість.

Отже, визначальними кваліфікаційними ознаками химерної трилогії Євгена Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет» на жанровому рівні є: 1) творча орієнтація на фольклорні традиції (наголошують майже всі дослідники); 2) гротескність (П. Майдаченко); 3) трансформація в нових художніх формах народних легенд, казок, анекдотів, небилиць; 4) композиційно-оповідна свобода (М. Жулинський); 5) народнопісенна орнаментация (М. Жулинський); 6) ускладненість, заплутаність, яскраво виражена фабульність (Ю. Безхутрий); 7) інформативна перенасиченість оповіді (Ю. Безхутрий); 8) багатоплановість, композиційна мозаїчність (П. Майдаченко); 9) підвищена питома вага підтексту (П. Майдаченко); 10) гранична розкутість писання і уяви, що включає, зазвичай, елемент фантастичності і сміху (А. Погрібний); 11) вільна, але цілеспрямована деформація часо-просторових зв'язків і відносин (А. Погрібний); 12) умовність (А. Кравченко, Н. Кобилко); 13) насичення твору гумористичними прийомами (Н. Кобилко); 14) іронічність, гумор, бурлеск (О. Федотенко); 15) наявність фантастики, залучення фольклорно-міфологічних елементів (Н. Кобилко); 16) синтез реального і умовно-фантастичного, що виростає з глибин народної творчості і зумовлює умовність ситуацій, образів,

характерів (О. Федотенко); 17) спотворення просторової життєподібності (О. Журавська); 18) суб'єктивність часу (О. Журавська).

Кваліфікаційні ознаки химерної прози Євгена Гуцала на мовному рівні узагальнені нами на підставі роботи з текстами письменника та упорядкування зібраного фактичного матеріалу. До них ми зараховуємо: 1) афористичність мовлення; 2) прив'язаність до народного мовлення, надмірне використання загальнонародної фразеології; 3) ускладненість і заплутаність тексту; 4) ампліфікаційне нанизування лексичних та фразеологічних одиниць; 5) авторська обробка (трансформація) загальнонародної фразеології; 6) продуктивне використання авторських перифраз; 7) оказіональне фразеотворення; 8) синонімізація лексичних і фразеологічних одиниць; 9) стилістична поліфонія.

1.5. Статус фразеологічних одиниць у химерній прозі Євгена Гуцала

Семантичний “внесок” фразеологізмів до змістової структури химерної трилогії Євгена Гуцала виявляється у різноманітних функціях, серед яких виокремлюємо жанротвірну, текстотвірну, сюжетотвірну та заголовкову.

1.5.1. Жанровотвірний потенціал фразеологічних одиниць у химерній прозі

Як уже зазначалося, химерний дискурс Євгена Гуцала характеризується: 1) афористичністю мовлення; 2) прив'язаністю до народного мовлення, надмірним використанням загальнонародної фразеології; 3) ускладненістю і заплутаністю тексту; 4) ампліфікаційним нанизуванням лексичних та фразеологічних одиниць; 5) авторською обробкою (трансформація) загальнонародної фразеології; 6) продуктивним використанням авторських перифраз; 7) оказіональним фразеотворенням; 8) синонімізацією лексичних і фразеологічних одиниць; 9) стилістичною поліфонією. Розглянемо найбільш виразні складники авторського жанротворення, зазначивши, що в основі кожного з них перебуває авторське використання загальнонародної фразеології.

Авторська трансформація загальнонародної фразеології. Трансформацію загальнонародної фразеології у химерних романах Євгена Гуцала слід розглядати не як окремі стилістичні прийоми, а як важливу ознаку мовленнєвої організації химерної прози письменника. Авторська трансформація загальнонародних ФО у досліджуваній химерній прозі спрямована не стільки на конкретизацію, розвиток чи поглиблення змісту химерної прози, скільки на підкреслено експериментальну «гру» з названими мовними одиницями.

Авторська мовна гра набуває у химерних романах Євгена Гуцала неповторних рис: вона естетизує висловлення, химеризує авторську оповідь, художньо увиразнює і насичує зміст тексту. Використання фразеологічних видозмін є різним за прагматичними інтенціями письменника (їх ми розглядаємо у другому і третьому розділах роботи), а такі фразеологізми виконують роль переконливих аргументів, смислових центрів, що по-різному вплетені в загальну канву романів. Автор у такій мовній грі покладається на мовну компетенцію читача і прагне, щоб той зрозумів психологічний, морально-етичний чи естетичний підтекст незвично сформульованої думки. Видозмінюючи ФО, письменник дотримується міри порушення стереотипу: в інформації, закладеній в «аномальній» мовній одиниці, він зберігає семантичну тотожність виразу, надаючи перевагу подібностям над відмінностями.

Трансформуючи загальнонародну фразеологію, Євген Гуцало виявляє фразотворчий хист та оригінальність: він не лише використовує традиційно окреслені прийоми трансформації, а й розширює їх спектр оригінальними авторськими прийомами обробки ФО. Детально авторські трансформації Євгена Гуцала розглядатимуться у наступних розділах.

Синонімізація фразеологічних одиниць. Синонімізація ФО особливо показова для досліджуваних романів. За спостереженнями В. М. Русанівського, синонімічне багатство – неодмінна ознака кожного химерного твору. «Перше, що впадає в очі, – це нагромадження синонімів. Іноді їх так густо, що аж ряхтить перед очима» [246: 4]. Гуцалова оригінальність у використанні синонімів

привертала увагу багатьох дослідників, зокрема, Л. Давиденко, Н. Бойко, О. Коломієць, А. Поповського, В. Русанівського, Н. Пасік.

Особливості фразеологічної синонімії текстів письменника досліджувала Л. Давиденко. Дослідниця зазначає: «У художньому мовленні Є. Гуцала використовується принцип семантичної градації: фразеологізми, поєднуючись у синонімічні ряди, розглядаються як мікросистема впорядкованих множин. У синонімічному ряді тонше відчуюються відтінки значення кожного синоніма, краще розрізняються «обертони смислу», зрештою втілюється вся акумулятивність думки письменника. ФО «заряджається» додатковими семантичними нюансами, синтезованою конотацією, вступає у нові взаємозв'язки і взаємовідношення, які не виявилися поза межами ряду» [77: 180].

Про великий обсяг синонімічних ресурсів химерних творів Євгена Гуцала свідчать підрахунки дослідниці фразеологічної синонімії О. М. Коломієць. За її спостереженнями, 80 % фразеологізмів (4000 ФО) химерних романів Є. Гуцала вступають у синонімічні зв'язки, утворюючи 244 ряди фразеологічних синонімів. З них: вербальних – 154 ряди, адвербіальних – 31 ряд, ад'єктивних – 41 ряд, субстантивних – 15 рядів, прономінальних – 2 ряди, інтер'єктивних – 1 ряд. [147: 227]. Найчисельнішим, за спостереженнями дослідниці, виявився синонімічний ряд з домінантою «говорити», який об'єднує 111 фразеологічних синонімів 17 семантичних підгруп з різноманітними відтінками значення. Вивченню синонімії фразеологічних одиниць зі значенням «говорити» і «мовчати» було присвячене і дослідження А. Поповського [236].

Наше обстеження фразеології химерної трилогії Є. Гуцала дало можливість помітити цілі синонімічні ряди, які включають в себе по два, три, чотири і навіть п'ять, сім фразеологізмів. Найчисленніші синонімічні ряди, у яких повтор синонімічних фразеологічних одиниць здійснювано тричі. Це своєрідне відлуння фольклорної традиції, яка становить основу мовної стихії химерної прози: *Важко, немов на ладан дишу, наче на тонку пряду, наче наставився вовкові в зуби* (ПЖФ, с. 503). «...– сказала Дармограїха й **раків** не стала **пекти** від сорому,

й вуха її не зів'яли від стиду, й крізь землю не провалилась» (ПЧ, с. 217). «*А вже хтось другий, ненависник добра та волі, напустить такого туману, утне такого мелуна, так перебере міри, що й справді біле здається чорним, а чорне вважається білим»* (ПЖФ, с. 328). У Євгена Гуцала синонімічний ряд може розростатися до меж, коли його члени біля ядра і на периферії мають лише умовно близьке значення.

Часто до одного синонімічного ряду письменник уводить псевдосиноніми – одиниці, що зазнають авторської семантичної модифікації. Наділяючи ФО нетрадиційним значенням, автор застосовує прийом організації мовлення за алогічним асоціативним принципом і цим самим демонструє підкреслену химерність оповіді: *Щось і мене повело-покрутило так, щоб я не прямо сказав, що схожий на гриб, а висловився через пень-колоду, через дорогу навприсядки, з допомогою семи мішків гречаної вовни, та й ті неповні* (ПЧ, с. 153). У мовній системі фразеологізм *через пень-колоду* відомий зі значенням 'недбало, як-небудь, не так як треба,' (СФУМ 2008: 611), за аналогією до цього значення герой нанизує каламбурні звороти, яким подібна семантика й заявлене обов'язкове оточення не властиві: фразеологізм *через дорогу навприсядки* вживається зі словами *родич, рідня*, характеризуючи їх як 'дуже далекий або зовсім ніякий' (СФУМ 2008: 521); жартівливий стійкий вислів *сім мішків гречаної вовни [і (та) всі неповні]* при словах *наговорити, наплести* означає 'багато зайвого, безглузлого' (СФУМ 2008: 809).

Отже, функція синонімічного увиразнення оповіді разом з іншими авторськими прийомами письменника слугує посиленню ознак химерності романів Євгена Гуцала.

Афористичність мовлення. Складником фразеологічної системи химерних романів Євгена Гуцала є афористичні вислови – такі словесні формули, авторські узагальнення, здатні до мовно-естетичного функціонування і поза текстом письменника. Такі фрази, з одного боку, можна вважати своєрідними сигналами естетичної інформації про весь твір і його автора, а з іншого –

зараховувати до художніх канонів певної епохи. Вони посилюють виразовість химерного тла мовлення Євгена Гуцала і виражають важливий, подекуди філософський зміст тексту. Афоризми досліджуваної химеріади репрезентовані 8 семантичними групами: **Людина:** *Людська душа – це темна комора, в якій світло запалюється зрідка та й то не для стороннього ока* (ПЖФ). *Немає для людини нічого таємничішого і загадковішого, ніж вона сама* (ПЖФ); **Жінка:** *Жіноцтво завжди жіноцтво!* (ПЖФ). *Язык у жінки завжди сильніший за жінку* (ПЧ). *Кожна жінка – це загадка, до якої може бути не одна відгадка, а сто* (ПЧ) тощо; **Філософія життя:** *Маємо вчитись на чужих помилках, щоб уникнути своїх власних* (ПП). *Журба – не матінка, від неї ласки не жди, вона всміхатись не годна* (ПЖФ); **Слово. Мова:** *Слово де не посій, там воно вродить, навіть на яловій землі, яка сама їсти просить* (ПЖФ); **Праця:** *Чим більше й краще працюємо – тим ближче наше майбутнє* (ПП); **Мистецтво:** *Мистецтво – це життя, і життя – це мистецтво* (ПЖФ). *Новий день треба славити новими піснями* (ПЖФ); **Сміх:** ... *сміх не повинен виходити за рамки. Сміх завжди має бути в рамках! Сміх ворога мені ворожий. Сміх – це здоров'я, чим більше смієшся – тим здоровіший* (ПЖФ). *Треба знати, коли сміятися, скільки сміятися. А також – як сміятися і з кого сміятися. Сміх... є дошкульна зброя, а до зброї треба розумно братися. Щоб бодай у своїх не вистрелити й самим собі не завдати шкоди* (ПЖФ); **Слава:** *Слава – це ярмо, якому ти й належиш, а не собі. Всі, що прагнуть слави, насправді прагнуть рабства, уярмлення. Слава – це чорт, який завжди чортом буде, з яким і не треба змагатись і з якого ніколи не буде солодкого м'яса. Домагатися слави – це свідомо запродати чортові душу. Слава крутить людиною, мов чорт дорогою, слава так вириває людське коріння, як ото чорт гречку рве з корінням на перевесло!* (ПЖФ).

До типових фігур афоризмів Євгена Гуцала належать антитеза, гіпербола, паралелізм, порівняння, що письменник запозичує зі стихії народного мовлення загальнонародної фразеології. Вони експресіонізують авторський зміст та подають його в оптимально лаконічній формі. Часто в основі афористичних висловів

Є. Гуцала використовується парадокс, що суперечить здоровому глузду, але є характерний для химерування письменника.

Афоризми Євгена Гуцала виконують у текстах досліджуваних романів різноманітні стилістичні функції: загальнодидактичну (застерегають, вчать), пізнавальну (сприяти глибшому проникненню у філософську сутність буття), інтерпретативну (оцінюють конкретну ситуації), полемічну (підкріплюють і посилюють аргументи у суперечці), але провідною функцією залишається – комічна. Образними висловами письменник художньо естетизує такі поняття, як *людина, жінка, слово, мова, праця, мистецтво, сміх, слава*. Ними письменник утверджує споконвічні уявлення про абсолютні людські ідеали, що мають залишатися пріоритетними в усі часи у характерному для химерної оповіді сатирико-гумористичному струмені. Авторські афоризми в химерній прозі Євгена Гуцала створюють лейтмотивність твору, постаючи його смисловими домінантами й засобом авторського химерування.

Продуктивне використання авторських перифраз. Однією з виразних домінант мовотворчого химерування Євгена Гуцала є перифразотворення. Особливо показово це простежується у другому і третьому романах трилогії. Авторська перифраза постає текстовим замінником лексичної одиниці. Спостереження показують, що створення авторських перифраз у Євгена Гуцала спричинені сюжетними лініями романів. Автор використовує як утрадиційнені так і оказіональні одиниці. Найчастіше письменник описовою назвою іменує головних персонажів химеріади. Найширше перифрастичне поле автор створив для найменування головного героя трилогії – Хоми Прищепи, який рясно обростає описовими зворотами у другому і третьому романах трилогії. Всього нами зафіксовано 38 перифраз: *агент з Яблунівки; багатоликий мандрівник Хома; божок грибок маслючок у «Барвінку»; великий голкотерапевт з Яблунівки; великий життєлюб із колгоспу «Барвінок»; видатний характерник колгоспної епохи; вірний лицар науково-технічної революції; Гомер з Яблунівки; грибок маслючок невірний і лукавий; грибок маслючок; грибок маслючок, обожнюваний*

хомопоклонниками всього світу; законне дитяти планети Меркурій; колгоспник з Яблунівки; лицар науково-технічної революції, лицар без докорів сумління і совісті; лукавий ще й невірний Хома; надлюдина другої половини двадцятого століття; народний голкотерапевт з Яблунівки; невидимий чудотворець Хома; незрівнянний грибок маслючок, рівного якому немає поміж численних грибів рідної України! позичений чоловік; позичений чоловік, лукавий, та ще й невірний, з подільського села Яблунівки; самодіяльний батькувальник прецироного яблунівського заквасу; старший куди пошлють з колгоспу «Барвінок»; старший куди пошлють у відставці; старший куди пошлють, ветеран війни і ветеран праці в колгоспі «Барвінок»; тракторозавр Хома Хомович; вчорашній старшому куди пошлють у колгоспі «Барвінок»; химерний Яблунівець; химерник з Яблунівки; Хо Хо Прищеп; Хома невірний і лукавий із подільської Яблунівки!; Хома-златоуст; яблунівський любомудр; яблунівський характерник; ярмарковий дурень; той, хто крізь землю пройшов червону шапочку знайшов; славний співвітчизник і земляк.

Перифрази на позначення головних та епізодичних персонажів трилогії найчисленніші у досліджуваних романах. Досить активно письменник використовує перифрази й для найменування:

– тварин: *сіамський одоробло; сіамське щастя; сіамський пройдисвіт; сіамський гидол; сіамський змій-горинич* (про сіамського кота, якого Мартоха придбала на ярмарку); *хижий сіроманець* (вовк); *химерне диво* (метелик);

– визначних місць світу: *Мекка сучасних художників* (Монпарнас); *новітня Мекка новітніх художників* (Яблунівка);

– відомих міст світу: *столиця світової моди* (Париж); *столиця розваг* (Лас-Вегас); *центр наркоманії, розпутства і злочинності* (Лас-Вегас); *місто ангелів, храм ранкової зорі* (Банконг);

– відомих у світі людей: *король футболу* (Пеле);

– узагальнених назв представників певної професії: *майстри помазка, бритви і ножиць* (перукарі); *майстер пензля* (художник); *любителі жартів, дотепів, каламбурів* (жартуни, пересмішники); *майстри жовтої преси* (епатажні

журналісти) *королі мила й жувальної гумки* (режисери серіалів); *любитель прянощів земного буття* (художник); *представниці найдавнішої професії* (повії); *лицарі плаща й кинджала* (шпигуни).

Аналіз фактичного матеріалу дає можливість зробити узагальнення, що використання Євгеном Гуцалом описових зворотів мотивоване не потребою уникнення небажаних повторів, а намаганням дати характеристику тому, хто чи що впливає на динаміку життя яблунівців.

Оказіональне фразеотворення Євгена Гуцала. Євген Гуцало у химерній трилогії демонструє не тільки добру обізнаність в українській фразеології та пареміології, але й талант письменника-творця, який створив оригінальні okazіональні ФО. Okазіональний фразеологізм породжується контекстом, і саме контекст допомагає читачеві сприйняти цей okazіональний фразеологізм вперше.

Виявлені авторські okazіоналізми химерних романів Євгена Гуцала розподілено на фраземи, тавтологічні фразеологічні вирази та компаративні звороти. Проілюструємо заявлене на прикладах: **фраземи:** *вступати в теревені* (розпочинати тривалі розмови), *зійти на шаховий олімп* (стати переможцем шахових змагань), *не лопуцьком роблений* (запліднений природним способом), *завести в тяж* (зробити вагітною), *ввійти в тяж* (завагітніти), *спроторив дитинку на стороні* (став незаконним батьком), *спромогтись на дитину* (знайти можливість народити дитину), *зацвісти дитям (дитиною)* (народити дитину), *підупасти на парубоцькому завзятті* (втратити чоловічу потенцію), *гладити дорогу* (йти), *увійти в хороми голови* (запам'ятати), *поскладати в картотеку пам'яті* (запам'ятати, упорядкувавши інформацію), *зійти з мислі* (перестати бути об'єктом думки), *щирий любитель оковитої* (п'яниця), *бити поклони скляному богу* (виявляти залежність від алкоголю), *погомоніти зі скляним богом* (пити горілку), *самозваний злодій* (який сам себе називає злодієм за певні вчинки), *ескулапський вертеп* (демонстрація колекції законсервованих людських органів) тощо; **тавтологічні фразеологічні вирази,** *мізками мізкувати, мелуна молоти, химерії химеряться* (в голові), *пень пнем, рань рання, лебеділи лебедиками* (слова),

марно-марнюща марнота, чесняк із чесняків, бевзь бевзем (мовчки), мара марою, педант із педантів, блудом блудити, батальні баталії (зчиняти), тума тумою (ходити), суш сушить (памороки), варом обварене (болить), тетерею стетеріти (злякатися), моцак із моцаків (міцний), найдивовижніша дивовижса, гіркий, мов гірчак, памороки запаморочилися, полотном сполотніти (побіліти з переляку) тощо; **компаративні звороти:** танцюрист із мене – як з соняшикової бадилли мисливська рушниця; орудував язиком, як безногий протезом; шелестів сипкими словами, наче зів'яле листя шарудить; сипонув словами, наче покотив чавунці по долівці; цокотіли [слова], неначе горох у підрешітку; ворушився беззвучно [язик], мовби на пательні підсмажений; сказала ніжно, мов ладаном із лампадкою війнула; ударив голосом, наче громом у грозу; говорив, наче кайлом рубав граніт у кар'єрі; кричить, наче в неї в животі бурчить; горлає, наче її кілька діймає; реве, наче відьом-сестер до себе зве; розцвіла обличчям, як найрозкішніша мальва; глипнув очима так, наче не тільки зайвих кілька трудоднів записав, а й видав ягничку у премію; дивився очима так, наче передумав мені записувати кілька зайвих трудоднів і ягничку в премію теж передумав давати; надої покотяться донизу, як дурний голою сідницею із снігової гори; стріляє поглядом, наче лобуряка з рогатки; чорноокий, мовби очі свої на ніч ховає у комин, у сажу; чорний [про коваля], мов халява в дьогті; стомлений, як вірьовка, на якій з ранку до вечора воду із колодязя витягають тощо.

Авторське фразеотворення Євгена Гуцала досить чітко імітує закони творення ФО за існуючими моделями. Для авторського фразеотворення письменник обирає найпродуктивніші моделі. У мові химеріади оказіональні ФО часто неможливо відрізнити від загальнонародних, бо письменник робить це природно, як природно ним твориться і сама фольклорна образність химеріади. Оказіональні ФО Євгена Гуцала наділені вишуканим красномовством і оригінальною метафоричністю.

1.5.2. Заголовкотвірні функції фразеологічних одиниць у химерній прозі

Аналізуючи мову химерної прози Є. Гуцала не можна лишити поза увагою авторську манеру називання розділів, особливо у першій частині трилогії.

У романі «Позичений чоловік» Є. Гуцала заголовки виконують вагому стилістичну функцію й відіграють важливу ідейно-смыслову роль. У них містяться пояснення чергового епізоду з «многотрудних» днів Хоми Прищепи, але здебільшого заголовки постає сюжетним стрижнем розділу. У другому і третьому романах автор відмовляється від такої номінації частин твору і переходить на описове називання. На думку П. Майдаченка, «... можливо, відчувши певне насильництво у вживанні прийому «етнографічної» літератури» [194: 120].

Усього у першому романі **47** заголовків. З них для іменування розділів письменник використав: **паремій** – **27**; (*І на мудромu дідько на лису гору їздить; Подарунки за Дніпром без штанів ходять; Мені робити, мов п'яному з гори котитись; Буде лихо, то знайдеться й розум; Верзи, верзице, поки верзеться; Здохни та охни, полюби та й сохни та інші*); **загадок** – **3** (*Крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов (гриб); За білими березами талалайко плеще (язик); Сидить півень на яворі, спустив крила кровавії (калина)*); **каламбурів** – **1** (*Одне до ліса, друге до біса, а на п'яті перстень*); **нісенітниць** – **2** (*Кваша під боки взялася, а кисіль вуса закрутив; Вродили верби, зацвіли раки, поспіли в'юни*); **лихих побажань** – **2** (*Щоб тебе грім убив і блискавка спалила! Щоб під ним і над ним земля горіла на косовий сажень!*) **скоромовок** – **1** (*Був собі цебер перецебрився, мав діти цебреньта-перецебреньта*); **жартів, дотепів** – **2** (*Жартуй, глечичок, поки не луснув; Бодай не казати, а говорити можна*); **повчання, сентенції** – **1** (*Побачим, що буде з нас, – чи торба, чи мішок!*); **примовки до танців** – **1** (*Ой там на долині жуки бабу повалили і сорочку зняли, прочуханки дали*); **афоризм** – **1** (*Живемо, щоб їсти, а їмо, щоб жити*). Решта – **6** заголовків –

авторське найменування (*Не Півторакожуха й не Чортійогобатька; Не з Грижинець і не з Газопровідного; Мужність чоловічу дьогтем полито; Гуляка по мисках, кухлях, келишках та наперстках; Три доземні поклони рідній Яблунівці*).

З 41 фольклорної одиниці, взятої письменником для найменування розділів у романі «Позичений чоловік», без авторської видозміни використано – 16 одиниць, що становить 39 %, з авторською видозміною – 25 одиниць, що становить 61 %.

Варіаційні зміни, як основні, автор застосував у 2 заголовках (8 %): *Не поговоривши з головою, не беріть руками!* – пор. Не поговоривши з головою, не бери руками. (УНПП: 271); *Побачиш, що буде з нас, – чи торба, чи мішок!* – Побачим, що буде з нас, — чи торба, чи мішок! (УНПП: 290);

Суто трансформаційних змін зазнали ФО у 18 заголовках (72 %). З них субституційні заміни – у 4 заголовках: *Й навіщо коневі зав'язувати хвоста?* і пор. Не вміє коневі хвоста зав'язати (УНПП: 443); *Легко буде лежати, пером землю держати.* і пор. Легко йому лежать, пером землю держать. (УНПП: 565); *Такий я добрий голий, як він без сорочки.* – пор. Такий я добрий голий, як ти без сорочки. (УНПП: 516); *Відняло розум і коваль не вкує* – пор. Хто розуму не має, тому й коваль не вкує. (УНПП: 319).

Прийом поширення ФО Є. Гуцало використав у 9 заголовках: (*Мені робити – мов п'яному з гори котитись* – пор. Як п'яному з гори котиться (УНПП: 743); *Не кортить до баби з кованим носом?* – пор. Баба з кованим носом (УНПП: 342); *Чи не доведеться йти на базар по другу голову?* – пор. Йти по другу голову (УНПП: 398); *Чисто брешемо з дідом Гапличком – і віяти не треба* – пор. Чисто бреше, що й віяти не треба (УНПП: 171); *Коли б не вмер Варава, то довго жив би* – Коли б не вмер, то довго б жив. (УНПП: 564); *Нарешті, все вийшло, мов камінь із води* – Вийде, як камінь із води. (УНПП: 775); *Навели скарби на гріх та й покинули на сміх.* – пор. Навели на гріх, та й покинули на сміх (УНПП: 317); *Хо-хо, лизь-лизь, та й далі* – пор. Лизь, лизь, та й далі. (УНПП: 487); *Таки не можна сонце мішком зловити* – Сонця в мішок не вловиш. (УНПП: 290).

Прийом усічення автор використав у 2 заголовках: *Вродили верби, зацвіли раки, поспіли в'юни* – пор. Був собі та не мав собі, затесана та нетесана. Тож подарував мені дід вола. Як пішов я тим волом орати, та наорав на припічку на три горщики кваші. **Та вродили верби, та зацвіли раки, та поспіли в'юни.** Як поліз я тих в'юнів трусити: трушу та трушу, та натрусив папушу тютюну. Пов'язав я той тютюн і продав по три копійки голова в голову. Та купив я руно вовни, та покроїв заступом свиту, та приставив із подушки комір, дак вийшли такі штани, що й не підіймеш. (Українська народна казка Подніпров'я (Наддніпрянщини)) *Ой там на долині жуки бабу повалили і сорочку зняли!* – пор. Ой там на долині жуки бабу повалили і сорочку зняли, **прочуханки (або: висіканку) дали.** (УНПП: 763).

Прийом натяку використовує письменник у 2 заголовках: *Не сито з собачого хвоста* – пор. Господар з тебе такий кепський, як з собачого хвоста сито. (УНПП: 260); *Тетериться Хома, коли голубляться до нього* – Я до тебе голублюсь, а ти від мене тетеришся. (УНПП: 627).

Контаміновано 1 заголовок: *Одне до ліса, друге до біса, а на п'яті перстень* – пор. Один до ліса, другий до біса. (УНПП: 462); У городі бузина, а в Києві дядько, тим я тебе полюбила, що на п'яті перстень. (УНПП: 780). Автор поєднує дві паремії – одну повну і останню частину другої паремії.

Модифікаційні зміни автор використав у 3 заголовках (12 %). Зазнав зміни семантики афоризм Сократа, у якому філософ говорив про необхідність правильного раціонального харчування задля здоров'я людини (Ми живемо не для того, щоб їсти, але їмо для того, щоб жити. Сократ). Євген Гуцало створює образ Одарки Дармограїхи, яка однозначно і прямолінійно втілює собою міщанство, сповідуючи принципи «Чим краще їси – тим краще живеш... чим краще живеш, тим краще їси!», а тому заголовок до цього розділу автор модифікує такою формою «*Живемо, щоб їсти, а їмо, щоб жити*». У двох наступних заголовках письменник змінює модальність узуальної ФО, надаючи їй питальної інтонації: *А якби я запишався, як кобила до будяка?* – пор. Запишався, як кобила до будяка.

(УНПП: 126); *А якби нас грім убив та блискавка спалила?* – пор. Щоб тебе грім убив і блискавка спалила! (УНПП: 734);

Комплексні зміни ФО автор продемонстрував у 2 заголовках (8 %):

Мене, винного-невинного, двома батогами бито – пор. Винного двома батогами не б'ють. (УНПП: 140) – письменник поєднав трансформаційне поширення і модифікував модальність виразу, замінивши заперечення на ствердження. *Коли земля під ногами горить на косовий сажень* – пор. Щоб під ним і над ним земля горіла на косовий сажень! (УНПП: 736) – автор використовує частину, співзвучну з компонентом узуальної ФО, і змінює модальність виразу з наказової на розповідну.

Таким чином, заголовки у химерному романі Є. Гуцала «Позичений чоловік» є органічною частиною художньої архітектоніки тексту. Вони творять і підтримують загальну «химерійну» модальність досліджуваної трилогії.

1.6. Методи й методики аналізу видозмінених фразеологічних одиниць у мові художнього твору

Методологія лінгвістики – це сформований у процесі розвитку лінгвістичної науки комплекс стандартних прийомів і засобів (методів і методик) дослідження, що базуються на правдоподібних припущеннях про природу досліджуваного об'єкта й забезпечують досягнення поставленої мети. У широкому значенні, до методології будь-якої наукової дисципліни відносять не тільки прийоми й засоби дослідження, але й те, що називають метанауковими переконаннями й цінностями, що об'єднують спільноту, яка займається цією наукою. Таким чином, при розширеному розумінні методологія становить теоретичне ядро будь-якої наукової дисципліни або наукового напрямку, його базисний інструментарій. Крім того, говорячи про методологію конкретної науки, не можна абстрагуватися від її об'єкта, а також від структури та історії самої науки.

Як і будь-яка самостійна наука, фразеологія має не тільки свою теорію, історію розвитку, але і свою методологію. Методологію ми розуміємо як учення про науковий метод пізнання, принципи та способи організації теоретичної і

практичної, дослідницької діяльності, а також сукупність методів, застосовуваних у будь-якій науці [214].

На різних етапах свого історичного розвитку методологія фразеології, звичайно, змінювалася і не тільки тому, що фразеологія дуже мінлива, тісно пов'язана з реальними змінами в житті, в суспільстві і т. ін., але і зі змінами методології в лінгвістиці загалом, з розвитком її як самостійної науки, з вирішенням нових завдань, проблем тощо. Так, наприклад, класичний етап у розвитку фразеології припускав розробку таких методів, які б допомогли ідентифікувати фразеологізми, розмежувати їх від суміжних мовних явищ, визначити їх типологію, основні їх класи. Цілі й завдання цього роду дослідження фразеології сприяли виникненню спеціальних методів і прийомів дослідження фразеологізмів, таких, як контекстологічний метод Н. Амосової, варіаційний метод В. Архангельського, метод фразеологічної ідентифікації А. Куніна, комплексний метод І. Чернишової, метод фразеологічної аплікації В. Жукова, структурно-типологічний метод Ю. Аваліаніта Л. Ройзензона, метод вивчення фразеологізмів за їх дистрибуцією М. Тагієва, метод синхронно-порівняльного паралельного опису А. Райхштейна, метод антиномій В. Мокієнка, метод синхронно-порівняльного аналізу Ю. Гвоздарьова, метод парадигматичної, синтагматичної, дериваційної зв'язаності лексичних компонентів у фразеологічній концепції Д. Шмельова, метод семного аналізу М. Копиленка.

Посткласичний період фразеології прагне позбутися жорсткості структурно-таксономічних доктрин, і він характеризується тим, що фразеологія збагатилася новими ідеями, зросла увага до динаміки мовної системи, до проблем мовної номінації, а структурні методи в мовознавстві та фразеології стали піддаватися серйозній критиці. У лексикологію і фразеологію екстраполюються принципи й методи, вироблені у фонології, наприклад, поняття семантичних диференційних ознак, методика опозиційного, семного аналізу. У фразеології все більше досліджуються не тільки синтагматичні зв'язки компонентів структури фразеологізмів, а й парадигматичні зв'язки фразеологізмів, їх компонентів і т. ін. До того

ж, у фразеології все частіше висловлювався сумнів щодо можливості жорсткого розмежування синтагматики й парадигматики у категорії сполучуваності слів, оскільки парадигматичні та синтагматичні відношення визначають власну значущість кожної мовної одиниці. Разом з тим, увагу було акцентовано на тому, що внутрішньомовні відношення мовних знаків не вичерпуються їх лінійними (синтагматичними) та асоціативними (парадигматичними) зв'язками, бо є ще такий вид зв'язку між мовними одиницями, як дериваційний, а також таке поняття, як семантичне, контекстуальне, ситуативне, комунікативне, прагматичне вживання слів, семантичні, комунікативні функції слів, фразеологізмів [330: 191]. Таке поняття, як мотивованість, стає все більш значущим не тільки в теорії мовної деривації і номінації, але й у семантиці.

У посткласичному періоді фразеології центральною стає проблема варіативності фразеологізмів і, відповідно, варіативний метод вивчення природи і структури фразеологізмів, функціонування фразеологізмів у мові і вербальній комунікації. Варіанти фразеологізмів є тотожними за значенням, відмінними за структурою, стилістичним забарвленням і мають інший статус, ніж синоніми.

Однією з найбільш цікавих і нових концепцій посткласичного періоду вважається фразеологічна концепція М. Копиленка. Це розуміння фразеології як науки про сполучуваність лексем. Поєднання лексем розглядається у площині комбінаторики лексем та відповідності / невідповідності типів цієї комбінаторики семем (значенням окремих слів). У сполучуваності лексем у синтагматиці виявляються цікаві внутрішньомовні закономірності: у сполучуваності одних з них визначальну роль відіграє предметно-логічна обумовленість, у сполучуваності інших лексем така обумовленість є не настільки високою, у третій типах сполучуваності лексем відсутня предметно-логічна підстава. Фразеологія кваліфікується у фразеологічній концепції М. Копиленка як специфічні класи сполучуваності лексем, оскільки будь-яка (індивідуальна або групова) сполучуваність лексем є, на думку М. Копиленка, фактом мови, і будь-яка сполучуваність лексем повинна бути предметом особливого розділу мовознавства, а саме того розділу

мовознавства, який вивчає закономірності сполучуваності лексем, і цей розділ повинен, на думку М. Копиленка, мати назву фразеологія [152: 12].

У 70-х і 80-х рр. ХХ ст. у вивченні фразеології накреслюються деякі нові тенденції, оскільки дослідженням охоплено не лише її ядерний шар, зокрема, ідіоми, а й особливості значення ідіом, особливо стійкі словосполучення з зв'язаними значеннями слів.

Нові тенденції в дослідженні фразеології пов'язані зі зміною класифікаційного підходу у фразеології на функційно-семантичне та комунікативно-прагматичне її вивчення. Сьогодні фразеологія інтенсивно вивчає всю складність природи фразеологічної семантики, фразеологічного значення. У межах окреслених підходів найбільш характерною рисою фразеологічної семантики є її конотативна маркованість. Ця ознака фразеологічної семантики визнається як головна причина того, що фразеологізми створюються не для називання нових явищ, як це роблять термінологічні словосполучення, а для конкретизації та образно-емоційної оцінки явищ світу, якостей, які вже мають свої мовні назви, тобто вже відомі носіям мови. Фразеологізми створюються, щоб задовольняти в адекватній формі експресивні функції і вираження людиною категорії експресії, експресивності. Із функційно-семантичних і комунікативно-прагматичних позицій розглянуто і фразеологічну варіативність як найбільш характерну рису функціонування фразеологізмів у вербальній комунікації.

У посткласичний період фразеологія накопичила нові відомості про фразеологічну систему, про різні типи фразеологізмів, про різні проблеми цієї науки. Вона вивчала різні виміри й аспекти лінгвальної природи самих фразеологізмів, самої фразеологічної системи поза зв'язком із людиною, тобто поза категоріями й поняттями антропології. Останнім часом цей підхід набув свого розвитку в ході досліджень категорій і понять психолінгвістики, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики, прагмалінгвістики, лінгвокультурології.

Контекстологічний (контекстуальний) метод вивчення фразеологічної одиниці був запропонований Н. Амосовою [7: 71–72]. Основними принципами

цього методу є максимальна об'єктивність у розгляді досліджуваних явищ, необхідність урахування специфіки мови, вивчення фразеологічних одиниць в умовах їх мовленнєвого вжитку, з'ясування характеру участі лексичних значень слів у здійсненні цією одиницею номінації, вивчення контекстуальної взаємодії слів у їх сполученнях та структури окремого словосполучення. Застосування контекстологічного (контекстуального) методу у дослідженні механізму фразеологічної видозміни є доцільним з огляду на низку причин:

- 1) контекстуальний метод націлений на ідентифікацію нових конотацій, змістів ФО при її трансформації, на декодування дискретного значення;
- 2) елементи ФО виявляють різні сполучувальні можливості, що зумовлено їхньою семантичною структурою.

Контекстологічний (контекстуальний) метод є надзвичайно важливим у дослідженні фразеологічних видозмін, бо дає змогу встановити не тільки появу нового оновленого змісту видозміненого фразеологізму, а й весь прагматичний задум, у нього вкладений.

Кроком уперед у методології вивчення фразеологічних одиниць є варіаційний метод, запропонований В. Архангельським [12: 210–213]. Особливостями цього методу є комплексне вивчення компонентів фразеологічних одиниць, увага до постійних і змінних компонентів фразеологічних одиниць; підхід до фразеології як до системи та вивчення реальних варіацій фразеологічних одиниць, які спостерігаються в конкретних актах комунікації в певний хронологічний період; виокремлення фразеологічного значення як особливої лінгвістичної категорії.

Одним з найбільш поширених методів вивчення фразеологізмів є метод ідентифікації – встановлення тотожностей слів і синтаксичних конструкцій, які утворюють фразеологізми, з їх вільними аналогами.

Не менш продуктивним при вивченні фразеологізмів є метод аплікації. Цей метод являє собою різновид методу ідентифікації, метод обмежений у виборі

змінних, що встановлює відмінні структурно-семантичні організації фразеологізму від сполучень, утворених відповідно до регулярними закономірностями вибору, комбінації і т. ін. Фразеологія пропонує різні типи класифікацій фразеологічного складу мови залежно від властивостей фразеологізмів і методів їх дослідження.

Найбільш затребуваним при дослідженні фразеологізмів є метод фразеологічної ідентифікації, розроблений А. Кунінім. Для цього методу характерним є:

- використання при дослідженні фразеології методів класичного мовознавства, уточнених щодо специфіки досліджуваного матеріалу, а також певною мірою методів структурної лінгвістики, зокрема дистрибутивного аналізу;

- вивчення фразеологічних одиниць як єдності форми і значення;

- підхід до фразеології як до мікросистеми, що є єдністю підсистеми відносин між фразеологічними одиницями й підсистеми побудови фразеологічних одиниць;

- вивчення фразеологічних одиниць у їх мовленнєвому вжитку з урахуванням типів їх дистрибуції в різних контекстах, без чого специфіка фразеологічних одиниць не може бути повністю виявлена;

- виявлення фразеологічних одиниць за допомогою показників їх стійкості на фразеологічному рівні і встановлення показників різних ступенів стійкості;

- вивчення різних типів фразеологічних значень на підставі семантичних і структурних показників, а також залежності компонентів;

- відмежування фразеологічних одиниць від стійких сполучень слів нефразеологічного характеру, а також від змінних сполучень слів залежно від характеру сталості й типу залежності компонентів;

- відмова від теорії еквівалентності фразеологічної одиниці слову й заміна її теорією співвіднесеності фразеологічної одиниці зі словом;

- проведення лінгвістичного опису, виходячи з кількісних параметрів: простоти, тобто мінімального використання правил, та повноти, тобто максимально можливого охоплення фразеологічних одиниць різних структурних

типів. Все розмаїття фразеологічних одиниць зводиться до певної кількості типових структур на основі подібності та відмінності їх формальних ознак. Використання та інших кількісних параметрів і аналіз наявності або відсутності зв'язку між ними і якісними змінами;

- вивчення фразеологічних одиниць у плані синхронії із залученням додаткових історичних даних (за необхідності) [174].

Запропонований метод фразеологічної ідентифікації, заснований на врахуванні різних типів фразеологічних значень, на показниках стійкості та нарізно-оформленості фразеологізмів, а також на врахуванні залежностей їх компонентів, тобто співвідношення елементів і структури, на системному підході, допоможе відмежуванню фразеологізмів як від суміжних перехідних утворень, так і від змінних сполучень слів і складних слів. Зрозуміло, що метод фразеологічної ідентифікації не є лакмусовим папірцем фразеологічності. Цей метод дозволить полегшити ідентифікацію фразеологізмів з урахуванням труднощів розмежування слова й основи, а не створити свого роду фразеологічну рецептуру для всіх утворень, «підозрюваних» у фразеологічності, оскільки не заперечується наявність зворотів, що перебувають на межі, і труднощів віднесення в окремих випадках тієї чи іншої словесної групи до певної категорії. Крім того, використання методу фразеологічної ідентифікації не тільки не виключає, але й передбачає використання елементів інших методів лінгвістичного дослідження, наприклад, дистрибутивного, опозитивного, комплікативного та ін.

Методика, на відміну від методу, це система більш-менш стійких, повторюваних у роботі дослідника логічних дій, прийомів збирання, обробки, опису та узагальнення фактів. Найбільш активно використовувані методики – це спостереження, опис, порівняння, історичне порівняння, мовленнєвий експеримент, трансформація, мовленнєва та мовна дистрибуції, мовне співвіднесення, позамовне співвіднесення, лексикографічний опис, картографування, інструментальна методика, статистична, методика психологічного експерименту та ін.

Крім перерахованих методик існує і багато інших. Зауважимо, що кожна методика є значно складнішою і багатшою за її «схему»; кожна з методик «працює» зазвичай не ізольовано, а в поєднанні з іншими. Вибір методики залежить від особистості дослідника, його дослідницького методу, його наукового досвіду, навіть від її темпераменту і характеру: можна сказати, що кожен вчений видозмінює методику або навіть перетворює її.

Для дослідження фразеологізмів застосовуються такі методики.

Методика спостереження. Найпоширеніша і, ймовірно, найнеобхідніша з методик. Не можна осмислювати, аналізувати, узагальнювати, навіть просто збирати в якійсь елементарній послідовності факти мови, не вміючи спостерігати їх. Ця методика являє собою повторювані дії, операції нашої свідомості, спрямовані на впізнавання повторюваних елементів мови, їх ознак і відмінностей. При вивченні фразеологізмів, у першу чергу, варто здійснити широке спостереження того, як ці мовні одиниці діють у різних функційних стилях, які значення виражають, з якими контекстами поєднуються тощо. Звичайно, спостереження супроводжувалося б використанням якихось інших методик, наприклад, реєстрацією та описом того, що ми помітили при спостереженні; опис допомагає систематизувати наші спостереження, змінювати їх напрям, удосконалювати і уточнювати їх відповідно з уточненням розуміння характеру досліджуваних фразеологізмів.

Методика опису. Являє собою повторювані дії письмової фіксації результатів спостереження над фактами мови – фіксації спостережуваних ознак мовних явищ, умов, у яких ці ознаки з'являються, залежностей однієї ознаки від іншого, їх тотожностей і відмінностей і т. ін.

Методика зіставлення. Належить до найбільш поширених. Вона виражається в повторюваних, стандартизованих діях, «операціях» думки, спрямованих на відкриття, пізнавання й визначення відмінностей між явищами мови, що спостерігаються. Так, вивчаючи авторські перетворення фразеологізмів, ми зіставлятимемо численні варіативні / трансформовані / модифіковані фразеологізми з

загальноновживаними, визначатимемо авторські нововведення до узуальної одиниці. Саме таким шляхом можна прийти до розуміння істотних явищ мови і відрізнити їх від несуттєвих (зрозуміло, аналізуючи і узагальнюючи результати численних операцій зіставлення фактів).

Методика трансформації. Запропонована прихильниками структурного методу. Це різновид методики мовного експерименту, що виражається в заміні досліджуваного факту «відомим» (тобто припустимим з погляду вимог спілкування) його варіантом (варіантами), що має іншу форму, але близьке до нього значення. Особливо цінним він є для визначення складних перетворень ФО, при виведенні складних фразеологічних структур з більш простих з допомогою застосування певного набору правил (алгоритму). Характер фразеологічних видозмін, спричинених об'єднанням простіших одиниць у складніші, залежить від комбінування автором різних ФО. Водночас має бути забезпечена повторюваність (стандартність) таких заміні. Визначити прийом авторської видозміни ФО – значить з'ясувати, який набір авторських змін містить аналізована одиниця. Це один з експериментальних прийомів демонстрації синтаксичної і семантичної схожості і відмінності між складними мовними об'єктами через встановлення їх трансформаційного потенціалу.

Методика позамовного співвіднесення. Навряд чи можна отримати досить точний і чіткий опис та аналіз такої «ділянки» мовної структури, як фразеологія, не звертаючись до значення елементів мови. Однак якщо ми не можемо не звертатися до значення, ми повинні вміти його розчленовувати на елементарні значення; повинні вміти ототожнювати й розрізняти значення слів і висловів, як ми ототожнюємо і розрізняємо фонemi й різні граматичні форми. Але значення завжди пов'язані з відображенням у словах, словосполученнях і висловленнях певних предметів і явищ позамовної дійсності. Такою є філософська основа застосування методики співвіднесення слова і предмета.

Методика лексикографічного опису. Для того, щоб створити словник, потрібно вивчити, описати й узагальнити величезний фактичний матеріал, мільйони

слововживань. Тлумачні та історичні словники створюються, головним чином, за допомогою особливої методики, що включає в себе масове спостереження над застосуванням слів у різних контекстах, масове співвіднесення слів між собою і з реаліями для розмежування значень, типізовані прийоми їх текстової ілюстрації і т. ін. Розвиток методики лексикографічного опису є комплексним і дуже нелегким завданням, пов'язаним із застосуванням інших методик. Створення словника фразеологізмів окремо взятого письменника – процес не менш трудомісткий, але саме словники оказіоналізмів є мало не найцікавішими для вивчення живої мови.

Статистична методика. Ця методика все успішніше застосовується у зв'язку з розвитком кількісного методу в мовознавстві, спирається на ідеї і узагальнення теорії ймовірностей і математичної статистики. У найпростішому випадку вона являє собою підрахунок частотності вживання досліджуваних явищ в тих чи інших текстах (або в живій мові). Результати підрахунків зазвичай зводять у таблиці, виражають за допомогою графіків, у відсотках.

Таким чином, визначальним в описі фразеологічної одиниці вважаємо інтердисциплінарний підхід, тому що фразеологізми неможливо вивчити в межах лише лінгвістики, з використанням лише лінгвістичних методів і методик.

Специфічність фразеологічних одиниць у національно-культурному плані (в інтралінгвальному і в плані неповторності відображуваних у фразеологізмі позамовних чинників: національної культури, національної історії, національної економіки, національного складу характеру й т. ін.) не викликає сумнівів. Цілком викінченим у зв'язку із цим є твердження, що фразеологія є дзеркалом національної культури.

Вивчення фразеологізмів (особливо трансформованих) не постає можливим без визначення наукової парадигми, у межах якої буде проведено дослідження. Коло проблем, окреслених у дисертації, стимульовано антропоцентричним підходом до мови. Постановка питання про те, що мова художнього твору є результатом індивідуально-авторського бачення об'єктивного світу, належить

В. Виноградову, який зазначає, що «індивідуальний стиль письменника – це система індивідуально-естетичного використання властивих певному періоду розвитку художньої літератури засобів словесного вираження. Основою стилю, його душею є мова ... Немає мови – немає письменника. У стилі письменника, відповідно до його художнього задуму, об'єднані, внутрішньо пов'язані та естетично виправдані всі використовувані художником мовні засоби [58: 84–166].

Крім того, антропологічний підхід до мови тісно пов'язаний із сучасною соціолінгвістикою, психолінгвістикою, когнітивною лінгвістикою, де особливу увагу приділено аналізу когнітивної сфери мовними засобами. До того ж дослідження будь-яких мовних елементів не постає можливим без вивчення дискурсу тієї чи іншої епохи, того чи іншого етносу, соціуму й т. ін.

Наукове дослідження будь-якої галузі життя якісно відрізняється від засвоєння вже отриманих наукою знань про цю сферу. Кожний метод має свою головне дослідницьке завдання, свій аспект досліджуваного об'єкта, своє коло вимог до дослідника.

Як і будь-яка інша самостійна наука, фразеологія розробила власну методологію лінгвістичного дослідження фразеологізмів, тобто систему принципів, методів і прийомів дослідження. До таких методів належать контекстологічний і варіаційний методи, метод фразеологічної ідентифікації, метод комплексного й дистрибутивного, синхронно-порівняльного двостороннього, паралельного опису фразеологізмі [123].

Висновки до розділу 1

Фразеологізми виконують функцію кумуляторів з великою семантичною ємністю та рухливістю. Для них існують інші правила семантичної комбінації, ніж для звичайних слів природної мови. Фразеологізми актуалізуються лише в мовленні. Аналіз ФО неможливий без врахування її структури. Значення ФО детермінується характером її складових компонентів. У структурі ФО є постійні і змінні елементи. Постійні компоненти є альтернантами ФО і створюють основу тотожності ФО.

ФО розуміємо як текст, який сформовано в межах певного національного дискурсу, що є вираженням особливої ментальності. Вона є результатом інтерпретації дійсності, а не її номінацією.

ФО є важливим виражальним стилістичним засобом мови. Особливо доречними ФО постають у художньому мовленні. Залежно від мети використання у художньому тексті ФО виконують у ньому оцінну, емоційно-експресивну, заголовну функції, постають джерелом гумору і сатири, передачі внутрішніх якостей персонажа, портретної, мовної характеристики, синонімічного увиразнення експресії. Вплітаючись у художнє тло химерного тексту, видозмінені ФО починають виконувати інакші, ніж узуальні ФО, стилістичні функції, зокрема жанровотвірну, текстотвірну, сюжетотвірну, текторозвивальну.

Потрапляючи у художній текст, ФО досить часто зазнають авторських видозмін. У химерній прозі ФО трансформуються в пізнавані, але збагачені смисловими нарощеннями одиниці. У залежності від характеру змін, які зазнають ФО, у роботі розрізняємо варіацію ФО, структурно-семантичну трансформацію ФО та семантичну модифікацію ФО. Відповідно до способу видозміни ФО зазнають структурних і семантичних змін різної глибинності. Фразеологічна варіація – це експліцитні фонетичні, лексичні, граматичні зміни одиниці, які не впливають на зміну її семантики. Така одиниця тотожня узуальній ФО. Структурно-семантична трансформація ФО має експліцитно-імпліцитний характер вираження. За такої видозміни ФО зазнає зрушень у семантиці і одночасної зміни структури, що впливає на рівень емоційно-експресивної насиченості ФО і спричиняє її незначні смислові зміни. Найбільш глибинних змін ФО зазнає під час семантичних модифікацій, яка має експліцитно-імпліцитне або лише імпліцитне вираження. Водночас істотно змінюються семантика ФО, модальність ФО, образність ФО.

До мовних засобів вираження художньо-текстової химерності належить мовна гра, яка реалізується Євгеном Гуцалом у досліджуваній нами химерній трилогії через видозміну загальнонародної фразеології. Значущими для мовної

гри є установка на комічний ефект, надання мовленню гротескного характеру, незвичності, спонтанності.

Мовна гра з ФО спрямована на часткове або повне руйнування семантичної цілісності ФО. У химерних текстах фразеологізми постають максимально інформативними ігровими засобами, що розширюють межі висловлення.

У химерній трилогії Євгена Гуцала використовуються, як узуальні, так і авторські ФО. Частота узуальних ФО, до яких ми відносимо й варіанти ФО, є нижчою від частоти авторських ФО, вони виконують свої стилістичні і прагматичні функції. Нижча частотність узуальних ФО пов'язана з тим, що узус впливає на образність ФО: чим більш узуальною є ФО, тим слабшою є її образність. Використання автором видозмінених ФО ставить за мету створення химерного тла тексту з посиленою образністю, у якому мова є чудернацькою і незвичною. Орієнтація на узуальні ФО дає письменникові міцну основу для трансформацій та модифікацій ФО.

Авторська трансформація ФО постає важливим засобом побудови химерної прози Євгена Гуцала. Такі одиниці мають найширший семантичний потенціал, і створюють основну гаму авторської стилістики досліджуваних романів. Включаючись у потужне поле химерної оповіді, вони заряджають її експресивністю, емоційністю, жартівливою грою народних паремій, створюють своєрідну «розкутість» стилю.

З-поміж найголовніших причин виникнення авторських видозмін ФО виділимо: необхідність точно висловити думку (узуальних одиниць для цього може бути недостатньо); прагнення автора стисло висловити думку (новоутворення може замінити словосполучення і навіть речення); потреба підкреслити своє ставлення до предмета уваги, дати йому характеристику, оцінку.

Спостереження над фактичним матеріалом дають змогу визначити творчі наміри автора щодо оновлення структури і змісту ФО. Ними, є: зміна семантики мовної фразеологічної одиниці або привнесення додаткових відтінків значення;

зміна оцінності мовного фразеологізму, обумовлена прагненням автора до переоцінки подій, осіб, явищ, які характеризуються за допомогою фразеологізмів; експресивно-оцінна інтенсифікація, пов'язана з посиленням ступеня вияву емоцій, гіперболізацією почуттів, станів, дій; зміна стилістичної маркованості фразеологічної одиниці при прагненні «вписати» фразеологізм у стилістичну тональність тексту, трансформація образної основи, спрямована на буквально сприйняття дій, учасників подій, відбитих у фразеологічному образі.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХИМЕРНІЙ ТРИЛОГІЇ ЄВГЕНА ГУЦАЛА: ПРИЙОМИ РЕАЛІЗАЦІЇ, АВТОРСЬКІ ВИЯВИ, ФУНКЦІЙНА МОТИВАЦІЯ

2.1. Прийоми структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць у химерній трилогії Євгена Гуцала

У першому розділі ми розглянули класифікацію авторських перетворень ФО. У цьому розділі проаналізуємо вияви різних прийомів трансформації у химерній трилогії Євгена Гуцала та проаналізуємо їх функційну мотивацію.

Структурно-семантичні трансформації складають 70 % від загальної кількості авторських видозмін, зафіксованих нами у досліджуваних романах Євгена Гуцала. Цей спосіб трансформації репрезентований найширшим спектром прийомів. Під *структурно-семантичною трансформацією* розуміємо експліцитно-імпліцитні зміни ФО, які відбуваються внаслідок заміни компонентів, відхилення від їх кількості або руйнування цілісної структури ФО і призводять до відхилень у структурі і/або семантиці фразеологізму. В основі структурно-семантичних перетворень ФО лежать принципи якісної, кількісної та структурної зміни ФО. На цій підставі виокремлюємо прийом якісної зміни ФО – *субституція компонентів ФО* (далі – субституція); прийоми кількісної зміни ФО (поширення та стягнення компонентного складу ФО) – *поширення ФО, усічення ФО, фразеологічний натяк, розгорнута метафора, контамінація, відфраземна деривація*; прийоми структурної зміни ФО – *синтаксична інверсія, структурна інверсія, структурно-семантична інверсія, синтаксична трансформація, дистантне розташування ФО*.

В аналізованій трилогії Євген Гуцало послуговується різними прийомами структурно-семантичної трансформації, але не однаковою мірою. Нами виявлено 2431 мікротексти з трансформованими автором ФО. Послуговуючись індуктивним методом, ми виокремили у досліджуваних текстах 10 прийомів авторської трансформацій (див. частотність в Таблиці 2.1).

Частотність прийомів структурно-семантичної трансформації ФО
у химерній трилогії Євгена Гуцала

<i>№</i>	<i>Прийоми трансформації</i>	<i>Кількість, одиниць</i>	<i>Кількість, відсотки</i>
Прийом якісної зміни ФО			
1.	Субституція	724	30
Прийоми кількісної зміни ФО			
2.	Поширення ФО	588	24
3.	Усічення ФО	185	7,6
4.	Фразеологічний натяк	326	13,4
5.	Розгорнута метафора	122	5
6.	Контамінація	183	7,5
7.	Відфраземна деривація	98	4
Прийоми структурної зміни ФО			
8.	Фразеологічна інверсія	75	3,2
9.	Синтаксична трансформація	57	2,3
10.	Дистантне розташування ФО	73	3
	Усього:	2431	100

2.2.1. Авторські вияви мінімальної субституції компонента фразеологічної одиниці

Лексична заміна компонентів (субституція) є одним із найпродуктивніших способів трансформації ФО в мові химерних романів Євгена Гуцала. Вона зумовлена конститутивними властивостями ФО і передусім її нарізнооформленістю та цілісністю образу. Субституція як прийом авторського вживання ФО досліджувалася багатьма вітчизняними та зарубіжними лінгвістами [28, 74, 106, 109, 145, 173, 206, 209, 219, 273, 294].

Цілісність і нарізно оформленість фразеологізму не заперечує можливості заміни постійних його компонентів певними варіантами в авторському вживанні

фразеологізму. О. Молотков стверджує, що «варіантність компонентів фразеологізму – це одна із суттєвих особливостей фразеологізму, яка базується на тому, що компонент фразеологізму втратив ознаки слова, а тому в складі фразеологізму може бути замінений варіантом без будь-яких втрат для самого фразеологізму» [207: 75–76].

Субституцію тлумачимо як прийом структурно-семантичної трансформації, при якому замінюється одна або кілька лексем-конституентів (субститут) ФО іншою лексевою (субституент) або іншими лексевами. Лексеми, що субституються, називатимемо надалі субституційними партнерами (за термінологією Б. Вотяк). Частотність прийому субституції у межах досліджуваної трилогії Євгена Гуцала подаємо у Таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Кількість авторських фразеовживань прийому субституції ФО
у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Назва роману	Кількість, одиниць	Кількість, відсотки
1.	Позичений чоловік	297	41
2.	Приватне життя феномена	223	31
3.	Парад планет	204	28
	Всього	724	100

За кількістю субституційованих компонентів ФО традиційно дослідники фразеологічних трансформацій розрізняють три типи субституції: мінімальну (заміні підлягає один компонент ФО), помірну (змінюється два, три, зрідка чотири компоненти ФО) й максимальну (заміні підлягають усі компоненти ФО). [28: 111–113]. Розглянемо авторську реалізацію зазначених типів субституції.

Як підтверджує аналіз фактичного матеріалу, мінімальна субституція є найбільш поширеною. Субституції підлягають всі без винятку самостійні частини мови, а також прийменники і сполучники. За частиномовною належністю

субституційних партнерів фактичний матеріал дозволяє виділити дві групи заміщень:

1. Субституційні партнери мають однакову частиномовну належність.
2. Субституційні партнери мають різну частиномовну належність.

Субституційні партнери іменники:

(1) ⁵*Хіба оте химороддя з кованим носом я теж не зумів би спекти на розпеченій пательні свого натхнення?! (ПЖФ) і пор.: Баба з кованим носом. (УНПП: 342) про злу людину.*

(2) *Затим крамниця пуста, що лавочник тут свище! (ПП) і пор.: Затим хата не пустка, що дурень свище. (УНПП: 402).*

(3) *І замакітреною від радості головою (блудний муж після піврічних яблунівських мандрів повернувся додому, до родинного вогнища!) я слухняно ступив слідом за Мартохою до музейного куточка мого імені. (ПЧ) і пор.: БЛУДНИЙ СИН, книжн. Той, хто повертається з каяттям, визнанням своїх провин (СФУМ: 646).*

(4) *Ну, гадаю, ще як оцю пригоріцу умережу, то й піч перележу, ну, думаю, допався до коша, то й сам не рад! (ПЧ) і пор.: Сей кусок як умережиш, так і піч перележиш (УНПП: 431).*

(5) *Не так уже й багато операцій від нього вимагалось – сиди за рахівницею, клацай кісточками, підраховуй колгоспні прибутки, **знай своє сальдо-бульдо**, так ні ж! (ПП) і пор.: Знай своє діло!*

У наведених прикладах бачимо, що ТФО латентно зберігає значення свого узуального прототипу, обрані письменником субституенти-іменники прив'язують ФО до контексту (2, 3, 5), надають одиниці більшої експресії (1), роблять її більш виразною (4).

Виявлено випадок, коли субституентом автор обирає архаїчний іменник:

⁵Ілюстративний матеріал у роботі нумерується окремо у межах кожного підрозділу.

(6) *Хай чорт нас на глибоке несе, – гомонів дядько Опанас, – а ми не вдаримо тваррю в грязь.* (ПЖФ) і пор.: НЕ УДАРИТИ ЛИЦЕМ (обличчям) У ГРЯЗЬ (у болото) перед ким і без додатка (СФУМ: 733).

Застарілий іменник ТВАР (жін., заст.) – *обличчя* – виконує функцію одиниці «поширеного стилізованого рангу» [128: 139] і переводить ФО до розряду книжної фразеології, що звучить парадоксально у змальованому Євгеном Гуцалом епізоді, який не відповідає використаній у ньому трансформованій ФО високого стилю. Письменник створює кумедну ситуацію (роман «Приватне життя феномена»), у якій цвинтарний сторож дядько Опанас на фоні загального реготу переконливо намагається довести, що в колгоспі «Барвінок» цілком можна розводити крокодилів. І найбільша проблема (прогнозує він) – це запарка, бо це значно важче, ніж виконання плану по худобі та птиці, але він запевняє, що яблунівці виконають план і по крокодилячих яйцях, і по крокодилячому м'ясу, і по крокодилячих шкурах.

Архаїчні компоненти ФО В. Мокієнко називає «некротизмами». Під впливом авторського використання вони, за словами дослідника, буквально «воскресають» і вливаються у мовленнєвий потік [205: 8].

Інколи авторський субституент олітературнює ФО і постає субституційним партнером діалектного іменника:

(7) *кого **взяв дідько за старий борг**...* (ПЧ) і пор.: Взяв його дідько за старий довг (УНПП: 559).

З метою тіснішої прив'язки ФО до контексту Євген Гуцало часто звертається до власних імен. Поширеними в досліджуваних романах є випадки, коли субституційними партнерами постають⁶ «загальна назва ← власна назва», «власна назва ← загальна назва», «власна назва ← власна назва». Випадки, коли загальна назва заступає власну, одиничні:

⁶У субституційній парі першим називаємо субститут (компонент УФО), другим – субституент (компонент трансформованої ФО).

(8) ... і хоч ні в кого немає такого налигача, як у моєї Мартохи, все ж я завжди заставався неналиганим, кум королю і сват самому міністру (ПЧ) і пор.: Кум королю, а сват Терещенку⁷.(УНПП: 128).

(9) Чи знаєш, як сидить дурень під кручею і ловить раки онучею? (ПЧ) і пор.: Сидить Семен під кручею, ловить раки онучею. (УНПП: 535).

Значно частіше письменник замінює загальну назву власною:

(10) Цінуй Одарку, а вона тебе вдесятеро поцінує (ПЧ) і пор.: Пошануй одержину раз, вона тебе десять раз (УНПП: 576); Пошануй худобу раз, вона тебе десять раз пошанує. (УНПП: 266).

(11) Гарний гусак пером, а наш Хома умом! – похвалив голова колгоспу (ПП) і пор.: Гарна птиця пером, а чоловік умом (УНПП: 324).

(12) Доказувати, що з Хомою пива не звариш... (ПЖФ) і пор.: З дурнем пива не звариш (УНПП: 400).

(13) Співай, Хома, вона довга...(ПП) / пор. Співай, дядьку, – вона довга (УНПП: 480).

(14) Бо ти, Хомонько, знаєш, що шафрану не перетреш, а Мартоху не перепреш (ПЖФ) і пор.: Шафрану не перетреш, а жінки не перепреш (на своєму поставить) (УНПП: 649).

Як бачимо, автор обирає субституентами імена лише головних персонажів трилогії (Хома, Мартоха, Одарка), що забезпечує сприймання ФО як повноправного компонента художньої архітектоніки трилогії.

Інколи письменник вдається до творчої обробки власної назви узуального прототипу ФО:

(15) І чого дорікати, що в громадянську війну у нас танцювала Тендюриха з Тендюром, загубила калиточку з тютюном, і не було Тендюрисі лиха, бо загубила калиточку тихо (ПП) і пор.: Танцювала Пендюриха з Пендюром,

⁷Терещенко Михайло Іванович – український підприємець, цукрозаводчик та землевласник, меценат. У березні–травні 1917 р. міністр фінансів, у травні–жовтні 1917 р. — міністр закордонних справ у Тимчасовому уряді Росії.

загубила калиточку з тютюном; буде тобі, Пендюрихо, лихо, загубила калиточку тихо (УНПП: 763).

Так автор вустами Хоми Прищепи, веселуна, жартівника і дотепника, вигадує народні назвиська, які є паронімічними до власних назв УФО.

Заміна власних назв УФО власними назвами трансформованих ФО продиктована бажанням письменника органічно поєднати ФО з іншими одиницями контексту. Субституційними партнерами таких заміन є «народне ім'я ← ім'я головного героя роману»:

(16) Хома наварив, Хома і пожив, – сам себе грибок маслючок похвалив (ПП) і пор.: Гриць наварив, Гриць і пожив (УНПП: 280).

(17) *Тре йому спину ще й приказує: «Муку сію, крупу товчу, люблю Хому, аж муркочу!»* (ПП) і пор.: Муку сію, крупу товчу, люблю Гриця, але муркочу! (УНПП: 627).

(18) *А не менш хитра Оксана, йдучи з відром од криниці, теж голубитиме лукаві думки в голові: «Я – не ота Одарка, що ні Богу свічка, ні чортові угарка...* (ПП) і пор.: З нашого Захарка ні богу свічка, ні чортові угарка (УНПП: 390).

(19) ... *І голосом Карася з опери «Запорожець за Дунаєм» він заспівав: «Гей, Мартохо, годі буде, перестань-бо вже кричать!..»* (ПЧ) і пор.: Гей, Одарко, годі буде, перестань-бо вже кричать!..

Отже, іменникові субституції є досить поширеним прийомом авторських трансформації Євгена Гуцала, вони зумовлені контекстом і роблять трансформовану одиницю стилістично ємнішою, інформативнішою, що у поєднанні з контекстом утворює спільне сюжетно-тематичне ціле.

Субституційні партнери прикметники:

(20) *Може, – кажу обережно, – то різдв'яний сон вороної кобили? Вороної кобили? Авжеж, язик має й ворона коняка, та не балака* (ПЧ) і пор. СОН РЯБОЇ КОБИЛИ (СФУМ: 676).

(21) *А раз так, то всі яблунівські язики визнали в мені батька* (ПЧ) і пор.: ЗЛІ (лихі) ЯЗИКИ (СФУМ: 786).

(22) *В роботі я жвавий, як ведмідь за перепелицями, швидкий, як віл у плузі, моторний, як опецьок...* (ПЧ) і пор.: Швидкий, як ведмідь за перепелицями (УНПП: 414). Жвавий, як опецьок (УНПП: 414).

У наведених прикладах субституенти-прикметники є стилістично вагомими і виразними. З їх допомогою автор посилює образність ФО (20), конкретизує і уви-разнює значення ФО (21), створює градаційне посилення ознаки (22).

Субституційні партнери займенники:

(23) *Поживемо – побачимо і вам розкажемо, а поки що як багацько знатимете, то мало спатимете* (ПЧ) і пор.: Доживемо – побачимо і тобі розкажемо (УНПП: 527); і пор.: Багацько знатимеш, менше спатимеш (УНПП: 527).

(24) *Отож і казатимуть, що стільки з мене користі, як із чорта смальцю...* (ПП) і пор.: Стільки з його користі, як з чорта смальцю! (УНПП: 408).

(25) *Дарують, небоже, що самим негоже, – вдавалась Мартоха до філософії* (ПП) і пор.: Даруєш, небоже, що тобі негоже! (УНПП: 314).

(26) *Не люблю тих, у кого так ведеться, що хата й три дні не мететься* (ПЧ) і пор.: У нас так ведеться, що хата й три дні не мететься (УНПП: 439).

(27) *То ж не хто-небудь, а Одарка Дармограїха, ловкачка та пройдисвітка, її і в ступі товкачем не влучиш* (ПЧ) і пор.: Його і в ступі товкачем не влучиш (УНПП: 375).

(28) *Але ж вік людський минає, і для мене цей світ, як маків цвіт: удень ще цвів, а вночі опаде* (ПЧ) і пор.: Сей світ, як маків цвіт: день цвіте, а вночі опаде (УНПП: 537).

Як бачимо займенникові субституції не відрізняються особливим стилістичним навантаженням, їх субституційні партнери належать до одного розряду. Займенники-субституенти, так як і займенники-субститути, не мають конкретно виявленого матеріального змісту. Вони мають дуже загальну вказівну, неозначену або заперечувальну семантику. З їх допомогою автор формує семантичну і граматичну зв'язність тексту. Найчастіше субституються особові займенники,

змінюючи рід та особу авторської ФО. Виявлено випадок олітературнення письменником застарілої форми займенника *сей* (28).

Субституційні партнери числівники:

(29) *І не з тих я, що за одним пострілом сорок сороків качок поціляють на полюванні* (ПЧ) і пор. За одним пострілом сорок качок убив (УНПП: 444).

(30) *А що в мою розповідь вклинилась корова червоної масті, так не слід забувати, що корова – така сама повноправна героїня любовного чотирикутника в романі «Позичений чоловік», як Дармограїха чи Мартоха (ПЖФ) і пор.: Любовний трикутник⁸ – вид романтичних взаємин між трьома людьми.*

(31) *Далі розклеплюю півока, потім другого півока – й півочам своїм повірити не годен!* (ПЧ) і пор.: НЕ ВІРИТИ / НЕ ПОВІРИТИ [СВОЇМ (власним)] ОЧАМ (СФУМ: 111).

(32) *...тих не треба в куми брати, що люблять командувати, як свиня мішком! Тих треба обминати десятою-сотою дорогою* (ПЧ) і пор.: ОБМИНАТИ (обходити, оббігати і т. ін.) І ОБМИНУТИ (обійти, оббігти і т. ін.) ДЕСЯТОЮ ДОРОГОЮ (вулицею) (СФУМ: 453).

Ефект посилення значення трансформованої ФО за рахунок збільшення її числового компонента помічений дослідниками і в науковій літературі позначається терміном *мультиплікація* [69: 117]. З допомогою мультиплікаційних субституційних змін письменник посилює кількісний статус ФО (29, 32), надаючи йому більшої мірності або послаблює його (31). Звертає на себе увагу створена автором у результаті субституції ФО *любовний чотирикутник* (30). Класичний любовний трикутник (Хома плюс рідна жінка Мартоха плюс пройдисвітка Одарка Дармограїха) автор розширює ще однією учасницею подій – телицею (Хома плюс Мартоха плюс Одарка плюс телиця). Вводячи у художню канву тексту новостворену ФО, письменник органічно пов'язує її з конкретною

⁸Словник фразеологізмів української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. (К.: Наукова думка, 2008) не містить цієї фразеологічної одиниці. Підтвердження її узуального статусу знаходимо у Ж Колоїз, яка зазначає її авторське походження. Вислів походить з драми Генріка Ібсена (1828–1906) «Гедда Габлер».

ситуацією сюжету. Ця одиниця використовується тричі у трилогії (що підтверджує її функційну стійкість). Усі її фразеовживання у другому романі «Приватне життя феномена».

Ілюстровані фразеологічні трансформи заряджені синтезованою конотативністю, а точніше кількісним і оцінним нарощенням смислу, що ґрунтується саме на значущих нововведеннях письменника. Авторський субституент є подальшим розвитком внутрішньої семантики фразеологізму.

Субституційні партнери дієслова.

Звертаючись до прийому субституції, Євген Гуцало часто користується дієсловами-субституентами. Наші спостереження дають підставу стверджувати, що вони заміщують субститути тільки свого класу:

(33) *І хапаєшся, як попівна заміж, і кванишся поперед батька* (ПЧ) і пор.: Не хапайся поперед батька в пекло (УНПП: 531) Хапається, як попівна заміж. (УНПП: 531).

(34) *І почала вона балакати-голосити сім мішків гречаного Гаврила і виграла на словах, як на цимбалах.... Сльози в Одарки бігли в три ручаї ...*(ПЧ) і пор.: Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила (УНПП: 483).

(35) *Га-га-га! – зареготав вовк на кутні й ступив ближче, а як ступив, то страхом війнуло на мене, так і вступив переляк у н'яти* (ПЧ) і пор.: СМІЯТИСЯ / ЗАСМІЯТИСЯ НА КУТНІ (СФУМ: 671).

(36) *... наминаю, аж за вухами лящить...* (ПЧ) і пор.: Так їсть, аж за вухами лящить (УНПП: 588).

(37) *Не вмю робити, як мокре горить, не вмю **робити, як мерзле курить**, не вмю робити за пухлого душу, не вмю робити, наче у воловім вусі...* (ПЧ) і пор.: Робить, як мокре горить (УНПП: 409) Робить, як мерзле горить (УНПП: 409).

(38) *Дармограїсі дістається на добрячі горіхи, а Мартосі перепидає на кабачки.* (ПЧ) і пор.: Дістанеться на горіхи! (УНПП: 715); Достанеться на кабачки! (УНПП: 715).

(39) *Обличчя ж у мордяки стало від гніву страшне, як Бернові штани навиворіт. – Я тобі дам хрону до лимону, – сіконув, як ціпом (ПЧ) і пор.: Купив хрону до лимону! (УНПП: 305).*

(40) *Трохиме Трохимовичу, навіщо ти силкуєшся зав'язати коневі хвоста? Кажу прямо, як і належить зоотехнікові та ще членові правління колгоспу (ПЧ) і пор.: Не вміє коню хвоста зав'язати. (УНПП: 443).*

Наведені приклади свідчать, що дієслівні субституенти є образно зумовленими. Вони меншою мірою, ніж субституенти-іменники, прив'язані до сюжету твору, проте основна їх функція видозмінити образ, закладений в УФО. Переважна більшість їх посилюють (33, 34, 35, 36, 40), значно менше послаблюють (37) інтенсивність дії. Якщо між субституційними партнерами існують парадигматичні зв'язки або наявна контекстуальна близькість, то можна говорити про парадигматичну субституцію. Найпоширенішим її різновидом є синонімічна субституція (38).

Субституційні партнери прислівники. Євген Гуцало лише зрідка використовує прислівники для субституційних заміщень.

(41) *О, дивиться жалібно, аж молоко кисне (ПЧ) і пор.: Дивиться так, що аж молоко кисне (УНПП: 751).*

(42) *І, повірте, щось зі мною скоїлося незбагненне... не те що заворушилось волосся, а стало сторчма, стужавіло, збучавіло, очі мої набубнявіли гнівом, волосся – спершу на потилиці, далі на маківці, потім і над моїм сократівським чолом – стало дротом (ПЧ) і пор.: ВОЛОС (волосся) ДИБОМ (дубом, дуба) СТАЄ / СТАВ (стало) у кого, рідко кому (СФУМ: 123).*

У наведених прикладах субституція здійснюється письменником з метою конкретизації ознаки дії (41) або її інтенсифікації (42).

В аналізованому фактичному матеріалі зафіксовані випадки, коли субституційні партнери мають різну частиномовну належність. До найбільш продуктивних субституційних партнерів відносимо: іменник ← займенник, прикметник ←

займенник, займенник ← іменник, займенник ← прикметник, дієслово ← іменник.

(43) ...сказав *Йона Ісайович, отямлюючись, та ще не відаючи, що з грибком маслючком водитись – як з лихою годиною* (ПП) і пор.: *З тобою водиться, як з лихою годиною* (на лукавого вола і т. д.) (УНПП: 265).

(44) *Ти, чоловіче мій дорогий, хоч і дурносміх-насмішник, але шануйся: тобі смішки, а Дармограїсі нітрішки!* (ПЧ) і пор.: *Кому смішки, а кому нітрішки* (УНПП: 489)

(45) *І ти хоч тій пригоді кажи «отче наш», а вона тобі весь час – «од лукавого»!* (ПП) і пор.: *Ти йому кажи «отче наш», а він тобі «од лукавого»!* (УНПП: 462).

(46) *І хоча авторським очам не перший базар, а вже третій ярмарок, та він на цьому третьому ярмарку про всяк випадок та про запас позичить ще очей і в сірка, й оповість...* (ПЖФ) і пор.: *Цим очам не перший базар, а вже третій ярмарок!* (УНПП: 350).

(47) ... і так уже красно говорив, що його казання, здається, і сокирою не вирубав би (ПЧ) і пор.: *Сказаного і сокирою не вирубаєш.* (УНПП: 712).

Субституція компонентів ФО назвами реалій та персонажів сюжету твору надає їй ознак невимушеності, природності, робить органічним складником тексту (43, 44, 45, 46). Займенникові субституенти виконують функції узагальнених заміників слів іменних частин мови. При заміщенні дієслова іменником останній зберігає у своїй смисловій структурі процесуально буттєву семантику (47). За спостереженнями дослідниці авторського фразеотворення Антона Чехова Н. Ковальнової, семантичне зрушення у бік предметності виражається у появі категорійних значень предметності. Накладання дієслівних та іменних значень демонструє смислову складність фразеологічних дериватів. Номінація іменної транспозиції дозволяє автору описати реалії дійсності детальніше і простіше [128: 95].

У межах мінімальної (однокомпонентної) субституції субституційні партнери можуть перебувати у синонімічних, антонімічних, тематичних зв'язках або можуть бути семантично між собою не пов'язані. Розглянемо вияви парадигматичної субституції.

2.2.1.1. Синонімічна субституція компонента фразеологічної одиниці

Одним із найпоширеніших видів субституції у химерній прозі Євгена Гуцала є синонімічна субституція, в основі якої лежить синонімічний зв'язок між субституційними партнерами. Прийом синонімічної субституції дає можливість автору досягти увиразненості ознаки, інтенсифікації дії, посилення образності або експресивності, більшої точності тощо.

Синонімічна субституція меншою мірою, ніж інші види субституції, впливає на семантичні зрушення ФО. Вона не завжди впливає на стилістичне чи експресивне забарвлення фразеологізму.

При синонімічній субституції субститут та субституент відрізняються лише нюансами, оскільки за основними семантичними ознаками вони є спорідненими чи близькими. Це, у свою чергу, зумовлює певну смислову близькість узуального й авторського фразеологізмів. Зауважимо, що характер заміни компонента фразеологізму при синонімічній субституції може бути різним. Найчастіше компонент, що підлягає заміні, й сам заміник – слова однієї й тієї ж частини мови та граматичної форми, тобто морфологічно споріднені. Рідше компонент фразеологізму субститується синонімічним словом іншої частини мови. Замінюваний компонент може поставати синонімічним словосполученням – перифразою чи описовим зворотом. Наведемо приклади синонімічної субституції фразеологічних одиниць з химерної прози Євгена Гуцала:

(48) *А я не вмю хитрувати, як отой пес за вечерею* (ПЧ) і пор.: Хитрує, як собака за вечерею. (УНПП: 380).

(49) *Живіт не дзеркало, в животі не видно*, – *чемно* мовила Одарка Дармограїха (ПЧ) і пор.: Пузо – не дзеркало, що не з'їси – не видно (УНПП: 70).

(50) *Розсудлива – не хана заліза в руки, поки не поплює на нього* (ПЧ) і пор.: Не бери заліза в руки, поки на нього не плюнеш (УНПП: 335).

(51) *О, циган цигана на клячі не обдурить...* (ПЧ) і пор.: Циган цигана на клячі не проведе (УНПП: 517).

(52) *Адже пройдисвіти всякі самі набивалися, самі просились, без мила в душу мою милились* (ПЧ) і пор.: Без мила в душу лізе (УНПП: 360).

(53) *Та, видно, і в телиці памороки запаморочились, звикла з людської ласки вертітись, як чорт у лотоках* (ПЧ) і пор.: Мордується, як чорт у лотоках (УНПП: 515).

(54) *Але ж чим віддячити молодиці за те, що мріє за моєю головою запропасти свій вік не такою ще й старою?* (ПЧ) і пор.: За твоєю головою запропастила свій вік молодою! (УНПП: 633).

(55) *Хіба не вони з моїм культом носяться, як чорт із мальованою торбою?* (ПП) і пор.: Носишся, як чорт з писаною торбою (УНПП: 473).

(56) *І хоч маститий Мастодонтов-Рапальський звук ніколи ні з чого не дивуватись, але тут... мусив відмовитись від своєї олімпійської незворушності* (ПП). і пор.: олімпійський спокій.

(57) *... раз голова колгоспу Дим дме в одну дудку з академіком, то пора мені піддати анафемі й східну філософію, й макробіотичний дзен* (ПП) і пор.: В ОДНУ ДУДКУ ГРАТИ (СФУМ: 166).

(58) *Та з мене ж усі глузуватимуть, навіть кури реготатимуть, що про- тавив п'єдестал, що пошився в дурні* (ПЖФ) і пор.: КУРИ ЗАСМІЮТЬ (СФУМ: 320).

(59) *Од слова доброго мого, від погляду підохотливого могла вона з пох- мурої та насупленої вмить обернутись на лагідну та ласкаву, хоч до болячки клади* (ПЧ) і пор.: ХОЧ ДО РАНИ КЛАДИ (прикладай, притуляй і т. ін.) / ПРИКЛАДИ (притули) (СФУМ: 299).

(60) *О ковтнули горя, – відказав старий, розплачуючись із буфетницею за пляшку вина»* (ПЖФ) і пор.: СЬОРБНУТИ ЛИХА (горя) (СФУМ: 704).

У відібраних фрагментах фразеовживань виявлені випадки контекстуально зумовлених синонімів:

(61) *У роботів – як і в людей, – схлипнув Мафусаїл. — **Праця робота годує, а лінь марнує*** (ПП) і пор.: *Праця чоловіка годує, а лінь марнує* (УНПП: 272).

(62) ***Не дай Бог коня лінивого, а тракторозавра ревнивого!*** (ПП) і пор.: *Не дай бог коня лінивого, а чоловіка ревнивого!* (УНПП: 656).

У наведених прикладах між субституційними партнерами *чоловік* ← *робот* (61), *чоловік* ← *тракторозавр* (62) не існує парадигматичних зв'язків, проте у романі «Парад планет» вони виникають. Летючий загін роботів прибув у колгосп «Барвінок» для допомоги: робот Кіндрат розносив по селу кореспонденцію, робот Полікарп став буфетчиком, робот Василь Васильович – лавочником, робот Модест Олексійович Недригайло працював у бухгалтерії, робот Леонардо Явтухович Датунашвілі замінив голову колгоспу, робот-красень Едик став механізатором. Всі вони мають власні імена (дехто навіть по батькові і прізвища), як справжні люди, працюють, співають, залицяються, закохуються, сваряться, ображаються тощо. Цим і зумовлене виникнення субституційного партнерства між лексемами *чоловік* і *робот* (61).

Субституційне партнерство між лексемами *чоловік* і *тракторозавр* (62) теж зумовлене впливом контексту. Головний герой трилогії Хома Прищепя перетворився на певний час на тракторозавра – напівлюдину і напівтрактора (нижньою частиною трактор, а верхньою – чоловік). Саме тому автор і використовує такий субституент, який відповідає сюжету, водночас зберігається фразеологічне значення одиниці.

Із цитованих прикладів бачимо, що субституент, зазвичай, слово тієї самої частини мови, що й субститут. Письменник намагається з його допомогою конкретизувати думку, зробити її виразнішою (54, 56, 57), емоційною (52, 58), надає конотацію просторіччя (59).

Синоніми *собака* ← *пес* (48), *не видно* ← *не видко* (49), *пузо* ← *живіт* (49), *бере* ← *хапа* (50), *не проведе* ← *не обдурить* (51), *лізе* ← *милиться* (52),

мордуватись ← *вертітись* (53), *молода* ← *не така ще й стара* (54), *писана* ← *мальована* (55), *спокій* ← *незворушність* (56), *грати* ← *дути* (57), *засміяти* ← *реготати* (58), *рани* ← *болячки* (59), *сьорбнути* ← *ковтнути* (60) зрушують семантику ФО незначною мірою. Стилїстична й експресивна забарвленість зазнає ж відчутних змін за рахунок зміни стилїстичної модальності, підсилення експресивності ФО.

2.2.1.2. Антонїмїчна субституція компонента фразеологїчної одиниці

Антонїмїчна субституція фразеологїзмів базується на заміщеннї фразеологїчного компонента його антонїмом. На вдмїну вд синонїмїчної субституції, при заміні лексеми її антонїмом створюється значно вдчутнїший стилїстичний ефект. При подїбних замінах мїж фразеологїчним прототипом та контекстуально перетвореною ФО виникають особливі зв'язки, якї можна назвати «взаємо-виключними» або семантично полярними. Замїни такого типу дають можливість підсилювати емоції, як позитивнї, так і негативнї, створити вдчутний стилїстичний ефект внаслідок актуалїзації контрастних, часто парадоксальних і несподїваних вдношень. Звернїмося до прикладїв:

(63) *Як мовитьсѧ: **оце тобі, дїдуню, наука – не ходи замїж за внуку*** (ПЧ) і пор.: *Оце тобі, бабусю, наука – не ходи замїж за внука* (УНПП: 637).

(64) *Дехто по Америках роз'їжджасѧ, а ми тут за них **коровам хвости крутити!*** (ПП) і пор.: *ВОЛАМ (бикам) ХВОСТИ КРУТИТИ* (СФУМ: 317).

(65) *А розгублюватисѧ не слїд, бо в тебе, можна сказати, **солон'яного парубка**, є шанси взяти мало не золоту дївку* (ПЧ) і пор.: *СОЛОМ'ЯНА ВДОВА* (СФУМ: 55).

(66) ***Ходи-но сюди, Векло, бо ще не смеркло!*** – *лунав палкий свїв робота Едика по всїй Яблунївцї. – **Поквансѧ, Тетяно, бо ще рано!*** (ПП) і пор.: *Стїй, Векло, бо ще не смеркло* (УНПП: 415); *Сиди, Тетяно, бо ще рано!* (УНПП: 415).

(67) *За що **купить, то купить**, аби свїжа копїйка, – вигукнув грибок маслїчок* (ПП) і пор.: *За що продатѧ, то продатѧ, аби свїжа копїйка* (УНПП: 297).

(68) *На багатьох натякали язика, й оті брехливі вісті не лежали на місці, бо погану чутку дали хорошої чути (ПЧ) і пор.: Добрі вісті не лежать на місці. (УНПП: 163).*

(69) *Та повело вже мене через тин навприсядки, а кортить виповісти вам найбільший Мартошин гріх, її гандж, який їй солодший печеної редьки (ПЧ) і пор.: ГРШЕ (гірш) ГРКОЇ (печеної) РЕДЬКИ (СФУМ: 148).*

(70) *Одному подавай узвар на базар, а кутю став на покутю, другому байдуже паска, аби порося, а третьому якщо й хрін – то все ложкою (ПЧ) і пор.: ЯК (коли) МЕД, ТО Й ЛОЖКОЮ (СФУМ: 383).*

Наведений матеріал дослідження демонструє антонімічну субституційність у межах таких лексико-семантичних груп: назви осіб, тварин (63, 64, 65), назви дій (66, 67), назви ознак (68, 69), назви речовини (70).

Субституція, яка здійснюється на антонімічній основі, часто спричинюється до зміни фразеологічного значення, а саме: надає ФО антонімічної щодо базової ФО семантики. Антонімічна заміна у складі фразеологічної одиниці часто сприяє досягненню гумористичного жартівливо-парадоксального іноді сатиричного ефекту (63, 64, 65, 68). Прийом антонімічної субституції особливо широко репрезентований у дієслівних (66, 67) і субстантивних ФО (63, 64, 65, 70), але порівняно з попереднім прийомом таких прикладів виявлено небагато.

Як і в дослідженні синонімічної субституції, виявлено випадки, коли субституційні партнери набувають протилежності в семантиці лише в умовах контексту:

(71) *Поставали ми з телицею, журилося з радості, що здибались, але ж бо журба сорочки не дасть, бо вона плугом по серцю оре (ПЧ) і пор.: Хвальба сорочки не дасть (УНПП: 471).*

(72) *Щоб спокутувати перед Яблунівкою своє захоплення Америкою, я, вибравши вільну хвилину, надумав податись у гості до бородатого художника.... (ПЖФ) і пор.: СПОКУТУВАТИ / СПОКУТАТИ [СВОЮ] ВИНУ ([свою] провину, [свої] гріхи) (СФУМ: 683).*

Такі авторські трансформи більш яскраві і стилістично насичені.

Отже, введені письменником у контекст авторські конотативні субститути утворюють смислові опозиції, наочно відтінюючись від узуальних свіжістю, новизною, самобутністю. У такий спосіб досягається максимальний художньо-виражальний ефект.

2.2.1.3. Внутрішньо тематична субституція компонента фразеологічної одиниці

Заміна компонента ФО не завжди носить синонімічний чи антонімічний характер. Часто трапляються у Євгена Гуцала заміни компонентів ФО субституентами, які входять до однієї фразеотематичної групи. Такі одиниці різноманітні: назви ознаки, кольору, тварин, птахів, рослин, частин тіла, внутрішніх органів, предметів одягу, продуктів харчування, побутових предметів, грошових одиниць, різних категорій людей тощо. Наведемо найбільш яскраві приклади, у яких прийом тематичної субституції створює додаткову експресивність висловлення:

(73) *Але ж у Ганки й льоду на водохрещі не вициганиш...* (ПЧ) і пор.: І льоду (криги) *посеред зими не випросиш у кого, зневажл.* (СФУМ 2008: 80).

(74) *Спекуюючи на чистій любові Хоми до телиці, за яку його позичено ловкачці Одарці Дармограїсі, вони [писаки фрейдистського ґтибу] крізь свої чорні окуляри зуміли побачити в романі не просто любовний трикутник... а навіть чотирикутник...* (ПП) і пор.: ДИВИТИСЯ КРІЗЬ ТЕМНІ ОКУЛЯРИ на що, (СФУМ: 198).

(75) *Не можна оце нам, Хомонько, сидіти, як вороні в сливах, треба йти* (ПЧ) і пор.: Сидить, як сорока в сливах (УНПП: 749).

(76) *Коли б шинка крила мала – під небесами б літала* (ПЧ) і пор.: Коли б сало крила мало, під небесами б літало (УНПП: 581).

(77) *бо то зовсім не похвальба, а правда найчистішої проби!..* (ПП) і пор.: ВИСОКОЇ ПРОБИ (СФУМ: 570).

(78) А яблунівське чоловіцтво одним миром мазане з рештою людства, тільки всміхнись, тільки підморгни – полетить, як на вогонь (ПЧ) і пор.: Всі попи одним миром мазані (УНПП: 222).

(79) Ще той грибок маслючок накидав лукавим оком на заокеанських секс-бомб, уболіваючи за їхнє майбутнє, коли постаріють і стануть беззубими бабами, про яких молодесенькі секс-бомбочки найновішого призову казатимуть: «Стара секс-бомба з воза – кобилі легше!..» (ПЖФ) і пор.: Баба з воза – кобилі легше (УНПП: 678).

(80) Надривали животи й легені, задихались і захлинались, плакали, і, звісно, всі цехи мали зупинитись, бо про яку роботу може йти мова, коли навіть ветерани виробництва й передовики належать не собі, а безпричинному реготу (ПЖФ) і пор.: НАДРИВАТИ / НАДІРВАТИ ПУПА (СФУМ: 418).

(81) ...аж глядь – білий лебідь диває назустріч із-поміж шелюги. Ледь переставляє лапи... (ПЖФ) і пор.: ЛЕДВЕ (ледь, насилу) ПЕРЕСТАВЛЯТИ НОГИ (СФУМ: 498).

(82) Тип тримався впевнено, мовби твердо засвоїв, що ценнти люблять, аби їх лічили, або ж сповідав істину, що цент долар береже (ПЖФ) і пор.: Копійка любить, щоб її лічили (УНПП: 295); Копійка руб береже (УНПП: 295).

(83) А ти, Одарко, як ота паршива курка, що своє гніздо паскудить (ПЧ) і пор.: Погана птиця, що своє гніздо паскудить (УНПП: 514).

(84) Чи гадав ти колись у своїй обітованій Яблунівці, що за океаном потраплятимеш із вогню та в полум'я... (ПЖФ) і пор.: ЗЕМЛЯ ОБІТОВАНА (СФУМ: 263).

(85) Либонь, мізки в цвинтарного сторожа так густо були списані думками, що й горобицю ніде кліонуть (ПЖФ) і пор.: [Й] КУРЦІ НІДЕ КЛІОНУТИ (СФУМ: 302).

(86) І на вухо йому корова ратицею не наступила – десь на одному кутку Яблунівки голова колгоспу Михайло Григорович Дим чхне чи обережненько

кашляне в кулак, а вже з другого кутка головний бухгалтер Варава йому «на здоров'я» каже! (ПЖФ) і пор.: ВЕДМІДЬ НА ВУХО НАСТУПИВ (СФУМ: 56).

(87) Либонь, у вовка очі позичила або ж свої продавала псові... (ПЧ) і пор.: ОЧЕЙ У СІРКА (Рябка, вовка) ПОЗИЧАТИ / ПОЗИЧИТИ (СФУМ: 531).

(88) Він її там таки любить, що за кулаками вона й світу не бачить (ПЧ) і пор.: ЗА СЛІЗЬМИ (сльозами) СВІТА (світу) [БІЛОГО] НЕ БАЧИТИ (СФУМ: 24).

(89) Хай знають! – як сікачем одрубала рідна жінка Мартоха, й не думаючи потурати чоловікові (ПЧ) і пор.: відрубав як сокирою (Юрченко 1993: 143).

(90) І все-таки, Хомо, ти злодій, бо обдер мене до шерстиночки (ПЧ) і пор.: ОБДЕРТИ (обідрати) / ОБДИРАТИ ДО НИТКИ (до ниточки) (СФУМ: 446).

Субституенти ілюстрованих авторських фразеовживань вносять до ФО потужне джерело додаткових ресурсів комунікації, додаткову експресивність висловлення. Переважна частина їх зумовлені контекстом (76, 78, 79, 81, 82, 84, 86, 87, 88), деякі використовуються письменником для згущення семантики авторської ФО, вияскравлення певної її семи (73, 74, 77, 80, 90), іншими автор оживлює семантично виснажені ФО (81, 82, 83, 89, 90). Наші спостереження підтверджують висновки Н. Ковальнової, що при лексичній субституції на основі тематичного ряду усі субституційні партнери є суміжними родовими назвами. Підставою такої організації слів є предметна сфера: найменування частин людського тіла, терміни свояцтва, позначення кольору, назва предметів побуту [128: 139].

2.2.1.4. Субституція словами, що семантично не пов'язані з субститутом

Такі заміни характерні не лише для ідіостилю Є. Гуцала, а й загалом для химерної оповіді. Відсутність семантичного зв'язку, незвичайність таких змін, їх багатоманітність у різних контекстах, зумовленість тільки особливостями ситуації роблять їх надзвичайно стилістично ємними. У контексті такі ФО створюють ефект несподіванки. Подібні заміни трапляються у ФО різних структурних типів і, на відміну від попередніх, – непередбачені без знання

сюжету художнього твору. Хоча субституційні партнери семантично не пов'язаний між собою, вони детерміновані значенням ФО. Цей прийом не лише створює більшу виразність у порівнянні з неоновленою ФО, але і надає їй іншої стилістичної тональності, що взаємодіє зі стилістичним актуалізатором. Наведемо приклади такої субституції:

(91) *І хоч корівник чималий, та, дивись, під обід зостається тієї **роботи**, як у зайця хвоста* (ПЧ) і пор.: Такий вік, як у зайця хвіст (УНПП: 537).

(92) ***Телиця** – велика сила, та живий чоловік таки цінніший за телицю* (ПЧ) і пор.: Єдність і братерство – велика сила (УНПП: 157).

(93) *Так недовго допитись до того, що носитимеш додому **тільки шнурочки від бубликів*** (ПЧ) і пор.: ДІРКА 3 (від) БУБЛИКА (СФУМ: 206).

(94) *...аж упрівав, аж **жили** йому на лоба лізли, аж білий ставав од безсилля, наче його з хреста знімали* (ПЧ) і пор.: [АЖ (і)] ОЧИ НА ЛОБ ЛІЗУТЬ / ПОЛІЗЛИ. (СФУМ: 473).

(95) *Не таке наше **начальство** страшне, Одарко, як ти його малюєш* (ПЧ) і пор.: Не такий чорт страшний, як його малюють (УНПП: 232).

(96) *У доярки Христі Борозенної аж **душа** свербіла взятися за дійки в корови...* (ПП) і пор.: [АЖ] РУКИ СВЕРБЛЯТЬ / ЗАСВЕРБІЛИ (СФУМ: 622).

(97) *Або рисі? – згодився Хома. – Так, щоб потім про неї в зоопарку всі звірі казали, що **рись сім літ похмелялась та з похмілля і вмерла*** (ПП) і пор.: Баба сім літ похмелялась та з похмілля і вмерла (УНПП: 507).

(98) *Прекрасна яблунівська стаття мліла від мук кохання до звабливого робота, котрий розмовляв із нею щирим золотом яблунівських-таки приповідок: **Хто вийде заміж за Пилипа – буде голий, наче липа!..*** (ПП) і пор.: *Хто святкує на Пилипа, той буде голий, як липа* (УНПП: 405).

(99) *Бо, звісно, який то парад планет, коли якомусь Плутону не так лінь, як не хочеться на парад, а того Сатурна як **на парад гнать, то в нього й п'яти болять**, а той Меркурій таке ледащо, не хоче **на парад** ходити нізащо* (ПП) і пор.: Як до череди гнать, то й п'ятки болять (УНПП: 409).

(100) *Хіба за таку худібчину до самого чорта на роги не полізеш? – не так поспитав, як ствердив Хома (ПЖФ) і пор.: Він за бабою й на роги до чорта полізе (УНПП: 495).*

(101) *Сиджу на лавчині під грушею, філософствую, ... Бо, знаєте ж, дүмок маю – що й на волівій шкурі не списав би за все довге воляче життя (ПЧ) і пор.: Він стільки пісень знає, що й на волівій шкурі не списав би (УНПП: 759).*

(102) *Хіба не заплачеш, коли Яблунівка твою чоловічу гідність дьогтем поливає, а рідна жінка оборонити не хоче! (ПЧ) і пор.: ОБЛИВАТИ (обкидати, поливати і т. ін.) І ОБЛИТИ (обкидати, полити і т. ін.) БРУДОМ (болотом, грязюкою і т. ін.) кого. (СФУМ: 450).*

(103) *Порятувати твою честь чоловічу дуже просто – слід погостювати в усіх молодиць і кожній зосібна доказати, що не такий страшний Дармограйшин сіамський кіт, як його малює поговор. Утямив? (ПЧ) і пор.: Не такий чорт страшний, як його малюють (УНПП: 232).*

(104) *Живемо, поки сміємось, і сміємось, поки живемо. Як сказав філософ: я сміюся – отже, я існую (ПЖФ) і пор.: я мислю, отже я існую (Рене Декарт).*

(105) *А діло насущне, так підказує інтуїція, потребує, щоб коло нього не тупцялись, як ватага підпилих механізаторів коло зачиненої яблунівської чайної, а відразу брали за роги. Візьмемо це діло за роги... (ПЖФ) і пор.: БРАТИ / ВЗЯТИ БИКА ЗА РОГИ (СФУМ: 38).*

(106) *І хоч машина – не скотина, більше відра не вип'є, та машини добряче пили, бо, видать, позвикали пити щодня (ПЖФ) і пор.: Чоловік не скотина – більше відра не вип'є (УНПП: 502).*

(107) *Вона чесна дама, не з тих, що вештаються по панелі. Хочеш мати машину легкої поведінки – здибаєш на всякій авеню, а до моєї «сімки» не липни (ПЖФ) і пор.: жінка легкої поведінки.*

(108) *Тобі, тертому, женитись – і ніч коротка, але, Хомо, біля тебе хоч і на краю, зате в раю (ПЧ) і пор.: Старому жениться – і ніч коротка (УНПП: 636).*

(109) ...і раптом посеред цього паноптикуму живих і неживих масок, які, либонь, належали бізнесменам широкого польоту, знову майнуло...обличчя старшого куди пошлють із колгоспу «Барвінок»... (ПЖФ) і пор.: ПТАХ (птиця) ВИСОКОГО ПОЛЬОТУ (СФУМ: 582).

Більшість субституцій цієї групи зумовлена контекстом, тому декодування логіки авторських трансформації слід шукати у сюжетній основі художнього тексту. Відразу зазначимо, що не претендуємо на єдино можливе й вичерпне прочитання авторської стилістики Євгена Гуцала.

Субституент *телиця* (92) обраний автором, пов'язаний з великим бажанням Мартохи і Хоми мати у власному господарстві теля від Дармограїшиної корови, яка «молоко дає, мов сметану, а годувати можна хоч остюками, однаково доїтиметься». Оновлена в результаті авторської трансформації ФО набуває комічного ефекту, бо компоненти субституційної пари *єдність і братерство* (важливість для людей усього світу) ← *телиця* (потреба для однієї сім'ї) надзвичайно віддалені (роман «Позичений чоловік»).

Субституент *жили* (94) розширює одну із сем багатозначної УФО *очі на лоб лізуть* – хтось дуже напружується, важко працює, стомлюється. В УФО йдеться про важку фізичну роботу, а трансформована автором ФО (*жили на лоба лізли*) передає таке напруження під час статевого акту (роман «Позичений чоловік»).

Субституент *начальство* (95) узагальнює найвищі шаблі керівництва (селищного і районного), перед яким Хома (так як і перед кумом, сватом, рідним сином, якби він у нього був) ніколи не поступиться власним принципом «усім по справедливості», навіть коли роздаватиме такий товар, як людське життя. Хома начальства не боїться, на відміну від шахрайки Дармограїхи (якій є за що його боятися) і запевняє, що «не таке наше начальство страшне...» (роман «Позичений чоловік»).

Субституент *рись* (97) вмонтовує у ФО, щоб органічно її поєднати з контекстом. Сюжет роману, де використано цю ФО розповідає про приїзд звіриниця на бурякову ланку для заохочення колгоспниць і пробудження їхнього

трудового завзяття. Керівництво колгоспу було таким щедрим у пригощанні доглядачів гадів і звірів, що градус напоїв брав на відстані їхніх підопічних, захмеліли пугач, антилопа, червона ара і навіть рись (роман «Парад планет»).

Авторський субституент *вийде заміж* (98) повністю змінює семантику ФО. У ТФО *Пилип* набуває значення імені парубка, а в УФО *Пилип* – це християнське свято, яке відзначається 27 листопада, напередодні посту. Відповідно звабливий робот Едик, в уста якого автор вкладає трансформовану приповідку, застерігає дівчат виходити заміж за Пилипа, а в УФО застереження звучить для тих, хто святкує, тобто байдикує, на Пилипа (роман «Парад планет»).

Авторський субституент *на парад* (99) детермінований змістом роману «Парад планет», у якому йдеться про подію всепланетарного масштабу – підготовку параду планет, за яку взялися Хома з Мартохою (роман «Парад планет»). Авторська ФО характеризує поведінку планет (письменник персоніфікує їх образи), у якій відчувається певний опір примусовості.

Субституент *за таку худібчину* (100) також зумовлений контекстом. У сюжеті йдеться про першу зустріч автора двох наступних романів (у романах «Приватне життя феномена» і «Парад планет» змінюється оповідач) з творцем «Позиченого чоловіка» – знаменитістю Хомою Прищепою. Хома продемонстрував гостю і свій постамент на власному обійсті, і знамениту породисту телицею, за яку Мартоха позичила свого чоловіка яблунівській пройдисвітці Одарці Дармограїсі. Телиця не могла не сподобатися «...в хліві стояла не телиця, а тілиста корова червоної масті з великими крученими рогами. Вим'я завбільшки з бідон мало підстилки не сягало». Тому Хома нею і вихвалюється (роман «Приватне життя феномена»).

Кумедна ситуація сталася з Хомою і сіамським котом, якого Дармограїха щойно купила на ярмарку, щоб після повернення Хоми у сім'ю скрасити свою самотність. Миючи підлогу у самісіньких сімейних трусах, Хома зненацька відчув нелюдський біль. Його причиною виявилися котячі пазурі, які вп'ялися в «... чоловічі іграшки, що виглядали з трусів». Ця ситуація стала причиною пліток

про Хомину статеvu інвалідність, що поширювалися Яблунівкою. Недобра слава не давала ні сну, ні спокою і Мартосі, і Хомі. Тому трансформована автором ФО *дъогтем поливати* (101) увиразнила сему УФО *«неславити, ганьбити»* (роман «Позичений чоловік»).

Зі згаданим вище фрагментом пов'язана і наступна трансформація ФО (103). Мартоха віднайшла спосіб виходу з ситуації, що склалася з Хоминою чоловічою неславою, яку реально Хомі порятувати, почергово погостювавши в яблунівських молодичь і переконати їх, що ніякої інвалідності Дармограїшин кіт не спричинив Хомі – тим-то він і не страшний. Авторський субституент *Дармограїшин кіт* органічно поєднують ФО з контекстом, надаючи їй сюжетності (роман «Позичений чоловік»).

Субституент *сміюся* (104) позначений змістом усього десятого розділу роману «Приватне життя феномена», який містить виступ Хоми Прищепи перед яблунівцями про значення сміху в житті людини. Алгоритичний виступ Хоми побудований на поєднанні: лексичної ампліфікації (*Сміється одягнений і голий, босий і взутий, ситий і голодний, хворий і здоровий, розумний і дурний, багатий і бідний, скупий і щедрий. І не вибирають хвилини для сміху – до обіду чи після обіду, натщесерце чи надголодь, а сміються завжди, навіть уві сні. Сміються, коли обіймаються й коли розлучаються, коли сходяться й знову розходяться, коли гарикаються й миряться. Сміються взимку і влітку, в люті морози і в спеку, сміються після дощукі в четвер і через дорогу навприсядки. Сміються тоді, коли весело, й тоді, коли зовсім сміятися не хочеться), фразеологічної ампліфікації (*Сміємось тоді, коли є що кинути до рота, й тоді, коли треба тримати зуби на полиці. Регочемо тоді, коли в животі вмістилося півкабана, півкурника, півполя, й тоді регочемо, коли маємо в кендюхові затеруху, а в тій затерусі бовтається пучка борошна. Сміємося тоді, коли молоді й здорові, що навіть утримали б віжки від четверика чортів, якщо їх запрягти до воза, й сміємося тоді, коли від старості так руки тремтять, що й волоконце бабиного літа видається трудною ношею. Сміх навідає на того, хто ходить у передовиках, і**

на того, що пасе задніх), метонімії (А як засміється район? Область? Республіка? Держава? Ще не траплялось такого, щоб держава сміялась!). Усе це підсумовує трансформований афоризм: я сміюся – отже, я існую, який є прототипом афоризму Рене Декарта я мислю, отже я існую (роман «Приватне життя феномена»).

Субституент *машина* (106) зумовлений персоніфікацією американських автомобілів (сюжет у автомобільній кав'ярні, де перегріті від емоцій автомобільні двигуни охолоджувались не тільки пепсі-колою, кока-колою, оранжадами, мінеральними водами, ... а й для змазки... ласували маслом усяких сортів, що знадливо пахло сірчаною кислотою, гудроном, мазутом. Вони нахильці споживали тут трансмісійний нігрол, солідол, консталін, технічний вазелін, а також усякі коктейлі з прес-солідолу, колоїдального графіту, церезину, воску, парафіну) і проведенням паралелі між машинами і п'яними яблунівськими дядьками, які нічим не відрізнялися ні в обсягах спожитого хмільного напою, ні в поведінці в цьому стані (роман «Приватне життя феномена»).

Субституент *машина* (107) зумовлений персоніфікацією поведінки автомобілів «чоловічих» марок і «жіночих». У сюжеті розповідається про п'яну бійку між «ролс-ройсом» і «трабантом» за честь «сімки», прекрасної француженки з підмоченою репутацією (роман «Приватне життя феномена»).

У трансформованій письменником ФО (109) одночасно застосовано два субституенти *бізнесмен* і *широкого*. Перший субституент автор використовує з метою привнесення американського колориту в оповідь другого роману, в якому події відбуваються в основному на заокеанському континенті. Другий субституент *широкого* (польоту), збагачує семантичну ємність УФО «Людина, яка займає значне становище в суспільстві і має владу, вагу, великий вплив у якомусь колективі», розширюючи межі *колективу* до *суспільства*, підкреслюючи, що влада, вага і вплив цих людей базується на фінансових статках, бо далі їх письменник кілька разів називає товстосумами, схильними до зловживань, «бо дозволяє рахунок у банку (роман «Приватне життя феномена»).

У межах досліджуваної групи субституцій виокремлюємо паронімічну субституцію, у якій субституційні партнери не пов'язані між собою смисловими зв'язками, але мають подібність у звучанні. Семантична відмінність субституційних корелятивів суттєво утруднює розуміння нового значення ФО, а інколи робить це навіть неможливим. Нами виявлено у досліджуваній трилогії Євгена Гуцала лише три випадки таких фразеовживань: два у романі «Позичений чоловік» і один – «Приватне життя феномена».

(110) *Та ти така, що церква горітиме, а ти руки грітимеш. Не треба прикидатись мертвим індіком, бо знаю тебе!* (ПЧ) і пор.: Не приставляйся мерзлим індіком (УНПП: 381).

(111) *А саме ті, що вчора чи позавчора дуба дали, кого вода змила, хто пішов на дно раків ловити, кого правцем поставило, кого підкосило, мов косою, кого взяв дідько за старий борг, **чия свічка догоріла до палички!*** (ПЧ) і пор.: Догоріла свічка до полички! (УНПП: 559).

(112) *Гомоніли про всяку всячину... А також про те, що не було в зайця хвоста й не буде, що когось там жєнили дрючком коло хати, що хтось там не співає басом, **а тільки басом дивиться*** (ПЖФ) і пор.: ДИВИТИСЯ БІСОМ (СФУМ: 196).

Ілюстровані трансформовані ФО використовуються автором у межах фразеологічних ампліфікаційних рядів, побудованих на ФО про злодіїв і шахраїв (110), недужих, немічних, близьких до смерті людей (111) і просто довільно нанизаних письменником (112). Відсутність безпосередньої взаємодії з контекстом не дає можливості визначити мету авторської інтенції в цих трансформованих паронімічних ФО.

Отже, ілюстрований матеріал засвідчує, що при субституційних заміщеннях, у яких субституційні партнери семантично між собою не пов'язані з нормативними компонентами системно-лінгвістичними відношеннями, руйнується узуальне значення ФО на денотативному рівні, що значно підвищує ступінь експресивного

наповнення тексту. Заміщення нейтральних компонентів стилістично забарвленими впливає на конотативне значення ФО, а не на семантику. Індивідуально-авторська субституція компонента УФО словами сюжету має на меті органічно «вписати» ФО у заданий контекст (прив'язати до конкретних персонажів твору, реалій виробничих відносин, реалій побутового життя, основних сюжетних вузлів тощо), конкретизувати значення узусу, інтенсифікувати конотативне забарвлення ФО, поживити традиційний образ, досягти певного стилістичного ефекту.

2.2.2. Авторські вияви помірної субституції компонентів фразеологічної одиниці

Помірна субституція компонентів ФО явище менш поширене у романах Євгена Гуцала у порівнянні з мінімальною субституцією. Під час такої трансформації одночасно субституються кілька компонентів ФО, але мінімум один компонент і узуальна структура ФО залишаються незмінними. Вони і виконують функцію ідентифікаторів авторської ФО. Нами зафіксовані випадки:

– одночасного заміщення двох компонентів:

(113) *Хтось чужий, на Мартоху дивлячись, подумав би: «Еге, бійся цапа спереду, коня ззаду, а отакої яблунівської молодиці навкруги»* (ПЖФ) і пор.: Бійся цапа спереду, коня ззаду, а *лихої людини навкруги* (УНПП: 365).

(114) *Смерть не розбирає чина – бере колгоспника і робота-селянина*. (ПЖФ) і пор.: Смерть не розбирає чина, а бере *селянина і дворянина* (УНПП: 561).

(115) *Авжеж, не байдужа, бо ваші права й конем не об'їхати, бо вашими правами хіба ж не занудишся! Ваші права б'ються, як риба об лід, та не бачать свій слід!..* (ПЖФ). і пор.: *Своєї долі й конем не об'їдеш* (УНПП: 183).

– одночасного заміщення трьох і більше компонентів:

(116) *Кожен цуцик у Яблунівці знає те, чого ти не знаєш, і гавкає з досади! Од цуциків, Мартохо, відстав, а до прогресу не пристав* (ПЧ) і пор.: *Від берега відстав, та до другого не пристав* (УНПП: 123).

(117) *Як ото в людській сім'ї не без виродка, так, буває, один паршивий робот усе стадо псує (ПП) і пор.: Одна паршива овечка усю отару поганить (УНПП: 266).*

(118) *Ну хіба ж після такого не захочеш сказати, що на городі бузина, а в Києві дядько, тим-то ти мені солодка, що на п'яті перстень?! (ПЧ) і пор.: У городі бузина, а в Києві дядько, тим я тебе полюбила, що на п'яті перстень (УНПП: 780).*

(119) *З мене такий весільний староста, як із кулика соловей (ПЧ) і пор.: З його оратор, як з грака соловей (УНПП: 479).*

Проникнення більшої кількості лексем контексту у відносно законсервовані традицією межі ФО «розмивають» її первинний образ, надаючи йому життєвої звичності і ситуативної природності. Зазначені репліки діалогів персонажів трилогії створюють ефект природної спонтанності спілкування, невимушеності розмови, гумористичної доброзичливості.

Результатом фразеотворчого хисту письменника є субституція не окремого компонента/компонентів ФО, а цілісної її частини. Субституційними парами такого заміщення стають цілісні логічні центри узуальної і авторської ФО:

(120) *Нема того дерева, щоб на ньому яка птиця не сиділа, нема такої людини в Яблунівці, щоб її заради долара та й не оббрехали за океаном! (ПП) і пор.: Нема того дерева, щоб на йому яка птиця не сиділа, нема того чоловіка, щоб хоч трохи не збрехав (УНПП: 168).*

(121) *Нехай сховаються собі на подзвіння оті, що вроджуються там, де їх не сіють, що за дурною головою таких мозолів на ногах натирають, котрих ніякими мазями не виведеш. (ПЖФ) і пор.: За дурною головою і ногам нема спокою (УНПП: 397).*

(122) *Чудні діла твої, Господи, а ще чудніші діла кіноділків від порнобізнесу!.. (ПП) і пор.: Чудні діла твої, господи: корова чорна, а молоко біле! (УНПП: 771).*

(123) ... я подумки й похвалював рідну жінку Мартоху: **«Гарна птиця пером, а моя законна половина якщо не державним, то бодай у межах Яблунівки умом!»** (ПЧ) і пор.: Гарна птиця пером, а чоловік умом (УНПП: 324).

(124) Оглядаюся – стоїть переді мною **мордяка така, наче об неї дохлих кошенят б'ють уранці і ввечері** (ПЧ) і пор.: Пика, хоч пацюки бий (УНПП: 572).

(125) Авжеж здивався з тими, хто також вийшов в астрал, бо вже тут заведено споконвіку, що **віл знається з волом, а астральне тіло знається з астральним тілом...** (ПП) і пор.: Знайся кінь з конем, а віл з волом (УНПП: 704).

У наведених ілюстраціях впадає в око розгорнутість авторських субституентів у порівнянні з їх субститутами-прототипами. Такі поширення ускладнюють традиційну структуру ФО, що призводить до втрати тотожності мовного і мовленнєвого фразеологічних корелятивів, а відповідно і до розмивання меж трансформованої ФО та злиття її з контекстом.

Відчутніша непропорційність узуальної і авторської структури ФО спостерігається у випадку, коли однослівний субститут заміщується субституентом розгорнутої структури:

(126) **Вік живи – і вік розгадуй себе, таємницю зерна і пташиного співу, ніжності і тонких порухів душі, добра і зла** (ПЖФ) і пор. Вік живи – вік учись (УНПП: 281).

(127) Виходить, усяким там мільярдам чи мільйонерам, капіталістам чи аферистам можна зазіхати на **оту французьку гречку, що росте на берегах Сени**, а колгоспнику з Яблунівки заборонено? (ПЖФ) і пор. Зазіхати на чуже.

(128) Посадили в бухгалтерію «Барвінка» Модеста Олексійовича Недригайла, модель типу «Астарта», **ціна якому не більша, ніж кольоровому телевізору в базарний день** (ПП) і пор.: Гріш ціна в базарний день (УНПП: 302).

(129) Гей-гей, був **той лицар пера й каламаря**, напевне, десь аж за сім миль із-за пекла, був він страшніший понеділкової жінки, до того ж покусаної скаженою кішкою, був він, либонь, із тих, кому Хома від своєї доброти сердечної

не дав померти, щоб він тепер не дав Хомі жити! (ПЖФ) і пор.: Баба сім миль з-за пекла (така зла) (УНПП: 341).

Наведені приклади дають можливість зробити висновок, що розбіжність компонентного складу субституційних партнерів послаблює зв'язок фразеологічного трансформа з його узуальним корелятом. Поширений субституент руйнує традиційну структуру ФО, а його семантика стає фоном для сприйняття авторської одиниці.

2.2.3. Авторські вияви максимальної субституції компонентів фразеологічної одиниці

Специфіка ФО полягає у тому, що для них можлива альтернація не тільки одного-двох компонентів, але і всього лексичного складу. У науковій літературі такі заміщення описані як синкретиви [87: 20]. Схвалюючи і запозичуючи термін О. Діброви, подаємо таке його тлумачення: «Фразеологічний синкретив – це трансформована фразеологічна одиниця, утворена внаслідок заміщення всього лексичного складу УФО».

На думку І. Гнатюк, повне заміщення всього компонентного складу ФО ще раз свідчить про міцне закріплення того чи того фразеологізму суспільною мовною свідомістю, оскільки навіть максимальна мобільність лексичного складу не стоїть на перешкоді розпізнання загальновідомого фразеологізму. [28: 113]. У досліджуваному матеріалі нами виявлено 29 фразеологічних синкретивів. Вони нерівномірно окреслені в досліджуваній трилогії. Найчастотніше (20 фразеовживань) їх письменник використовує у другій книзі «Приватне життя феномена», 7 фразеовживань таких ФО виявлено у першій книзі «Позичений чоловік» і 2 – у третій книзі «Парад планет». У процесі застосування прийому зіставлення виявлено, що субституційні партнери узуальної та трансформованої ФО можуть мати повну відповідність структури і змісту або несуттєві відхилення, які не заважають розпізнати в трансформованій ФО її узуальний корелят. На цій підставі ми розмежували авторські синкретиви Євгена Гуцала, виділивши

абсолютні фразеологічні синкретиви і *часткові* фразеологічні синкретиви. Абсолютний фразеологічний синкретив тлумачимо як трансформовану фразеологічну одиницю, структура і семантика якої внаслідок заміщення всього лексичного складу зберегли чітку відповідність з структурою і семантикою УФО. Частковий фразеологічний синкретив тлумачимо як трансформовану фразеологічну одиницю, у структурі і семантиці якої внаслідок заміщення всього лексичного складу відбулися незначні відхилення від структури і семантики УФО, що не заважають розпізнати в ній її узуальний прототип.

Прочитуємо приклади фразеовживань з абсолютними фразеологічними синкретивами:

(130) *Зоставивши в той вечір мене самого в хаті, Хома зник десь надовго, наче подався випрошувати молока у ялової корови чи очікувати, **поки на осиці груші виростуть*** (ПЖФ) і пор.: ЯК (коли, доки, поки і т. ін.) РАК СВИСНЕ (СФУМ: 592).

(131) ... *вузький лоб од надмірної пильності повужчав, що тепер на його безмежних просторах не те що **курці ніде було б кльоннути, а й комару сісти й крові попиту*** (ПЖФ) і пор.: [Й] КУРЦІ НІДЕ КЛЮНУТИ (СФУМ: 302).

(132) ... *і така мене брала досада – хоч вовком вий, хоч скачи гопки, **хоч на небо дерися!*** (ПЧ) і пор.: 199. ХОЧ ВОВКОМ ВИЙ (СФУМ: 71); ХОЧ ГОПКИ СКАЧИ (СФУМ: 655).

(133) *Отже, хоч стій, хоч плач, хоч врїж поли й тікай, **хоч долонею лису голову від граду затуляй,** а Хома надлюдина – і край!* (ПП) і пор.: ХОЧ ПЛАЧ, ХОЧ СКАЧ (СФУМ: 517); ХОЧ [СЯДЬ ТА Й (ти)] ПЛАЧ (СФУМ: 517); ПОЛИ (полу) ВРІЖ ТА ТІКАЙ (СФУМ: 129).

(134) Обридли, Мартохо, *гірше печеної редьки, **гірше вовчого смаленого хвоста*** (ПЖФ) і пор. ГІРШЕ (гірш) ГІРКОЇ (печеної) РЕДЬКИ (гірчиці і т. ін.) (СФУМ: 148).

(135) *Чим ширша реклама – тим більші прибутки, чим більші прибутки – тим ширша реклама, ви розумієте ланцюгову реакцію цієї закономірності?* (ПЖФ) і пор. Чим більше науки, тим довші руки (УНПП: 280).

(136) ... *штучні нирки врятовують націю від інфляції, безробіття, голоду й масових злочинів* (ПЖФ) і пор.: Краса врятує світ.

(137) *Розсортували ми документи: Мартосі – Мартошине, а Хомі – Хомине.* (ПЧ) і пор.: Богу богове, а кесарю кесареве з Євангелія від Матвія Глава 22:21.

(138) *Правду кажуть твої вуста, людина без документів – що віл без ярма* (ПЧ) і пор. Голова без розуму, як ліхтар без свічки (УНПП: 319).

(139) *От якби корова Манька не підкачала та корова Колекція не підвела!* (ПЖФ) і пор.: Якби молодість знала, якби старість могла.

(140) *Що бачили, як мовиться, те й зафіксували* (ПЖФ) і пор.: За що купив, за те й продав (УНПП: 523).

(141) *Та вона в помсту без ножа заріже, без солі посолить, без вогню засмажить і без ложки з'їсть, а що ж тоді залишиться моїй рідній жінці Мартосі?* (ПЧ) і пор.: БЕЗ ВОГНЮ ВАРИТИ (СФУМ: 51); БЕЗ НОЖА РІЗАТИ (СФУМ: 598) ПРОКОВТНУТИ БЕЗ СОЛІ (СФУМ: 575).

(142) *А чи не можна послухати чогось чесного й правдивого, бо ця балачка вилами писана й граблями скороджена?* (ПЖФ) і пор.: ВИЛАМИ ПО ВОДІ ПИСАНО (СФУМ: 502).

(143) *Французька горлодерка йому потрібна, наче злодієві шибениця!..* (ПЖФ). і пор.: Потрібний, як діра в мості (УПНН: 449). Теє му так потрібно, як лисому гребінь, сліпому дзеркало, глухому музика. (УНПП: 744); Потрібний, як сироті тряся (УНПП: 745).

Провідним при утворенні авторської ФО на основі максимальної субституції компонентів ФО стає принцип аналогії. Наведені приклади, крім структури і семантики, які вказують на узуальний корелят авторського трансформа, мають ще й контекстуальні авторські маркери. Ними є: збережений автором ядерний

компонент УФО (*поки* (130); *врятують* (136)); збережена граматична форма ФО (137); збережені сполучникові сигналізатори структури УФО (135; 139); використання в межах одного контексту синонімічних до фразеологічного трансформа ФО УФО (131, 132, 133, 134, 141, 142). Не використовує письменник авторських засобів актуалізації фразеологічного значення для ФО, утворених від широко вживаних і добре відомих ФО (143).

Цитовані приклади завдяки структурній моделі, що облігаторно репрезентує смисл усієї УФО і зберігається у свідомості носіїв мови, створюють ілюзію звичності, спонтанності, народності авторського мовлення у досліджуваній трилогії.

З-поміж часткових фразеологічних синкретивів виділяємо авторські трансформи, утворені на основі загальнонародних ФО, та авторські трансформи, утворені на основі прецедентних текстів, якими є художні твори класиків літератури. Нижче наводимо фразеовживання трансформованих ФО на основі загальнонародних ФО:

(144) *А що Хома не йшов до мене, то я намислив піти до Хоми* (ПЖФ) і пор.: Коли гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори.

(145) *І коли художник не йде до природи, то природа сама приходиться до художника або ж приводять її на налігачі* (ПЖФ) і пор.: Коли гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори.

(146) *Хому й чоловіка-циркуля побачив я на гігантському свинарському комплексі, обладнаному, мабуть, не так за останнім словом техніки, як за словом техніки завтрашнього дня* (ПЖФ) і пор.: *Одягнені за останнім словом моди.*

(147) *Але ж де нафта, а де Яблунівка з Вівдею Оберемок!..* (ПЖФ) і пор.: Не добереш – де Рим, де Крим, де попова груша (УНПП: 174); Де дощ іде, а де слизько (УНПП: 529).

(148) *Може, Хома Хомович зганьбив нас перед усім світом... Де Яблунівка, а де той світ весь...* (ПЧ) і пор.: Не добереш – де Рим, де Крим, де попова груша (УНПП: 174); Де дощ іде, а де слизько (УНПП: 529).

(149) *Де ті циклони й тайфуни, де тровадо й торнадо, а де я – Хома!* (ПЖФ) і пор.: Не добереш – де Рим, де Крим, де попова груша (УНПП: 174); Де дощ іде, а де слизько (УНПП: 529).

(150) ... *де така техніка, де мій скребковий транспортер* (ПП) і пор.: Не добереш – де Рим, де Крим, де попова груша (УНПП: 174).

Оригінальність Гуцалового фразеотворення виявляється в тому, що в різних контекстах він до однієї й тієї УФО добирає різні субститути, створюючи самобутні синонімічні ряди оказіональних ФО (144, 145) і (147, 148, 149, 150). Це засвідчує відчуття автором фразеотворчої продуктивності окремих моделей ФО.

Незначні відхилення від узуальної структури ФО спричинені мінімальною дефразеологізацією ФО (146), поширенням структури ФО (149) або переміщенням логіко-понятійних центрів ФО (145, 148).

Прикметною рисою фразеологічної субституції Євгена Гуцала є звернення письменника до прецедентних феноменів світової літератури і їх переінакшення, перелицювання. Контекстними актуалізаторами для таких ФО є знані широким загалом носіїв мови структура і ритмомелодика першотвору. Розпізнавання авторських текстових ремінісценцій передбачає певну лінгвокультурну компетенцію читача. Фразеологічні трансформи, утворені в такий спосіб, ми виділяємо в окрему групу часткових фразеологічних синкретивів.

Для створення текстових ремінісценцій Євген Гуцало обирає ліричний відступ «Ех, трійка! Птаха трійка!» з епічної поеми у прозі «Мертві душі» М. Гоголя, повість «Майська ніч, або Утоплена» М. Гоголя, цитати А. Чехова, В. Шекспіра, Теренція. Нами виявлено 7 фрагментів, які містять трансформовані ФО, прототипами яких є авторські тексти, з них: один з роману «Позичений чоловік», шість – з роману «Приватне життя феномена»:

(151) *Ви знаєте, що таке кінні перегони? Ні, ви не знаєте, що таке кінні перегони* (ПЖФ) і пор.: Чи знаєте ви українську ніч? О, ви не знаєте української ночі (М. Гоголь «Майська ніч, або Утоплена»).

(152) *Ви знаєте, що таке мастит? ... Ні, ви не знаєте, що таке мастит* (ПЖФ) і пор.: Чи знаєте ви українську ніч? О, ви не знаєте української ночі. (М. Гоголь «Майська ніч, або Утоплена»).

(153) *Ой, чудо-цифра, диво-цифра, і який народ тебе вигдав, і в якій країні ти могла народитись? Вочевидь, яблунівський колгоспник тебе вигдав, вочевидь, тільки в Яблунівці ти могла народитись!..* (ПЧ) і пор.: рос. «... Эх, тройка! птица тройка, кто тебя выдумал? Знать, у бойкого народа ты могла только родиться... с одним топором да долотом снарядил и собрал тебя ярославский расторопный мужик...» (М. Гоголь «Мертві душі»).

(154) *... він говорив про те, що в комбайна все має бути прекрасне, й не тільки в мотовилі, а й у гідравлічній системі (і насос, і балансирна балка, і масляний резервуар)...* (ПЖФ) і пор.: «У людині все має бути прекрасним: і обличчя, і одяг, і душа, і думки...» А. П. Чехов.

(155) *Ви ще не забули, як під час нашої останньої зустрічі він проповідував ідею, що в комбайна все має бути прекрасним – і застережний клапан, і балансирна балка, і масляний резервуар, і гідравлічна система?* (ПЖФ) і пор.: «У людині все має бути прекрасним: і обличчя, і одяг, і душа, і думки...» (А. П. Чехов).

(156) *Вся земля – сцена* (ПЖФ) і пор.: Життя – театр, а всі ми в нім актори. В. Шекспір.

(157) *Ніщо свинське не чуже вихованням свинарського комплексу! – не без пафосу виголосив чоловік-циркуль...* (ПЖФ) і пор.: Я людина й ніщо людське мені не чуже (Теренцій).

Обираючи самотні тексти М. Гоголя, А Чехова, В. Шекспіра, письменник добирає до них колоритні субституенти, пов'язані з сюжетними лініями романів, які сприяють, в одних ФО, посиленню романтичності (151, 153, 156), в інших – дисонанс між ліричністю образу-прототипу ФО і «приземленістю» авторського субституента створює комічний ефект (152, 154, 155, 157). Мовотворча віртуозність і винахідливість письменника-хімерійника виявляється в доборі лексем-

субституентів, які зі своїми субститутами утворюють оксюморонне зіткнення (154, 155, 157).

Стилізуючи мову своїх романів у дусі народного фольклору, Євген Гуцало не випадково звертається до творів М. Гоголя як яскравого і непересічного творця етнографічної літератури. Гуцалові ремінісценції гоголівських текстів зберігають звукопис, ритмомелодику, подібність емоцій і структуру першотвору, тобто все те, що створює фразеологічний образ.

Вважаємо, що фразеологічні синкретиви Євгена Гуцала найбільшою мірою виявляють авторську індивідуальність письменника.

Загалом аналіз субституції у химерній трилогії Євгена Гуцала дозволяє зробити наступні узагальнення:

- субституція вирізняється з-поміж інших способів авторської трансформації найбільшою частотністю (33,5 %);
- субституційні процеси в авторському фразеовживанні Євгена Гуцала не випадкові, вони продиктовані художніми інтенціями письменника.
- прийом авторської субституції здійснюється в основному у повній кореляції з логіко-ситуативними умовами контексту;
- субституент завжди є стилістично маркованим членом опозиції «субститут – субституент»;
- автор піддає субституції різні структурні типи ФО, причому субститутами постають насамперед автосемантичні конституенти ФО: іменник (36,5 %), дієслово (23,1 %), прикметник (22,5 %);
- авторські лексичні субституції використовують готові канали лексико-семантичної парадигматики і семантичних зв'язків слів: субституційні партнери перебувають в синонімічних (23 %), антонімічних (7 %) і тематичних (33 %) зв'язках, найбільший відсоток (37 %) складають тематично не пов'язані, проте контекстуально обумовлені субституційні партнери;
- субституція спричинює певні зрушення у фразеологічному значенні (аж до антонімізації значення базової ФО);

- синонімічна субституція не спричинює суттєвих змістових зрушень у семантиці ФО;
- у субституційних заміщеннях, у яких субституційні партнери семантично між собою не пов'язані з нормативними компонентами системно-лінгвістичними відношеннями, руйнується узувальне значення ФО на денотативному рівні, що значно підвищує ступінь експресивного наповнення тексту;
- субституція обумовлює різноманітні стилістичні ефекти – від незначного впливу на інтенсивність до зміни стилістичної тональності ФО;
- заміна усіх компонентів підвищує емоційно-експресивну тональність та стилістично увиразнює контекст;
- при максимальній субституції компонентів нормативної ФО okazіональна одиниця зберігає загальну семантику та структурну тотожність з традиційним усталеним зворотом, а його загальновідомість дає змогу легко відтворити зв'язок з первинною ФО у свідомості.

2.3.1. Прийом поширення фразеологічної одиниці

Додавання окремих уточнювальних чи пояснювальних слів, словосполучень і навіть речень у структуру фразеологізму, що конкретизує лексичне значення слів-компонентів фразеологізму, також належить до прийомів структурно-семантичної трансформації ФО. У порівнянні з іншими прийомами кількісної зміни ФО він є перебуває на другому місці (після субституції) за частотністю авторського використання.

Вивчення цього прийому трансформації ФО було предметом уваги на матеріалі різних мов: на матеріалі англійської мови його вивчали О. Кунін; німецької мови – Я. Баран, Н. Тимошук, К. Мізін; хорватської – В. Хороз; російської – В. Жуков, В. Мокієнко, А. Мелерович, И. Третьякова, І. Кукліна, Н. Ковальова; на матеріалі україномовних перекладів іспанської літератури Т. Цимбалюк-Скопненко; на матеріалі української мови він був предметом

досліджень Л. Скрипник, Н. Бабич, Л. Авксентьева, І. Гнатюк, Н. Кочукової, Г. Бардукової та ін.

Фразеологи, які вивчають авторські перетворення, завжди виділяють цей прийом. Вони одностайні в думці щодо його фразеотворчої продуктивності. І. Третьякова це пояснює відносною нескладністю механізму такого перетворення ФО [297: 66].

На позначення цього прийому трансформації науковці використовують різні терміни і по-різному і визначають його межі.

М. Шадрін цей прийом називає «розширенням компонентного складу ФО», відносить до групи прийомів кількісної трансформації ФО і тлумачить його як включення до структури УФО авторських компонентів, які виконують функцію пояснювальних слів при постійних компонентах ФО.

Дослідники фразеологічних трансформацій на матеріалі німецької мови Н. Тимошук і К. Мізін на позначення цього явища використовують термін експансія.

Більшість дослідників називають цей прийом двома різними термінами – додавання компонента (компонентів) в пре- чи постпозицію ФО і вклинювання компонентів у ФО.

У своєму дослідженні приєднуємося до позиції І. Гнатюк [69: 119] і використовуватимемо на позначення авторського розширення компонентного складу ФО найбільш переконливий і прозорий термін – поширення.

Поширення – це прийом структурно-семантичної трансформації ФО, при якому розширюється компонентний склад базового фразеологізму шляхом інтегрування лексичної одиниці (лексичних одиниць) у його структуру. Лексичну одиницю (лексичні одиниці), що бере (беруть) участь у розширенні компонентного складу ФО, називатимемо, як це вже усталилося, *поширювачем (поширювачами)*.

Перш ніж перейдемо до аналізу виявів авторського використання поширення ФО наведемо у Таблиці 2.3 частотність цього прийому у досліджуваних романах:

Кількість авторських фразеовживань прийому поширення ФО
у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Назва роману	Кількість, одиниць	Кількість, відсотки
1.	Позичений чоловік	267	46
2.	Приватне життя феномена	198	33
3.	Парад планет	123	21
	Всього	588	100

Поширення у фразеології традиційно аналізують за місцем поширювача й виконуваною ним синтаксичною функцією. Так, розрізняють поширення 1) препозиційне; 2) інтерпозиційне; 3) постпозиційне [28: 123].

Зібраний фразеологічний матеріал з химерної трилогії Євгена Гуцала не лише підтверджує наявну класифікаційну схему, а й дає підстави розширити її додатковим різновидом – *комбінованим поширенням*, яке тлумачимо як авторське поєднання різних типів поширень.

Нижче розглянемо авторські вияви різних за місцем розташування по відношенню до ФО поширень.

2.3.2. Авторські вияви інтерпозиційного поширення фразеологічної одиниці

Фактичний матеріал дисертації підтверджує спостереження багатьох дослідників трансформації ФО, що найчастотніше авторами використовується інтерпозиційне поширення⁹. Євген Гуцало поширювачами використовує усі частини мови, які функційно виконують роль головних і другорядних членів речення:

⁹Інтерпозиційні поширення структури ФО відомі в лінгвістичних дослідженнях як вклинювання. Ми в роботі будемо користуватися цією лексемою не як терміном, а як назвою процесу поширення.

(1) *Отож-бо й воно: щодень маєш чекати, аби в наші мир та щастя **не вмішалось щось, як середа в тиждень**, не привіталось та не назвалось нашою дядиною...* (ПЧ) і пор.: Вмішалася, як середа в тиждень (УНПП: 534).

(2) *Якось пішла до молодиці на сусідній куток позичити глечик молока, вцідили їй свіжого, з-під корови вранці, а поки повернулась Мартоха додому ввечері, то молоко в глечуку скисло – бо треба ж було по дорозі кожного здибати, кожного язиком своїм зачепити, **набалакати-наговорити-натеревети-намолоти сім мішків гречаного Гаврила!*** (ПЧ) і пор.: Балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила (УНПП: 483).

(3) *Я, Хомо, як отой циган, маю дві шкури: одну оддам, **продам чи обмінюю**, а в другій сама зостанусь* (ПЧ) і пор.: У цигана дві шкури: одну оддасть, ще одна зостанеться (УНПП: 306).

(4) *...що навіть **тертий-перетертий у політиці калач** Генрі Кіссінджер мусив за голову хапатись, чухаючи потилицю, приказуючи: «Як ся має, як ся знає – так ся повертає»* (ПЖФ) і пор.: тертий калач – хтось досвідчений, бувалий (Ужченко 1998: 69).

(5) *Але таким гульвісам-джигунам завжди від своїх жінок **перепало на добрячі волоські горіхи*** (ПЧ) і пор.: Перепастися / перепадати на горіхи (гостинці) кому і без додатка (СФУМ 2008: 497).

(6) *Гребу **горіхи**, як кінь копитом...* (ПЧ) і пор.: Гребе, як кінь копитом (УНПП: 431).

(7) *... Ці великі працелюби знайдуть **скрізь муки на свої руки**, на будь-який труд налягають, мов на вільхову довбню...* (ПЖФ) і пор.: Найдеш муки на свої руки (УНПП: 273).

(8) ***Що в Мартохи на губі – те й на язиці**, а як говорить – наче шовком гаптує* (ПЧ) і пор.: Що на губі, те й на язиці (УНПП: 475).

Поширювачі авторських ФО у Євгена Гуцала різні за структурою. Найчастіше ними є окремі лексеми, словосполучення, зрідка – речення:

(9) *Ну й ну, як то кажуть: стриг чорт свиню в яблунівському колгоспному свинарнику – крику багато було, аж в обласних організаціях чулося, зате шерсті мало! (ПЧ) і пор.: Стриг чорт свиню – крику багато, а шерсті мало (УНПП: 422).*

(10) *А що жениха її в Яблунівці не знали, то всякі пересуди ходили. Мовляв, і підстаркуватий: тоді надумав женитись, коли по деяких колгоспах уже й бики почали телитися (ПЧ) і пор.: Тоді він буде женитися, коли бики почнуть телитися! (УНПП: 613).*

(11) *Ішов я перегода із цвинтаря на поминки по колгоспному бухгалтерові Петрові Зосимовичу Вараві, й снувалось навутиння думок у голові...: спасе бог, якого ото ліквідували після революції, нашу душу на колючу грушу, на пень боком, на колючку оком! (ПЧ) і пор.: Спасе бог твою душку на колючу грушку, на пень боком, на спичку оком (УНПП: 737).*

(12) *Оскільки ж серед наших героїв багато таких, що кажуть правди не на гривню, а на всю калитку (навіть якщо калитка та порожня!), то й ми не сміємо оминати правди, яка розмислу потребує чи й не потребує... (ПЖФ) і пор.: Сказав на гривню правди (УНПП: 163).*

Виходячи зі спостереження над інтерпозиційними поширеннями ФО, можемо констатувати, що авторські поширювачі можуть виконувати різні смислові функції. Найчастотніше поширювачами письменник використовує додатки, означення, менш частотними є обставини і зрідка до складу ФО письменником вводяться підмети (1) і присудки (2; 3). Інтерпозиційні компоненти авторської ФО по-різному впливають на значення ФО. Вони конкретизують значення фразеологічного трансформа, закріплюючи його у контексті і прив'язуючи до конкретної ситуації сюжету (3, 6, 8, 9), вклинюванням назв реалій сільського, колгоспного життя надають ФО місцевого колориту (9), посилюють значення ФО інтенсифікацією дії, ознаки, кількості (2, 4, 13), привносять додаткову інформацію (12). Варто відзначити авторську майстерність Євгена Гуцала увиразнювати значення ФО. Застосовуючи прийом поширення до УФО *балакала-говорила сім мішків гречаного Гаврила* (2), письменник ускладнює складне дієслово

балакати-говорити додатковими двома дієслівними основами *натеревенити-намолоти*, нанизуючи їх за принципом лексичної (від розмовляти, спілкуватися до говорити нісенітниці, дурниці) та стилістичної (від нейтрального до зневажливого) градації. Інформативним тут є і використання префікса *на-*, що привносить у складне дієслово значення «говорити багато чого-небудь». Таким чином, складне авторське дієслово *набалакати-наговорити-натеревенити-намолоти* набуває значення «наговорити силу-силенну незначного, несерйозного, пустого», що і постає інтенсифікатором дії у трансформованій ФО. Значення інтенсифікації ознаки надає трансформованій ФО складний прикметник *тертий-перетертий* (4), що досягається поєднанням в одну цілісну одиницю двох слів – прикметника помірного ступеня інтенсивності ознаки (*тертий*) і пасивного дієприкметника (*перетертий*). У результаті такого поєднання утворився прикметник *тертий-перетертий* зі значенням надмірного ступеня інтенсивності ознаки. Посилення кількісного значення трансформованої ФО відбувається у випадку, якщо поширювачем постають вказівні займенники *стільки, ото*:

(13) *А на базарі треба вміти **заправити стільки, як ото дурень за батька*** (ПЧ) і пор.: Заправив, як дурень за батька! (УНПП: 300).

До виявів авторського інтерпозиційного поширення ФО відносимо вклинювання у структуру ФО заперечувальної частки *не*:

(14) *А щоб наді мною ворони **не каркали!*** (ПЧ) і пор.: А щоб наді мною ворони каркали!

(15) *Ага, в Копенгагені **гав не ловлять і витрішок не продають**, а наше яблунівське правління тільки губу **розпустило*** (ПЖФ) і пор.: Гав ловив та витрішки продавав (УНПП: 436).

Поява заперечення у структурі ФО сприяє виразній зміні модальності усієї ФО, тому такі випадки розглянемо у роботі далі як прийом зміни модальності ФО у системі прийомів семантичної модифікації.

2.3.3. Авторські вияви постпозиційного поширення фразеологічної одиниці

Цікавими і самобутніми в химерній трилогії постпозиційні поширення Євгена Гуцала. Їх письменник використовує трохи з меншою частотністю, ніж інтерпозиційні, проте вони більш оригінальні за авторськими виявами. З-поміж них найбільше розгорнутих конструкцій, які за структурою є словосполученнями, відокремленими зворотами або підрядними реченнями. Пропонуємо найбільш типові випадки постпозиційного поширення:

(16) *Мовчала Одарка, та язик у жінки завжди сильніший за жінку, в язика щодня свято з ранку до вечора, – ось Дармограїха, як говорить, і випустила рака з рота, запитала...* (ПЧ) і пор.: Язикові щодня свято (УНПП: 524).

(17) *Дехто шкодує, що не здатен продати відразу обидві [нирки], замінивши природні на синтетичні, проте, напевно, не за горами Кордильєрами той час, коли бідняки зможуть перейти тільки на штучні нирки* (ПЖФ) і пор.: НЕ ЗА ГОРАМИ (СФУМ: 160).

(18) *Ввійшовши в раж, марнославний робот Модест Олексійович Недригайло хвалився, як ото хвалилася сова своїми дітьми, гудячи все людське...* (ПП) і пор.: Хвалилася сова своїми дітьми (УНПП: 474).

(19) *Ніколи задніх не пасучи, а тільки перед ведучи, вони знають, що краще тепер, ніж у четвер, а тому цілують жінку сьогодні, коли кортить, а не завтра, коли хотіння мовчить* (ПЖФ) і пор.: ПАСТИ ЗАДНІХ (СФУМ 2008: 486).

(20) *Як погляну на яку Маньку чи Зозулю, то бачу – в неї на лобі написано гонор та бундючність, що доскочили до таких технічних плодів революції. Біля такої скотини іноді таким чуєшся дурним, що хоч об вугол бийся* (ПЖФ) і пор.: НА ЛОБІ (на чолі) НАПИСАНО у кого (СФУМ: 424).

(21) *Секрет-причина дуже простий, як гола п'ята: всякі позички водять мою жінку з одного кутка на другий, від хати до хати, від людини до людини і дають їй привід і змогу чесати язиком, якого чим більше чешеш – тим дужче йому кортить.* (ПЧ) і пор.: ЧЕСАТИ / ПОЧЕСАТИ ЯЗИКА (язиком, язиками) (СФУМ: 763).

(22) *Говорять, що й чорт на старість подався в монахи, щоб у монастирі замолювати гріхи, то й мені, Хомі Прищепі, пора за розум братись, не набувати свіженьких гріхів, а скараскуватись їх (ПЧ) і пор.: І чорт на старість у монахи пішов (УНПП: 553).*

(23) *Мабуть, усьому гурту, що зібрався на автобусній зупинці, хотілось приснути врізнобіч, як прискає живе срібло, хотілося ноги на плечі – й чухрати, хотілось п'ятами накивати, щоб аж залопотіло, щоб аж волосся замайоріло, та... (ПЖФ) і пор.: НОГИ НА ПЛЕЧІ (СФУМ: 438); НАКИВАТИ [рідше закивати) / КИВАТИ П'ЯТАМИ (СФУМ: 419).*

(24) *І начебто я не з отих, що коло пуна чортів купа, що їм ото вольная воля та ще скажене поле... Але ж чому солодко про Христю гадкується... (ПЧ) і пор.: Коло пуна чортів купа (УНПП: 493).*

(25) *Звісно, є й гірші від мене, такі, яких сотворив Бог, а потім сім день іще сміявся зі свого сотворіння, що таке чудернацьке диво вчудив! (ПЧ) і пор.: Сотворив Бог – та й сам сім день після того сміявся (УНПП: 569).*

(26) *Пробігши поглядом повідомлення за якийсь коротенький мент, вона зблідла, як полотно, котре всю весну і все літо вимочували у воді та висувували на осонні в лузі (ПЖФ) і пор.: Побіліла як полотно (УНПП: 467)*

(27) *... Ілька Дзюньку біс із-за рогу вдарив решетом, та й ударив так завзято, що велике лице його стало теж схоже на решето з собачої шкіри, геть подзьобане, геть повісоване, а в кожній подзьобинці-віспинці темніє руденька цяточка, наче то й зовсім не цяточка, а мурашка гніздечко собі знайшла (ПЧ) і пор.: Її біс із-за рога вдарив решетом (УНПП: 571).*

Емоційно виразними постають авторські ФО, колоритно поширені термінологічною лексикою. Використання термінів мотивовано ситуацією сюжету, у якому йдеться про хворого робота Васю, що послизнувшись, упав, пошкодивши чутливі і надчутливі прилади власної конструкції. Лайки і прокльони приглу-

шували нестихаючий біль робота, тому він і лявся тирадою добірних кібернетичних прокльонів. За допомогою поєднання народної фразеології з суто науковою термінологією автор створює виразно комічний ефект:

(28) *А щоб скрутились усі вектори критеріїв і глобальна ціль, щоб побила морока усю сукупність функцій і потік керівної інформації, а щоб світ не світив і сонце праведне не сходило для максимальних ефектів при мінімальних затратах!* (ПЖФ) і пор.: *Побила б їх морока!* (УНПП: 735); *Щоб над тобою світ не світав і сонце праведне не сходило!* (УНПП: 735).

(29) *А що дзвін не минав, то робот вилаявся ще експресивніше: «А матері твоїй ковінька в усі зарубіжні моделі оптимізації розподілу капітальних вкладів!»* (ПЖФ) і пор.: *Батькові твоєму ковінька!* (УНПП: 718).

(30) *А що джмелі не переставали густі, робот Вася лайнувся і втретє: «Ідіть к хрінам усі алгоритми вибору, всі допустимі структури, усі значення параметрів, усі задані обмеження, усі критерії якості параметричного простору змінних!»* (ПЖФ) і пор.: *іди до біса; іди до дідька; іди до чорта; іди під три чорти; іди к нечистій матері* (СФУМ: 275).

Часто Євген Гуцало вдається до поширення УФО синонімічними, одноструктурними до УФО або її цілісної частини, авторськими одиницями. Інколи письменник створює ампліфікаційні фразеологічні ряди таких одиниць. Подібне нагромадження виконує жанротвірну функцію у химерних романах Євгена Гуцала, а незвичні авторські аналоги увиразнюють і розбудовують фразеологічний образ УФО. Наприклад:

(31) *Мартоха, горблячись, геть ішла, химерна хатка на її плечах стала невидною, а я гірко міркував про своє життя: ні те, ні се, ні третє чортзна-що!* (ПЧ) і пор.: *НІ СЕ НІ ТЕ.* (СФУМ: 638).

(32) *Ну, думаю, наговорять стільки, що й за пазухою не сховаєш, і в шапку не збереш!* (ПЧ) і пор.: *Наговорив стільки, що і в шапку не забереш* (УНПП: 481).

(33)... а в якого месії чи пророка не було отих, що за його вчення ладні піти в огонь і в воду, на інквізиторське багаття чи на хрест! (ПП) і пор.: В ВОГОНЬ І [В] ВОДУ (СФУМ: 120).

(34) Страшно сміявся цвинтарний сторож дядько Опанас – наче **накривав мокрим рядном свого сміху та ще помелом густого реготу** (ПЖФ) і пор.: НАКРИТИ (вкрити, напасти, напнути, обпасти і т. ін) МОКРИМ РЯДНОМ кого (СФУМ: 421).

(35) І мовчала, наче **рот їй замкнено на замок, на шлямбон і на прогонич** (ПЖФ) і пор.: РОТ НА ЗАМОК (СФУМ: 618).

(36) Я – безхарактерний, **ні риба ні м'ясо, ні свині наритник, ані теляті їжак на морду** (ПЧ) і пор.: 84. НІ РИБА НІ М'ЯСО (СФУМ: 597).

(37) Ой, Хомо, **ріжеш ти мене без ножа, коlesh мене без швайки, голиш без бритви** (ПЖФ) і пор.: БЕЗ НОЖА РІЗАТИ кого і без додатка (СФУМ: 598).

(38) І на коні й під конем, **і на возі й під возом, і на гарматному лафеті й на броні танка, і в теплушці й на даху вагона** – випадало по-всякому (ПЧ) і пор.: Був на коні і під конем (УНПП: 285).

Для постпозиційного поширення ФО письменник використовує і традиційні ФО, поєднуючи одиниці різні за структурою, але логічні до ситуації:

(39) Либонь, не один мій читач завмер би від несподіванки, а читачі, як відомо, люди **бували в бувальцях: усі вони по морю плавали, то їм калюжа не страшна, із них за невміння не здереш реміння, вони тільки коло пирога стануть пирожитись!**.. (ПЖФ) і пор.: БУВАТИ / ПОБУВАТИ У БУВАЛЬЦЯХ (СФУМ: 46). Хто по морю плавав, тому калюжа не страшна (УНПП: 279); За невміння деруть реміння (УНПП: 280); Коли не пиріг, то й не пирожися; коли не тямиш, то й не берися (УНПП: 279).

(40) А Мартоха **такого насікла-нарубала, що шертть-верть, бери чверть – вийшло рокове; такого наказала й наговорила, що вибий об пліт, щоб було, як дріт; такого нагула-надудніла, як вода в лотоках, як вітер у порожнім димарі, як гола відьма з обсмаленим хвостом у холодному бовдурі! (ПЖФ) і**

пор.: Уже б та молодичка насікла-нарубала (УНПП: 475); Шерть-верть, бери чверть – вийшло рокове (УНПП: 475). Наказала й наговорила: вибий об пліт, щоб було, як дріт (УНПП: 476); Гуде, як вода в лотоках! (УНПП: 478); Гуде, як вітер у порожнім димарі! (УНПП: 476).

(41) *Зрештою, роботящий Хома, якому за вухами лящало так, як лящить вода в лотоках, одклав ложку (ПЖФ) і пор.: АЖ ЗА (поза) ВУХАМИ (рідше ушами) ЛЯЩИТЬ, зі сл. їсти, рідше уминати, убирати / под., жарт. (СФУМ: 362). Гуде, як вода в лотоках! (УНПП: 476).*

Євген Гуцало у постпозиції до ФО використовує і порівняльні звороти:

(42) *Купуючи сіль чи сірники, перкаль чи м'ятні цукерки-подушечки, вони чесали язики, як ото чешуть повісмо клоччя (ПЖФ) і пор.: ЧЕСАТИ / ПОЧЕСАТИ ЯЗИКА (язиком, язиками) (СФУМ: 763).*

(43) *Чому ж вона держала язик за зубами, наче їй нічого не кортіло, чому ж раптом губа їй стала заперта, наче почеплено залізний замок пудів на два? (ПЖФ) і пор.: ТРИМАТИ (держати) ЯЗИК (язика) ЗА ЗУБАМИ (СФУМ: 722). Людям губа не заперта.*

(44) *Не гнівайся, Мартохо, бо вже в роті почорніло, наче ти хибнула в чорти (ПЖФ) і пор.: [АЖ] У РОТІ ЧОРНО у кого, кому. (СФУМ: 766).*

Гуцалова фразеотворча оригінальність виявляється і в постпозиційних поширювальних конструкціях, побудованих за структурно-семантичною аналогією до УФО на основі фразеологічної антитези:

(45) *Рада по розвідці при Раді національної безпеки уміє з чорного біле зробити, а з білого чорне (ПЖФ) і пор.: Уміє він з чорного біле зробити (УНПП: 377).*

(46) *Руки лінотипіста скакали на клавішах, мовби в гречку стрибали та з гречки вистрибували, щоки трусились, наче крупорушка, а з очей сіялись іскри, схожі на шмалькі приски електрозварки (ПЖФ) і пор.: СКАКАТИ (вскакувати) / СКОЧИТИ (вскочити) В ГРЕЧКУ (СФУМ: 653).*

(47) *З рук у руки передала чоловіка, так само з рук у руки назад забрала, вся Яблунівка знала, бо я люблю відкрито й правдиво жити* (ПЖФ) і пор.: З РУК У РУКИ (до рук) (СФУМ: 619).

(48) *Хай хоч десять реорганізацій проведуть, хоч сотню разів там мінюють шило на швайку чи швайку на шило!* (ПЖФ) і пор.: Виміняв шило на швайку (УНПП: 306).

(49) *...зіничні реакції так послабшали, що хоч стрижи їх – не оббирай чи хоч оббирай їх – не стрижи* (ПП) і пор.: Стрижи – не оббирай (УНПП: 337).

На підставі аналізу фактичного матеріалу виділимо ще один вияв авторського постпозиційного поширення ФО, що полягає у використанні письменником у постпозиції ФО лексеми, що є ситуативним детермінантом і встановлюється з ситуації мовлення. Це своєрідна лінгвістична «реставрація» автором еліптичних конструкцій, властивих усному мовленню, і пареміям зокрема. На підтвердження типовості реченневої неповноти для прислів'їв і приказок процитуємо М. Пазяка: «Структурна неповнота речень-перемій стилістично вмотивована. Спеціальний пропуск якогось одного елемента компенсується більшим семантико-стилістичним навантаженням інших і загальним увиразненням синтаксичної будови» [222: 116]. Євген Гуцало, відновлюючи повноту узуального корелята ФО, ніби «розріджує» семантичну густину трансформованої ФО:

(50) *І мені, Хомі Прищепі, чомусь подумалось: авжеж, тепер йому легко буде в землі лежати, пером землю держати...?* (ПЧ) і пор.: Легко йому лежать, пером землю держать (УНПП: 565).

(51) *Ані ладу, ані складу немає в таких плітках* (ПЖФ) і пор.: Ані ладу, ані складу (УНПП: 174).

(52) *Знаю, Хомо, – озвалась ласкаво, – що не відаєш, де гроші подіти, – нема за що калитки купити* (ПП) і пор.: Де гроші подіти – нема за що калитки купити (УНПП: 297).

(53) *А нам добре казати і «ох» удвох* (ПЧ) і пор.: Добре і «ох!» удвох (УНПП: 642).

Оскільки ілюстрований тип поширення не є художньо-виражальним засобом письменника, то обмежимося лише констатацією наявності такого вияву поширення.

Часом письменник використовує поширення складу ФО з метою контекстного звуження значення фразеологізму. У таких випадках обрані автором поширювачі звужують значення компонента, семантику якого вони конкретизують. Водночас виникає внутрішня синекдоха, з допомогою якої щось більше виявляється через своє часткове. Такі поширення в більшості постпозиційні, проте можуть мати й інші вияви. Наприклад:

(54) *Авжеж, ні, бо гітлерівський дух вони всмоктують із молоком матері льохи, бо над їхньою свідомістю мудруємо ще тоді, коли вони в ембріонах* (ПЖФ) і пор.: ВСМОКТУВАТИ (всисати) / ВСМОКТАТИ (ввіссати) З МОЛОКОМ МАТЕРІ що (СФУМ: 132).

(55) *Заради нього будь-яка американська зірка... здатна гори Анди перевернути, а що вже казати про якісь Апалачі!* (ПЖФ) і пор.: ПЕРЕВЕРНУТИ (зрушити) / ВЕРНУТИ ГОРИ (СФУМ: 490).

(56) *Та ось ці вірні друзі людини породи лабрадор у день відлучення Хоми від роботи втратили своє натреноване вміння, торговці наркотиками відразу цим скористались – і різко зросла наркоманія серед молоді, особливо серед школярів...* (ПП). і пор.: Собаки – вірні друзі людини.

(57) *Іменем Хоми, як зручним прапором, стали прикриватись усякі шарлатани від релігії; окультні науки взяли на озброєння якісь його висловлювання про телицю й спекулювали так, що від сорому перевертались у цинкових гробах на Арлінгтонському кладовиську в Вашингтоні колишні учасники в'єтнамської кампанії* (ПЖФ) і пор.: Перевернеться (перевернувся б) у труні.

Таким чином, постпозиційні поширення мають широкий діапазон авторських виявів. Вони є більш розгорнутими у порівнянні з іншими поширеннями і слугують контекстуальній конкретизації авторської ФО.

2.3.4. Авторські вияви препозиційного поширення фразеологічної одиниці

Вище зазначалося, що поширювачі ФО можуть займати по відношенню до ФО препозиційну позицію. Прикладів препозиційного поширення найменше у порівнянні з іншими типами поширення. Аналіз функційних особливостей препозиційних поширювачів засвідчив, що вони можуть вживатися в ролі означень і обставин, додатками препозиційні поширювачі не постають, в одиничних випадках можуть бути підметом. Розгорнуті поширювачі в препозиції майже не використовуює письменник. З погляду семантики, ФО внаслідок такого поширення збагачуються новими відтінками, які переважною більшістю випадків посилюють значення ФО. Наприклад:

(58) *Можеш і не признаватись, на лобі написано, що борешся з усякими культурами, що ти вже не одного боженьку взяв за ноженьку та й бабахнув об землю...* (ПП). і пор.: Взяв боженьку за ноженьку – та й бабах об землю (УНПП: 218).

(59) *Трудовий солодкий ніт заливав Хомі очі, геть розмиваючи образ далекої Америки* (ПЖФ). і пор.: [АЖ] ПІТ ОЧІ ЗАЛИВАЄ (СФУМ: 516).

(60) *Про тебе не скажеш, що такому голодному – і вівсяник добрий* (ПП). і пор.: Голодному і вівсяник добрий (УНПП: 59).

(61) *Бачу, ви, хлопці, дуже вчені, що й кобили не запряжете* (ПП). і пор.: Учений, а кобили не запряже (УНПП: 282).

(62) *Ти гадаєш, Хомо, чому я на старість маю стільки розуму хоч лопатою горни? Чому я такий мудрий, наче всі розуми поїв?* (ПЧ). і пор.: Розуму – хоч лопатою горни (УНПП: 318); Мудрий, якби всі розуми поїв (УНПП: 318).

(63) *«Ага, доскоцький, ага, проворний! Ти й по телевізору вскочиш у гречку, гречкосій нещасний!». (ПЖФ) і пор.: СКАКАТИ (вскакувати) / СКОЧИТИ (вскочити) В ГРЕЧКУ (СФУМ: 653).*

(64) *Мартоха спершу зраділа постанові муніципальної ради – в неї **рот як розтулився від усміху, то хоч ногою заткни** (ПЖФ) і пор.: Хоч ногою заткни (УНПП: 753).*

(65) *Бо неспроста мовиться, **що радісно береться, та сумтно віддається** (ПЧ) і пор.: Радісно береться, та сумтно віддається (УНПП: 310).*

(66) *Ти, Хомо, **так бачиш, як сова вночі**, – муркнув лавочник Кандиба... (ПЧ) і пор.: Бачить, як сова уночі (УНПП: 751).*

Фактичний матеріал дослідження підтверджує слухність думки І. Гнатюк, що «... препозиційні лексеми-поширювачі, пояснюючи фразеологізм загалом, підкреслюють цілісність, неподільність фразеологізму» [68: 120].

Препозиційні авторські компоненти можуть виражатися прикметниками, займенниками, числівниками, прислівниками, іменниками з прийменниками у функції обставин. Виразальні завдання таких трансформацій – деталізація значення ФО, уточнення змісту окремих її компонентів.

2.3.5. Авторські вияви комбінованого поширення фразеологічної одиниці

Активно послуговуючись поширенням УФО, Євген Гуцало використовує подвійні, потрійні поширювачі, вклинюючи їх одночасно в різні структурні ділянки ФО. Нами зафіксовані різні комбінації препозиційних, інтерпозиційних і постпозиційних поширень ФО. Найпоширенішим є поєднання *інтерпозиційних* та *постпозиційних* поширень:

(67) *Якби знаття, що вкрадену в мене книжку він згодом видаватиме за свою, то я вчасно **вдарив би по його злодійських руках, простягнутих від Яблунівки до Києва** (ПЖФ) і пор.: БИТИ / ВДАРИТИ ПО РУКАХ (СФУМ: 28).*

(68) *Заради нього будь-яка американська зірка, котра холоду не любить, а в жару не спить, котра як хоче, так і сокоче, – здатна **гори Анди перевернути, а що вже казати про якісь Апалачі!** (ПЖФ) і пор.: ПЕРЕВЕРНУТИ (зрушити) / ВЕРНУТИ ГОРИ (СФУМ: 490).*

(69) *Можливо, й так, – мусив я визнати слушність міркувань начальника районної міліції, котрий судив про мистецтво бороданя зі своєї адміністративної дзвіниці, зведеної на строгому кодексі (ПЖФ) і пор.: Дивитися зі своєї дзвіниці (УНПП: 484).*

(70) *Звівся з дивана, ступив лівою ногою, правою – хоч би що, обидві здорові, наче й не послизався на гною, наче й не збирався віддавати богу свою механічну душу робота (ПЖФ) і пор.: ВІДДАТИ / ВІДДАВАТИ БОГУ (Богові) ДУШУ (СФУМ: 99).*

(71) *Два хитрих бухгалтери з колгоспної контори не переважають мудрого Хому Прищепену! (ПЧ) і пор.: Два хитрих мудрого не переважають (УНПП: 321).*

(72) *А чи ті, що шапка на ньому давно горить, а вони й гасити не збираються, бо однаково не вдасться (ПЧ) і пор.: На злодію шапка горить (УНПП: 372).*

(73) *І ніякий робот Вася не здатен замінити Хому, для якого робити – мов із гори котитись, і легіони кібернетичних чудес у близькому майбутньому не замінять таке чудо, як людина, котра, ходячи ревно коло землі, натерла трудові мозолі навіть на сүмлінні, навіть на любові до цієї землі! (ПЖФ) і пор.: НАТИРАТИ (НАБИВАТИ) МОЗОЛІ (СФУМ: 427).*

Поєднання *препозиційних та постпозиційних, препозиційних та інтерпозиційних поширень* менш вживані:

(74) ... і взагалі він не лебідь, не рак, не жаба, а просто п'яний у дим нахаба! (ПЖФ) і пор.: Ні рак, не жаба, а просто п'яна нахаба (УНПП: 499).

(75) Поки що зірок із неба не знімаю, а там і зніматиму! (ПЖФ) і пор.: ЗІРОК з НЕБА НЕ ХАПАТИ (не знімати, не здійсмати і т. ін.). (СФУМ: 740).

(76) *Авжеж, такого старого собаку, як цей робот Вася, важко до ланцюга привчити... (ПЖФ) і пор.: Старого собаку важко до ланцюга привчити (УНПП: 494).*

(77) Слава крутить людиною, мов чорт дорогою, слава так вириває людське коріння, як ото чорт гречку рве з корінням на перевесло! (ПЖФ) і пор.: Крутить, як чорт дорогою (УНПП: 231).

Зрідка письменник використовує потрійне поширення – *препозиційно-інтерпозиційно-постпозиційне*:

(78) Піквікський синдром, себто сонливість: вона виспала б і коваля, і бондаря, якби поруч не спав старший куди пошлють (ПП) і пор.: Виспась коваля і бондаря (довго спати) (УНПП: 420).

(79) Мартохо, схаменись, бо ти вже так допозичалась, наче тебе дурний старорежимний піп хрестив, тільки намарне в воду не впустив (ПЧ) і пор.: Дурний піп хрестив кого. (СФУМ 2008: 752).

Нагромадження поширювачів властиве загалом стилю Євгена Гуцала. У такий спосіб письменник химеризує оповідь, надаючи їй гротескного характеру, створює особливий тип художньої образності. Поширені автором ФО, окрім вигадливості і незвичності, передають спонтанність і природність мовної ситуації, суттєво посилюють ефект розмовності, якого прагне домогтися у своїй химеріаді автор.

Аналіз застосування прийому поширення у химерних романах Євгена Гуцала дозволяє зробити наступні узагальнення:

- поширення активно використовується письменником для жанротворення та текстотворення художньої архітектоніки химерних романів;
- поширення є одним з найбільш продуктивних прийомом структурно-семантичних трансформацій Євгена Гуцала;
- письменник найчастіше застосовує атрибутивний і об'єктний типи поширень;
- для творчої манери Євгена Гуцала характерне використання розгорнутих поширювачів у вигляді відокремлених дієприкметникових та дієприслівникових зворотів, підрядних речень та нагромадження різних типів поширення;
- поширення розширює та уточнює семантику УФО, доповнює, деталізує

якісну характеристику особи, предмета, дії, ознаки та ін., які інтерпретує ФО;

- поширення слугує оновленню та конкретизації семантики ФО, підтримує її народний колорит.

У підсумку зазначимо, що поширення ФО – це вияв формальної надмірності, властивої фразеологізму в силу його структурної роздільнооформленості і потенційної рухливості меж. Поширення спричинює створення певних стилістичних ефектів: підвищення емоційності та експресивності ФО, посилення її образності. Окрім того, авторське поширення виражає ставлення мовця до зображуваного та дає йому різні відтінки іронічної та жартівливої оцінки. Трансформовані у такий спосіб ФО роблять мову влучною, емоційною, образною та оцінною.

2.4.1. Прийом усічення компонентного складу фразеологічної одиниці

Одним із перших дослідників фразеологічного усічення був Ш. Баллі, який зазначав: «Якщо еліпсис не відчувається мовцем, тобто коли свідомість мовця не прагне відновити відсутні слова (або відсутнє слово), то він є показником того, що елементи словосполучення вже не сприймаються як окремі» [128: 164].

Сучасні студії явища усічення в україністиці закладені ще О. Потебнею у вигляді ідеї «згущення думки». Пізніше до цієї проблеми зверталися Н. Бабич, І. Гнатюк, М. Демський, П. Дудик, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, В. Ужченко, Л. Щербачук, Л. Пашинська та інші. Ґрунтовно дослідила цей прийом трансформації Т. Свердан у своїй дисертаційній роботі «Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології» (2003).

Сучасні фразеологічні студії не мають утрадиційненої термінології на позначення цього прийому трансформації. Науковці користуються різними термінами, зокрема, редукція (О. Бабкін, В. Чабаненко, В. Ужченко), еліпсис (І. Гнатюк, Т. Цимбалюк-Скопненко, А. Мелерович, Л. Щербачук), усічення (Т. Свердан, Л. Пашинська, Г. Бардукова). Аналіз дефініцій зазначених термінів засвідчив, що ними називають лінгвістичні явища однакової природи, отже, вони є

синонімічними. У своїй роботі слідом за Т. Свердан користуватимемося терміном *усічення* як таким, що найбільш прозоро передає механізм авторської видозміни ФО, потребує дослідження тільки на рівні синхронії й передбачає обов'язкове вивчення функціонування трансформованої ФО у контексті. Тлумачимо *усічення* як прийом структурно-семантичної трансформації, при якому скорочується структура ФО шляхом свідомого випущення одного або кількох конститuentів, які легко відтворюються реципієнтом у контексті чи мовленнєвій ситуації.

В. Мокієнко розглядає усічення як вияв принципу мовної економії на фразеологічному рівні, що означає «мінімальну затрату мовленнєвих зусиль для забезпечення максимального розуміння співбесідника» [205: 99].

Перш ніж звернемося до аналізу виявів авторського використання усічення ФО наведемо у Таблиці 2.4 частотність використання цього прийому у досліджуваних романах:

Таблиця 2.4

Кількість авторських фразеовживань прийому усічення ФО
у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Назва роману	Кількість, одиниць	Кількість, відсотки
1.	Позичений чоловік	74	40
2.	Приватне життя феномена	52	28
3.	Парад планет	59	32
	Всього	185	100

Фразеологічне усічення як прийом структурно-семантичної трансформації у досліджуваних нами романах використовується Євгеном Гуцалом, у порівнянні з субституцією та поширенням ФО, помітно рідше. Наша картотека нараховує 185 фразеовживань.

Спостереження свідчать, що не всі ФО допускають усічення компонентного складу. Скорочуються тільки ті фразеологізми, що внаслідок цілісності семантики прагнуть до замкненості структури і яким притаманна певна семантична надлишковість: із фразеологізму вилучаються структурно факультативні, менш образні та менш експресивні компоненти, які не несуть важливої інформації або є тавтологічними [254: 12]. Отже, усікаються насамперед периферійні, нерелевантні компоненти ФО з уточнювальним значенням. Константним завжди залишається семантичний стрижень одиниці. Цілісність структури й семантики новоутвореної усіченої ФО, за Т. Свердан, забезпечує референтна співвіднесеність усіченої ФО з її узуальним корелятом, що існує у свідомості реципієнта. Усічена форма перебирає на себе семантику повної, словникової ФО, обслуговує потреби мовців без комунікативних труднощів. Передумовою для сприйняття усічення та досягненням завдяки йому певних впливів на читача / слухача є знання останнім повної УФО, тобто існування її у ментальному лексиконі реципієнта. «Найпершою важливою умовою, що уможливорює використання у ФО усічення, є традиційність, відомість та популярність серед широкого кола носіїв мови» [28: 131]. Наші спостереження підтверджують цю думку: всі усічені ФО характеризуються широкою вживаністю носіями мови, особливо в усному мовленні.

Теоретично усіченню можуть підлягати ФО будь-яких структурних типів, редукується будь-який конститuent, окрім лексеми, яка є семантичним центром фразеологізму [292: 12]. Це цілком підтверджується нашою картотекою, у якій з-поміж усічених є і фраземи, і паремії.

Аналізуючи авторські вияви усічення ФО у химеріаді Євгена Гуцала, основною ознакою обрали позицію усічення у структурі ФО, відповідно до якої розрізняємо препозиційні, інтерпозиційні та постпозиційні усічення ФО.

Принадібно зауважимо про те, що існує думка Т. Кучеренко щодо некоректності такого поділу, оскільки стабільність зовнішньої структури ФО не є абсолютною. Компоненти фразеологізму часто зазнають інверсії, дистантного розташування, тому таке розрізнення буде не об'єктивним, а суб'єктивним

[181: 144]. На що зауважимо, по-перше, що випадки порушеної структури усіченої ФО є поодинокими і на загальну картину авторських виявів вони суттєво не впливають, а по-друге, встановити позицію, у якій перебував усічений компонент ФО, незважаючи на нестабільність зовнішньої структури фразеологізму, можна під час зіставлення усіченої та традиційної словникової ФО.

Отже, здійснений аналіз фактичного фразеологічного матеріалу мови романів Євгена Гуцала дає підстави констатувати, що найчастіше скорочується постпозиційний компонент фразеологізму, інтерпозиційні та препозиційні усічення є приблизно однакової частотності.

2.4.2. Авторський вияв постпозиційного усічення фразеологічної одиниці

Авторське згортання постпозиції ФО має різні вияви щодо кількості усічених компонентів. Письменник вдається до скорочення окремого компонента ФО або до усічення цілої структурно-семантичної частини ФО складної структури.

Усічення одного компонента – це початкова зона компресії, що привносить в авторський текст більшу виразність, посилює експресію авторської думки. Таке усічення (якщо воно не супроводжується іншими прийомами трансформації) не змінює семантики ФО, але привносить, як стверджує Н. Ковальова, «мовну грайливість» у текст авторської оповіді [128: 166].

(1) *Авжеж, щоб менше людей знало. Але ж хіба **шило в мішку** сховаєш?* (ПЧ) і пор.: Шила в мішку не сховаєш утишку (УНПП: 1963, С. 290).

(2) *Тут що важить? Буває, важить настрій – у доброму можу стати в таку позу, що любо-дорого серцю, а в кепському – то й поза кепська, бо, може, мені тієї пози треба, як **п'ятого колеса*** (ПЖФ) і пор.: ЯК (мов, ніби і т. ін.) П'ЯТЕ КОЛЕСО ДО ВОЗА (СФУМ: 304).

(3) *І хапаєшся, як попівна заміж, і **квапишся поперед батька*** (ПЧ) і пор.: Не хапайся поперед батька в пекло (УНПП: 531).

Найчастіше Євген Гуцало «активує» УФО, відсікаючи від неї цілу структурно-семантичну частину. Для цього письменник обирає фразеологізми складної структури, що містять кілька суджень і побудовані за принципом паралелізму, зіставлення, контрасту, причиново-наслідкових відношень. Такі ФО ґрунтовані на антитезі, в основі, якої суперечності між явищами дійсності, заперечення однієї думки іншою. Їх структура породжує відчуття симетрії, яка супроводжується образним зіставленням різних понять. Симетрична структура таких ФО виражає ідею статичної рівноваги в мові. Авторське відсікання останнього компонента ФО порушує відчуття симетрії і статичної рівноваги, надаючи мовленню динаміки, жвавості і активності, сконденсованості думки. Авторська одиниця стає компактнішою, лаконічнішою, що підвищує її поєднувальні властивості. Наприклад:

(4) *Ще ніколи так не було, щоб я комусь та не позичила. Моя **обіцянка** – не **цяцянка!*** (ПЧ) і пор.: Обіцянка – цяцянка, а дурневі радість (УНПП: 316).

(5) *Звісно, знав, що не буде з мене третейського судді, **як не буде з пса солонини*** (ПЖФ) і пор.: Нема з пса солонини, а з зятя дитини (УНПП: 669).

(6) ***Запас біди не коїть, пригодиться*** (ПЧ) і пор.: Запас біди не чинить і їсти не просить (УНПП: 257).

(7) *Ну, хіба в моєї рідної жінки **Мартохи не палата ума**, хіба вона ликом **зшита!*** (ПЧ) і пор.: У нього ума палата, та грошей малувато (УНПП: 394); Розуму палата, та ключ від неї загублений (УНПП: 394).

(8) ***Але ж голод – не тітка**, нагадав, чого я сюди навідався, ось я й кажу* (ПЧ) і пор.: Голод – не тітка, а лютої мачухи лютіший (УНПП: 56).

(9) ***Я ніколи й нікому не заздрив – ні тим, кому і в будень свято** чи кому **чорт дітей колише**, не брав прикладу з тих, що пишаються, мов корова в хомуті* (ПЖФ) і пор.: Багатому і в будень свято, а вбогому і на паску піст (УНПП: 116); Багатому чорт дітей колише, а бідному і няньки не знайти (УНПП: 116).

(10) *З діда прадіда знають, що **труд чоловіка годує**, вони, здається, не головами, а руками думають...* (ПЖФ) і пор.: Праця чоловіка годує, а лінь марнує (УНПП: 272).

(11) *Мартохо, **не вчи вченого**, бо...* (ПЧ) і пор.: Не вчи вченого їсти хліба печеного, – я й сам із'їм (УНПП: 588); *Не вчи вченого їсти хліба печеного* (УНПП: 278).

(12) *Ти, лебедю, – прошепотів, – **на чужий коровай очей не роззявляй*** (ПЖФ) і пор.: На чужий коровай очей не роззявляй (не поривай), а свій дбай (УНПП: 433).

(13) *Ви помітили, що, розказуючи про себе, я начебто загадки вам загадую, та все **начебто наздогад буряків**, правда?* (ПЧ) і пор.: Навтяки буряки, щоб капусти дали (УНПП: 380).

(14) *Хіба що за **царя Тимка**, як стане земля тонка* (ПЧ) і пор.: За царя Тимка, як була земля тонка, – пальцем проткни – та й води напийсь (УНПП: 774).

(15) *З **посміху люди бувають*** (ПЧ) і пор.: З посміху люди бувають, а насмішникам очі вилазять (УНПП: 490).

Отже, ілюстровані приклади авторського фразеовживання Євгена Гуцала підтверджують думку дослідниці Т Свердан, що найлегше усікаються ФО розлогі у своєму структурно-семантичному вираженні. Згортаючи надлишкову інформацію у постпозиції ФО, письменник «активує» її в тексті, перетворюючи на засіб мовної компресії та інформаційної конденсації.

2.4.3. Авторський вияв препозиційного усічення фразеологічної одиниці

Препозиційні усічення Євгена Гуцала мають, порівняно з постпозиційними та інтерпозиційними, менш яскраві художньо-виражальні можливості. Письменник усуває з ФО її початкові компоненти, які є надлишковими у плані семантичної інформації і не мають ніякого значення для комунікації та контекстуальної реалізації обраної письменником ФО. Звільняючись від зайвого, ФО зберігає

тільки сигнальний фрагмент – яскравий і зрозумілий образ – який є необхідним і достатнім для реалізації авторського задуму. На думку В. Мокієнка, перетворення окремих компонентів фразеологізмів у факультативні прямо пов'язано з їх десемантизацією [205: 101]. Спостереження показують, що автор може скорочувати ФО на один компонент (ними найчастіше бувають дієслова або прикметники), словосполучення або ж відсікати початкову структурну частину ФО. Наприклад:

(16) *З мене таки кращий герой, ніж із клоччя батіг* (ПЧ) і пор.: Такий міцний, як з клоччя батіг (УНПП: 448).

(17) *Хо-хо, думаю, повчи рибу плавати!* (ПЧ) і пор.: Не вчи орла літати, а рибу плавати (УНПП: 278).

(18) *Навіть молодий місяць не всю ніч світить, а хай би ти світив Христі з вечора й до ранку, щоб були ви нерозлийводою, а в тій нерозлийводі вправно любую-милую рибку ловили, щоб була з вас парочка, як баран та ярочка* (ПЧ) і пор.: Хороша парочка – як баран та ярочка (УНПП: 643).

(19) *А хіба мало таких, що сповідають у мистецтві принцип: на вербі – груші, а на осиці – кислиці? Та я не з таких* (ПЖФ) і пор.: Правда твоя, що на вербі – груші, а на осиці – кислиці (УНПП: 175).

(20) *Ну така, наче коване поросся, ну така дріпа, мов червива ріпа!* (ПП) і пор.: Уродиться ж дріпа, мов червива ріпа (УНПП: 571).

(21) *Скажете, це така правда, як одного рака повна торба – ще й клешня висить!* (ПП) і пор.: То чудо, куме, а не раки: одного рака повна торба і клішня висить! (Щось брехнуло шпарко) (УНПП: 175).

Отже, згорнутий початок ФО не утруднює ідентифікацію авторської ФО з її узуальним прототипом, а дозволяє адекватно інтерпретувати її значення. Письменник вилучає з початку ФО ті елементи, які здаються йому другорядними, малозначущими в смисловому, структурному та комунікативному планах.

2.4.4. Авторський вияв інтерпозиційного усічення фразеологічної одиниці

При інтерпозиційному усіченні письменник може опускати конституенти будь-якої структури (слово, словосполучення). Таке скорочення ФО не впливає на її семантику, а компоненти, що залишаються, містять квінтесенцію усієї одиниці, всю її семантичну місткість. Менший обсяг ФО конденсує думку і дає «більшу можливість використовувати її у великій кількості ситуацій [222: 183]. «Будь-який цілісний текст можна згорнути до певного мінімуму, який відображає найсуттєвіші моменти його змісту і є достатнім для того, щоб ідентифікувати його на предмет тій чи тій паремії» [222: 114]. Фактичний матеріал дисертації свідчить, що найбільша кількість таких ФО використовуються у діалогах, що сприяє досягненню динамізму та пружності мовлення:

(22) *Та, – кажу, – купую про запас, а запас їсти не просить* (ПЧ) і пор.: Запас бід не чинить і їсти не просить (УНПП: 257).

(23) *А я вже за тобою почуватимусь, як за горою, ніхто очей не вида- тиме, що я спекулянтка, перекупка і ярмаркова пройда* (ПЧ) і пор.: ЯК (мов, ніби і т. ін.) ЗА КАМ'ЯНОЮ ГОРОЮ (рідше стіною), зі сл. бути, жити і т. ін. (СФУМ: 163).

(24) *Йї стало на душі так, наче ось щойно зоотехнік, – який і шилом уміє поголити, який бачив лози і верболози, був на коні й під конем, – обікравав мене, обшахраював, та ще й досі тримає обидві руки в моїх кишенях* (ПЧ) і пор.: Був на коні і під конем, в ступі і за ступою, бачив лози і верболози, шилом уміє голити! (УНПП: 375).

(25) *Почекай, поки той позичений чоловік повернеться з далеких мандрів додому, а тоді вже й пропадай ні за копійку* (ПЖФ) і пор.: Пропавав карбованець ні за копійку (УНПП: 196).

(26) *Проте гурт контролерів, пильнуючи, як ока, постанови правління колгоспу, вхопив у восьмеро рук Хому відлученого й запроторив до куточка відпочинку* (ПП) і пор.: ЯК ЗІНИЦЮ ОКА (СФУМ: 265).

(27) *А я з отих, що байдуже-таки, аби порося, що їсть у дві гулі, що якби не губка, то була б золота шубка (ПЧ) і пор.: Байдуже паски, аби порося (УНПП: 429).*

Нами зафіксований випадок одночасного усічення автором початку й кінця ФО, що зумовлено громіздкістю конструкції ФО, а відповідно й незручністю її використання:

(28) *Може, вона з тих, що **рано народила, та пізно повінчалась** (ПЖФ) і пор.: Не біда, що рано народила, та пізно повінчалась, а біда, що пізно повінчалась (УНПП: 620).*

Усічення компонентів внутрішньої структури ФО створює ілюзію легкості, звичності, спонтанності авторського мовлення. Звернення письменника до усічення ФО пояснюється тим, що манера химерної оповіді автора нагадує невимушене мовлення, яке передає особливості розмовного мовлення, у якому неповні конструкції поширене явище.

Нами помічено кількаразове усічення письменником тих самих ФО. Тричі Євген Гуцало звертається до ФО *запас біди не чинить і їсти не просить* (УНПП: 257), використовуючи різні її усічені авторські варіанти: ***запас біди не чинить!*** (ПП), *запас їсти не просить* (ПЧ), *запас біди не коїть* (ПЧ). Останній варіант ускладнено субституцією:

(29) *Про всяк випадок колгосп «Барвінок» **запасся навіть бульдозером Д-149П до гусеничного трактора (запас біди не чинить!), щоб вивозити гній із корівника при безприв'язному утриманні** (ПП).*

(30) *Та, – кажу, – купую про запас, а **запас їсти не просить** (ПЧ).*

(31) ***Запас біди не коїть, пригодиться** (ПЧ).*

Двічі автор використовує ФО *за царя Тимка, як була земля тонка, – пальцем проткни – та й води напийсь* (УНПП: 774), подаючи в обох випадках її однакове постпозиційне усічення *за царя Тимка, як була земля тонка* (ПП), *за царя Тимка, як стане земля тонка* (ПЧ):

(32) *Ставай, Хомо Хомовичу, до транспортера. Ну, водились вила-зрелі*

в тебе за царя Тимка, як була земля тонка. А тепер – транспортер! (ПП).

(33) *Хіба що за царя Тимка, як стане земля тонка* (ПЧ).

Двічі автор використовує ФО *шила в мішку не сховаєш утишку* (УНПП: 290) з різною кількістю усічених конститuentів та в різних варіаціях постпозиційного усічення:

(34) *Авжеж, щоб менше людей знало. Але ж хіба **шило в мішку сховаєш?*** (ПЧ).

(35) *Не втайться кохання, як у **мішку шило**, а тут від усієї Яблунівки втайла* (ПЧ).

ФО **ЯК ЗА КАМ'ЯНОЮ ГОРОЮ** (СФУМ: 163) має в обох випадках авторського фразеовживання інтерпозиційне усічення:

(36) *А я вже за тобою почуватимусь, **як за горою**, ніхто очей не виідатиме, що я спекулянтка, перекупка і ярмаркова пройда* (ПЧ).

(37) *А я за тобою, **мов за горою**, гендлюватиму, ніхто й слова не посміє сказати* (ПЧ).

Двічі використано Євгеном Гуцалом і ФО *накрити мокрим рядном*:

(38) *А що Одарка? Та не була б вона Дармограїхою, та не була б вона в своїй хаті, щоб дозволити себе **мокрим рядном накрити*** (ПЧ).

(39) *... й чого Невечеря **накинувся з мокрим рядном**, і чому ним у гніві так колотило й трясло, як молотарка трясє суху, вимолочену солону?* (ПЧ) –, проте кваліфікувати приклади 38–39 як вияв авторського усічення від ФО *накрив мокрим рядном, та ще й помелом* (УНПП: 719) було б некоректно з огляду на те, що академічний Словник фразеологізмів української мови (2008) містить ФО **НАКРИТИ** (вкрити, напасти, напнути, обпасти і т. ін) **МОКРИМ РЯДНОМ** кого. (СФУМ: 421). Цей факт доказово підтверджує думки багатьох дослідників, що прислів'я і приказки у фразеотворчому генезисі є джерелом збагачення фразеологічної системи, а отже, і об'єктами дослідження фразеології.

Приклади 29–37 є підтвердженням загальної одностайної думки фразеологів, що основною умовою усічення ФО є її відомість, популярність серед широкого кола носіїв мови. Саме це Євген Гуцало і демонструє, застосовуючи

прийом авторського усічення до однакових ФО.

Узагальнюючи особливості авторського вияву та функціонування прийому усічення в текстах химерних романів Євгена Гуцала, потрібно зазначити, що:

- усічення зазнають насамперед добре відомі й широко вживані ФО (номінативні й комунікативні), що забезпечує їх правильне розуміння;
- усічені ФО відрізняються від свого узуального корелята меншою кількістю компонентів в препозиції, інтерпозиції й постпозиції ФО;
- усікаються насамперед периферійні, нерелевантні компоненти фразеологізму з уточнювальним значенням. Константним завжди залишається семантичний стрижень одиниці;
- усічення не зумовлює змін у семантиці ФО (це може відбуватися за умови авторського поєднання усічення з іншими прийомами трансформації або модифікації);
- письменник використовує усічення як стилістичний засіб для досягнення лаконізму та динамізму мовлення, посилення виразності й експресивності висловлення, зміни стильової тональності, надання мовленню розмовного характеру.

2.5.1. Фразеологічний натяк

Вперше заговорили про натяк як особливий спосіб використання мови представники англійської школи філософії мови. З-поміж типових для натякання мовних засобів найбільший натяковий потенціал мають фразеологічні одиниці.

У сфері фразеології фразеологічний натяк як прийом структурно-семантичної трансформації явище малодосліджене. Його розробкою займалися такі дослідники, як М. Шанський, Л. Ройзензон, А. Корнєв, Б. Ларін, В. Мокієнко, А. Мелерович, Н. Ковальова. В українському мовознавстві до нього зверталися І. Гнатюк, Т. Цимбалюк, Н. Кочукова, Р. Хвощевський, Н. Хороз.

Термін фразеологічний натяк запропонував Л. Ройзензон [28: 135]. У лінгвістичних дослідженнях він вживається ще непослідовно. Н. Ковальова у монографії «Авторське фразеотворення і комунікативна стратегія у листах

А. П. Чехова» користується терміном *фразеологічний уламок*, В. Мокієнко вживає описову назву цього явища – *вичленювання ключового компонента фразеологічної одиниці*, дослідники Т. Цимбалюк, Л. Щербачук, Н. Хороз використовують термін *фразеологічна алузія*. У своєму дослідженні слідом за І. Гнатюк, Р. Хвощевським будемо послуговуватися терміном *фразеологічний натяк*, бо вважаємо його найбільш точним. Фразеологічний натяк відмежовуємо від алузії – прийому, заснованому на інтертекстуальності (посиланні на відомі історичні, літературні факти тощо). У роботі тлумачимо *фразеологічний натяк* як прийом структурно-семантичної трансформації, який полягає в авторському використанні семантично збагачених фразеологічним значенням слів, або сюжетного образу ФО як згадки про загальновідомий фразеологізм.

Фразеологічний натяк є смисловим центром УФО і функціонує у тексті як її авторський корелят. Оскільки за своєю природою фразеологічний натяк подібний до усічення, вважаємо за необхідне назвати його диференційні ознаки, які сформульовані Н. Ковальновою [128: 169]: а) функціонування в мовленні як самостійної номінації; б) конденсування семантики всієї ФО у її відокремленій частині; в) наявність морфологічної парадигми (у іменних форм – відмінювання; у дієслівних – дієвідмінювання); г) виконання синтаксичної функції окремого члена речення (головного або другорядного); д) наявність у контексті смислових елементів дефініції «повної» ФО або ж існування у ньому опосередкованих семантичних зв'язків; е) наявність у контексті інших слів-компонентів з цієї ФО, вжитих у складі вільних словосполучень.

При використанні цього способу трансформації ФО, як показує проаналізований матеріал, спостерігається найбільше відхилення від традиційно вживаного фразеологізму. Контекст допомагає ідентифікувати оказіональну ФО з її повною формою, оскільки перефразування фразеологізму використовується саме «в тому контексті, у тій ситуації, у якій міг бути вжитим цей фразеологізм» [68: 140].

Частотність використання фразеологічного натяку у досліджуваних романах пропонуємо у Таблиці 2.5:

Кількість авторських фразеовживань прийому фразеологічного натяку
у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Назва роману	Кількість, одиниць	Кількість, відсотки
1.	Позичений чоловік	220	67
2.	Приватне життя феномена	57	17,5
3.	Парад планет	49	15,5
	Всього	326	100

Як бачимо з таблиці помітно більшою є кількість фразеологічних натяків у першому романі трилогії, де цей прийом постає основним жанротвірним чинником і творить загальну модальність оповідної химерності.

Досліджуючи фразеологічні натяки, науковці по-різному підходять до визначення їх типології. І. Гнатюк виділяє три різновиди фразеологічного натяку: 1) використання слів, співзвучних з компонентами фразеологізму; 2) використання однорідних з компонентами фразеологічного виразу лексем; 3) використання конструкцій, логічна структура яких нагадує той чи той фразеологізм [68: 140]. Аналізуючи авторське фразеотворення у листах А. Чехова, Н. Ковальова виділяє такі структурні різновиди фразеологічного натяку (за її термінологією – фразеологічних уламків): 1) одним компонентом ФО; 2) підрядним поєднанням слів, які були компонентами цілісної ФО; 3) сурядним поєднанням слів, які були компонентами цілісної ФО [128: 170].

Наші спостереження і вивчені джерела засвідчили, що типологія натякань Євгена Гуцала відрізняється (на відміну від розглянутих досі прийомів трансформації) від натякань інших письменників. Очевидно, на цьому прийомі структурно-семантичних трансформацій найбільше і найвиразніше позначається мовотворча самобутність письменника, його художньо-естетичне новаторство, а також жанр художнього тексту, у якому цей прийом реалізується. Крім того, Євген Гуцало у своїй переважній більшості використовує ФО предикативної структури і стійкі утворення комунікативного характеру, що мають, за спостереженнями

науковців, найбільший потенціал натякання. Тому здійснивши упорядкування і систематизацію зібраного фактичного матеріалу та узагальнивши дослідження попередників, виділяємо такі функційні різновиди фразеологічного натяку у химерних романах Євгена Гуцала: 1) використання стрижневого компонента (або кількох компонентів) УФО; 2) використання образної основи УФО; 3) довільне використання компонентів УФО (вільне переказування ФО). Зупинимося детальніше на засобах авторської реалізації зазначених типів фразеологічних натяків.

2.5.2. Авторські засоби реалізації фразеологічного натяку

Вивчення текстового корпусу досліджуваних химерних романів Євгена Гуцала засвідчило, що одним із найбільш поширених різновидів фразеологічного натякання є використання стрижневого компонента (або кількох компонентів) ФО, що асоціюється з УФО. Такі компоненти ФО є носіями особливого значення, що виникло в результаті тривалого вживання цієї лексеми у складі ФО. «Ці значення ніяк не пов'язані зі звичним номінативним змістом цих слів. Їх можна назвати фразеологічно зумовленими або просто фразеологічними значеннями слів» [68: 143]. Звернемося до прикладів:

(1) *Я зроблю на копійку, а вона видасть за карбованця, я зловлю муху, а вона каже, що слона! Так і хочеться такого язикатого язика пустити на підосви – зносу б їм не було!* (ПЧ) і пор.: РОБИТИ / ЗРОБИТИ З МУХИ СЛОНА (вола, бугая) (СФУМ: 601).

(2) *Повірила сорокам. – Сорокам? Добре, що інвалідом не повернувся додому. А якби інвалідом, га, я тебе питаю?* (ПЧ) і пор.: СОРОКА НА ХВОСТІ (на крилі) ПРИНЕСЛА ЩО (СФУМ: 677).

(3) *А хіба ж то література, коли ген на отому рядку бракує лаку, з іншого рядка дьоготь чорний так і капає, а годилося б додати трохи сиропу, а оту фразу не завадило б пофарбувати цвинтарним сребрином, щоб блищала...* (ПЖФ) і пор.: Ложка дьогтю зіпсує бочку меду (УНПП: 705).

(4) Чого-чого, а **жовчі** для Хоми не шкодувалось, **жовцю** бризкало кожне слово... Насамперед **жовцю** малювався портрет старшого куди пошлють із колгоспу «Барвінок» ...(ПЖФ) і пор.: ВИЛИВАТИ / ВИЛИТИ ЖОВЧ (СФУМ: 75).

(5) Хіба начальник міліції такий **страшний**, що маю боятись його? – Й то правда, ха-ха-ха! Для чесних людей не **страшний** (ПЖФ) і пор.: Не такий чорт страшний, як його малюють (УНПП: 232).

(6) В боксі для відлучених поросят торжествує тільки **коричневий** колір, – мовив чоловік-циркуль, захоплено оглядаючись довкола. – Бачте, все пофарбоване в **коричневий** колір, що має відтінки різної насиченості, різної інтенсивності. Досліджено, що на відлучених поросят двомісячного й тримісячного віку **коричневий** колір діє найефективніше, тоді вся їхня сьогоднішня й завтрашня свиняча свідомість стає надійно **коричнева** й не визнає більше ніяких нюансів (ПЖФ). і пор.: коричнева чума (фашизм).

(7) А він спершу **розжовував** оте, що казав, чи говорив геть **нежованим**? – питаю. – Як би це він домагався молока без кормів? У світі іще такого не чувано (ПЖФ) і пор.: РОЗЖОВУВАТИ / РОЗЖУВАТИ І В РОТ (до рота, в рота) КЛАСТИ / ПОКЛАСТИ (СФУМ: 609).

(8) Як же я без голови та був би головою колгоспу? – А ви б і без голови зоставались головою! – Т-ти п-прав-вду к-кажеш? – Правду! А потім я б вам голову приставив, і ви знову були б головою колгоспу з головою. – Спасибі на доброму слові... Мені й так **знімуть**, як час наспіє, а тільки зараз іще мій час не наспів... (ПП) і пор.: ЗНІМАТИ / ЗНЯТИ ГОЛОВУ кому (СФУМ: 270).

(9) Мартохо, жила зі мною у **платтячку** і в **щастячку**, еге ж? (ПП) і пор.: Не родись у платтячку, а родись у щастячку (УНПП: 180).

(10) Бо якийсь я тут зайвий, як отой славнозвісний **Марко** ... Бо я тут не продаю, не торгуюсь, не пробую когось обманути – й мене ніхто не силкується обдурити; не думаю залізити в чужу кишеню – і в мою ніхто не лізе, бо там тільки вітер свистить. Чудно! (ПЧ) і пор.: Божевільний, Марку, ходиш по ярмарку: ні купуєш, ні торгуєш, тільки робиш сварку (УНПП: 393).

(11) *Й оскільки районний ескулап не квапився в Яблунівку, щоб своїм хитро-мудрим мистецтвом лікування завдати сподіваних мук, я сів на свою «Волгу» й подався до цього **Магомета** від стоматології (ПЖФ) і пор. КОЛИ ГОРА НЕ ЙДЕ ДО МАГОМЕТА, ТО МАГОМЕТ ІДЕ ДО ГОРИ.*

З наведених ілюстрацій бачимо, що семантично опорні компоненти ФО можуть виражатися прикметниками (5; 6), дієсловами (7; 8), але найчастіше фразеологічна семантика розвивається в іменниках (1; 2; 3; 4; 9; 10; 11). На відміну від своїх лексико-граматичних прототипів, вони мають імпліцитний зміст і фразеологічно зумовлене значення, що створюють додаткові конотації.

Конотативно збагачуються не лише загальні назви (хоча вони складають переважну більшість прикладів), а й іменники-власні назви. У наведених фразеологічних висловлюваннях (10; 11) імена *Марко* і *Магомет*, використані письменником як семантично опорні компоненти ФО, на основі яких виникли фразеологічні натяки. Письменник збагачує їх вторинним понятійним змістом або розширює вже існуючий авторським контекстом. Ім'я *Марко* зафіксоване Словником конотативних власних назв Г. Лукаш як *вічний блукалець* [191: 230]. Євген Гуцало, створивши авторський фразеологічний натяк на народну паремію *божевільний, Марку, ходиш по ярмарку: ні купиєш, ні торгуєш, тільки робиш сварку*, подає власну інтерпретацію цього образу, розширюючи його вторинне значення місцем блукання персонажа. Таким чином *Марко* у Євгена Гуцала стає *вічним ярмарковим блукальцем* (10). Ім'я *Магомет* зафіксоване Словником конотативних власних імен Є. Отіна як ім'я-характеристика, що стало узуальним конотонімом і розвинуло у розмовному мовленні кілька додаткових значень: а) мусульманин; б) розбійник; в) лайливе слово стосовно людини будь-якої національності [219: 233–235]. В інтерпретації письменника воно набуває значення *«людина, якій доводиться через обставини підпорядковуватися тому, хто від неї очікував підпорядкування»*. Номінація *Магомет від стоматології* перегукується у прикладі (11) з синонімічною відконотонімною номінацією *районний ескулап* (*ескулап* – у Є. Отіна «лікар-медик» [219: 425]).

Химерна трилогія Євгена Гуцала має виразну еротичність, яка підтримується, а часто і створюється семантикою багатьох трансформованих ФО. Наприклад:

(12) *Тебе, такого красивого, чи не в кукурудзі монтували з транзисторів старим дідівським способом? – А може, не в кукурудзі монтували, а в капусті зварювали газозварювальним апаратом? – А якщо тебе, фраєра, клепали разом із французькими фірмами, якщо дідівським способом монтували з транзисторів у кукурудзі, якщо зварювали в капусті газозварювальним апаратом, то чого заглядаєшся на яблунівських дівчат?* (ПЖФ) і пор.: Знайти / знаходити в капусті (Ужченко: 70).

У «стихійній прес-конференції» яблунівських парубків і робота Васі, що відбулася на танцях, використані натяки на евфемістичні формули-відповіді про народження дитини, які використовуються переважно у розмові з дітьми, *в капусті знайшли; в кукурудзі знайшли* (синонімічні: *лелека приніс; під кущем знайшли; баба з ріки принесла; баба під плотом у кропиві знайшла; знайшли під калиновим кущем; бузьки принесли; голуби принесли; у лопухах знайшли; цигани загубили* (Ужченко: 70)). Зазначені ФО мають жартівливе стилістичне забарвлення, проте використані автором у контексті запальної бійки, експресивно-емоційної розмови яблунівських парубків натяки *в капусті, у кукурудзі* набувають ознак агресивного гумору (глузування, збиткування, насміхання) і актуалізують у мінімальному контексті негативні конотації УФО. Авторським натяканням письменник реалізує непрямий спосіб номінації дії, імпліцитно закодований, але семантично прозорий.

Еротичної конотації набуває лексема *гречка*, яка використовується письменником то як субституент, то як поширювач, але найчастіше автор використовує цю лексему як фразеологічний натяк на ФО *скакати в гречку* (зраджувати дружині (чоловікові), мати нешлюбні зв'язки (СФУМ: 653)). Як семантично опорний компонент ФО зазначена лексема вносить в оповідь жартівливу, іронічну, гротескную модальність. Нами виявлено 23 фразеологічні натяки, інтерпретовані стрижневим компонентом *гречка*, з них 11 – у романі «Позичений

чоловік»; 8 – у романі «Приватне життя феномена»; 4 – у романі «Парад планет». Наведемо найяскравіші приклади:

(12) *В чужу гречку завжди кортить ускочити, а тут сама **гречка** до тебе напрошується, і ту **гречку** звати Одаркою Дармограїхою – не з останніх вона молодиць у нашій Яблунівці! (ПЧ).*

(13) *Але ще дужче, либонь, від таких обурених жінок перепадає отим хтивим перелюбницям, що до своєї **гречки** підпускають не одного капосного баранчика. (ПЧ).*

(14) *Та нащо йому була потрібна чужа гречка, коли моєї мав доста, молотив щоночі, аж упрівав, аж жили йому на лоба лізли, аж білий ставав од безсилля, наче його з хреста знімали... (ПЧ).*

(15) *Але я зоотехнік і маю сказати: чужу гречку шануєш – чи не завадить це твоїй роботі на фермі? Так сказати, на трудових показниках не відіб'ється? (ПЧ).*

(16) *Бач, за трудову дисципліну переживає, а насправді про Дармограїху гадає. Бач, на молоконадоді натякає, а про чужу гречку не забуває! (ПЧ).*

(17) *Тримайся Христі, хоч, може, ти їй так потрібен, як болячка на лоб, забудь і думати про чужу гречку, щоб та чужа гречка не стала тобі кісткою в горлі (ПЧ).*

(18) *Каюся в усьому содіяному – і в тому, що в Христину гречку скакав, і що пізно схаменувся, і що бабу свою дурих. У всьому каюся, тільки не стовбич на заваді, коли я знову хочу стати людиною (ПЧ).*

(19) *Виходить, усяким там мільярдерам чи мільйонерам, капіталістам чи аферистам можна зазіхати на оту французьку гречку, що росте на берегах Сени, а колгоспнику з Яблунівки заборонено? (ПЖФ).*

(20) *Така техніка, як цей робот Вася, хутко перемолотить усю **гречку** в Яблунівці... (ПЖФ).*

(21) *Бач, він і за океаном гречку шукав, наче йому в колгоспі мало. Ти б там налишав безкоровайних синів, якби тільки дали тобі волю, були б у тебе оті безкоровайні що біленькі, що чорненькі (ПЖФ).*

(22) *О лишенько моє! Скажи, й ти б ото поліз у своєму віці гречку толочити до бомби? Що тепер у Яблунівці казатимуть на мене й на тебе!.. (ПЖФ).*

(23) *А ще помагає, жіночки, жменя насіння круглого гарбуза з острова Хоккайдо! Але, жіночки, ще й річ у гречці! – У гречці завжди річ, ще й велика! – усміхались молодиці, ... – За життя визнаєш гречки з семи печей! – Е-е, вам завжди одне на умі, – дорікнула без серця Мартоха (ПП).*

(24) *Й ось тут, у музейному куточку, спокушений отим дідьком, що сіє полову, так я запрагнув Мартошиної гречки, що хоч вовком вий! (ПЧ).*

(25) *Та скажу вам, людоньки, що хоч із нього і хвацький молотник, але хіба своїм ціпом він хоч одну зернинку вимолотив за все життя із моєї гречки? Ані однісі зернинки на вимолотив (ПЧ).*

У наведених вище фразеологічних натяках на ФО *скакати в гречку*, вжитий у найрізноманітніших комбінаціях компонент *гречка*, крім традиційного значення *зрада*, набуває в інтерпретації Євгена Гуцала нового значення. Авторські контексти розширюють семантичні межі УФО *скакати в гречку*, диференціюючи статеві взаємини чоловіка і жінки на нешлюбні і шлюбні. Нешлюбні взаємини у Євгена Гуцала майже завжди супроводжуються означенням *чужа* (гречка) (12; 14; 15; 16; 17) або означеннями більш конкретної семантики *французька* гречка (19), *Христина* гречка (18); обставинами, що вказують на місце перебування *звabниці, за океаном* (21), *в Яблунівці* (20). Якщо фразеологічний натяк *гречка* позначає шлюбні статеві взаємини, то письменник інтимізує це присвійним займенником *моя* гречка або іменами героїв роману, які перебувають у шлюбі, – *Мартошина* гречка (24; 25).

Фразеологічний натяк *гречка* виконує функцію евфемізації оповіді і є соціально обумовленою семантичною субституцією назви інтимних взаємин осіб протилежної статі. Автор, дотримуючись комунікативної коректності, прагне не

приховати це явище, а уникнути певного способу його номінації як соціально неприйняттого.

Репрезентантами цього типу натяків є ціла низка авторських ФО, прототипом яких є УФО *орли б'ються, а молодцям пір'я* (УНПП: 728), створених автором у першому романі трилогії «Позичений чоловік». У контексті йдеться про залицяльників-орлів Одарки Дармограїхи, які билися, «що з них тільки пір'я летіло», і того орлиного пір'я вистачило не на одну Дармограїшину подушку і перину. Наведені нижче фразеовживання функціонують у різних розділах зазначеного роману, віддалені в контексті трансформовані ФО *орлине пір'я* автор актуалізує виразом *коли не забулись* (28). Покажемо заявлене на прикладах:

(26) *Скільки за мене, Хомо, орлів билось, що з них тільки пір'я летіло й мені діставалось! – Чи не на перині з того пір'я доводиться тепер спати мені? – А ти ж думаєш! І на подушки теж дерла їхнє **орлине пір'я** (ПЧ) і пор.: Орли б'ються, а молодцям пір'я (УНПП: 728).*

(27) *А вже попід другою стіною на безмежному дерев'яному ліжку, вимощеному периною та подушками з **орлиного пір'я**, впливає Одарка Дармограїха ... (ПЧ) і пор. Орли б'ються, а молодцям пір'я (УНПП: 728).*

(28) *Став я нишпорити в матраці, в перині, на яку пішло, коли не забулись, **орлине пір'я та орлиний пух...** (ПЧ) і пор.: Орли б'ються, а молодцям пір'я (УНПП: 728).*

(29) *Якоїсь ночі, після базарного недільного дня, не спалось нам – Одарці не спалось у ліжку на перині й на подушках, на які пішло **орлине пір'я**, а мені не спалось на дерев'янім тапчані, де я теж розкошував на м'якому **орлиному пухові** (ПЧ) і пор.: Орли б'ються, а молодцям пір'я (УНПП: 728).*

(30) *З очей Одарчиних мала ось-ось политись розпечена вулканічна лава, щоб поглинути, обернути на мертвий попіл і тапчан, де я лежав на подушках із **орлиного пір'я**, і всю хату, і Яблунівку (ПЧ).*

Другий тип фразеологічного натяку характеризується використанням у контексті образної основи УФО і є досить поширеним у досліджуваних романах.

Натяками на відому ФО є лише окремі його компоненти, вжиті в тексті в довільному порядку. Наведемо приклади цього типу фразеологічного натяку:

(31) *А та французька горлодерка знай тільки **кричить, наче коза, що смерть свою зачула*** (ПЖФ) і пор.: Нагадай козі смерть, то вона мекатиме, аж поки здохне (УНПП: 471).

(32) *Отож чимало **гороху намолотили** – й вітчизняного, й зарубіжного гороху, та ми всім тим намолоченим зерном інтересуватись не станемо, хай його свині поїдять чи жінки перетруть на горохвяники* (ПЖФ) і пор.: Говорить – не горох молотить (УНПП: 484).

(33) *Ще й **не з'їв**, як то мовиться, **кислички**, проте вже **чув оскому** на зубах, і, видать, горілка й **оскома** засліпили чоловіка. Бо замість шукати **гороху** там, де родить, постукав уночі не в Мартошине вікно, а поперся до постаменту під ясеню* (ПЖФ) і пор.: Хто кислиці поїв, а кого оскома напала (УНПП: 145); Скік-скік через попів тік – та до Гапки в горох, – ох, як гарно удвох! (УНПП: 494).

Не туди стежка в горох (УНПП: 496); У горох ускакнула (УНПП: 496).

(34) *Чи, ви, дідуню, жінок не знаєте? Знайшла **вчорашній день**, а в учорашньому дні вчорашні клопоти непопорані, ось і порасться з ними... Я машину завів так, що скоро жінка має бути додому* (ПП) і пор.: Шукає вчорашнього дня! (УНПП: 446).

(35) *Оскільки ми свідками тих пригод не були, розповідаємо з чужих слів, то не можемо поручитися за їхню достовірність, як не могла поручитись **баба за оте куповане порося**, яке їй завдало стільки **клопоту*** (ПП) і пор.: Не мала баба клопоту, та купила порося (УНПП: 260).

(36) *Як то нема? – зблід на лиці грибок-маслючок так, наче необачно таки зазирнув у **зуби дарованому коневі*** (ПП) і пор.: Дарованому коневі у зуби не дивляться (УНПП: 313).

(37) *І потай від усіх він плекав сокровенну мрію, що смерті шукати не треба – сама прийде, а коли **смерть прийде, тоді вже він напевне позбудеться глухоти!*** (ПП) і пор.: Умреться, то все минеться (УНПП: 557).

(38) *Авжеж, досі **оте щастя, як тряця**, напало Хому та й довго не кидало, робив собі й робив коло скотиняки на корівнику вволю, а тепер йому **щастя** вилетіло з рук, як птиця з сіті (ПП) і пор.: Щастя як тряця; кого схоче, того й нападе (УНПП: 179).*

(39) *Але я ж на терці **тертий**, на шатківниці шаткований, на терниці битий, у м'ясорубці рубаний, у макітрі макогоном туди-сюди гнаний, сілля посолений, перцем приперчений, лавровим листячком здобрений, калиною ягодою прикрашений, – отже, отакий, як бачите, заслужений, якось мусив викручуватись і, звісно, викрутився (ПЧ). і пор.: Третий калач (Ужченко: 69).*

(40) *Над обійстям, над верхами дерев, над головами людського натовпу снували **сороки** – одні прилітали, другі відлітали. І в кожній **на хвості** можна було помітити ту нову вістку з виїзного засідання товариського суду, – з цими вістями **сороки** квапились у білий світ, щоб по сусідніх селах, по всьому району знали, що чинять із Хомою Прищепою (ПЧ) і пор.: СОРОКА НА ХВОСТІ (на крилі) ПРИНЕСЛА ЩО ібез додатка (СФУМ: 677).*

(41) *Пора за розум братись, пора, – хоча б за той, що подеколи, чую, ще збовтується **в голові**, наче **олія** з рапсу чи з кользи (ПЧ) і пор.: МАТИ ОЛЮ (лій, рідше смалець і т. ін.) В ГОЛОВІ, жарт. (СФУМ: 375).*

(42) *Мартохо, зла личино, ти ж без ножа ріжеш. Схаменися, отямся, стара шерепо, а як не отямишся – після потопу на розлучення до суду подам, хай навіть **сміються оті кури**, яких захопили на корабель для майбутнього розплоду (ПЧ) і пор.: Курям на сміх (УНПП: 444).*

(43) *Коли збаламучена **олія в голові** моїй благополучно встоялась, коли повернулась тям, вгледів я несподівано телицю нашу червону з тугими качанчиками **ріжок**... (ПЧ) і пор.: МАТИ ОЛЮ (лій, рідше смалець і т. ін.) В ГОЛОВІ, жарт. (СФУМ: 375).*

(44) *Смикнула телицю за нашийник, та й подалися вдвох за ворота, а Дармограїха все стояла мовчки, аж страшно стало мені: а чи не **розступиться** зараз під її ногами **земна твердь** і чи не **провалиться в те провалля** так*

осоромлена Дармограїха? (ПЧ) і пор.: МАЛО КРІЗЬ ЗЕМЛЮ НЕ ПРОВАЛИВ-СЯ (СФУМ: 324); ХОЧ КРІЗЬ землю ПРОВАЛЮЙСЯ (провалися) (СФУМ: 571).

(45) *І навіть двох хлопців настарались, здорові такі хлопці, як бугаї, але вони теж тричі рябенькі, теж, видать, перепало їм від біса, що із-за рогу орудує решетом* (ПЧ) і пор.: Її біс із-за рога вдарив решетом (УНПП: 571).

(46) *Буває, очам страшно глянути на ту роботу, очі заплющуються, а руки мої, мов хорти, кидаються до роботи, незабаром і спомину про неї не лишається* (ПЧ) і пор.: Очам страшно, а руки зроблять (УНПП: 273).

(47) *Якщо вже, гадаю, голова моя нікуди не судна, то треба буде там капустяної розсади посадити, якусь користь матиму* (ПЧ) і пор.: У кого в голові капустяна розсада, тому не дасть ума і посада (УНПП: 398).

(48) *Бачу, Хомо, що й справді: одною розумною головою тільки раз подумаєш, а двома розумними головами можна подумати і двічі, і тричі* (ПЧ) і пор.: Одна розумна голова добре, а дві ще краще! (УНПП: 321).

(49) *Ха, Одарко, в чотири ока побачиш те, чого в два недоглядиш* (ПЧ) і пор.: Чотири ока ліпше видять, як двоє (УНПП: 321).

Як бачимо, завдяки вільному введенню компоненти ФО набувають ознак вільних лексем і виявляють у реченні здатність до валентності, окремі компоненти експлікуються завдяки додатковим словам. Найчастіше складові елементи ФО «розпорошуються» у різних частинах складного речення. Авторський контекст актуалізує образну основу ФО, що завдяки буквальній реалізації матеріалізується у сюжетну картину. П. Майдаченко такий спосіб «оживлення» ФО називає характерним прийом поетики гротеску [194: 121].

До третього типу фразеологічного натяку відносимо довільне використання компонентів УФО (вільне переказування ФО), який полягає у застосуванні в контексті ФО, що зазнала в тексті суттєвої деформації структури. Елементи ФО використано в основному в повному лексичному складі, але введення її компонентів у контекст «здійснюється за зразком вільного слововживання» [28: 136]. Первинна структура ФО відновлюється у свідомості читача завдяки збереженню

у контексті її базового лексичного складу. Загальне значення ФО зберігається, збагачуючись додатковою семантичною інформацією, детермінованою мовленнєвою ситуацією. Звернемося до прикладів з досліджуваних романів Євгена Гуцала:

(50) *Мартохо, згадай, що ні люльку, ні тебе я ніколи й нікому не позичав. – А таки не позичав, – знітилась Мартоха, згадавши, як сама позичала Хому за телицю (ПЖФ) і пор.: Люльки та жінки нікому не позичай (УНПП: 647).*

(51) *Але якогось там дня хіба не привела за руку свого Хомка маленького (з отих, либонь, яєць, що мудріші, ніж кури) до Мартохи? Привела! (ПЖФ) і пор.: Мудріші тепер яйця, ніж кури (УНПП: 598).*

(52) *Старший куди пошлють незмінно відповідав: «Ого!» А вечірні і ранкові газети аршинними літерами заголовків кричали: «Ого! Ого! Ого!» Тобто виходило, що мішків гречаної вовни Хома набалакував утричі більше, ніж насправді (ПЖФ) і пор.: Намолов сім мішків гречаної вовни (УНПП: 482; 334); ТРИ МІШКИ ГРЕЧАНОЇ ВОВНИ [І (та) ВСІ НЕПОВНІ] (СФУМ: 398).*

(53) *Тепер ти мені хоч слово про вила-згзелі, то я тобі сто слів про транспортер (ПП) і пор.: Йому слово, а він сто (УНПП: 463).*

(54) *Та будь ти хоч отим розумним, на якому чорт також катається, а чи отим молодцем, що не за водою, а проти води пливе, чи отим скупердяєм, що чужим пивом хоче своє весілля відбути, – однаковісінько всі належать своїм язикам, усі в повнісінькій залежності у язиків (ПЧ) і пор.: Трапляється, що й по мудрому чорт катається (УНПП: 324); Не то молодець, що за водою пливе, а то молодець, що проти води (УНПП: 327); Чужим пивом весілля не одбудеш (УНПП: 333).*

(55) *І весело міркується мені, що на ярмарку справді двоє дурнів, вони так парами й повилаштовувалися скрізь; той, хто продає, і той, хто купує. В такому разі, хто ж я такий? (ПЧ) і пор.: У базарі два дурні: один дешево дає, другий дорого просить. (УНПП: 298).*

(56) *Ще хвилю тому Дармограїха на каліку виглядала (мало не тією славнозвісною гадюкою, що хоч і помирає, а зілля хватає)* (ПЧ) і пор.: Гадюка і вмирає, а зілля хватає (УНПП: 546).

(57) *Ти на мене холоду не наганяй! І ти мені не кума, щоб чортом дивитись* (ПЧ) і пор.: Хоч кума, але чортом дивиться (УНПП: 344).

(58) *От тільки трудно було сказати: чи то ми були панами над своїми животами, чи то наші животи панували над нами, їхніми хазяями* (ПЧ) і пор.: Всяк пан своєму животу (УНПП: 689).

(59) *Та не забувай, що зустрічають, на одержу дивлячись. А проводжають, думаєш, розум цінуючи? Е-е, проводжають, тільки кишеню помацавши. Хіба то багато ума, коли в кишені катма?* (ПЧ) і пор.: Чоловіка по одержу стрічають, а по уму випроводжають (УНПП: 323).

(60) *Нехай кот в торбі той купує, кого посилають по раки, а він жаб наловить* (ПЧ) і пор.: Пошли дурня по раки, а він жаб наловить (УНПП: 390).

(61) – *Ага, не хотіла кобила вівса!* (ПЧ) і пор.: Не хоче, як кобила вівса (УНПП: 746).

(62) *Але, на диво, Одарка не стала бажати ні солі у вічі, ні каменя у груди, ні печеного кошеняти в зуби, а прийняла до своєї господи привітно, мовби й не сталось нічого сінько, мовби через оту телицю я і не був у бігах* (ПЧ) і пор.: Сіль тобі в вічі, камінь у груди, а печені кошенята в зуби! (УНПП: 740).

(63) *Як у лісі всякі гриби трапляються, так і серед яблунівського люду: один, зразу видко, що не в потилицю битий, кебетливий, другий ходить до сусіда ума позичати, третій людеї слухає, а свій розум має, четвертий послухає часом дурня та й стане розумним, п'ятий і за тридев'ять земель розуму не надбав і т. д.* (ПЧ) і пор.: У сусіда ума не позичиш (УНПП: 322); Людеї слухай, а свій розум май (УНПП: 322); Послухай часом і дурня, то будеш розумний (УНПП: 325); Дурний і в Києві не купить розуму (УНПП: 392); Отсе у Києві були, та і там розуму не придбали (УНПП: 392).

У всіх вищенаведених прикладах у тексті збережені ФО у майже повному складі їх компонентів, що можуть вживатися інверсійно. Такі фрагменти ФО отримують певну валентноздатність і можливість реалізувати свою семантику в нових дистрибутивних зв'язках, відносно вільно вступаючи в синтаксичні зв'язки з іншими словами в тексті. Цікавим є авторське введення фразеологічного натяку в контекст – щоб підкреслити відомість виразу Євген Гуцало досить часто подає новостворену ФО з словами-супровідниками, вираженими вказівними займенниками *отим, тим, оті*, прикметниками *славнозвісний, преславний*, виразами *як то мовиться*, які вказують на «відомість» фразеологізму, на який натякає авторський трансформ.

В упорядкованому фактичному матеріалі виявлено авторське комбінування різних типів фразеологічних натяків, виражених зокрема семантично опорними компонентами ФО і довільним використанням компонентів УФО. Наприклад:

(64) *Хочеться бути отією козою, яка здається вища на горі, ніж корова в полі. Як говорили колись у Яблунівці? Хочеться бути не звичайною свинєю, а поповою. Значить, ти тепер і є ота коза на горі, а не корова в долині? Ота попова свиня?..* (ПЖФ) і пор.: *Коза на горі вища корови в полі* (УНПП: 127); *Ось то я! Попова свиня!* (УНПП: 128); *Нема краще понад мене та понад попову свиню* (УНПП: 128).

Нами помічено й інші випадки авторського творення фразеологічного натяку, що можна було б подати окремими типами у класифікації фразеологічних натякань. Проте оскільки ці приклади є одиничними у досліджуваних текстах, то обмежимося лише констатацією виявлених фразеовживань:

1) використання початку УФО та однозвучних їй компонентів:

(65) *Доярки мною милуються, з моєї ударної праці не надивуються, а я не хизуюся, не малююся, бо мені добряче втямки, що тільки в праці я красивий та вродливий, а вдачею своєю не вредний і не спесивий!* (ПЧ) і пор.: «Тільки в праці життя і краса» (В. Сосюра).

2) використання лексеми, антонімічної до стрижневого компонента ФО:

(66) *Потемнівши на лиці так, наче ось тут, біля яблунівського корівника, з його кишені **вкрадено спасибі**, він запрагнув змішати грибка маслючка з болотом, а тому й засипав колгоспника градом запитань (ПП) і пор.: Спасибі в кишеню не кладуть (УНПП: 313).*

3) використання образу-алюзії загальновідомого літературного сюжету:

(67) *Тільки знову ж таки – скафандр той космічний теж із секретом, дуже схожий за своєю конструкцією на **славнозвісний одяг славнозвісного датського короля: начебто є – й начебто немає** (ПЖФ) і пор.: «А король – голий!»*

В авторських виявах натякання Євген Гуцало виявляє самобутній письменницький хист. Він, по-перше, завжди обирає УФО з високим натяковим потенціалом, по-друге, для імпліцитного кодування значення усієї ФО чітко виділяє її змістовий центр – семантичне ядро, що є прозорим для сприймання і зручним для декодування фразеологічного значення ФО у контексті, по-третє, нагромаджує в одному мінімальному контексті по кілька фразеологічних натяків, що є показовим для стильової манери Євгена Гуцала як письменника-химериста у використанні різних авторських прийомів. Для підтвердження останнього наведемо приклади, де в мінімальному контексті автором використані натякові грона:

два натяки: (68) *А хтось у ярмі в **роботи, в гризоти, в скорботи** чи ще якоїсь марно-марнющої марноти!* (ПЧ) і пор.: Бідному в житті тільки робота та скорбота (УНПП: 14); Совість гризе без зубів (УНПП: 331).

три натяки: (69) *Так, слава – це смалений дідько, який **із пекла родом, який горами перевертає, який ніколи ніякому богові не молиться!*** (ПЖФ) і пор.: І той з пекла родом, ба ще три милі з-за пекла (УНПП: 231); Чорт і горами перевертає (УНПП: 231); Щоб чорт та богу молився! (УНПП: 229).

три натяки: (70) *Чухмарю чуприну, тру чоло – ну **пень пнем, прибитий мішком, цвіла моя голова!*** (ПЧ) і пор.: Високий, як дуб, а дурний, як пень (УНПП: 382); З-за вугла мішком прибитий! (УНПП: 385); На цвіту прибитий (УНПП: 385).

шість натяків: (71) *Скажете, такого ще світ не бачив? Скажете, що всякий чоловік та чомусь належить: жіночій спідниці чи запасці, каблуку чи язичку, доброму слову чи ласкавому оку* (ПЧ) і пор.: Він запутався у жіночих спідницях (УНПП: 491); Він здалеку бачить червону запаску (УНПП: 491); Тримати під каблуком (СФУМ 2008: 723); Малий язичок, та всі тілом володарює (УНПП: 524); Вола в'яжуть мотузом, а чоловіка словами (УНПП: 609); Ласки в глазки, а поцілунок в губки (УНПП: 621).

шість натяків: (72) *Яблунівський люд нетямовито переглядався – кому ж це Настя зичить якщо не гнилої колоди, то осичини, як не халепи, то греця в діжі, як не баньок сліпих, то безголов'я?* (ПЖФ) і пор.: **Нехай йому гнила колода!** (УНПП: 736); **Нехай йому осичина!** (УНПП: 736); **Нехай йому халепа** (УНПП: 736); **Бодай тебе грець спалив у діжі!** (УНПП: 736); **Баньки їм бодай посліпило!** (УНПП: 739); **Собі на безголів'я!** (УНПП: 739).

Вершиною стилістичної вишуканості Євгена Гуцала є його панегірик¹⁰ людському язичку, в якому автор уславлює володаря людини, «гуляку по мисках, кухлях, келишках та наперстках» (розділ 46 роману «Позичений чоловік»). У тексті обсягом неповні 3 сторінки автор використав 33 фразеологічні натяки. Проілюструємо найяскравіші з них:

(73) *О людський язичок! Умієш **патьякати, варнякати, торочити** – після тієї та знов тієї, що на рот налізе, аж вода в решеті не встоїть* (ПЧ) і пор.: Дурний дурне й торочить (УНПП: 396); Що на рот налізе – блевузнить! (патьякати, варнякати) (УНПП: 482).

(74) *А гуляка знаменитий – гуляєш по **мисках та полумисках**, байдикуюєш по **макітрах та глечиках**, козакуєш по гарячих пательнях та розпечених деках, витанцьовуєш по кухлях, склянках, келишках і навіть наперстках* (ПЧ) і пор.: Як не наївся з **миски**, то з **полумиска** не налижешся (УНПП: 432); З довгим язичком

¹⁰У трилогії міститься три декларативних панегірики автора у певній ієрархії. Перший – панегірик людському язичку, цитований вище. Другий – панегірик слову. Третій панегірик-захоплення удачею людською.

полумиски лизать! (УНПП: 478); Сього-того по **макітерці** та й годі з мене! (УНПП: 430); Є в **глеку** молоко, та голова не влезить (УНПП: 433).

(75) *А вже який лизун із тебе знаменитий – лизав би сметану й мед, кисляк і халву, лемішку й пурю, а ще б лизав щоки дівочі та губи жіночі* (ПЧ) і пор.: Помастили губи медом, а облизати не дали (УНПП: 316); Сама баба злизала, а на kota сказала (УНПП: 381); Очима проймає!.. Коли б міг, то очима лизнув (УНПП: 344).

(76) *А то схожий на пня, порохнею напханого, і щоб порозумнішати – ого ще скільки літ годилося б тобі свиней пасти* (ПЧ) і пор.: Великий дуб, та порохнею напханий! (УНПП: 382); На здоров'я, на сто літ свиней пасти! (УНПП: 730).

(77) *Умієш так тихесенько шепотіти, що за твоїм шепотом і крику півня не почувши. А що вже казати про твоє вміння переливати з пустого в порожнє, бубоніти, як старий дяк у порожній церкві, сказитися – та й мекати голодною вівцею в холодній кошарі, висвистувати пустим вітром у колгоспному полі, щебетати жабою-ропухою на болотній купині, торохтіти дерев'яним вітряком, золоті гори перевертати* (ПЧ) і пор.: За вашим шепотом нашого крику не чути (УНПП: 478); Переливає з пустого в порожнє (УНПП: 478); Забубонів, як старий дяк (УНПП: 478); Сказилось – та й мекає (УНПП: 478); Гуде, немов чотири вітри в лісі (УНПП: 478); Бовкнув, як жаба в болото (УНПП: 477); Торохтить, як вітряк (УНПП: 478); Він гори ворочає (язиком) (УНПП: 484).

(78) *О людський язик! Чогось веселого з'ївши, вмієш на глузи підняти, щоб народ із твоїх кепкувань сміявся й аж кишки рвав. Умієш ти посміятись навіть тоді, коли батько, на лавку злігши, вмиратиме й ногами дригатиме* (ПЧ) і пор.: І ця сміється: щось веселе з'їла (УНПП: 488); На глузи підняли (УНПП: 488); Аж кишки порвали (УНПП: 488); Сміх мене брав, як батько вмирав та ногами дригав! (УНПП: 488).

(79) *Смієшся, коли покажуть копійку, й коли дадуть їсти кишку, й коли поставлять перед носом миску лемішки, й коли день настане, й коли ряба здибається, й коли шолудивий стрінеться, й коли голомозий трапиться, й*

коли **чужа біда** стряється, – о лишенько, хіба перелічиш, коли язичку кортить весело посміятись та поміж чесними людьми зуби попродавати! (ПЧ) і пор.: Засмієсь, Матвійку, дам копійку (УНПП: 488); Смієся, смішку, дам тобі кишку (УНПП: 489); Смішки з чужої лемішки; своєї наколоти та й реготи (УНПП: 489); Смієся, сьогодні твій день настав (УНПП: 489); Не смієся ряба рябій, буде й тобі (УНПП: 489); Насміявся шолудивий голомозому (УНПП: 490); Не смієся чужій біді, бо й своя на гряді (УНПП: 490).

В основі проілюстрованих фразеовживань письменник використовує загальнонародну фразеологію предикативної структури і стійкі утворення комуникативного характеру (прислів'я і приказки), що, за спостереженнями багатьох дослідників, мають найбільший натяковий потенціал. На думку І. Глуховцевої, це зумовлено двома причинами: по-перше, лексичні одиниці, що наповнюють зміст таких одиниць, у більшості випадків вільно функціонують у мові, можуть входити до складу синтаксичних словосполучень, у багатьох випадках уживатися в прямому і переносному значеннях. Це дозволяє мовцеві замінювати одні одиниці іншими, що призводить до повної чи часткової зміни структури чи змісту сталих виразів. По-друге, надзвичайна місткість і внутрішня складність цих одиниць дозволяють розглядати їх як філософські константи, поради, короткі рекомендації, загальновідомі істини, закономірності, які знає кожен пересічний мовець як представник цієї мовної спільноти [66].

Аналізуючи вияви авторської натяковості, зупинимося ще на одному, що полягає у використанні семантично опорних компонентів ФО на фоні її повного лексичного складу. Наприклад:

(80) *Не вмирає віковий, тільки часовий, – знай бубонить дід Гапличок. – Треба так жити, щоб усі **часові стали віковими!*** (ПЧ) і пор.: Не вмирає віковий, тільки часовий (УНПП: 558).

(81) *Кажуть, що **жінка не черевик, із ноги не скинеш**, – розмірковував омолоджений дідок Бенеря в чоловічому гурті коло буфету. – А я б так щодня*

тепер по такому *черевіку скидав!* (ПП) і пор.: Жінка не черевик, з ноги не скинеш (УНПП: 648).

(82) *Правду кажуть, що восени ложка води, а цебер грязі.* – Воно, Хомо Хомовичу, *і грязі цебер, і води добряче корито.* Уже починається осінній час, коли сім погод у нас: сіє, віє, силє, туманіє, шумить, гудє і згори йде! (ПЧ) і пор.: Восени ложка води, а цебер грязі (болота) (УНПП: 238).

Підсумовуючи особливості авторського вияву та функціонування прийому фразеологічного натяку у текстах химерних романів Євгена Гуцала, зазначимо, що:

- фразеологічний натяк є продуктивним прийомом структурно-семантичної трансформації у химерній трилогії Євгена Гуцала;
- фразеологічний натяк є носієм імпліцитного значення, яке реалізується в авторському контексті разом з ситуативними елементами;
- у фразеологічному натяку ідентифікаторами УФО постають семантично опорні компоненти ФО, метафоричний фразеологічний образ ФО, довільне використання компонентів ФО;
- письменник використовує фразеологічний натяк як стилістичний засіб для досягнення мовної економії, гармонії форми і змісту, а також лаконізму, інтелектуалізації, евфемізації мовлення, реалізації мовної гри, посилення виразності;
- авторські вияви натякотворення Євгена Гуцала позначені індивідуальним стилем письменника і закономірністю жанротворення химерної прози.

2.6.1. Контамінація фразеологічних одиниць

Контамінація – об'єднання у мовленні структурних елементів двох мовних одиниць на основі їх структурної схожості або тотожності, функційної чи семантичної близькості [303: 238]. Термін латинського походження *contaminatio*, у перекладі означає *дотик, змішування, схрещування*. З'ясуванню суті цього явища присвячені праці на матеріалі романо-германських мов О. Куніна,

С. Ройзензона, Л. Болдирєвої, Н. Щербань, Н. Тимошук; на матеріалі російської мови – О. Бабкіна, О. Молоткова, Л. Ройзензона, І. Третьякової, К. Колобової. Остання виконала дисертаційне дослідження «Фразеологічна контамінація» (2011). В українському мовознавстві до дослідження контамінації зверталися принагідно І. Гнатюк, Ю. Прадід, Ж. Колоїз, Т. Цимбалюк-Скопненко, Н. Кочукова, Л. Щербачук.

Своє розуміння цього явища тлумачитимемо так: *Фразеологічна контамінація* – це прийом структурно-семантичної трансформації, при якому відбувається об'єднання ФО або їх частин, що призводить до їх семантичної та/або формальної зміни і появи нової одиниці – *фразеологічного контамінанта*. Фразеологічний контамінант характеризується новим значенням, новою образністю, внутрішньою формою, експресивністю і оцінною маркованістю.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує продуктивність цього прийому трансформації у мові химерних романів Євгена Гуцала, не зважаючи на його складність. Підтвердимо це кількісними показниками Таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Кількість авторських фразеовживань прийому контамінації фразеологічних одиниць у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Назва роману	Кількість, одиниць	Кількість, відсотки
1.	Позичений чоловік	87	47,5
2.	Приватне життя феномена	65	35,5
3.	Парад планет	31	17
	Всього	183	100

2.6.2. Авторські засоби реалізації контамінації фразеологічних одиниць

У працях фразеологів, присвячених опису трансформаційних процесів у фразеології, існує кілька класифікацій контамінації. Нашу увагу привернула

типологія контамінацій, створена К. Колобовою, у якій з урахуванням структурно-семантичних особливостей фразеологічних одиниць і характеру перетворювальних процесів фразеологізмів дослідниця виділяє чотири типи контамінації, що розрізняються способами об'єднання ФО: контамінація-схрещення, контамінація-поширення, контамінація-накладання, контамінація-приєднання [133: 35–38].

1. *Контамінація-схрещення.* У контамінаційний процес вступають дві фразеологічні одиниці, що мають певну подібність значень і граматичних структур. Водночас відбувається об'єднання (граматичне і смислове) цих одиниць і обов'язкове усічення одного з компонентів у складі кожної одиниці. Аналізований процес схематично можна передати формулою $AB + CD = AD$, де А, В, С, Д – компоненти ФО.

2. *Контамінація-поширення.* Контамінують дві ФО, коли один базовий фразеологізм поширюється компонентами іншого базового фразеологізму або один з компонентів вихідної ФО поширюється цілим фразеологізмом. Схематично цей вид контамінації може бути репрезентований такими формулами: $AB + CD = ACD$ або $AB + CD = ABD$.

3. *Контамінація-накладання.* У цьому випадку контамінують дві фразеологічні одиниці, що мають у своєму складі однаковий компонент. Схематично цей вид контамінації може бути реалізований декількома формулами:

$AB + AC = ABC$, де А – граматично опорний дієслівний компонент.

$AB + BC = ABC$, де В – граматично опорний субстантивний компонент.

$AC + BC = ABC$, де С – однаковий субстантивний компонент, який постає або в ролі граматично залежного, або в ролі граматично опорного.

4. *Контамінація-приєднання.* У межах цього виду контамінації об'єднуються дві фразеологічні одиниці, до складу ФО входять всі структурні елементи вихідних фразеологізмів. Схематично цей вид контамінації може бути представлений формулою $AB + CD = ABCD$.

Запропонована К. Колобовою типологія контамінованих одиниць з виділеними моделями контамінації є найповнішою і найкраще накладається на

аналізований фактичний матеріал, тому постає прийнятною для опису процесів контамінації ФО у мові химерних романів Євгена Гуцала. Від моделі контамінації залежить спосіб організації значення авторського фразеологізму, його семантика і компонентний склад.

Розглянемо на прикладах кожен тип контамінації, наперед зазначивши, що прийом контамінації часто супроводжуваний іншими прийомами трансформації, зокрема субституцією і поширенням.

Контамінація-схрещення:

Контамінант 1: блимаючи спідлоба, зизом чи косо

Базові ФО: 1) дивитися спідлоба; 2) дивитися зизом; 3) дивитися косо

Контамінаційна формула: $AB + CD + EF = ABDF$

(1) *Та ні, – стали запевняти похмуро, блимаючи спідлоба, зизом чи косо (ПЖФ).*

Контамінант 2: заслужений затишок

Базові ФО: 1) заслужений відпочинок; 2) сімейний затишок

Контамінаційна формула: $AB + CD = AD$

(2) *На одному підприємстві – з багатими дореволюційними й пореволюційними традиціями – навіть створено комісію по організації клубу «Позичений чоловік» для пенсіонерів і престарілих, що прагнуть заслуженого затишку не біля своєї жінки, а біля чужої (ПЖФ).*

Контамінант 3: перетирати й перемелювати¹¹ кісточки

Базові ФО: 1) перетирати на зубах; 2) перемивати кісточки

Контамінаційна формула: $AB + CD = ACD$

(3) *... ось і поклала Яблунівка живу-живісіньку Мартоху на міцні свої зуби, наче на жорна, й стала перетирати й перемелювати їй кісточки, стала згадувати й пригадувати, припоминати й випоминати (ПЖФ).*

Контамінант 4: замкнути язика в роті за сімома замками

Базові ФО: 1) замкнути рот; 2) прикусити язика; 3) тримати за сімома замками

¹¹Субституент «перемелювати» заміщує субститут «перемивати»

Контамінаційна формула: $AB + CD + EF = ADF$

(4) *А коли докотився, то Мартоха не була б Мартохою, якби раптом замкнула свого язика в роті за сімома замками (ПЖФ).*

Контамінант 5: *кричить, як на батька, наче за воло вхопили, наче найнялась*

Базові ФО: 1) **Кричить**, як на батька (УНПП: 747); 2) **Кричить**, неначе за воло вхопили (УНПП: 747); 3) **Що ти кричиш**, як найнявся! (УНПП: 747).

Контамінаційна формула: $AB + CD + EF = ABDF$

(5) *Отож Мартоху чула вся Яблунівка, гадаючи: «І чому вона кричить, як на батька, наче її за воло вхопили, наче найнялась?» (ПЖФ)*

Контамінант 6: *носа вкрутити*

Базові ФО: 1) **носа втерти**; 2) **мізки вкрутити**

Контамінаційна формула: $AB + CD = AD$

(6) *Ви, Хомо Хомовичу, впевнені? – спитав таким голосом, наче хотів носа мені вкрутити (ПЧ).*

Контамінант 7: *купатися в шані*

Базові ФО: 1) **купатися в розкоші**; 2) **бути в пошані**

Контамінаційна формула: $AB + CD = AD$

(7) *То раніше ти сидів за сімома замками, доступу до тебе не було, як до царівни мертвої, залитої у віск, а в мене ти купатимешся в шані, як немовля в літеплі (ПЧ).*

Контамінант 8: *рукам місця не знаходити*

Базові ФО: 1) **рука волю давати**; 2) **собі місця не знаходити**

Контамінаційна формула: $AB + CD = AD$

(8) *Дим отой совався за столом, наче ним нечиста сила колотила, рукам місця не знаходив, хоч візьми їх та викинь (ПЧ).*

Контамінант 9: *безпробудний робітник*

Базові ФО: 1) **безпробудний п'яниця**; 2) **невсипущий робітник**

Контамінаційна формула: $AB + CD = AD$

(9) *Я, Одарко, не третій калач, а безпробудний робітник!* (ПЧ)

Контамінант 10: *двох слів до купи ликом не зв'яже*

Базові ФО: 1) *двох слів до купи не вміти зв'язати;* 2) *лика не в'яже*

Контамінаційна формула: $AB + CD = ACD$

(10) *Але хіба в старого допитаєшся, коли набрався так, що **двох слів ликом до купи не зв'яже*** (ПП).

Контамінант 11: *така добра, хоч у пазуху клади*

Базові ФО: 1) *Вона така добра, що ледве в пазуху не вскоче* (УНПП: 360);
2) *Такий добрий, хоч у пазуху клади* (УНПП: 331).

Контамінаційна формула: $AB + CD = AD$

(11) *Та вона ж така добра, хоч у пазуху клади!* (ПЧ).

Контамінант 12: *розпрощатися не тільки з головою, а й з білим світом*

Базові ФО: 1) *Розпрощатися з головою;* 2) *Розпрощатися з життям (з білим світом).*

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABD$

(12) *Згода, всякі лихі часи траплялись на Поділлі, при ординцях чи за ляхів не одному яблунівцю довелося не тільки з **головою** своєю **розпрощатися**, а й з **білим світом**, і коли з фашистами воювали, то теж не шкодували голів, але ж то в ім'я великої та святої справи розлучалися з головами!* (ПЖФ).

Контамінант 13: *за неповторність¹², якої в сусіда не позичиш і на базарі¹³ не прикупиш*

Базові ФО: 1) *У сусіда ума не позичиш* (УНПП: 322); 2) *Розуму і за гроші не купиш* (УНПП: 322).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABD$

(13) *А що манера мислення грибка маслючка відрізняється від манери мислення і Геродота, і Страбона, і Плінія Молодшого, і Плінія Старшого, і всіх інших відомих і мені відомих істориків, то не станемо дорікати Хомі за цю відмінність,*

¹²Субституент «неповторність» заміщує субститут «розуму (ума)»

¹³Субституент «на базарі» заміщує субститут «за гроші»

а, навпаки, – похвалимо й воздамо належне за самотність мислення, за неповторність, якої в сусіда не позичиш і на базарі не прикупиш (ПП).

Отже, в реалізації контамінації-схрещення визначальними компонентами авторського контамінанта постають ФО зі семантичною та структурною схожістю. Останнє є одним з основних чинників смислового об'єднання частин УФО в один авторський трансформ. У Євгена Гуцала контаміновано дві або три ФО двокомпонентної структури (у пареміях двокомпонентність базується на подільності структури). Структурно-семантичним ізоморфізм сприяє розчленуванню базових ФО на компоненти, їх подальшому об'єднанню і створенню нового мовленнєвого фразеологізму. Його значення утворюється значеннями базових ФО, які імпліцитно зберігаються в їх частинах, що стають компонентами авторської ФО.

Розглянемо другий тип контамінації ФО – *контамінацію-поширення*. У межах цієї контамінаційної моделі розглядаються фразеологічні контамінанти, які утворилися внаслідок поширення однієї базової ФО іншою. Розглянемо на прикладах з досліджуваних романів Євгена Гуцала:

Контамінант 14: *віддав Богові душу ні за цапову душу*

Базові ФО: 1) віддати Богу (Богові) душу; 2) ні за цапову душу

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(14) *Віддав би ти Богові душу ні за цапову душу...* (ПП).

Контамінант 15: *ворожка – на той світ дорожка, у якій лікуватись – без здоров'я зостатись.*

Базові ФО: 1) Ворожка – на той світ дорожка (УНПП: 545); 2) У ворожки лікуватись – без здоров'я остатись (УНПП: 545).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(15) *Отож, як бачимо, на корівнику тільки здавалось, що той Ікар так Хомі невірному й лукавому потрібен, як ота ворожка – на той світ дорожка, у якій лікуватись – без здоров'я зостатись* (ПП).

Контамінант 16: *лучче тепер, ніж у четвер, дождатися з моря погоди.*

Базові ФО: 1) Лучче тепер, ніж у четвер (УНПП: 315); 2) Жди з моря погоди (УНПП: 315).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(16) *Робот Полікарп мене поважає! Лучче тепер, ніж у четвер, дождатися з моря погоди!* (ПП).

Контамінант 17: *рань рання, що й чорти навкулачки не бились*

Базові ФО: 1) Рань рання (УНПП: 242); 2) Ще й чорти навкулачки не йшли (не бились) (УНПП: 242).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(17) *Але ж рань була ще така рання, що чорти й навкулачки не бились...* (ПЖФ).

Контамінант 18: *за вухами лящало так, як лящить вода в лотоках*

Базові ФО: 1) Аж за вухами лящить; 2) Гуде, як вода в лотоках! (УНПП: 476).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(18) *Зрештою, роботящий Хома, якому за вухами лящало так, як лящить вода в лотоках, одклав ложку* (ПЖФ).

Контамінант 19: *ганяється за модою, висолопивши язика*

Базові ФО: 1) Ганятися за модою; 2) Висолопивши язик

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(19) *І ще таку прекрасну біжутерію, якої не побачиш ні в яблунівському промтоварному магазині, ані в районному, а побачиш хіба що на столичних модницях – та й то на тих, хто ганяється за модою, висолопивши язика* (ПЖФ).

Контамінант 20: *сидіти склавши руки, цень-цень, аби день, аби вечір близько*

Базові ФО: 1) Сидіти, склавши руки; 2) Цень-цень, аби день, аби вечір близько (УНПП: 405).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(20) *То чи можу я сидіти склавши руки, цень-цень, аби день, аби вечір близько?* (ПЖФ).

Контамінант 21: *не бачити Америки, як ніколи наперед п'ятами не взутись*

Базові ФО: 1) Не бачити що, як своїх (власних) вух; 2) Оце надулась: наперед п'ятами обулась (УНПП: 127).

Контамінаційна формула: $AB + CD = AD$

(21) *Звісно, коли Хому так обмовлено, так плітками обплітковано – не бачити йому тієї Америки, як ніколи наперед п'ятами не взутись* (ПЖФ).

Контамінант 22: *Хто в світі не бував, той і дива не видав, а кілька світа, тільки й дива*

Базові ФО: 1) Хто в сіті не бував, той і дива не видав (УНПП: 284); 2) Кілько світа, тільки й дива (УНПП: 284).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(22) *Хома повідомляв: «Хто в світі не бував, той і дива не видав, а кілька світа, тільки й дива* (ПЖФ). і пор.:

Контамінант 23: *Нема науки без муки, як нема муки без науки.*

Базові ФО: 1) Нема науки без муки (УНПП: 280); 2) Нема муки без науки (УНПП: 280).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(23) *Нема науки без муки, як нема муки без науки. Тепер я учений, та недовчений, непровчений, нетовчений...* (ПЖФ).

Контамінант 24: *Або будемо на Русі, або пропадемо усі, бо кожен край має свій звичай, і який народ, такі й порядки.*

Базові ФО: 1) Або будемо на Русі, або пропадемо усі! (УНПП: 201); 2) Кожний край має свій звичай. (УНПП: 202); 3) Який народ, такі й порядки (УНПП: 202).

Контамінаційна формула: $AB + CD + EF = ABCDEF$

(24) *Або будемо на Русі, або пропадемо усі, бо кожен край має свій звичай, і який народ, такі й порядки* (ПЖФ).

Контамінант 25: *знав уздовж і впоперек, як свою долоню*¹⁴

Базові ФО: 1) вздовж і впоперек; 2) знати як своїх п'ять пальців

Контамінаційна формула: $AB + CD = CABD$

(25) *Хто б міг подумати, що моя рідна жінка Мартоха, з якою стільки було звідано доброго й гіркого, з якою гарикались і мирились, яку знав уздовж і впоперек, як свою долоню, де нема жоднісінької таємниці, – хто б міг подумати, що колись вона стане мені бажанішою і солодшою, ніж заборонений плід? (ПЧ).*

Контамінант 26: *і вдома мене не лишай, і в поле не бери, бо вдома боюся, а в поле не хочу*

Базові ФО: 1) І вдома мене не лишай, і в поле не бери (УНПП: 487);
2) Вдома боюся, а в поле не хочу (УНПП: 487).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(26) *Виходить, і вдома мене не лишай, і в поле не бери, бо вдома боюся, а в поле не хочу (ПЧ).*

Контамінант 27: *ярмарковий дурень, що живе від дошки до дошки, а всередину не надбав розуму анітрошки.*

Базові ФО: 1) Дурень ярмарковий (УНПП: 387); 2) Від дошки до дошки, а всередині розуму анітрошки (УНПП: 387).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(27) *Даруй, Христе, ярмарковому дурневі, що живе від дошки до дошки, а всередину не надбав розуму анітрошки (ПЧ).*

Контамінант 28: *дечого вчилися, а дещо й знаємо, бо і я колись біля школи ночував.*

Базові ФО: 1) Дечому училися, та дещо й знаєм (УНПП: 282); 2) І я колись під школою ночував (УНПП: 283);

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(28) *Дечого вчилися, а дещо й знаємо, – скромно згоджуюсь, – бо і я колись біля школи ночував. (ПЧ).*

¹⁴Субституент «долоня» заміщує субститут «п'ять пальців»

Контамінант 29: *поживемо – побачимо і вам розкажемо, а поки що як багацько знатимете, то мало спатимете.*

Базові ФО: 1) Доживемо – побачимо і тобі розкажемо (УНПП: 527);
2) Багацько знатимеш, менше спатимеш (УНПП: 527).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(29) *Поживемо – побачимо і вам розкажемо, а поки що як багацько знатимете, то мало спатимете.* (ПЧ).

Аналіз зібраного фактичного матеріалу дає підстави згрупувати приклади контамінації-поширення за кількома моделями об'єднання базових ФО: 1) об'єднання двох базових ФО без додаткових сполучувальних засобів (14; 16; 20); 2) об'єднання двох базових ФО у просте речення, у якому одна з ФО виражена дієприслівниковим зворотом (19); 3) об'єднання двох базових ФО у складно-сурядне речення (22; 29); 4) об'єднання двох базових ФО у складнопідрядне речення (15, 17; 18; 21; 23; 25; 26; 27; 28); 5) об'єднання трьох і більше базових ФО у складне речення з різними типами зв'язку (24).

Наші приклади є підтвердженням думки К. Колобової, що для контамінації-поширення важливими є граматична і семна сполучуваність базових ФО [133: 119]. При контамінації-поширенні значення однієї базової ФО конкретизується, пояснюється значенням іншої базової ФО. Значення авторського контамінанта включає суму значень складників його компонентів вихідних фразеологізмів.

Контамінація-накладання кількісно найменш використовувана Євгеном Гуцалом. За цим типом контамінуються ФО, що у своєму складі мають однаковий компонент. В результаті процесу об'єднання утворюється випадковий фразеологізм, у якому накладаються однакові компоненти. Розглянемо цей тип контамінації на конкретних прикладах авторського фразеовживання Євгена Гуцала:

Контамінант 30: *вік живуть і вік учаться, а дурними однаково помирають.*

Базові ФО: 1) Вік живи – вік учись. (УНПП: 281); 2) Вік учись, а дурнем умреш. (УНПП: 281).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABD$

(30) *І хай вона прозвучить ... і мудреця, які знають, де вовк, а де лисиця, які вдатні навіть свого вуха вкусити, які вік живуть і вік учаться, а дурними однаково помирають* (ПЖФ).

Контамінант 31: *співоче, як соловейко, поки дітей не введе й поки не вдавиться ячмінним колоском.*

Базові ФО: 1) **Соловейко** співає, поки дітей не введе (УНПП: 242); 2) **Соловейко** вдавився ячмінним колоском, а зозуля мандрикою (УНПП: 242).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABD$

(31) *А що воно, те слово, високе, як небесна височина, й глибоке, як морська глибина, і співоче, як соловейко, поки дітей не введе й поки не вдавиться ячмінним колоском, і таке жаристе, що від нього й камінь тріснув би!* (ПЖФ).

Контамінант 32: *Мокрий квітень, сухий май – буде слову¹⁵ урожай.*

Базові ФО: 1) **Мокрий квітень, сухий май** – в клунях буде рай (УНПП: 249); 2) **Сухий березень, теплий квітень, мокрий май** – буде хлібу урожай (УНПП: 249).

Контамінаційна формула: $AB + CD = AD$

(32) *Мокрий квітень, сухий май – буде слову урожай* (ПЖФ).

Контамінант 33: *сивина в голову, а біс у ребро, а чорт у бороду.*

Базові ФО: 1) **Сивина в голову, а біс у ребро** (УНПП: 493); 2) **Сивина в голову, а чорт у бороду** (УНПП: 493).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABD$

(33) *Бач, казав я собі, сивина в голову давно стрілила, а біс у ребро, а чорт у бороду! Не інакше, як у цій старій, підтоптаній печі сам дідько топить, бо замість крові по жилах скажений вогонь струмує і на мізки вдаряє зле* (ПЧ).

Контамінант 34: *своя губа ближче, і пазуха ближче, й сорочка.*

Базові ФО: 1) **Своя губа ближче** (УНПП: 152); 2) **Своя пазуха ближче** (УНПП: 152); 3) **Своя сорочка ближче до тіла** (УНПП: 154).

¹⁵Субституент «слову» заміщує субститут «хлібу»

Контамінаційна формула: $AB + CD + EF = ABDF$

(34) *Кожному своя губа ближча, і пазуха ближча, й сорочка, але ж зазіхати на чуже, коли чуже стає за рідне!..* (ПЧ).

Контамінант 35: *наївся, як дурень на весіллі, по саму зав'язку.*

Базові ФО: 1) **Наївся**, як дурень на весіллі (УНПП: 588); 2) **Наївся** по саму зав'язку (УНПП: 588).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABD$

(35) *Еге ж, наїдайся, рідний чоловіче, як дурень на весіллі, по саму зав'язку, а черево не дерево – роздасться* (ПЧ).

Контамінант 36: *не носитья ні як чорт із писаною торбою, ні як кіт із оселедцем.*

Базові ФО: 1) **Носишся**, як чорт з писаною торбою (УНПП: 473); 2) **Носитья**, як кіт з оселедцем (УНПП: 473).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABD$

(36) *Я зі своєю славою не носився ні як чорт із писаною торбою, ні як кіт із оселедцем, але ж люди є люди: хоч був би чистий як лід, а білий як сніг, то тебе обмовлять від голови до ніг* (ПЧ).

Нами зафіксовано випадок контамінації-накладання фразеологічної одиниці і лексичної одиниці:

Контамінант 37: *Хомою¹⁶ й не пахло, тільки гноєм.*

Базові ФО: 1) [Й [БЛИЗЬКО] НЕ ПАХНЕ (СФУМ: 487); 2) **пахне** гноєм (лексична одиниця)

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABD$

(37) *Його лице ще лукавішим стало, бо коло транспортера Хомою й не пахло, тільки гноєм* (ПЖФ). і пор.: [Й [БЛИЗЬКО] НЕ ПАХНЕ (СФУМ: 487) і пахне гноєм (лексична одиниця).

При контамінаційному накладанні базові ФО стають граматично опорною і граматично залежною. ФО, на яку накладається структурно схожа ФО, буде

¹⁶Компонент «Хомою» – поширювач фразеологічного контамінанта.

граматично опорною, а відповідна ФО, яка накладається, буде граматично залежною ФО. Накладаються однакові компоненти. Ілюстрований матеріал свідчить, що ними можуть бути структурні частини ФО (30, 32, 33), дієслова (35, 36, 37), іменники (31), займенники (34).

Семна сполучуваність ФО також є однією з умов семантичного об'єднання ФО і створення значення авторської одиниці. Проте подібність семантичних планів не є обов'язковою умовою для контамінації ФО цього типу [133: 122]. Як показало подальше дослідження, значення ФО у контамінації цього типу в основному перебувають у синонімічних відношеннях. Вияв ізоморфізму будь-якого типу не матиме першочергового значення, проте його наявність активізує трансформаційний процес. Структура авторського контамінанта відрізняється від структурних схем базових ФО розгорнутістю і кількістю компонентів, хоча у поодиноких випадках – збігається (32). Значення контамінованої ФО утворюється на основі поєднання значень базових ФО, тому що всі компоненти УФО і відповідно репрезентовані ними семи входять до випадкової ФО.

Утворення фразеологічного контамінанта може відбуватися шляхом об'єднання двох і більше УФО, коли всі компоненти базових ФО входять до складу авторського контамінанта. Це відбувається при контамінаційному приєднанні. Звернемося до прикладів:

Контамінант 38: *рука в руку й душа в душу.*

Базові ФО: 1) ДУША В ДУШУ (СФУМ: 225); 2) РУКА В РУКУ (СФУМ: 619).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(38) *Так шпетила Мартоха свого старшого куди пошлють, який трохи нап्लутав із плануванням сонячного затемнення, але то трапилась чи не єдина помилка, далі вони вже трудилися рука в руку й душа в душу* (ПЖФ).

Контамінант 39: *хоч стій¹⁷, хоч плач, хоч вріж поли й тікай, хоч долонею лису голову від граду затуляй.*

¹⁷Поширювальний компонент контамінанта

Базові ФО: 1) ХОЧ ПЛАЧ, ХОЧ СКАЧ (СФУМ: 517); 2) ПОЛИ (полу) ВРІЖ ТА ТІКАЙ (СФУМ: 129); 3) хоч долонею лису голову від граду затуляй (оказіональна ФО).

Контамінаційна формула: $AB + CD + EF + = ACDEF$

(39) *Отже, хоч стій, хоч плач, хоч вірж поли й тікай, хоч долонею лису голову від граду затуляй, а Хома надлюдина – і край!* (ПЖФ).

Контамінант 40: *в очі й поза очі.*

Базові ФО: 1) В ОЧІ (СФУМ 2008: 474); 2) ЗА ОЧІ (СФУМ 2008: 474).

Контамінаційна формула: $A + B = AB$

(40) *А вже хтось третій, кому неправда змалечку поперек горла кісткою стає, не вірячи в те, що слон годен літати, сповнюється духу високого і клепле направо й наліво правдою, мов кувалдою, силе в очі й поза очі щирими словами, мов срібняками...* (ПЖФ).

Контамінант 41: *зловив зайця за хвіст і вхопив місяця зубами.*

Базові ФО: 1) Зловив зайця за хвіст (УНПП: 129). 2) Ухопив місяця зубами! (УНПП: 129).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABC$

(41) *Так стоячи на постаменті, я дивився звисока, а нічого не бачив, бо здавалось, що зловив зайця за хвіст і вхопив місяця зубами!* (ПЖФ).

Контамінант 42: *біда плаче, біда скаче, біда й пісеньку співа, біда не знає стида, і на меду знайдеш біду, хоч біда, то гон.*

Базові ФО: 1) Біда плаче, біда скаче, біда й пісеньку співає (УНПП: 41); 2) Біда не знає стида (УНПП: 41); 3) І на меду знайдеш біду (УНПП: 41); 4) Хоч біда, то гоц! (УНПП: 43).

Контамінаційна формула: $AB + CD + EF + GH = ABCDEFGH$

(42) *А так, вичуняє, оклигає ваш песик, – гомонів Хома, – хоча, як у Яблунівці говорить, біда плаче, біда скаче, біда й пісеньку співа, біда не знає стида, і на меду знайдеш біду, хоч біда, то гон!* (ПЖФ).

Контамінант 43: *великий рости й на свій постамент зароби.*

Базові ФО: 1) Великий рости! (УНПП: 730); 2) Дай боже здорово сходити, а на друге заробити (УНПП: 575).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABD$

(43) *Великий рости й сам на свій постамент зароби!* – побажала Мартоха гостям на прощання (ПЖФ).

Контамінант 44: *куруці ніде було б кльонути, а й комару сісти й крові попити.*

Базові ФО: 1) [Й] КУРЦІ НІДЕ КЛЮНУТИ (СФУМ: 211); 2) ніде й комару сісти і крові попити (авторська ФО).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(44) ... вузький лоб од надмірної пильності повужчав, що тепер на його безмежних просторах не те що куруці ніде було б кльонути, а й комару сісти й крові попити (ПЖФ).

Контамінант 45: *хоч сядь та й руки склади, хоч сядь та плач, хоч стань та реви.*

Базові ФО: 1) Хоч сядь та й руки склади (УНПП: 46); 2) Хоч сядь та плач, хоч стань та реви! (УНПП: 46).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(45) *Ой, Америко, Америко, хоч сядь та й руки склади, хоч сядь та плач, хоч стань та реви!* (ПЖФ).

Контамінант 46: *ні богу, ні людям, ні попові, ні наймитові, ні к лавці, ні к столу.*

Базові ФО: 1) Ні до бога, ні до людей, ні до третього чорта (УНПП: 441); 2) Ні попові ні наймитові (УНПП: 441); 3) Став на стану – ні к лавці, ні к столу (УНПП: 441).

Контамінаційна формула: $ABC + DE + GHI = ABDEHI$

(46) *Так таки та аптека?* – знову перепитав Хома, наче від отетеріння став розумом своїм ні богу, ні людям, ні попові, ні наймитові, ні к лавці, ні к столу (ПЖФ).

Контамінант 47: *в підметки не годяться, не варті доброго тьху*¹⁸.

Базові ФО: 1) [I] В ПІДМЕТКИ ([i] на латку) НЕ ГОДИТИСЯ (СФУМ: 153); 2) НЕ ВАРТИЙ (не варт) ДОБРОГО (путнього) СЛОВА (СФУМ: 52).

Контамінаційна формула: AB + CD = ABCD

(47) *Та, може, мільйонери й мільярдери нашим чоловікам-колгоспникам і в підметки не годяться, не варті доброго тьху* (ПЖФ).

Контамінант 48: *по сій мові та бувай здорова, не поминай лихом, а добром, як хочеш.*

Базові ФО: 1) По сій мові та бувайте здорові (УНПП: 700); 2) Не поминай лихом, а добром, як хочеш (УНПП: 700).

Контамінаційна формула: AB + CD = ABCD

(48) *І прощавай, Одарко, бо мій строк вийшов, я вже відбув за телицю сповна. По сій мові та бувай здорова, не поминай лихом, а добром, як хочеш* (ПЧ).

Контамінант 49: *щоб аж лоб твердий був, щоб аж зорі побачив, щоб аж Київ видно.*

Базові ФО: 1) Наївся, аж лоб твердий! (УНПП: 589); 2) Аж зорі побачив (УНПП: 589); 3) Аж Київ видно (УНПП: 589).

Контамінаційна формула: AB + CD = ABCD

(49) *Напивайся, коханий, щоб аж лоб твердий був, щоб аж зорі побачив, щоб аж Київ стало тобі видно з-за цього столу* (ПЧ).

Контамінант 50: *його і в окропі не впіймаєш, і в ложці не втопиш*¹⁹.

Базові ФО: 1) Його і в окропі не піймаєш (УНПП: 375). 2) Цього і в ложці не впіймати (УНПП: 375);

Контамінаційна формула: A + B = AB

(50) *Авжеж, Одарко, не штука дурня здурити, а ти спробуй ошукати такого, що його і в окропі не впіймаєш, і в ложці не втопиш* (ПЧ).

¹⁸Субституент «тьху» заміщує субститут «слова»

¹⁹Субституент «не втопиш» заміщує субститут «не впіймати»

Контамінант 51: чортова мацапура і мацапурова невіра.

Базові ФО: 1) Чортова мацапура! (УНПП: 717); 2) Іч, мацапурова невіра! (УНПП: 717).

Контамінаційна формула: $A + B = AB$

(51) *А ще вона чортова мацапура і мацапурова невіра, бо навіть радіо не слухає, вважаючи себе розумнішою за всіх.* (ПЧ).

Контамінант 52: чуже і пахне чужим, з чужого не зробиш свого.

Базові ФО: 1) Чуже чужим і пахне (УНПП: 151); 2) З чужого свого не зробиш (УНПП: 151).

Контамінаційна формула: $AB + CD = ABCD$

(52) *Чуже і пахне чужим, з чужого не зробиш свого, а він зробив!.. І це, Хомо, твій бойовий побратим?* (ПЧ).

Контамінант 53: ні врізати, ні доточити, ні пес, ні баран, ні взад, ні вперед – лишаюся посеред.

Базові ФО: 1) Ні врізати ні доточити (УНПП: 440); 2) Ні пес ні баран (УНПП: 440); 3) Ні взад ні вперед – лишається посеред (УНПП: 440).

Контамінаційна формула: $AB + CD + EFG = ABCDEFG$

(53) *А як не вмію зиску злупити зі своєї слави, то, може, я справді – ні врізати, ні доточити, ні пес, ні баран, ні взад, ні вперед – лишаюся посеред* (ПЧ).

Контамінант 54: не до цуги, чи не до шмиги, ані до ради, ані до звади, ні в тин ні в ворота, ні те ні се, ні кукуріку.

Базові ФО: 1) Не до цуги! (УПНН: 441); 2) Не до шмиги (УПНН: 441); 3) Ані до ради, ані до звади. (УПНН: 441); 4) Ні в тин ні в ворота (нікуди не годен) (УПНН: 441); 5) Ні те ні се, ні кукуріку (УПНН: 441).

Контамінаційна формула: $A + B+CD + EF +GHI = ABCDEFGHI$

(54) *Може, те, що сказала Мартоха, комусь не до цуги, чи не до шмиги, ані до ради, ані до звади, ні в тин ні в ворота, ні те ні се, ні кукуріку* (ПЧ).

Ілюстровані фразеовживання Євгена Гуцала контамінації-приєднання дають змогу зробити наступні узагальнення. При контамінаційному приєднанні вільно

контамінуються по кілька базових ФО (нами зафіксовані випадки приєднуваль-ного контамінування п'яти, шести ФО). Базові ФО не завжди мають однакову структуру, проте у переважній кількості випадків вони синонімічні за значенням. Структура авторського контамінанта розгорнутіша, ніж базової ФО, бо до його складу входять усі компоненти базових ФО. Значення авторської ФО при приєднувальних контамінаціях формується на основі значень базових ФО, тому що всі компоненти УФО входять до складу фразеологічного контамінанта.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що Євген Гуцало виявив фразеотворчий талант у контамінуванні народних паремій, що є новацією у фразеотворчому процесі. Цілеспрямовано трансформуючи УФО, письменник досягає різноманітних стилістичних та деяких незначних семантичних ефектів:

- контамінація використовується письменником як засіб художнього увиразнення мовлення;
- незвичність, новизна та яскравість образів фразеологічних контамінантів сприяють використанню їх для посилення експресивно-емоційного потенціалу ФО;
- контамінація посилює перлокутивний ефект шляхом увиразнення та унаочнення мовлення;
- контамінація надає висловленню динамізму; контамінація паремій створює народно-розмовний колорит тексту.
- семантика фразеологічних контамінантів у більшості випадків залишається без змін, частково зазнає деяких семантичних або експресивних зрушень, тільки в окремих випадках семантика фразеологізму змінюється.

2.7.1. Розгорнута метафора та авторські засоби її реалізації

До системи прийомів структурно-семантичної трансформації відносимо і прийом розгорнутої метафори. На відміну від розглянутих вище прийомів структурно-семантичної трансформації він досліджений значно менше. В українській фразеології до його вивчення зверталися І. Гнатюк, Ж. Колоїз Л. Давиденко. Вивчення літератури з проблеми свідчить, що до розгорнутої

метафори як прийому авторського фразеотворення письменники звертаються зрідка. Цей прийом передбачає довільний розвиток метафоричного образу, закладеного у ФО. Наше звернення до дослідження розгорнутої метафори на матеріалі химерних романів Євгена Гуцала мотивується: 1) частотністю авторських фразеовживань, побудованих на розгорнутій метафорі; 2) авторською оригінальністю у розгортанні фразеологічного метафоричного образу; 3) вагомістю цього прийому для творення художньої умовності, що лежить в основі химерної прози загалом і досліджуваних романів Євгена Гуцала зокрема.

Частотність використання прийому розгорнутої метафори у досліджуваних романах пропонуємо у Таблиці 2.7:

Таблиця 2.7

Кількість авторських фразеовживань прийому розгорнутої метафори
у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Назва роману	Кількість, одиниць	Кількість, відсотки
1.	Позичений чоловік	42	35
2.	Приватне життя феномена	49	40
3.	Парад планет	31	25
	Всього	122	100

Прийом розгорнутої метафори схожий на прийом поширення компонентного складу ФО. Тому, як вважає І. Гнатюк, розглядати його за параметрами поширення у прямому значенні цього слова не можна [68: 124]. На відміну від поширення компонентного складу ФО, розгорнута метафора не спричиняє семантизації компонентів ФО, через що не можна визначити, який саме компонент поширюється при розгорнутій метафорі. Цей прийом трансформації реалізується, на відміну від попередніх, в основному у розширених контекстах. Лінгвістичною особливістю розгорнутої метафори є те, що поряд з УФО кілька разів повторюються окремі її компоненти, що мають здатність набувати значення цілого фразеологізму. Компонентам фразеологізму не повертаються їхні

прямі номінативні значення, а навпаки, ступінь переосмислення у фразеологізмі посилюється, образ, на якому він будується, розгортається, стає глибшим, метафоричним [75: 32]. Розгортання образу ФО сприяє метафоризації контексту загалом.

Зібраний фактичний матеріал дав змогу визначити типи авторського розгортання метафори Євгена Гуцала, серед яких виділяємо: 1) використання на фоні ФО її компонентів, що набувають змісту, детермінованого її семантикою; 2) використання на фоні ФО слів, об'єднаних спільною темою з компонентами ФО; 3) використання компонентів ФО на фоні метафоричного образу фразеологізму.

Продемонструємо заявлене на прикладах з досліджуваної химерної трилогії, зокрема проілюструємо розгорнуту метафору, побудовану з використанням компонентів фразеологізму на фоні УФО:

(1) *Слухай, Мартохо, мені й справді подеколи здається, що жінки зовсім із іншого тіста, ніж чоловіки. І хоч із тобою прожили в парі цілісіньке, вважай, життя, ти й досі таки з іншого тіста, яке ото я печеним та вареним їм, подеколи стільки їм, що з горла лізе, а ніколи ситим не буваю, – і чого б то воно так велось і ведеться у нас, Мартохо? Кожна жінка на смак інша, є такі, наче з житнього борошна замішані та спечені, є такі, наче з пшеничного борошна цьогорічного помолу; об ту, дивися, можеш зуби поламати, наче об цвілого сухаря, знайденого у смітті під лавкою; а та, поглянь, схожа на пухкенький млинець, на який не пошкодували вершків, яєць та масла, і той млинець щойно з пательні, пахтить теплом, здригається, рум'яний – слина сама в роті починає текти, ковтаєш, облизуєшся. А ти, Мартохо, колись нагадувала мені паляничку, яка добре підійшла на черені, аж світиться червонястими відблисками, пучка сама тягнеться до такої палянички, щоб ущипнути крихту і мерщій кинути на зуби. Тепер, звичайно, куди тобі проти тієї палянички, якою ти раніше пробуджувала мій молодий голод, тепер уже пучка хіба ж так тягнеться до тебе, щоб ущипнути крихту і покласти на зуб, але ж спогади які – мов рута!* (ПЧ) ф пор.: З ІНШОГО ТІСТА (СФУМ: 713).

(2) бо **такого язика на припоні не вдержиш, такого язика якби витягнути з рота й на землі простелити, лягла б дорога від Яблунівки до Сухолужжя, а то й далі** (ПЧ) і пор.: Такий язик, що й на припоні не вдержиш! (УНПП: 477).

(3) Ілька Дзюньку **біс із-за рогу вдарив решетом, та й ударив так завзято, що велике лице його стало теж схоже на решето з собачої шкіри, геть подзьобане, геть повісоване, а в кожній подзьобинці-віспинці темніє руденька цяточка, наче то й зовсім не цяточка, а мурашка гніздечко собі знайшла** (ПЧ) і пор.: Її біс із-за рога вдарив решетом (УНПП: 571).

(4) І тільки скінчила вона свої прокльони на найвищій ноті, як обізвалась моя рідна жінка Мартоха – **наче горохом сипонула по стінах та по долівці, і горох заскакав скрізь, зашарудів, затріщав, задріботів** (ПЧ) і пор.: Наче пороснув горохом у стіну (шпарко забалакав) (УНПП: 479).

(5) Ех, людоньки, що сталося тут із молодницею! Уявіть собі, що вступив чорт у неї, що цей **чорт крутнув нею, мов вихором на дорозі, і цей вихор** (себто Дармограїха) **закружеляв з переляку на місці, всім своїм тілом намагаючись витягнутись догори, мало не до вершка яблуні. І не просто закужеляла Одарка, а й закричала перестраханим сатанинським голосом, а й із лиця стала дуже страшна...** (ПЧ) і пор.: Крутить, як вихор на дорозі (УНПП: 378).

(6) Живу, значить, як у батька за пазухою, то надумав посидіти трохи надворі та **слинки вволю поковтати**. – Видать, багато слини запасся. – Ага, тьма-тьмуца: кучугура й три оберемки (ПЧ) і пор.: КОВТАТИ СЛИНУ (слинку). (СФУМ: 302)

(7) Кажуть, що **хата з дітьми – базар, а без них – кладовище, то, вважайте, прожили ми з Мартохою все своє життя хоч і на веселому, хоч і на гамірному, хоч і на зубатому, а все-таки на кладовищі** (ПЧ) і пор.: Хата з дітьми – базар, а без них – кладовище (УНПП: 599).

(8) Суца істина, що з **одного дерева – ікона і лопата, бо й сам я, Хома Прищепя, маю таку душу-комірчину, в якій, коли пильніше придивитись, десь на покуті ікона висить, спитими барвами мерехтить, а в куточку під іконою й**

лопата стоїть, якою біля гною ходять, землю перегортають, зерно перелопачують (ПЧ) і пор.: З одного дерева ікона і лопата (УНПП: 214).

(9) *І хоч кажуть, начебто з попелу галушки не вдаються, все ж Мартоха, видать, зугарна з попелу наготувати делікатесів, ріпу обернути на медяник, а біле молоко чорної корови на хмільний напій* (ПЖФ) і пор.: З попелу галушки не вдаються (УНПП: 580).

(10) *Недарма в старовину казали мудреці, а ми вже сліпо чи й не сліпо слідом за ними повторюємо, що святе місце пустим не буває. Хай те святе місце – чи амвон церковний, чи крісло великого начальника, чи жіноче серце: замість красномовного проповідника знайдеться не менший златоуст, замість великого начальника знайдеться ще більший, замість солодкого коханця знайдеться ще солодший!* (ПЖФ) і пор.: Святе місце порожнє не буде, коли і попа біс візьме. (УНПП: 226).

(11) *В Яблунівці кажуть: на бідного Хому і дерево пада. Але після того декрету можна казати, що через бідного Хому таке дерево, як ЦРУ, не впало, проте загойдалось* (ПЖФ) і пор.: На бідного Хому і дерево пада (УНПП: 15).

(12) *Слушно споконвічна яблунівська мудрість стверджує, що хто спішить, той людей смішить, а хто тихо ходить, той на ум наводить. Золотоокий академік Йона Ісайович Корогли спершу й справді спішив, тому-то Хому не тільки гнівив, а й смішив, а недавно тихо пішов – і на великий ум найшов!..* (ПП) і пор.: Хто спішить, той людей насмішить, а хто тихо ходить, той на ум наводить (УНПП: 530).

Авторські фразеовживання першого типу розгорнутої метафори кількісно переважають інші типи, що суттєво поступаються своєю частотністю.

Другий тип розгорнутої метафори у химерних романах Євгена Гуцала, що полягає у використанні на фоні ФО слів, об'єднаних спільною темою з компонентами ФО, розглянемо на таких прикладах:

(13) *Приголомшений картиною, намальованою в уяві, я мимоволі зронив скупку свою чоловічу сльозу. Ця скупка чоловіча сльоза була така важка, мов*

чавунне ядро, і, впавши на підлогу, влучила на кінчик хвоста сіамському котові. Пролунав залізний гуркіт, од якого забряжчали шибки у вікнах, і на миснику тонко та срібно задзеленчав посуд, і навіть світло електричної лампочки злякано кліпнуло.

Сіамський кіт, зненацька заскочений мало не смертельним ударом моєї скупної чоловічої **сльози** (а якби її чавунне ядро влучило по голові?!), умить забув про клубок вовняних ниток. Завивши від страшного болю так, що й мертві мали б прокинутись на яблунівському цвинтарі, цей сіамський пройдисвіт спершу пушинкою злетів на скриню, зі скрині на стіл, а зі столу диким метеором шугонув ув одчинене віконце (ПЧ) і пор.: ПУСКАТИ / ПУСТИТИ СЛЬОЗУ (СФУМ: 586)

(14) *Напивайся, коханий, щоб аж лоб твердий був, щоб аж зорі побачив, щоб аж Київ стало тобі видно з-за цього столу. – Ой, вже, либонь, скоро побачу, бо я не дармую за цим столом... Побачу і Лавру, і Софію, і завод «Арсенал», і завод «Ленінська кузня», і пам'ятник Кобзареві. Нателевкаюсь так, аж Хрещатик побачу! А на Хрещатику дівчатка, либонь, такі прогулюються, що пальчики оближеш, а молодички такі, що себе за лікті вкусити не хочеться. Та нащо мені та київська зваба, коли зі мною сидить найкраща в світі Мартоха-баба!* (ПЧ) і пор.: Наївся, аж лоб твердий! (УНПП: 589); Аж зорі побачив. (УНПП: 589); Аж Київ видно (УНПП: 589).

(15) *І, дивлячись на нього, чомусь кортіло сказати, що **череп'я живе довше, ніж цілий посуд**, отож із **розбитою** душею теж можна сто літ протягнути* (ПЖФ) і пор.: Череп'я живе довше, як цілий посуд (УНПП: 547).

(16) *А що їх було обмаль, **мов кіт наплакав**, то майстри жовтої преси вдавались до хитромудрих маніпуляцій, після яких оті **котячі сльози обертались на повноводі ріки брехні**, де стояли каскади Ніагарських водопадів вигадок, обману, безсоромності* (ПП) і пор.: ЯК (мов, ніби і т. ін.) КІТ НАПЛАКАВ (СФУМ: 298).

(17) *Натовп яблунівців, що досі мовчав, **grimнув реготом**. Знаєте, якби ото вдарило кілька батарей на вузькій ділянці фронту – й то ревисько гармат*

було б не таке лунке. Якби небо раптом розколось і блакитними уламками впало на землю, трощачись і двиготячи, – й то, либонь, не мало б такої сили. Бо яблунівський колгоспник уміє і любить **сміятись**, а коли його мобілізувати отаким чином до купи, а коли кожному з грудей вирветься веселий клекіт, а коли кожна горлянка загуде, мов ревучий літак у небі, – то цей **колективний регіт**, спільний **буй-тур сміх** має вселенську силу. Й від цієї сили перелякано позривались із дерев сороки та ворони, посипалось додолу всохле галуззя, попадали з гілля пізні сорти яблук, які довго тримаються і в най дошкульніші морози. **Коллективний сміх яблунівців** долинув до найближчого лісу на сільській околиці, й лісова гущавінь відповіла тисячкратною луною, що смертельно загнаною птахою билась поміж землею і небом (ПЧ). і пор. grimнути реготом (авторська ФО).

Третій тип розгорнутої метафори у химеріаді Євгена Гуцала, що полягає у використанні компонентів ФО на фоні метафоричного образу фразеологізму, проілюструємо такими прикладами:

(18) *Я, може, за день-другий і розпишуся з Христею, бо зі своєю бабою глека побив на друзки, й того розбитого глека навіть законно оформив!* (ПЧ) і пор.: РОЗБИТИ (побити) ГЛЕК (глека, горщик, горщика, макітру і т. ін.) (СФУМ: 603).

(19) *... не шукають обсмаленого вовка по промтоварних магазинах і з-під чужої поли не виманюють, а ловлять вовка самі й смалять так, що смалятиною по чужих селах пахне...* (ПЖФ) і пор.: НЕ БАЧИТИ СМАЛЕНОГО ВОВКА (СФУМ 2008: 25).

(20) *...вони знають, що якогось діла не зумієш, поки не впрієш, а тому, буває, ручаї поту з них цебенять усеньке життя, розливаються струмками, далі річками, потім Дніпром, – і гай-гай скільки зібралось його в Чорному морі!* (ПЖФ) і пор.: Поки не упріти, доти не уміти (УНПП: 272).

(21) *Чого-чого, а жовчі для Хоми не шкодувалось, жовчю бризкало кожне слово, і якби хтось додумався ту жовч вичавити з писаних доносів – проллявся б не струмок, а річка, і в тій річці плавали отруєні жовчю яблунівські собаки,*

гуси, кури, коти, всяке дрібне птаство (ПЖФ) і пор.: ВИЛИВАТИ / ВИЛИТИ ЖОВЧ. (СФУМ: 75).

Авторська актуалізація внутрішньої форми ФО сприяє поширенню та розгортанню фразеологічного образу. У наведених контекстах трансформовані ФО збагачуються асоціативними зв'язками, що увиразнюють, інтенсифікують, посилюють значення УФО. Спостереження свідчать, що більшість ФО, художніми особливостями яких є метафора, що передається автором через розгорнутий контекст і використання в ньому окремих її компонентів, ґрунтується на перенесенні ознак основного образу усталеної одиниці на персонажа твору.

Цікавими та оригінальними є інші авторські вияви фразеотворення, побудовані на матеріалізації метафор, що є одним з прийомів поетики гротеску [194: 120]. Цей тип художньої образності є базовим у жанротворенні химерної прози. Звернемося до прикладу з розділу 40 роману «Позичений чоловік», у якому письменник у формі сну матеріалізує фразеологічний образ ФО *ВИШАТИ [ВСІХ] СОБАК на кого* (СФУМ: 113):

(22) *Неспроста, либонь, тієї ночі приверзлось мені вві сні, що на мене якась нечиста сила **всіх** яблунівських **собак хотіла почепити**. Нечиста сила чомусь була схожа на горбатого листоношу Федора Горбатюка. Собаки самі чудно так опинялись у його руках, а листоноша вже **чіпляв** їх на мене, **чіпляв маленьких цуциків, миршавих щенят, поросних сучок, дебелих кобелів**. Собаки були з **короткою і довгою шерстю, хвостаті й майже безхвості**. Здебільшого **безпородні, дворняги**, що не знають ні ланцюга, ні вірьовки, а то раптом стали **траплятись і породисті вівчарки, доберман-пінчери, доги та бульдоги**, – видно, набігли з усього світу, прочувши, що листоноша в такому ражі, що він годен **геть усіх собак почепити** на мені. Вже висіло їх, тварюк скажених, повноповнісінько, а нечистій силі в образі Федора Горбатюка все мало було, й він, злістю обуяний, усе **чіпляв і чіпляв**, а я нічогосінько вдіяти не годен був, лиш дивувався вві сні: **лишенько, хто б міг подумати, що їх стільки може вміститись!** І якби ж почеплені просто висіли, а то ж ні, а то ж крутили*

*обрубками, цурупалками чи герлигами своїх хвостів, дряпали мене й самі себе хижими пазуристими лапами, ощирювали пащеки, в яких стриміли білі ікла, кривавились – наче довгі шматки волячого м'яса на пательнях – ворушкі язика, та ще різнобарвне сузір'я очей палахкотіло злістю, блимало кровожерним знівом. І чулось завивання, скімлення, дзявкання, гавкання, від яких мої вуха в'яли, мов лопухи в спеку... Вже, здавалось, усіх собак почеплено, вже б можна і стомитись, а нечиста сила в образі яблунівського листоноші Федора Горбатука ніяк, холера ясна, не стомлювалась, а в нелюдському натхненні та захопленні **чіпляла собак і чіпляла, вішала собак і вішала!..** (ПП).*

Розгортаючи метафоричний образ ФО *вішати всіх собак*, автор нанизує в контексті найменування цих тварин за різними їх ознаками, що виразно актуалізує варіативний компонент ФО *усіх* і деталізує значення УФО.

Вищезазначений розділ 40 роману «Позичений чоловік» майже повністю побудований на розгорнутій метафорі. Лейтмотивом його став метафоричний образ ФО *І сороці на хвості пов'язала* (УНПП: 475). *Сорока на хвості принесла (чутку, вістку)* (УНПП: 520). У сюжеті йдеться про виїзний товариський суд над Хомою Прищепою на обійсті Одарки Дармограїхи. Євген Гуцало на цілий розділ розгорнув опис, як сороки на хвостах розносили по всьому світу новини про товариський суд над Хомою, і цих новин з жадобою чекали не лише пересічні громадяни, а й авторитетні газети світу. Цим прийомом автор підкреслив певну формальність і прагнення до вдаваності таких заходів, як товариські суди. Виїзний товариський суд над Хомою у контексті з сороками-інформаторами дає цікавий матеріал для роздумів над тими соціальними явищами, які панували (подеколи і продовжують панувати) у нашому суспільстві. Тут ніби проступають три полюси: сороки як народний гротескний образ пліток, їх зацікавлення саме демагогічним товариським судом (вони інформують про його хід увесь світ), і районна газета, яка в газетному бумі навколо Хоми успішно конкурує з найавторитетнішими газетами світу. Сороки є своєрідними посередниками, які об'єднують і замикають таке несподіване коло. Використовуючи прийом розгорнутої

метафори, письменник гіперболізує значення товариського суду над Хомою і зводить його до масштабів зацікавлення всієї планети. Звернемося до прикладів:

(23) *А Мартоха – де ще знайдеш таку майстриню поговорити, такого вмільця побазікати, такого ловкача потеревенити! – проворно брала своє кучеряве казання в одну руку, сороку хапала в другу руку, миттю пов'язувала те казання сороці на хвості розкішним бантиком. І сорока прожогом виривалася з жіночих рук, ринучи понад головами остовпілих од здивування яблунівців, кваплячись у білий світ з тією вістю-новиною, прив'язаною до хвоста. І так одна сорока, друга, третя... двадцята сорока... сорокова сорока... й бантики були один від одного кращі. А яблунівський люд, слухаючи мою рідну жінку Мартоху, та чудуючись неперевершеною майстерністю її рук, та захоплено проводжаючи поглядами довгохвостих сорок, тільки охкав, тільки стогнав, тільки схлипував розчулено (ПЧ).*

(24) *І ще б, мабуть, орудувала язиком, як циган пужалном, та хмара сорок розтанула, бо всім Мартоха пов'язала на хвості своє казання, всі поринули в білий світ, а назад повернутись не встигли. А що назад повернутись не встигли, а що не було сорок, то Мартоха вмовкла, бо якось не звикла, щоб під рукою не було бодай поганенької сороки (ПЧ).*

(25) *Йї тільки я мовив перше слово, як моя рідна жінка Мартоха вмить прийшла на допомогу. Чудо-руками своїми (навіть у руки не беручи, а на льоту в повітрі!) пов'язала мовлену вістку сороці до хвоста – й сорока з радісним стрекотанням шугнула над головами членів товариського суду, над вербами та осокорами (ПЧ).*

(26) *Моє казання – щойно з губів злетіло ще тепле! – хапала, вмить пов'язувала до верткого хвоста шовковим бантиком, і вже, дивись, наступна птаха вигулькувала в осіннє безмежжя над Яблунівкою, щоб не забаритися з новиною, щоб ця новина в дорозі не постаріла, щоб її міль не поїла чи шашіль не поточив (ПЧ).*

(27) ... а Мартоха, скачучи поряд, мов теля на мотузку, вже, либонь, **сорок сороків попорала, вже, либонь, сорока сорокам сорок пов'язала вісті на хвості.** І птахи проносились над зачарованим натовпом яблунівців, мов буря, тільки лунали похапливий шелест і лопотіння крил, тільки розрізане крильми повітря посвистувало, мов соловей у маю... (ПЧ).

(28) Але й на мою долю забракло **сорок, усі порозлітались із перев'язаними хвостами.** Цієї халепи я вчасно не помітив, але ж Мартоха застерегла, бо її рукам роботи забракло (ПЧ).

(29) **Сороки,** які перепурхували над головами чи вмоцувались на гіллі, тепер метнулись до груші, до нас із Мартохою. Вони літали перед нашими носами, а то й на плечі сідали, намагались одна поперед другої якнайближче дорватись до Мартошиного рота, **бо знали, бестії, що не можна прогавити, що плохесеньке її слово ждуть скрізь у білому світі** (ПЧ).

(30) А звечоріло тому, що повернулись назад **сороки,** причому **наші сільські сороки привели з собою сорок із сусідніх сіл, гаїв та лугів, щоб гуртом легше було впоратися з вістями, які слід було рознести по всіх усядах із нашого товариського суду, де чинили суд праведний наді мною** (ПЧ).

Узагальнюючи особливості авторського вияву та функціонування прийому розгорнутої метафори у текстах химерних романів Євгена Гуцала, зазначимо, що:

- розгорнута метафора є продуктивним прийомом структурно-семантичної трансформації у химерній трилогії Євгена Гуцала;
- розгорнута метафора у химерній трилогії Євгена Гуцала реалізується у використанні на фоні ФО її компонентів, слів, об'єднаних спільною темою з компонентами ФО, та у використанні компонентів ФО на фоні метафоричного образу фразеологізму;
- розгорнута метафора збагачує ФО асоціативними зв'язками, сприяє метафоризації авторського контексту, є засобом творення умовності химерної оповіді;
- розгорнута метафора служить механізмом розкриття авторського задуму, вона деталізує, інтенсифікує, увиразнює значення УФО;

- авторський прийом розгорнутої метафори у химерній трилогії Євгена Гуцала позначений індивідуальним стилем письменника і закономірністю жанротворення химерної прози.

2.8.1. Відфраземні деривати

Наслідком індивідуально-авторських перетворень фразеологічного матеріалу є не лише фраземи-трансформи, але й відфраземні деривати, які утворюються шляхом «стиснення» фразеологічного звороту у слово. Термін *відфраземний дериват* ввів у науковий оббіг О. Кунін для позначення явища творення нових фразеологізмів і слів на базі фразеологізмів. Проблеми відфраземної деривації вивчалися дослідниками романо-германських мов (О. Кунін, В. Скар, І Чернишова, А. Назарян та ін.) російської та білоруської мов (М. Шанський, В. Мокієнко, В. Телія, А. Мелерович, Т. Тамашевич, А. Аксамитов). В українській фразеології цього питання торкалися у зв'язку з загальнотеоретичними проблемами фразеології Л. Скрипник, М. Алефіренко, М. Демський, В. Ужченко, М. Коломієць, Ж. Колоїз та ін. Дисертаційне дослідження цієї проблеми виконане О. Стишовим. Як стверджують науковці, ФО часто постають дериваційною базою для новостворів мовних одиниць фразеологічного й лексичного рівнів. Відфраземне словотворення відображає закони мовного розвитку: взаємопроникнення та взаємопереходи між лексичним та фразеологічним рівнями, динаміку процесів словотворення та фразотворення. Належність таких слів до розряду фразеологізмів дослідники фразеологічних трансформацій аргументують тим, що це похідні надслівного утворення, тому дериват, який постає в процесі відповідної трансформації, слід кваліфікувати як відфраземний [140: 209]. Характерною рисою відфразем є їх словотвірне значення – сконденсоване, метафоричне, образне. Похідні від ФО виникають переважно на основі добре відомих і часто вживаних фразем з високою виражально-зображувальною (конотативною) семантикою і двокомпонентною структурою [280: 5]. Авторські відфраземи постають у художньому тексті як мовленнєві «конденсати» виразності, емоційності

та експресивності, своєрідні «словесно-художні твори у своєму граничному мінімумі» [58: 113].

У нижче поданій Таблиці 2.8. пропонуємо квантитативний зріз авторських відфраземних одиниць.

Таблиця 2.8

Кількість авторських фразеовживань прийому відфраземної деривації
у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Назва роману	Кількість, одиниць	Кількість, відсотки
1.	Позичений чоловік	14	14
2.	Приватне життя феномена	49	50
3.	Парад планет	35	36
	Всього	98	100

Письменник використовує у зазначених романах кодифіковані і некодифіковані відфраземні похідні. Вони мають величезні змістотворчі та стилістичні можливості. Звернемося до аналізу авторського творення відфразем. Виявлені випадки авторських похідних від ФО є складними словами, утвореними морфологічним і лексико-синтаксичними способами.

За нашими спостереженнями, найпродуктивнішим способом словотворення на ґрунті ФО в аналізованих романах постає морфологічний спосіб. Морфологічний спосіб відфразем, виявлених у досліджуваних текстах, репрезентований двома різновидами – основоскладанням і словоскладанням. За морфологічним вираженням відфраземні деривати є:

– *іменниками* (90 %): макоцвітність, гаволови, хомопоклонники, гречко-сійство, горлодерка, слово-горобець, пришийкобиліхвіст, Чортійогобатька, Неминайбуфет та ін.

– *прикметниками* (дієприкметниками) (5 %): слизькоязыкий, твердолобий, міднолобий, третій-претертий, перебрані-перемелені (кісточки).

– дієсловами (5 %): змакоцвітніти, чесати-рубати, сікти-стригти, пекти-смажити, теревенити-белевенити.

Іменні відфраземні деривати переважно двоосновні і утворені основоскладанням, або композицією, словоскладанням, або юкстапозицією, та лексико-синтаксичним способом словотворення. З-поміж них письменник найчастіше користується основоскладанням дієслівно-іменних конструкцій з опорним дієслівним компонентом і залежним іменним: *гаволов* ← *ловити гав*; *хомопоклонник* ← *поклонятися Хомі*; *горлодерка* ← *драти горло*. В аналізованих субстантивах найпоширенішою є словотвірна категорія «характеристика особи».

Словоскладанням утворений відфраземний дериват *слово-горобець* (пор.: Слово не горобець: вилетить – не спіймаєш), у якому об'єднано обидва іменники семантичного центру паремії.

Лексико-синтаксичним способом, або зрощенням, утворені відфраземні деривати *пришийкобиліхвіст* (ПРИШИЙ КОБИЛІ ХВІСТ, несхв, жарт. Зайвий, непотрібний) та прізвища: *Чортийгобатька* (пор.: ЧОРТ (чорти) [ЙОГО] БАТЬКА ЗНАЄ (зна), грубо.), *Неминайбуфет* (за зразком прізвищ з УФО; пор.: Неминайкорчма, Непролийкрапля (УНПП: 504)).

Базою для творення більшості прикметникових відфразем стали конструкції зі стрижневим іменником і залежним прикметником: *слизькоязыкий* ← *слизький язик*, *твердолобий* ← *твердий лоб*, *міднолобий* ← *мідний лоб*. Цей словотвірний тип є найпоширенішим, його одиниці об'єднані спільним словотвірним значенням «характеристика особи». Відфразема *тертий-претертий* утворена редуплікацією основи.

Дієслівні відфраземні деривати переважною більшістю утворені поєднанням дієслівних основ: *чесати-рубати*, *сікти-стригти*, *пекти-смажити* (пор.: Січе і руба (розсердившись, скоро говорить) (УНПП: 711)), *теревенити-белевенити* (пор.: Телевені-белевені, щось у помені (УНПП: 174)) і об'єднані словотвірним значенням «говорити». Дієслівний дериват *змакоцвітніти* (пор.: ЩЕ МАК

[РОСТЕ (цвіте, сходить і т. д.)] У ГОЛОВІ у кого) утворений конфіксацією від твірної основи *мак цвіте*, що є вираженням афіксального словотворення.

Упорядкований фактичний матеріал дав змогу створити типологію авторського відфраземотворення, у якому виділяємо 4 типи відфразем:

- відфраземи, твірною базою для яких слугувала УФО (*пришийкобиліхвіст, горлодерка, гаволов, твердолобий, міднолобий*);
- відфраземи, твірною базою яких слугує семантичний центр УФО (*макоцвітність, змакоцвітніти, теревенити-белевенити*);
- відфраземи, твірною базою для яких слугувала ТФО (*Чортийогобатька, гречкосійство, слово-горобець, чесала-рубала, сікла-стригла, пекла-смажила*);
- відфраземи, твірною базою для яких слугувала оказіональна ФО (*слизькоязыкий, хомопоклонник, Неминайбуфет*).

Для підтвердження вище зазначеного та функційно-стилістичної характеристики одиниць цього структурно-семантичного прийому трансформації наведемо приклади фразеовживань авторських відфраземних дериватів:

(1) *Отож, і верзеться мені верзиця, поки верзеться моїй верзиці, всяка мариться чортівня, – може, наяву, а може, вві сні (трудно розшолопати, а намагатимешся розшолопати, то, дивися, ум за розум зайде, змакоцвітнісиш на тишк)* (ПЧ) і пор.: *ЩЕ МАК [РОСТЕ (цвіте, сходить)] У ГОЛОВІ* (СФУМ: 364).

(2) ... усі ці чинники спричинились, либонь, до помітної **макоцвітності** в голові старшого куди пошлють (ПП).

(3) **Макоцвітність** Хоми насамперед помітила його рідна жінка Мартоха, яка завжди заднім розумом була міцна, бо в неї й голова виросла, й ума багато винесла (ПП).

(4) *Що по правді живеш, не з отих, що брешуть, мов шовком шують, не слизькоязыкий* (ПЧ). і пор. *слизький язик* (оказіональна ФО).

(5) ... хай **твердолобі** каратисти-тарани, що живим своїм тілом трощать кам'яні стіни, будуть для автора не цікавіші, ніж які-небудь **міднолобі** рідні бюрократи (ПЖФ) і пор.: *МІДНИЙ ЛОБ* у кого (СФУМ: 350).

(6) Здивовані **гаволови** бачили, як, за своїм звичаєм, довгожитель Гапличок сидів у буфеті й чаркувався... з порожнім місцем (ПП) і пор.: ГАВ (гави) ЛОВИТИ (СФУМ: 350).

(7) **Хомопоклонники** всіх мастей, вбачаючи в тракторозаврі Хомі великомученика, й далі творили його культ: різали, рубали, тесали, стругали, ліпили його погруддя з будь-якого матеріалу, котрий тільки надавався до цієї мети (ПП) і пор.: поклонятися Хомі (оказіональна ФО).

(8) **Вибалушився на грибка маслючка**, і вже йому з рота хоч би однесеньке **слово-горобець** випурхнуло, як заціпило. Бо й справді Хома скидався на оту сову, що знає, де кури ночують (ПП) і пор.: Слово – не горобець: вилетить – не спіймаєш.

(9) **Бо й справді, хто відає, куди любов здатна звести, мов сліпого під монастир!.. Але дуже діточок яблунівських жалко. Не доведи господь, щоб через моє темне гречкосійство вони собі поли краяли, а плечі латали, щоби к святу прибирались у нову лату... Але якби ж ти знала, Мартохо, як мені трудно відмовитись від своєї любові по телевізору (ПЖФ).**

(10) **А твоя французька горлодерка? – Мартоха як мокрим рядом накрила. – В тебе, Хомо, в усякому ділі так: аби зуби, а хліб знайдеться. При згадці про французьку горлодерку Хома Прищепя, якому ось щойно прядлась ниточка до клубочка, наче помолодшав: щоки посвіжішали й полисніли, очі полум'ям молодості війнули. – О, бач, як йому сподобалось про французьку горлодерку! (ПЖФ) і пор.: ДЕРТИ ГОРЛО (горлянку) (СФУМ: 194)**

(11) **А вона чесала-рубала, сікла-стригла, пекла-смажила з трибуни так, наче то сам демон із пекла видерся на грішну землю, заповав собі сцену в яблунівському Будинку культури й проповідує, наче святий із церковного амвона... (ПЖФ) і пор.: Січе і рубя (розсердившись, скоро говорить) (УНПП: 711).**

(12) **Не слова, а пришийкобиліхвіст, курям на сміх, п'яте через десяте, вони б дуже добрі, та нікуди не годяться! (ПЖФ) і пор.: ПРИШИЙ КОБИЛІ ХВІСТ (СФУМ: 569).**

(13) *Зовсім не шануючи тих, що брешуть, мов попові собаки, що **тере-веняць-белевеняць** ані в тин, ані в ворота, що в хоробах кулі ллють і ворон б'ють, автор бодай одним-двома словами згадує версії, де було міри перебрано, дуже переборщено чи передано куті меду (ПЖФ) і пор.: Телевені-белевені, щось у помені (УНПП: 174).*

(14) *Або ж **Чортійогобатька!** Коли поміркувати, то виходить, що батько, глава сім'ї – **Чортійогобатька**, що діти цього батька – теж **Чортійогобатька**, що внуки – знову ж таки, хоч круть, хоч верть, **Чортійогобатька**. А якщо вродлива дівчина завелась у цьому роду, як їй носити прізвище **Чортійогобатька?** (ПЧ) і пор.: ЧОРТ (чорти) [ЙОГО] БАТЬКА ЗНАЄ (СФУМ: 769) Кат його батька зна! (УНПП: 713); Чорти його батька знають, де він оре і куди йому їсти нести (УНПП: 410).*

(15) *Слово напідпитку не придатне до вжитку, для нього празник – Іван Бражник, для нього рідна хата – **Неминайбуфет**, а найдорожчий товариш – **Непролийкрапля** (ПЖФ) і пор.: Неминайкорчма, Непролийкрапля. (УНПП: 504).*

Ілюстрований фактичний матеріал свідчить, що усі відфраземні деривати характеризуються великою місткістю семантичної структури при граничній стислості та лаконізмі форми. Створені Євгеном Гуцалом відфраземи є стилістично маркованими і передають особливості народного мовлення. Майже всі вони негативно-оцінні (1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15). Більш виразними є відфраземи, що успадкували від ФО високий ступінь емоційної оцінки, більш рельєфну внутрішню форму, і відрізняються високою маркованістю завдяки словотвірним чинникам [280: 13]. Твірна база таких відфразем об'єднує різно-стильові основи, іноді контрастні, наприклад, *горло драти* → *горлодерка*.

Відфраземні деривати письменник використовує для характеристики персонажів та оживлення авторської оповіді. Окремі з них мають особливу частотність: відфразема *горлодерка* вжита письменником 35 разів, відфразема *хомопоклонники* має 27 фразеовживань. Відфраземні деривати, утворені на основі оказіональних ФО, вирізняються новизною, виразністю. Характеристичні власні назви

на базі ФО є засобом образності художнього мовлення і створюють гумористично-сатиричну модальність контексту.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що:

- відфраземи є матеріалізованим свідченням того, що між мовними рівнями (лексичним і фразеологічним) відбувається взаємопроникнення в обох напрямках і що фразеологічна система є відкритою, динамічною і перебуває у безперевному розвитку;

- відфраземні новотвори Євгена Гуцала містять весь потенціал виразально-зображувальних можливостей ФО, на базі яких вони утворилися, і постають новим засобом емоційності, експресивності та образності мови при максимальній мовній економії, лаконізмі висловлення.

2.9.1. Прийоми структурної видозміни фразеологічних одиниць

У межах структурно-семантичних трансформацій в окрему групу виділяємо прийоми структурної трансформації, які становлять 8,5 % авторських фразеовживань від загальної кількості фразеовживань прийомів структурно-семантичної трансформації. До цієї групи зараховуємо три прийоми авторської трансформації ФО: 1) фразеологічна інверсія; 2) синтаксична трансформація; 3) дистантне розташування компонентів ФО. Питому вагу кожного прийому у дисертаційному корпусі ілюструє наступна таблиця:

Таблиця 2.9

Кількість авторських фразеовживань прийомів структурної трансформації ФО у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Трансформація	Кількість фразеовживань	Кількість, відсотки
1.	Фразеологічна інверсія	75	36,5
2.	Синтаксична трансформація	57	27,8
3.	Дистантне розташування компонентів ФО	73	35,7
	Всього:	205	100

2.9.1.1. Авторські вияви фразеологічної інверсії

Термін *інверсія* походить від латинського *inversio*, що в перекладі означає *перестановка, перевернення*. Інверсія – будь-яке відхилення порядку членів речення від найбільш розповсюдженого [336: 176]. Не всі мовознавці виокремлюють інверсію як самостійний спосіб трансформації ФО. Н. Л. Шадрін зазначає, що не можна вважати перетворенням перестановки компонентів, які здійснюються для стилістичних цілей у рамках, які допустимі синтаксичними нормами, але не викликають ніяких змін у семантиці фразеологізму [323, 191]. Важко погодитися з цією думкою, коли йдеться про фразеологізми, конститутивною ознакою яких є мовна усталеність порядку слів. Ми розглядаємо порушення порядку слів як відхилення від норми і кваліфікуємо його як самостійний прийом трансформації ФО. Під інверсією розуміємо інтенціональне порушення чи зміну традиційного порядку слів або структурних компонентів ФО з метою її увиразнення. Інверсія здебільшого не призводить до семантичних зрушень ФО. Євген Гуцало використовує фразеологічну інверсію як засіб художнього увиразнення мовлення. Вона використовується письменником здебільшого для ритмічної організації тексту та з метою акцентуалізації ФО, виокремлення важливої інформації, яку несе фразеологізм, у контексті. Письменник застосовує інверсії у ФО як номінативного, так і комунікативного характеру. Незвичність структури ФО привертає увагу читача і посилює функцію впливу ФО.

Зібраний фактичний матеріал свідчить про різні авторські вияви фразеологічної інверсії у химерній трилогії Євгена Гуцала. У залежності від характеру переміщення структурних компонентів ФО нами виділено три її різновиди: 1) синтаксична інверсія ФО; 2) структурна інверсія ФО; 3) структурно-семантична інверсія ФО.

Синтаксична інверсія – прийом структурно-семантичної трансформації, при якому змінюється усталений порядок розташування компонентів ФО в реченні з певною стилістичною настановою. Нетиповий порядком слів ФО слугує поси-

ленню емоційної виразності фразеологізму. Наш матеріал підтверджує спостереження Н Тимошук, що найбільшого смислового навантаження набуває той компонент у реченні, який виноситься на його початок, за умови, якщо ця позиція не звична для нього [292: 63]. У такий спосіб автор акцентує увагу читача на обрану ФО і таким чином посилює її сприйняття. Звернемося до прикладів з аналізованих романів:

(1) *І досі в Яблунівці розказують про покійного шевця Кирила Тизуня, котрий так любив молодиць та удовиць, що за бабою не побоявся б полізти й до чорта на роги* (ПЧ) і пор.: Він за бабою й на роги до чорта поліз. (УНПП: 495).

(2) *Якби могла, то б очима лизнула, так проймала поглядом* (ПЧ) і пор.: Очима проймає!.. Коли б міг, то очима лизнув (УНПП: 344).

(3) *Полегшено зітхнувши, наче гору з плечей скинувши, подався я до Одарки Дармограїхи* (ПЧ) і пор.: ЯК СКИНУТИ ГОРУ З ПЛЕЧЕЙ. (СФУМ: 656).

(4) *Ох, і заляцало за вухами, коли я приступив до неофіційного діла на неофіційній частині зустрічі!* (ПЧ) і пор.: АЖ ЗА ВУХАМИ ЛЯЩИТЬ (СФУМ: 362).

(5) *Стервся Хома останнього ума і на сміх курям* закохався у французьку горлодерку (ПЖФ) і пор.: КУРЯМ НА СМІХ (СФУМ: 670).

(6) *Ну й Ікар! Такий не подавиться галушкою, як колись Мазепа в Полтаві подавився* (ПП) і пор.: Мазепа в Полтаві подавивсь галушкою (УНПП: 206).

(7) *Так само наскрізь він бачив мотори стрічних машин із їхніми суцими чи завтрашніми дефектами* (ПП) і пор.: БАЧИТИ НАСКРІЗЬ (СФУМ: 24).

Аналізований матеріал дає підстави стверджувати, що в більшості випадків при інверсії ФО її семантика не зазнає жодних змін, проте все висловлення з інверсованою ФО набуває незвичної виразності й емоційності, що посилює перлокутивний ефект мовлення. Цей прийом текстуальної інтеграції ФО часто поєднується з іншими прийомами трансформації (субституція, поширення, дистантне розташування тощо), завдяки чому конотативний аспект усього

висловлення посилюється.

Структурна інверсія – прийом структурно-семантичної трансформації, при якому відбувається переміщення взаємозалежних структурно-семантичних центрів ФО. Цей прийом поширюється на ФО складної структури, що містять кілька суджень або судження і умовивід. Такі конструкції побудовано на принципах зіставлення, контрасту, паралелізму та причиново-наслідкових відношень. Розглянемо приклади структурної інверсії на прикладах з химерної трилогії Євгена Гуцала:

(8) *І то правда. – Хома кивнув головою, як **отой мудрий цап, котрий однак дає менше вовни, аніж дурна овечка*** (ПП) і пор.: Більше дасть вовни дурна овечка, як мудрий цап (УНПП: 266).

(9) *Зарубіжні вухогорлоноси теж делікатно натякали, що **глухота минеться, коли чоловікові умреться...*** (ПП) і пор.: Умреться, то все минеться (УНПП: 557).

(10) *Його й бритва не бере, а наше шило таки вголило! скрикнув Хома* (ПП) і пор.: Його й шило голило, а наша бритва не бере (УНПП: 194).

(11) *З пещеною борідкою-еспаньйолкою, золоте пенсне мерехтить на гачкуватому носі, високолобий, лисина сліпуче міниться арктичним сяйвом, в очах стільки мудрості, що зразу видно: **ото коли дурня саджають на покуті для сміху, то оцього посадили б тільки для честі*** (ПП) і пор.: Розумного саджають на покуті для честі, а дурного для сміху (УНПП: 324).

(12) *Не журіться, хлопці, бо з яблунівської хати по нитці – ось уже одній сиротині сорочка, а коли **сорочка біла, то відразу сиротині й Великдень!*** (ПП) і пор.: Тоді сироті великдень, як сорочка біла (УНПП: 675).

(13) *Наша артіль молода за духом, не скажеш, що в неї **сто немоців, як у ста баб*** (ПЖФ) і пор.: Сто баб – сто немочей (УНПП: 555).

(14) *Різні художники дотримуються різних принципів. Для одного солодка брехня краща гіркої правди. Для другого – розумна брехня краща дурної правди.*

У третього буває стільки правд, скільки ніг у гадюки (ПЖФ) і пор.: Скільки ніг у гадюки, стільки правди в брехуна (УНПП: 174).

(15) *...їй, бувало, й нудно, як не збреше (ПЖФ) і пор.: Як не збреше, то йому й нудно (УНПП: 171)*

(16) *Проте нам, либонь, не варто вподібнюватись до того лошати, що гасає без діла коло кобили, яка все-таки бігає за ділом (ПЖФ) і пор.: Кобила бігає за ділом, а лоша без діла (УНПП: 533).*

(17) *... він не збирається з довбнею носитись, хоч де ще оте теля, – себто не стане квапитись (ПЖФ) і пор.: Де те ще теля, а він уже з довбнею носиться.*

(18) *Йї стало на душі так, наче ось щойно зоотехнік, – який і шилом уміє поголити, який бачив лози і верболози, був на коні й під конем, – обікрав мене, обшахраював, та ще й досі тримає обидві руки в моїх кишенях (ПЧ) і пор.: Був на коні і під конем, в ступі і за ступою, бачив лози і верболози, шилом уміє голити! (УНПП: 375).*

Як бачимо з наведених прикладів, при структурній інверсії деталі образної картини ФО або сюжетної ситуації, загалом зберігаючись, перегруповуються, стають в нові позиції по відношенню одна до одної. Унаслідок цього загальне значення авторського трансформа не змінюється, а посилюється семантична ємність винесеної наперед частини ФО і експресивність усієї ФО. Структура УФО в такому трансформуванні здебільшого зазнає руйнування.

У фактичному матеріалі трапляються випадки, коли в контекстному оточенні ФО функціонує УФО, яка сприяє ідентифікації значення авторського фразеологічного трансформа. Вживання в одному контексті мовної та мовленнєвої ФО сприймається як стилістичний прийом – навмисного зіштовхування мовної та авторської одиниць, що створює яскравий каламбурний ефект. Наприклад:

(19) *Життєпис яблунівського колгоспника Хоми Прищети дедалі більше потребує поважного ставлення: щоб можна було багато казати, та не було*

чого слухать. Або ж навпаки: **щоб було що слухать, та не було чого казати** (ПЖФ) і пор.: Багато казати, та нема чого слухать (УНПП: 523).

(20) ...зіничні реакції так послабшали, **що хоч стрижи їх – не оббирай чи хоч оббирай їх – не стрижи** (ПП) і пор.: Стрижи – не оббирай (УНПП: 337).

(21) Ну чому так на світі ведеться, **що є чим думати, та нема об чім? Краще було б навпаки: було б об чім думати – та не було б чим думати!** (ПЧ) і пор.: Буває, що є чим думати, та немає об чім, або і є об чім, та немає чим (УНПП: 325).

(22) Я, Хомо, знаю: **як я тобі – так ти мені. Або: як ти мені – так я тобі** (ПЧ).

Структурно-семантична інверсія – прийом структурно-семантичної трансформації, коли відбувається взаємозаміна компонентів, що виражають контрастні елементи фразеологічного значення і займають різні синтаксичні позиції у структурній схемі ФО. У такій інверсії взаємозамінні компоненти – назви осіб, тварин є назвами неістот, явищ та ін., ніби міняються ролями, тому А. Мелерович називає цей прийом трансформації «рольовою інверсією» (10: 29).

Прийом структурно-семантичної інверсії поширюваний тільки на ті ФО, типові значення яких ґрунтовано на протиставленні в якомусь плані двох понять у межах словосполучення чи речення. У семантиці ФО ці поняття виражені семами, що протиставлені одна одній. Водночас кожна сема експлікована в значенні ФО за допомогою одного з компонентів. Прийом структурно-семантичної інверсії ґрунтовано на змінах в граматичній структурі фразеологізму. В авторській трансформації відбувається обмін ролей, закріплених за елементами, деталями фразеологічних образів. Прийом структурно-семантичної інверсії призводить до переосмислення мовного значення ФО, до утворення нового фразеологічного значення, до утворення авторського фразеологізму. Випадковий фразеологізм сприймається як фразеологічний дериват, фразоотворчим прототипом якого є УФО. Авторське переміщення змістового центру в неочікувану позицію сприяє посиленню виражальної експресії фразеологічного трансформа.

Такий тип фразеологічної інверсії зумовлює зміни в образному плані ФО. «Деталі образної картини або ситуації, загалом зберігаючись, своєрідно

перегрупувуються, стають на нові позиції по відношенню одна до одної. Нова образна картина може стати нереальною, уявлятися абсурдною. Рольової інверсії піддаються, зазвичай, ФО з «живою» образною основою, у процесі трансформації може відбуватися «затемнення» образності. Образна основа мовної ФО активізується в зіставленні з образом оказіонального деривата» [297: 123]. Проілюструємо заявлене на прикладах:

(23) *За своєю скупюю вдачею автор то прирівнює комара до слона, то чіпляє кобилі другий хвіст, то коня шукає, а кінь його виглядає, то робить – на собаку мале, на кішку велике* (ПЖФ) і пор.: Прирівняв слона до комара! (УНПП: 443).

(24) *Хай уже насипле із порожнього в пусте, коли має стільки охоти, бо такого язика на припоні не вдержуєш* (ПЧ) і пор.: ПЕРЕЛИВАТИ з ПУСТОГО [ТА] В ПОРОЖНЄ (СФУМ: 495).

(25) *Бо нащо мені, Хомо, якась синиця в небі, коли вже тримаю журавля в жмені!* (ПЧ) і пор.: Лучче синиця в жмені, ніж журавель у небі (УНПП: 315).

(26) *Зрештою, те ревисько в грудях Невечері ледь угамувалось – і знову він: Дівочка – як горілочка: наче хлопця – зведе й дідошка!* (ПЧ) і пор.: Горілочка, як дівочка: зведе хлопця, як дідошка (УНПП: 509).

Змінюючись, нова образна картина наведених фразеовживань постає ірреальною, уявляється абсурдною, що загалом підтримує химерний колорит авторської оповіді Євгена Гуцала. Узуальна образність ФО зазнає «затемнення» і не сприяє / слабо сприяє мотивації нового значення фразеологічного трансформа. Його значення формується швидше завдяки яскравому вияву антонімічного відношення узуальної і авторської ФО (23; 24; 25) або сюжету художнього твору (26).

2.9.1.2. Синтаксична трансформація фразеологічних одиниць

У химерній прозі Євгена Гуцала об'єктом авторської трансформації є і синтаксична структура ФО. Авторську зміну синтаксичної структури ФО відносимо до окремого прийому структурно-семантичної трансформації – *синтаксичної трансформації*. Зазначимо, що цей прийом авторської трансформації досі

не вивчався дослідниками і в науковій літературі не згадується. Частотність таких фразеовживань та їх стилістичні особливості дали підставу виділити авторські зміни синтаксичної структури ФО в окремий прийом трансформації. Спостереження свідчать, що синтаксична структура багатьох ФО «гнучка» і може трансформуватися, пристосовуючись до умов контексту, в одиниці більш складної структури, які посилюють інформаційний план ФО. Узагальнений аналіз упорядкованого матеріалу дав змогу виділити за характером розчленування структури ФО такі типи синтаксичних трансформацій:

1. Трансформація УФО в ускладнювальні компоненти речення.
 - 1.1. Трансформація УФО в дієприслівниковий зворот.
 - 1.2. Трансформація УФО в вставлену конструкцію.
2. Трансформація УФО в складносурядне речення.
3. Трансформація УФО в складнопідрядне речення.
4. Трансформація УФО в складне безсполучникове речення.
5. Трансформація УФО в складне речення з різними видами зв'язку.
6. Сегмантація УФО.

Проілюструємо заявлене прикладами авторської трансформації Євгена Гуцала з коментарями до кожного з трансформаційних виявів:

Трансформація УФО в дієприслівниковий зворот:

(27) *Отже, танучи від утіхи, наче віск, я подумки й похвалював рідну жінку Мартоху: «Гарна птиця пером, а моя законна половина якщо не державним, то бодай у межах Яблунівки умом!»* (ПЧ) і пор.: ТАНУТИ / СТАНУТИ ЯК (мов, ніби і т. ін.) СВІЧКА (віск) (СФУМ: 707).

(28) ... *але ж правитимем, тричі змірявши, а раз відрізавши, намагаючись триматися за гриву, а не за хвоста!..* (ПЖФ) і пор.: Тричі зміряй, а раз відріж (УНПП: 335).

(29) *Ніколи задніх не пасучи, а тільки перед ведучи, вони знають, що краще тепер, ніж у четвер, а тому цілують жінку сьогодні, коли кортить, а не завтра, коли хотіння мовчить* (ПЖФ) і пор.: ПАСТИ ЗАДНІХ (СФУМ 2008: 486).

(30) *Холонуци душею і терпнуци поглядом, я здогадався, що бачу перед собою саме ту зграю диких завойовників...* (ПЖФ) і пор.: [АЖ] ХОЛОНЕ / ЗАХОЛОЛА (захолонула, похолонула) ДУША (СФУМ: 639).

У поданих ілюстраціях 27–30 УФО трансформовано письменником у дієприслівниковий зворот. За своїми виражальними властивостями, як доведено у дослідженні Л. Лисак, дієприслівниковий зворот динамічний і образний. У художньому вияві він стає одним із стилістичних засобів, якому властива експресія і емоційність [189: 10]. Виразну образність несуть у собі дієприслівникові звороти з дієприслівником, ужитим переносно. Образним компонентом речення стають фразеологізми з організуючим їх дієприслівником. Відношення протилежних за змістом дієприслівників створює оксиморон як художній троп.

Трансформація УФО у вставлену конструкцію:

(31) *Отож, чи старовинні червінці, чи коні булані, а чи оті вівці (що вдень і вночі пасуться, а молока не дають ані вдень, ані вночі) видніли з далекої небесної стелі, яку ми мали над головами* (ПЧ) і пор.: Вівці день і ніч пасуться, а молока не дають (Зорі на небі). (Загадки: 43).

(32) *Був один знаменитий глушман на всю Яблунівку (ну, глухий же, як тетеря, ти до нього говори – мов до гори, ти йому про Тараса – а він тобі про півторапта!), то навіть оцей глушман, якому й обідні не треба правити, теж пришкопертався, напоумив його хтось!* (ПЧ) і пор.: Глухий, як тетеря (УНПП: 542); Ти йому про Тараса – він тобі півторапта (УНПП: 543).

(33) *А якби сільрада захотіла вмити руки (мовляв, я не я, і хата не моя!), то я б і до районного прокурора доступ знайшла* (ПЧ) і пор.: Я не я й хата не моя! (УНПП: 455).

(34) *У Хоми й вила-згрілі випали з рук, коли вгледів зоотехніка Невечерю (ниньки була в нього рожса, та не така кожа), листоношу Горбатюка (луб – лице, очі – тріски), діда Бенерю (ника як гречаник порепаний) і довгожителя Гапличка (худенький, як різницький стовпчик)* (ПП) і пор.: Та рожса, та не та

кожа (УНПП: 571); Луб – лице, очі – тріска (УНПП: 571); Морда, як гречаник порепаний (УНПП: 571); Худенький, як різницький стовпчик (УНПП: 572).

Виразний стилістичний потенціал у художньому тексті виявляють УФО, трансформовані у вставлені конструкції (приклади 31–34). Авторські синтаксичні трансформи у Євгена Гуцала є додатковим джерелом супровідної інформації, характеристики персонажів. Вони ніби «вростають» у речення в ролі стилістичного чинника, здатного маркувати найтривіальніший зміст, знижувати категоричність думки, оптимізувати спілкування, виражати різнопланові емоційні кваліфікації.

Трансформація УФО в складносурядне речення:

(35) *Бачте, Хомо Хомовичу, вам смішки з чужої лемішки, а ви свої наколотіть – і реготіть!* (ПЧ) і пор.: Смішки з чужої лемішки; свої наколоти та й реготи (УНПП: 489).

(36) *Довелося б думати про смерть, а труна всякому готова* (ПП) і пор.: Думай про смерть: труна всякому готова (УНПП: 557).

(37) *Товариші, ми тут радились у правлінні, з якої б то причини дехто в нас любить мало вкусити, а більше ковтнути...* (ПЖФ) і пор.: Мало вкусиш, більше ковтнеш (УНПП: 429).

Трансформація УФО в складнопідрядне речення:

(38) *...міркувати отак: «Дівки, не прядіть, бо коли виросте лопух – буде вам сорочка і фартух!»...* (ПП) і пор.: Дівки, не прядіть: виросте лопух – буде сорочка і фартух (УНПП: 618).

(39) Еге ж, як оті злодії, що на злодіях їдуть і злодіями поганяють. Злодій на злодію їде і злодієм поганяє (УНПП: 371).

(40) *... ота зозуляста курка, що навіть із пір'ям здохла* (ПП) і пор.: Тир, зозуляста: з пір'ям здохла! (УНПП: 771).

(41) *... як біжиш – то дрижиш, а як упадеш – то лежиш* (ПП) і пор.: Біжить – дрижить, упаде – лежить (УНПП: 264).

(42) ...від раптових немочей є ліки, які ще не пропали навіки... (ПП) і пор.: Бодай ті ліки пропали навіки (УНПП: 546).

Трансформація УФО в складне безсполучникове речення:

(43) Може, вона – *як ота Катерина: щороку як не весілля, то хрестини* (ПЖФ). і пор.: У нашої Катерини то весілля, то хрестини (УНПП: 620).

(44) *Радуйся, Хвесе, кіт сало несе, радуйся вельми, бо вже перед дверми!* – дорікнула Мартоха, бо яка б це жінка не дорікнула, коли її чоловік *вештається* десь (ПП) і пор.: Радуйся, Фесе, кіт сало несе! Радуйся вельми, бо вже перед дверми! (УНПП: 772).

(45) *Либонь, не один мій читач завмер би від несподіванки, а читачі, як відомо, люди бували в бувальцях: усі вони по морю плавали, то їм калюжа не страшна, із них за невміння не здереш реміння, вони тільки коло пирога стануть пирожитись!..* (ПЖФ) і пор. БУВАТИ / ПОБУВАТИ У БУВАЛЬЦЯХ (СФУМ: 46); *Хто по морю плавав, тому калюжа не страшна* (УНПП: 279); *За невміння деруть реміння* (УНПП: 280); *Коли не пиріг, то й не пирожися; коли не тямши, то й не берися* (УНПП: 279).

(46) *Треба мало: хай борщ без сала, аби жіноча душа пристала, хай у голову жінці зайде і вона тебе за піччю знайде, хай ти полеш просо за током, а жінка пасе тебе закоханим оком* (ПЖФ) і пор.: Хоч борщ без сала, аби душа пристала (УНПП: 625); Як у голову зайде, то і за піччю знайде (УНПП: 625); Полю просо за током, а він мене пасе оком (УНПП: 625).

Трансформація УФО в складне речення з різними видами зв'язку:

(47) *Та хоч би й чим вони клопотались, усе ж їхні думки повертались до найголовнішого – до параду планет, який слід провести довкола Сонця в небі, себто довкола отого знаменитого дуба-вертолуба, на якому сидить птиця-вертолиця: ніхто її не дістане – ні цар, ні цариця, ні красна дівиця, ні попи, ні дяки, ні ми, дураки* (ПП) і пор.: Стоїть дуб вертолуб, на тім дубі-вертолубі сидить птиця-вертолиця, ніхто її не дістане ні цар, ні цариця, ні красна дівиця, ні попи, ні дяки, ні ми, дураки (Загадки: 50).

Спостереження свідчать, що базовими для синтаксичної трансформації в складносурядні (35–37), складнопідрядні моделі (38–42) ФО та ФО моделі з різними типами ситаксичного зв'язку (47) здебільшого є фразеологізми комунікативного характеру, побудовані за моделлю безсполучникового складного речення. Джерелом походження таких ФО постає усне народне мовлення, для якого інтонація має велике виражальне значення. У письмовому відображенні в художньому тексті такі ФО вимагають складнішої побудови, що відображала б розгалуженіші логіко-граматичні зв'язки між компонентами ФО. Отримані в результаті авторської трансформації синтаксичні трансформи ФО стають ближчими і створюють ефект невимушеного спілкування і в такий спосіб пристосовуються до умов контексту.

Авторські ФО, побудовані за моделлю безсполучникового складного речення, утворюються, за нашими спостереженнями, на базі УФО складносурядної структури, рівноправні частини якої поєднані розділовими сполучниками (43), ФО парцельованої структури (44), кількох ФО (не обов'язково одноструктурних), що є однорідними пояснювальними частинами до ФО загальної семантики (45) або до лексичного словосполучення (46).

Сегментація ФО – це поділ її на частини (сегменти). Структурні зміни ФО при сегментації виявляються в порушенні синтаксичної замкненості ФО та її граматичної цілісності. Відокремлюючи сегменти ФО, автор порушує її ритмо-мелодику, інколи створює «рубаний» ритм; актуалізує деталі фразеологічного образу. Наведемо приклади:

(48) *Отак моя гемонська Мартоха, у яку чорт ложку меду поклав (а тому-то я так до неї липнув!), позбавила мене чужої слави, яка, зізнаюсь, була не зовсім і неприємна* (ПЧ) і пор.: У чужу жінку чорт ложку меду кладе, того до неї й липнуть (УНПП: 494).

(49) *Тільки помацаю, чуєш! – Еге, набалакаєш... сім мішків... гречаної вовни... – Я такий, що поки не помацаю, то не повірю! – Говори, Греню, говори...* (ПЧ) і пор.: Намолов сім мішків гречаної вовни (УНПП: 482).

(50) *Гикота, гикота, гик-гик... зійди до kota, гик-гик... а з kota на Якова, гик-гик... щоб минала всякого, гик...* (ПЧ) і пор.: Гикота, гикота, зійди до kota, а з kota на Якова, щоб минала всякого! (УНПП: 607).

(51) *Та, – кажу, – купую про запас, а запас їсти не просить. – Як то про запас? – не вірить Дармограїха. – Ти, Хомо, прирівняв смалене до пареного. Навпаки, Одарко, парене до смаленого, – заперечую. – Запас біди не коїть, пригодиться.* (ПЧ) і пор.: Запас біди не чинить і їсти не просить (УНПП: 257).

(52) *Слушно споконвічна яблунівська мудрість стверджує, що хто спішить, той людей смішить, а хто тихо ходить, той на ум наводить. Золотоокий академік Йона Ісайович Корогли спершу й справді спішив, тому-то Хому не тільки гнівив, а й смішив, а недавно тихо пішов – і на великий ум найшов!..* (ПП) і пор.: Хто спішить, той людей насмішить, а хто тихо ходить, той на ум наводить. (УНПП: 530).

(53) *Значить, Дарино, таки побували в Содомі й Гоморрі, як і просили! – Ой Хомо Хомовичу, не в тому Содомі і не в тій Гоморрі я хотіла побувати, а на війні, що мого сина Миколу вбила* (ПП) і пор.: СОДОМ (содома) І ГОМОРРА (СФУМ: 676).

З наведених прикладів 48–53 авторського маніпулювання компонентним складом ФО можна зробити висновок, що сегментами ФО досягається інтонаційно-змістове нагнітання реплік у діалогах. Збережений фразеологічний фон об'єднує сегменти ФО у цілісну одиницю. Письменник продуктивно застосовує експресивне виділення думки за допомогою сегментації ФО, зосереджуючи увагу на певних деталях зображуваного. При спонукальній модальності сегментів ФО з кожним спонукальним сегментом зростає вага спонукування (49, 50). Паузи при сегментах ФО (49, 50) є засобом відтворення емоційного, дефектного, схвильованого, розгубленого мовлення персонажа. У такий спосіб письменник допомагає читачеві увійти в стан героя. Паузи увиразнюють рубаний ритм мовлення. Сегментована ФО з допомогою глибокої паузи виконує функцію конкретизації

та дає певну характеристику особливостей людини, її емоційного стану і характеру.

Специфікою авторської сегментації ФО у Євгена Гуцала є в багатьох випадках особливо організований контекст, коли сегментам передують УФО. У таких випадках ФО орієнтує читача на декодування значення сегментів ФО і розуміння змісту всього фрагмента тексту (52, 53). Вказівні займенники, вжиті письменником у препозиції сегментованих частин ФО виконують інформаційно-видільну функцію у тексті (53).

Отже, сегментація ФО є експліцитним показником народномовної стихії. Як прийом структурно-семантичної трансформації ФО вона спричинена орієнтацією письменника на прагматику, потребою посилити, актуалізувати увагу читача на ФО, оптимізувати вплив на його емоційну та інтелектуальну сфери.

2.9.1.3. Дистантне розташування компонентів фразеологічної одиниці

Відносна стійкість структури ФО слугують передумовою для дистантного розташування (від лат. *distantia* – відстань) фразеологізму в мікроконтексті, яким не лише актуалізується сама ФО, але й увиразнюється все висловлення. Дистантне розташування компонентів ФО розглядаємо як прийом структурно-семантичної трансформації. Компоненти, які дистанціюють конститuentи базового фразеологізму, не належать до нього. У дистантному розташуванні фразеологізм не зазнає жодних семантичних зрушень. Таке використання фразеологізму змовлено творчим задумом митця, його прагненням увиразнити мовлення та щонайоптимальніше організувати текст, використовуючи текстотвірні потенції ФО. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що дистанціювати компоненти ФО в контексті можуть: 1) звертання; 2) вставні конструкції; 3) дієприкметниковий та дієприслівниковий звороти; 4) вільні компоненти контексту; 5) сполучні засоби. Наведемо приклади з подальшим їх коментуванням:

(54) *І в нашої кози, Хомонько, хвіст виросте!* (ПЧ) і пор.: *І в нашої кози хвіст виросте* (УНПП: 473).

(55) *Очі мої, Хомо, бачать далеко, а розум іще далі... Отож поїдемо вдвох до Америки, так?* (ПЖФ) і пор.: Око бачить далеко, а розум ще далі (УНПП: 321).

(56) *Гуртом, як то мовиться, і батька легко бити, а що вже тоді казати про такий важливий захід, як парад планет!* (ПП) і пор.: Гуртом і батька добре бити (УНПП: 160).

(57) *Як пішло вже на лихо, кажуть Яблунівці, то дійде до погибелі тихо, та основоположник рухомого живопису, звісно, не збирався здаватись* (ПЖФ) і пор.: Пішло вже на лихо та на погибель (УНПП: 33).

(58) *Сам свій! Захочу – поїду на обід, як жартується, і вечері не застану* (ПЧ) і пор.: Іхав на обід, але й вечері не застав (УНПП: 75).

(59) *...йй, бувало, й нудно, як не збреше* (ПЖФ) і пор.: Як не збреше, то йому й нудно (УНПП: 171).

(60) *Не бійся собаки, як говорить між собаками, бо хазяїн на прив'язі!* (ПЧ) і пор.: Не бійся собаки – хазяїн на прив'язі! (УНПП: 773).

(61) *Еге ж, по-всякому в гречку можна вскочити, але щоб отак* (ПЖФ) і пор.: СКАКАТИ (вскакувати) / СКОЧИТИ (вскочити) В ГРЕЧКУ (СФУМ: 653).

(62) *З такими грошима, добутимми з ліверних пиріжків, і в бруді будеш чистий...* (ПП) і пор.: З грошами і в грязі чистий (УНПП: 295).

(63) *Проте руки навіть у самого товариша Венеційського вирости короткі, щоб дістати бодай оденького того лже-Хому, що гастролював за кордоном, ганьблячи ім'я яблунівського колгоспника* (ПП) і пор.: РУКИ КОРОТКІ (СФУМ: 623).

(64) *Щоб лиха не знати, треба до того парадку планет рано вставати* (ПП) і пор.: Щоб лиха не знати, треба рано вставати (УНПП: 420).

(65) *Тепер ти мені хоч слово про вила-зрелі, то я тобі сто слів про транспортер* (ПП) і пор.: Йому слово, а він сто (УНПП: 463).

(66) *Бо чом би й не послухати отаку кебетливу голову, таку славну, як оте рябе, що в краму дороге?* (ПП) і пор.: Рябе в краму дороге (УНПП: 571).

(67) *Ще б, може, якийсь яблунівець і взяв, бо чом не взяти про запас, котрий біди не чинить, та й мало що може знадобитись на господарстві* (ПП) і пор.: Запас біди не чинить і їсти не просить (УНПП: 295).

(68) *Та ще такою дівкою, що якби її дід на торг возив, то ту бабу кожен би купив, що якби дід їй говорив о хлібі, то вона б йому тільки о фіалках!* (ПП) і пор.: Дід о хлібі, а баба о фіалках (УНПП: 678).

(69) **З корабля**, як то мовиться, Хома подався **не на бал**, а з корабля «Аерофлоту» гайнув **на тваринницьку ферму колгоспу** (ПЖФ) і пор.: З КОРАБЛЯ [ТА] НА БАЛ (СФУМ: 308).

(70) *Політики й політикани, а також ділки від політики в міжнародних сферах бавились фразою: «Та сидіть ви вже там у своїй Венеції, мов кулики на болоті!»* (ПЖФ) і пор.: Сидить, як кулик на болоті (УНПП: 749).

(71) *По шапці за таке діло дати не повинні, бо по шапці дають за невиконання планів, за липову звітність, за окозамилування, за фальшиві документи* (ПЖФ) і пор.: ДАВАТИ / ДАТИ ПО ШАПЦІ (СФУМ: 180).

Як показують спостереження, найпоширенішими компонентами, що розчленовують УФО, є вставні слова і словосполучення, які вказують на джерело думки. Вживання ФО у розчленованому вигляді сприяють їх тіснішому злиттю з контекстом і посилюють виразність, тому що незвична структура таких ФО, навіть при збереженні їх змісту, з одного боку, привертає до себе особливу увагу, а з другого, – надає висловленню народнорозмовного характеру, природності, невимушеності. З прийомом дистанційного розташування ФО легко поєднується й інші прийоми трансформації ФО, зокрема прийом поширення ФО, прийом субституції ФО, прийом усічення ФО.

Висновки до розділу 2

Трансформація загальнонародної фразеології є визначальним чинником авторської манери художньої оповіді в химерній трилогії Євгена Гуцала. З цією метою найпродуктивніше письменник використовує структурно-семантичний

спосіб трансформації ФО, що має найрозгалуженішу систему прийомів, які об'єднано за трьома групами: прийом якісної зміни ФО (субституція), прийоми кількісної зміни ФО (поширення компонентного складу ФО; усічення компонентного складу ФО; фразеологічний натяк; контамінація ФО, розгорнута метафора; відфраземна деривація), прийоми структурної зміни ФО (фразеологічна інверсія; синтаксична трансформація ФО, дистантне розташування компонентів ФО). Загалом аналізований спосіб охоплює 70 % авторських видозмін ФО усієї трилогії. Нами зафіксовано 2431 мікротекст із трансформованими автором ФО, що репрезентують різні прийоми структурно-семантичного способу трансформації ФО, і 1457 мікротекстів конвергентного поєднання різних прийомів трансформації у межах однієї ФО. За нашими спостереженнями, найвища щільність авторських трансформацій ФО репрезентована у хронологічно першому романі Євгена Гуцала – «Позичений чоловік» (див. відповідні таблиці, що ілюструють питому вагу кожного прийому трансформації в досліджуваних романах). Загалом автор послуговується 10 прийомами трансформації, що зреалізовані письменником з різною частотністю. Найпродуктивнішими прийомами авторської трансформації є субституція (30 %), поширення (24 %), фразеологічний натяк (13,4 %), найменш продуктивними виявилися прийоми структурної зміни ФО (фразеологічна інверсія – 3,2 %; дистантне розташування ФО – 3 %; синтаксична трансформація – 2,3 %). Усі прийоми трансформації ФО в Євгена Гуцала позначені індивідуальним стилем і закономірністю жанротворення химерної прози. Впадає в око розлогість і громіздкість трансформацій Євгена Гуцала. Автор часто вдається до ампліфікаційного нагромадження базових ФО у межах одного авторського трансформа, а також скупчення декількох авторських трансформів у межах одного мікроконтексту. Потрібно наголосити на тонкому відчутті митцем фразеотворчої продуктивності окремих ФО, до яких часто звертається автор у різних контекстах і при реалізації різних прийомів трансформації.

Система прийомів трансформації Євгена Гуцала суттєво відрізняється від системи трансформацій ФО інших українських письменників (нами вивчалися дисертаційні дослідження з аналогічної проблеми, побудовані на творах М. Стельмаха, Ю. Мушкетика, П. Загребельного, О. Гончара, М. Рильського, закарпатоукраїнських письменників) кількісним діапазоном і авторськими виявами. Фразеотворча самобутність Євгена Гуцала виявлювана в запровадженні нового прийому структурно-семантичної трансформації, який названо синтаксичною трансформацією, та активізацією прийомів малодосліджених у наукових джерелах, які по-особливому актуалізують внутрішню форму ФО та її образну основу.

Авторські трансформації ФО по-різному впливають на семантику ФО. Вони розширюють, деталізують, конкретизують, уточнюють або ж інтенсифікують семантику ФО. Фразеологічні трансформи Євгена Гуцала є прагматично орієнтованими, використовуються передовсім задля впливу на читача, актуалізації його уваги, постають не лише репрезентантами типових ситуацій, але й стають самі сюжетною основою для текстотворення Гуцалової химеріади.

РОЗДІЛ 3.

СЕМАНТИЧНА МОДИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХИМЕРНІЙ ТРИЛОГІЇ ЄВГЕНА ГУЦАЛА: ПРИЙОМИ РЕАЛІЗАЦІЇ, АВТОРСЬКІ ВИЯВИ, ФУНКЦІЙНА МОТИВАЦІЯ

3.1. Прийоми семантичної модифікації фразеологічних одиниць у химерній трилогії Євгена Гуцала

У цьому розділі розглянемо вияви різних прийомів семантичної модифікації у химерній трилогії Євгена Гуцала та проаналізуємо їх функційну мотивацію.

Прийоми семантичної модифікації ФО описуються в дослідженнях фразеологів, які вивчали функціонування ФО в художньому і публіцистичному мовленні. В українській фразеостилістиці це праці І. Гнатюк, Л. Давиденко, А. Супрун, Л. Щербачук, А. Попович, Ю. Кохана, Ж. Колоїз, Л. Станіславової, Л. Яковенко, І. Омеліч та ін.

Прийоми семантичної модифікації ФО ґрунтуються на зміні змісту ФО без зміни її традиційного лексичного складу і структури. Результат семантичної модифікації ФО досягається за рахунок певним чином організованого контексту. Це найбільш глибокі зміни в семантиці ФО. На відміну від структурно-семантичного способу трансформації, цей спосіб репрезентований вужчим спектром прийомів, проте їх реалізація набагато складніша, вона потребує особливої авторської манери побудови сюжету тексту, в якому в тісному імпліцитному взаємозв'язку перебувають семантика ФО і семантика її контекстуального оточення. Для реалізації зазначених прийомів використовуються ширші контексти.

До прийомів семантичної модифікації зараховуємо *подвійну актуалізацію*, *дефразеологізацію* і групу прийомів власне семантичних модифікацій (*зміна традиційної лексичної сполучуваності*, *зміна модальності*, *компаративація ФО*, *атрибутивація ФО*, *адвербіалізація ФО*). Семантичні модифікації становлять 30 % від загальної кількості авторських видозмін ФО, зафіксованих нами у

досліджуваних романах Євгена Гуцала (ч. астоту кожного прийому в межах способу семантичної модифікації див. у Таблиці 3.1).

Таблиця 3.1

Частотність прийомів семантичної модифікації ФО
у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Прийоми модифікації	Кількість, одиниць	Кількість, відсотки
Прийом якісної зміни ФО			
1.	Подвійна актуалізація	114	11
2.	Дефразеологізація	301	28
Прийоми власне семантичної модифікації ФО			
3.	Зміна традиційної лексичної сполучуваності ФО	98	9
4.	Зміна модальності ФО	262	25
5.	Компаративація ФО	139	13
6.	Атрибутивація ФО	117	11
7.	Адвербіалізація ФО	29	3
	Усього:	1060	100

3.2. Подвійна актуалізація фразеологічної одиниці

Термін *подвійна актуалізація* вперше був запропонований Л. Болдиревою, яка вивчала це явище на матеріалі німецької мови. На сьогодні він утрадиційнився у фразеології і активно використовується дослідниками авторських фразеологічних видозмін, хоча варто зазначити й про існування і до сьогодні термінологічного різнобою на позначення цього явища, що досить повно окреслений у дослідженні Ю. Стефанишин [279: 136]. Ми запозичуємо термін *подвійна актуалізація*, бо він найбільш вдало передає лінгвістичну природу цього прийому, а також переконливим аргументом для цього послужила мотивація І. Гнатюк [68: 41–43]. *Подвійну актуалізацію*, слідом за А. Мелерович, тлумачимо як прийом семантичної модифікації, що полягає в поєднанні фразеологічного значення звороту і його образної основи та/або внутрішньої форми (10: 20). Існування явища подвійної актуалізації дослідниця І. Гнатюк пояснює наявністю в одному виразі двох протилежностей – фразеологізму і

нефразеологічного словосполучення, що в процесі функціонування ФО взаємопереходять у свою протилежність. ФО, руйнуючись, перетворюється у вільне словосполучення, а неідіоматичний вираз – фразеологізується.

Приєм подвійної актуалізації є показовим для авторської манери химерування Євгена Гуцала. Не зважаючи на складність реалізації у художній площині романів, письменник ефективно використовує його виражально-зображувальні потенції як стилетвірного чинника своєї химеріади. Подвійна актуалізація у реалізації Євгена Гуцала вирізняється яскравістю кінцевого стилістичного ефекту і незвичністю авторського втілення. Письменник для реалізації цього прийому залучає не тільки ФО з високим перетворювальним потенціалом, а й ФО з малоактивним перетворювальним потенціалом, що посилює фольклорно-стилізаційний струмінь, а подекуди й створює ефект мовної гри – вигадливої, чудернацької, заплутаної. Проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що обрані для подвійної актуалізації фразеологічні образи слугують джерелом розвитку авторського сюжету і прийомом створення *ситуаційної умовності і умовності манери розповіді* (терміни А. Кравченка [156: 10]). Підтвердження своїх думок знаходимо у монографії літературознавця А. Кравченка: «З ними (жартами, прислів'ями, анекдотами – О.В.) так чи інакше пов'язані всі умовні прийоми, а химерні ситуації здебільшого завдячують своїм походженням якому-небудь жартові чи прислів'ю. В романі не концепція мотивує появу умовних елементів, а навпаки: найрізноманітніші приказки, небилиці багато в чому детермінують ідейний зміст. Через те помітно порушується пропорційність композиції твору на користь барвистої розповідної манери, самої по собі дуже цікавої» [156: 78].

Частотність використання прийому подвійної актуалізації у досліджуваних романах наводимо у Таблиці 3.2:

Кількість авторських фразеовживань прийому подвійної актуалізації
у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Назва роману	Кількість, од.	Кількість, %
1.	Позичений чоловік	33	29
2.	Приватне життя феномена	50	44
3.	Парад планет	31	27
	Усього	114	100

З наведеної таблиці бачимо, що письменник активно послуговується прийомом подвійної актуалізації у другому романі трилогії – «Приватне життя феномена». Він містить найбільшу кількість мікросюжетів, створених автором на базі фразеологічних образів, у дусі винахідливої народної фантазії.

Найважчою проблемою стало упорядкування фактичного матеріалу, зокрема виділення критеріїв його класифікації. Така проблема виникала не лише у нас. За совами І. Гнатюк, у лінгвістичній літературі превалує думка про неможливість створення класифікації способів подвійної актуалізації. Багато фразеологів розглядають випадки перетворення ФО як суто оказіональне явище, яке не становить певної системи [68: 43]. Проте дослідниця аргументує, що будь-яке авторське перетворення має системність і вагомим фактом цього є звернення до одного й того ж прийому трансформації ФО різних авторів. У вивченій літературі ми ознайомилися з різними підходами до систематизації виявів подвійної актуалізації. Найближчою до авторської манери Євгена Гуцала нам видалася ідея упорядкування подвійної актуалізації Л. Станіславової [276: 164–174], яка пропонує в основу класифікації подвійної актуалізації покласти авторський принцип побудови подвійної актуалізації, а саме: характер вираження у текстовому фрагменті ФО і її генетичного прототипу – експліцитний чи імпліцитний. Відповідно до цього ми виділяємо три типи подвійної актуалізації: 1) експліцитна подвійна актуалізація; 2) імпліцитна подвійна актуалізація з експліцитно вираженою ФО; 3) імпліцитна подвійна актуалізація з експліцитно

вираженим генетичним прототипом ФО. Проаналізуємо аналіз явища подвійної актуалізації Євгена Гуцала відповідно до виділеного аспекта.

Експліцитна подвійна актуалізація будується на оприявленому вживанні в тексті ФО та її генетичного прототипу. Звернемося до прикладів з аналізованих романів:

(1) *Голова тепер не боліла не тільки в тих, у кого **вона** раніше ні за що не боліла, а й у тих, у кого б вона повинна боліти за адміністративним становищем* (ПП) і пор.: ГОЛОВА БОЛИТЬ у кого, кому і без додатка. Хто-небудь турбується, уболіває за когось-щось (СФУМ: 156).

У наведеній ілюстрації (1) йдеться про лікувальний ефект сорокаденного голодування яблунівці, які, в результаті очищення від шлаків, стали дужчими і здоровішими (ПП, розділ 36). У поданому текстовому фрагменті тричі автором використовується вираз *голова не боліла /боліла*, перше вживання у прямому значенні, друге і третє – у фразеологічному. Подвійне сприйняття ФО *голова болить (не болить)* зумовлене контекстними актуалізаторами: узуальне значення ФО актуалізується завдяки актуалізаторам *ні за що; повинна; за адміністративним становищем*, а значення лексичного прототипу ФО актуалізується лексею *тепер*. Наведений приклад демонструє одночасне експліцитне використання у фрагменті тексту ФО і її лексичного прототипу.

(2) *Його лице ще лукавішим стало, бо коло транспортера Хомою **й не пахло**, тільки гноєм* (ПП) і пор.: [II [БЛИЗЬКО] НЕ ПАХНЕ ким, чим. Кого-, чого-небудь зовсім нема (СФУМ: 487).

У наведеному прикладі (2) в одному фразеовживанні письменник паралельно з прийомом подвійної актуалізації використовує прийом контамінації – відбувається накладання компонента ФО *пахло* і аналогічного компонента її лексичного прототипу. Використання двох прийомів, які є найскладнішими у реалізації – ще одне підтвердження неперевершеного таланту Гуцала-фразеотворця. Експліцитна наявність лексичного прототипу підтверджується дієслівним компонентом ФО та актуалізатором-часткою *тільки* та іменником *гноєм*.

(3) *Точно, прогрес скрутить роги міжнародному імперіалізму, такий невмолимий хід історії. – Хай западеться той міжнародний імперіалізм, але мені ж бо школа нашого колгоспного! – Колгоспного? Себто бугая Імперіалізма? Так би й казала! Але чому це прогрес почне **крутити роги** колгоспним бугаям? (ПЧ) і пор.: СКРУТИТИ РОГИ САМОМУ ЧОРТОВІ (чорту). Подолати, подужати будь-кого, будь-що (СФУМ: 660).*

У наведеному фрагменті (3) використано омонімію лексеми *імперіалізм* у значенні «державна політика, побудована на пануванні держави» і «кличка колгоспного бугая». Експліцитна подвійна актуалізація виражена фразеологічним значенням ФО *скрутити роги*, показником якого є актуалізатор *прогрес*, а значення лексичного прототипу актуалізують актуалізатори *школа нашого колгоспного, себто бугая Імперіалізма* та *колгоспним бугаям*.

(4) *Вони самі робити не хочуть і не вміють, зате інших люблять повчати і вказувати. Хіба не дивина? Пальцем об палець не годні вдарити, вилами по воді не судні провести, десяту шкурку на киселі не знімуть, зате ох як вміють порядкувати і вчити: ось так слід бити пальцем об палець, а не так, ось так треба вилами по воді вести, а не так, ось так знімайте десяту шкурку на киселі, а не так! (ПЧ) і пор.: ПАЛЕЦЬ ОБ ПАЛЕЦЬ НЕ УДАРИТИ. Зовсім нічого не зробити, перев. для досягнення чого-небудь (СФУС: 733); ВИЛАМИ ПО ВОДІ ПИСАНО. Невідомо, як буде. (СФУС: 502); ДЕСЯТА (сьома) ВОДА НА КИСЕЛІ, ірон. Дуже далека рідня (СФУС: 502).*

Текстовий фрагмент (4) має експліцитно виражені три ФО і три їх лексичні прототипи. Показниками їх фразеологічного значення є актуалізатори *вони самі робити не хочуть і не вміють; не годні; не судні; не знімуть*. Показником лексичного значення прототипу ФО є актуалізатори *вміють порядкувати і вчити: ось так слід... а не так; ось так треба... а не так; ось так... а не так*.

(5) *То чого ж ви, Хомо Хомовичу, ні живий ні мертвий? – питає сойка. – У страху очі по яблуку, то я й сам не втямлю: живий чи мертвий. – Не впізнаєте, Хомо Хомовичу? Я ота баба Гандзя, що ви колись криницю мені*

викопали за ворітьми, ох, славу водичку добули (ПЧ) і пор.: НІ ЖИВИЙ НІ МЕРТВІЙ. 1. Дуже наляканий, вражений, приголомшений і т. ін. (СФУМ: 235).

У фрагменті (5) йдеться про перебування Хоми Прищепи у потойбічному світі і зустріч його зі своїми покійними односельцями. Його емоційний стан автор передає ФО *ні живий ні мертвий*, яка вживається у контексті експліцитно разом зі своїм лексичним прототипом. Показником фразеологічного значення є актуалізатор-питання *чого*. Показником лексичного значення прототипу ФО є актуалізатори *я й сам не втямлю* та сегментація лексичної одиниці *живий чи мертвий*.

(6) *А ще Мафусаїл Шерстюк (після тієї пам'ятної пригоди з Мартохою на танку її хати, коли нічні небеса мерехтіли зорями) набув капосну звичку: заходити до яблунівських молодиць іззаду й хапати їх на руки. Подейкували, що дехто з дівчат і молодиць самі бігали до робота Мафусаїла, щоб трохи **поноси** на руках. Але тут, либонь, винуваті їхні женихи та чоловіки: бо якщо ви не носите на руках своїх наречених і благовірних, то має ж їх носити хтось інший, чому б не робот?..(ПП) і пор.: НОСИТИ НА РУКАХ кого. Дуже добре ставитися, виявляти велику прихильність, увагу до кого-небудь; потурати комусь у його бажаннях і примхах (СФУМ: 440).*

У авторському фразеовживанні (6) йдеться про манеру поведінки робота Мафусаїла, яка перетворилася на спосіб залицяння до дівчат і молодиць. Автором використано подвійну актуалізацію ФО *носити на руках*. У авторському тексті і ФО, і її лексичний прототип вжиті експліцитно. Показником лексичного значення виразу є актуалізатори *заходити до яблунівських молодиць іззаду й хапати їх на руки; дехто з дівчат і молодиць самі бігали до робота; то має ж їх носити хтось інший, чому б не робот*. Показником фразеологічного значення є актуалізатори *винуваті їхні женихи та чоловіки; своїх наречених і благовірних*.

(7) *Голова колгоспу «Барвінок» Михайло Григорович Дим ніколи не мішався між чужі лика, між двері пальця не клав, плювком бурі не зупиняв і в*

скрутних випадках **чортові шапки не віддавав, аби тільки голова ціла на в'язах була**. А тут діло з Хомою повернулось так, що, *либонь, наспіла пора й між чужі лика мішатись, і пальці між двері класти, й проти бурі плювати, й чортові шапку віддавати* (ПП) і пор.: Не мішайся між чужі лика (УНПП: 334); Між двері пальця не клади (УНПП: 334); Плювком бурі не спиниш (УНПП: 334); Чорт бери шапку, аби голова була ціла (УНПП: 334).

У прикладі (7) прийом подвійної актуалізації Євген Гуцало використав одразу до чотирьох ФО. Таке ампліфікування є показовим для манери авторського химерування. Усі вирази (і фразеологічні, і лексичні) використані письменником експліцитно. Показником фразеологічного значення є актуалізатор *ніколи*, а показником лексичного значення є актуалізатор *наспіла пора*.

(8) *Хомонько мій, — лебеділа по вечорах у хаті, — щоб мені руки всохли, коли ще **вдарю** якого **боввана**. Е-е, либонь, у них живу душу вкладено, бо коли б'єш, то плачуть кам'яними чи дерев'яними сльозами, бо зітхають залізними чи мідними голосами, бо стогнуть глиняним чи дубовим стогоном. Та хай їх грець поб'є, а не я!* (ПП) і пор.: Побила б їх морока! (УНПП: 713); Грець тебе побивай! (УНПП: 713).

У фразеовживанні (8) йдеться про культ Хоми, якого хомопоклонники ототожнювали з усіма богами та божествами, яких тільки знало людство, і виготовляли погруддя (з міді, заліза, мармуру, граніту, дерева, глини) свого кумира й надсилали свої вироби до Яблунівки. За короткий час у селі зібралось стільки погрудь Хоми, і вони так рясно заповнили вулиці, що ні пройти ні проїхати. Мудрі односельці Хоми (довгожителі дід Гапличок і дід Бенеря) порадили бовванів бити по головах, а з побитих шматків звести новий корівник для худоби. Спочатку Мартоха (дружина Хоми) й сама помагала троцтити бовванів, а потім стало їх жаль. У наведеному текстовому фрагменті експліцитно використано ФО *грець їх поб'є* і деформований її лексичний прототип. Показником лексичного значення виразу є актуалізатор *щоб мені руки всохли*, показником фразеологічного значення є актуалізатори *хай* та *а не я*.

Другим типом подвійної актуалізації є *імпліцитна подвійна актуалізація з експліцитно вираженою ФО*. Цей тип будується на експліцитному вживанні ФО та імпліцитному – її генетичного лексичного прототипу. Звернемося до прикладів:

(9) *Гаразд, Трохиме Трохимовичу, – кажу, **вдаривши** своїм **лихом** об землю, аж шибка забряжчала в червоному кутку, – зводься, не треба стояти (ПЧ) і пор.: Вдар лихом об землю (УНПП: 35).*

У наведеному реченні (9) подвійна актуалізація побудована на експліцитному вживанні ФО *вдаривши лихом об землю* та її лексичному прототипі, вираженому імпліцитно. Показником наявності лексичного прототипу є семантико-асоціативний актуалізатор *аж шибка забряжчала в червоному кутку*.

(10) ***Заборонений плід** скуштувати завжди кортить дужче, ніж той, що в будь-яку хвилю можеш рукою з гілки дістати (ПЧ) і пор.: Заборонений плід – образна назва чогось дуже бажаного, але недоступного чи забороненого.*

В ілюстрації (10) подвійна актуалізація ФО *заборонений плід* реалізується експліцитним вживанням ФО та імпліцитним – її лексичного прототипу. Сигналізатором наявності лексичного прототипу є семантико-асоціативний актуалізатор *рукою з гілки дістати*.

(11) *Совісно? Ти ж бач, як **совість** **гризе** мого чоловіка, – ну прямисінько без зубів! (ПЧ) і пор.: Совість мучить (мучила, гризе, гризла і т. ін.) кого – хтось страждає, гостро відчуваючи свою провину.*

У фразеовживанні (11) подвійна актуалізація репрезентована наявною ФО *совість гризе* та її лексичним прототипом, вжитим імпліцитно. Підтвердженням його наявності є тематичний актуалізатор *ну прямисінько без зубів*.

(12) *А настане та пора, – мовив із замріяною зажурую, – коли отак стану на цьому підмурівку – і вже ніколи не спущуся додолу, не подамся ні до Мартохи, ні до колгоспу, не візьмуся ні за вила на корівнику, ні за ложку в хаті... **Стоятиму у віках!** – А вже зараз хочете бодай трохи постояти **у віках?** – Кажу ж, не хочеться – зітхнув. – Та доля не обмине й не одицурається, почекаю (ПЖФ) і пор.: У ВІКАХ. 1. Назавжди, навічно (СФУМ: 109).*

У фразеовживанні (12) йдеться про підмурівок під постамент, який правління колгоспу поставило на обійсті Хоми для майбутнього пам'ятника. А поки правління колгоспу бариться з пам'ятником, на прохання своїх односельців Хома інколи вилазить на нього і стоїть певний час, імітуючи майбутній пам'ятник.

У текстовому фрагменті подвійна актуалізація побудована на ФО у віках, вираженій експліцитно, та її лексичному прототипі, показником якого є актуалізатор-антонім *зараз*.

(13) *Красно дякую, – похмуро сказав Хома, – а тільки я ще своїми очима добре бачу. Та й не хочеться мені до одної компанії з отими... Хай гангстери вставляють собі нові здорові очі, щоб краще стріляти. Та ще хай оті акули жовтої преси, щоб більше брехні навернути... А в мене у Яблунівці своя компанія, моя компанія не потребує **дивитись** на світ **чужими очима** (ПЖФ) і пор.: ДИВИТИСЯ ОЧИМА кого, чиїми, на кого-що. Ставитися до кого-, чого-небудь з позицій іншої людини (СФУМ: 198).*

У наведеному прикладі (13) розповідається про перебування Хоми Прищепи в Америці, зокрема про перегляд експонатів американської аптеки, де зберігаються людські органи, призначені для трансплантації. У залі з колекцією очей екскурсовод Мейдж запропонувала Хомі вдатися до послуг фірми і скористатися будь-якими очима, які йому тут можуть підібрати за кольором, розміром, формою, діоптріями.

У текстовому фрагменті експліцитно використано ФО *дивитися чужими очима*, препозиційним актуалізатором якої є вираз *в мене у Яблунівці своя компанія, моя компанія не потребує*. Актуалізаторами імпліцитно вжитого лексичного прототипу ФО є сегменти *я ще своїми очима добре бачу; хай гангстери вставляють собі нові здорові очі; хай оті акули жовтої преси*.

(14) *Якби ж то я знав їх за дурносміхів, що зуби щирять, немов печене поросля, а то ж ні, всі троє спокійні й статечні, знають, що по сміху плач наступає. То чому ж вони подерев'яніли, почманіли, потетеріли – і все, як то*

кажуть, *кривлять писки біля чужої миски?* (ПЧ) і пор.: Не криви писка біля чужої миски (УНПП: 486).

В ілюстрованому фразеовживанні (14) подвійна актуалізація ФО *кривити писки біля чужої миски* реалізується через експліцитне вживання фразеологізму та імпліцитне його лексичного прототипу, показником якого є актуалізатор *якби ж то я знав їх за дурносміхів, що зуби щирять, немов печене порося, а то ж ні*.

Паралельно у наведеному фрагменті ФО *кривити писки біля чужої миски* зазнає зміни традиційного фразеологічного значення. У своєму узуальному використанні за нею закріплене значення *про примхливих і вередливих*, а в авторському тексті нею номінується *манера поведінки, позначена кривлянням, гримасуванням, неприродною манерою триматися*.

(15) *Щоб віддячити старому за мудре слово, замовив у буфетниці Насті ще одного **скляного божка** (з отих, що ніяка атеїстична пропаганда їх не взяла й ніколи не візьме)* (ПЧ) і пор.: **скляного божка** – чарка горілки.

У наведеному прикладі (15) подвійно актуалізовано ФО *скляний божок*. Наявний імпліцитно, але матеріально відсутній лексичний прототип зазначеної ФО підтримується тематичним актуалізатором – вставною конструкцією *з отих, що ніяка атеїстична пропаганда їх не взяла й ніколи не візьме*.

(16) *Бачиш, назвав тебе **дитям Меркурія**, — образилась рідна жінка Мартоха, погортавши той «Ньюсуїк». – Досі ж ти був Хомовичем, мав батька Хому, а цей рукогадальник бач, на що натякає! Та не було чеснішої жінки на всю Яблунівку, ніж твоя мати Явдоха! Де вона могла доп'ясти того Меркурія?!* (ПП).

Цікавим є створення подвійної актуалізації у наведеному текстовому фрагменті (16), де один персонаж має на увазі метафоричне значення ФО, а інший сприймає її буквально. Внаслідок такого зіткнення автор досягає гумористичного ефекту. Показником наявності імпліцитно вжитого лексичного прототипу ФО є асоціативний актуалізатор *Де вона могла доп'ясти того Меркурія?!*

Третій тип подвійної актуалізації ФО є *імпліцитна подвійна актуалізація з експліцитно вираженим генетичним прототипом ФО*. Він будується на експліцитному вживанні генетичного прототипу ФО та імпліцитному – самої ФО. На відміну від попередніх двох типів подвійної актуалізації, цей тип має два різні вияви – повну подвійну актуалізацію і часткову, що пояснюється втратою виразом своєї значеннєвої двоплановості і набуття в авторському контексті однопланової семантики або тільки на лексичному, або тільки на фразеологічному рівні. Повної подвійної актуалізації зазнає вираз, якщо його реалізація можлива на обох рівнях – лексичному і фразеологічному, і він має відповідник серед лексичних словосполучень, що є його генетичним прототипом. Часткової подвійної актуалізації зазнає вираз, якщо його значення реалізується на одному якомусь рівні – або тільки на лексичному, або тільки на фразеологічному. У такому випадку в оточенні виразу будуть наявні актуалізатори лише того рівня, який підтримується контекстом. Зауважимо, що фразеологічне значення виразу менше потребує контекстуальних актуалізаторів, бо зовнішня форма фразеологізму, його семантика досить міцно закріплені у свідомості носіїв мови, тому часто для актуалізації фразеологічного значення потрібен мінімальний контекст, фразеологізм відчутно „сигналізує” про себе.

Третій тип подвійної актуалізації охоплює найбільшу кількість аналізованого матеріалу. Цю особливість мотивовано експериментальністю авторської манери оповіді Євгена Гуцала, закономірністю поезики химерної прози, у якій нежиттєвоподібне поєднується з життєвоподібним. До нежиттєвоподібного відносимо деформацію зв'язків з реальним життям, що є показовим для химерної прози загалом. Створення письменником нежиттєвоподібних ситуацій, як бачимо, впливає і на характер авторської подвійної актуалізації. Звернемося до конкретного матеріалу з досліджуваних текстів Євгена Гуцала. Розпочнемо з прикладів повної подвійної актуалізації, або реалізації семантичної двоплановості виразу з «завуальованою» ФО.

(17) *Хто там по радіо балака чи гавка, часом не Гітлер? – Гітлер, – сказав чоловік-циркуль. – А чого ж це він на свинарнику виступає? – Щоб поросята-сисуни з молоком матері всмоктували його промови, його ідеологію, його дух. – А нащо свиням гітлерівська ідеологія? – не тямив старший куди пошлють, і лице його ставало зовсім безрадісне, мовби розбагатіло на сипці й дрібні сльози. – Та ще таким дрібненьким... З яких це пір свиням, окрім догляду й кормів, знадобилась гітлерівська ідеологія? (ПЖФ) і пор.: ВСМОКТУВАТИ (всисати) / ВСМОКТАТИ (ввіссати) З МОЛОКОМ МАТЕРІ що. Засвоювати щось з дитинства (СФУМ: 132).*

У текстовому фрагменті (17) йдеться про перебування Хоми Прищепи, як почесного гостя, на заокеанському спеціалізованому науково-експериментальному свинарському комплексі, де вигодовують свиней для гарматного м'яса, які потім є захисниками стратегічних зацікавлень США. Свинарський комплекс був обладнаний за словом техніки завтрашнього дня, по клітках лежали свиноматки, а коло них мальовничими гронами притаковились поросята-сисуни.

Повну подвійну актуалізацію виразу *всмоктати з молоком матері* у цьому контексті реалізовано експліцитним вираженням лексичного прототипу ФО та імпліцитним – ФО. Показником фразеологічного значення є актуалізатор *гітлерівська ідеологія*, а актуалізатором лексичного значення – *поросята-сисуни*.

(18) *А якби я ось захотів зняти свої штани й добровільно віддати Федорові Горбатюкові, га? Чи останню сорочку віддати Ількові Дзюньці, га? – Що він говорить, мов клоччя жує? – тіннуло Мартохою. – Він своє віддавати такий жвавий, як рак на греблі! Швидше ледачий свекор пелюшки випере, ніж він сорочку зніме для Дзюньки! (ПЧ) і пор.: ОСТАННЮ СОРОЧКУ СКИНУТИ І (та) ВІДДАТИ. Поділитися з ким-небудь усім, що маєш (СФУМ: 656).*

У наведеному фрагменті (18) йдеться про товариський суд над Хомою Прищепою на обійсті Одарки Дармограїхи. Присутні засуджували вчинок Хоми, який жив у Одарки на умовах позички. У своїх виступах односельці наводили різні аргументи, якими засуджували позичку як явище побуту.

Використаний у контексті вираз *останню сорочку віддати* має пряме значення, про що свідчать актуалізатори *захотів зняти... й добровільно віддати*, репліка *він своє віддавати такий жвавий, як рак на греблі! Швидше ледачий свекор пелюшки випере, ніж він сорочку зніме для Дзюньки!* Актуалізатором фразеологічного значення є зовнішня форма фразеологізму, добре відома носіям мови.

(19) *Пробачте, розкажете й про передові методи, авжеж, але я поки що прошу вас про Хому, а ви, як мовиться, про Ярему... Сталась така пригода у вашій артілі?* (ПЧ) і пор.: Хто про Хому, а він про Ярему (УНПП: 461).

В уривку (19) йдеться про перебування на поважному районному зібранні, на якому керівники господарств обмінювалися передовим досвідом чи запозичували чужий «ще передовіший», голови Яблунівського колгоспу Михайла Григоровича Дима. Все, що цікавило високоповажних присутніх, зводилося лише до питань про пригоду, яка сталася в його артілі з Хоמוю Хомовичем, якого рідна жінка позичила чужій молодиці взамін за телицю. Уникання цієї розмови і переведення її Михайлом Григоровичем в іншу площину дратує присутніх, для яких це важливіше, ніж передовий досвід Яблунівського колгоспу «Барвінок».

У тексті експліцитно вжито лексичний прототип ФО, актуалізатором якого є *я поки що прошу вас*. Актуалізатором ФО, використаної імпліцитно, є вираз, що підтверджує відомість ФО, *як мовиться* та друга частина паремії *про Ярему*.

(20) *Джон Хітчкок – білошкірий, батько дев'яти дітей. Звісно, він міг би мати більше дітей, але його серце вже другий рік як належить нашій фірмі, є приватною власністю лікарсько-аптечного концерну. Джон Хітчкок утратив надію знайти будь-яку роботу в епоху безробіття, інфляції і масового злочинства, а тому й продав своє серце нашій фірмі* (ПЖФ) і пор.: Серце належить кому – про людину яка любить когось.

У прикладі (20) розповідається про екскурсію Хоми по спеціалізованій аптеці в Америці, у якій зберігаються у шкатулках-саркофагах людські серця для

пересадки багатим клієнтам. Екскурсовод Мейдж розповідає про історію окремих експонатів цієї незвичної для колгоспника з Яблунівки колекції.

У тексті експліцитно вжито лексичний прототип ФО *серце належить*, функцію його актуалізаторів виконують елементи *є приватною власністю лікарсько-аптечного концерну та продав своє серце нашій фірмі*. Актуалізатором імпліцитно використаної ФО є зовнішня форма популярного фразеологізму, добре відома носіям мови.

(21) *Яблунівське жіноцтво, яке завжди знає більше, ніж є, зовсім не здивувалося з чутки, начебто Хома зодягнув пояс цнотливості своїй рідній жінці Мартосі...Повернеться з Америки – й зніме, а нашим жінкам не звикати до будь-якого одягу...– Ото все через шалапутного робота Васю, – здогадалось яблунівське жіноцтво. – Підміняє Хому на фермі ота техніка, то, звісно, захоче підмінити Хому коло Мартохи. І хоч Мартоха наче фортеця, але краще фортецю взяти на замок, щоб не сушити собі голову аж в Америці. Робот Вася ... своїм хитрим виглядом наче казав, що коли невсипної роботи на колгоспній фермі не злякався, то тим наче не злякається й пояса цнотливості. Навіть замкненого на замок. Навіть якщо ключик від замка випаде з авіалайнера і потоне на дні Тихого океану або ж опиниться в череві кита, в утробі восьминога (ПЖФ) і пор.: взяти на замок – зробити непідступною.*

У фрагменті (21) йдеться про історію з поясом цнотливості, який Хома, їдучи до Америки, одягнув на свою дружину Мартоху і замкнув на замок, тим самим зробив її непідступною і для чоловічої статі, і робота Васі.

Подвійна актуалізація ФО *взяти на замок* створена автором шляхом експліцитного вживання лексичного прототипу ФО, актуалізаторами якого є іменник *фортецю* та компонент текстового фрагменту *навіть якщо ключик від замка випаде з авіалайнера і потоне на дні Тихого океану або ж опиниться в череві кита, в утробі восьминога*. Функцію актуалізатора фразеологічного значення виконує зовнішня форма виразу.

(22) *Ось узяти до прикладу Петра Першого в Ленінграді. Вже, кажуть, давненько стоїть над Невою, а й ріски в роті не мав, а кінь його ні вівса не бачив, ні води, хоч і річка близько* (ПЖФ) і пор.: [І] КРИХТИ (ріски, росинки і т. ін.) В РОТІ НЕ БУЛО у кого. Хто-небудь дуже голодний; зовсім нічого не їв (СФУМ: 47); НЕ БАЧИТИ / рідше НЕ ПОБАЧИТИ [ІІ У ВІСІ чого. Немає; не можна знайти (СФУМ: 25).

У мікросюжеті (22) йдеться про розмову Хоми з автором другого роману, якому Яблунівський колгоспник розповідає про своє «життя на п'єдесталі», на якому він часто опиняється то на прохання дружини, то, щоб догодити піонерам, або перебути сварку з Мартохою, чи просто для того, щоб поміркувати над вирішенням стратегічних проблем розвитку колгоспу. На п'єдесталі він такий, як усі пам'ятники на білому світі: не говорить, не п'є, не їсть. Для прикладу згадує пам'ятник Петра Першого.

В одному міні-контексті автором модифіковано дві ФО з актуалізацією їх лексичного та фразеологічного значення. Подвійна актуалізація ФО *й ріски в роті не мав* та ФО *ні вівса не бачив, ні води* побудована на експліцитно виражених генетичних прототипах ФО та імпліцитному використанні ФО. Лексичне значення першого виразу підкреслює сама мовленнєва ситуація й актуалізатор *давненько стоїть над Невою*, семантику другого виразу – актуалізатор *хоч і річка близько*. Функцію актуалізаторів фразеологічного значення обох виразів, як і в попередніх випадках, виконують зовнішні форми виразів.

Другим різновидом імпліцитної подвійної актуалізації з експліцитно вираженим генетичним прототипом ФО є часткова подвійна актуалізація. Вона будується на тих ФО, які не мають у мові генетичного прототипу, бо лексичний зміст таких ФО не знаходить опори у фактах реальної дійсності. Особливістю такої модифікації є домінантна актуалізація прямого значення виразу на фоні його фразеологічного значення. Розглянемо приклади, виявлені при аналізі фактичного матеріалу:

(23) *Має йти на ферму, а неодмінно зачепиться в центрі Яблунівки коло чайної, так і дивись, що в тієї буфетниці Насті залізе в пляшку і в тій пляшці задрімає, а прокинувшись – знову надудлиться ще й співати із пляшки почне* (ПЖФ) і пор.: ЛІЗТИ / ПОЛІЗТИ У ПЛЯШКУ, жарт. Сердитися, гніватися (нерідко без достатніх на те підстав) (СФУМ: 346).

У наведеному прикладі (23) на фоні відомої ФО лізти в пляшку актуалізується значення її лексичного прототипу. Автор створює ірреальний мікросюжет, у якому використовує постпозитивний актуалізатор *і в тій пляшці задрімає, а прокинувшись – знову надудлиться ще й співати із пляшки почне*.

(24) *...у сонному естві автора завовтузилося щось і почало скубти із всіх сторін, і він, прокидаючись, почувався так, наче **пригрів гадюку за пазухою, й тепер гадюка, розігрівшись, стала кусати**. Неспроста кажуть – не нагодуй його хлібом, то не буде тобі ворог! Отож слід було прокидатись, сягати рукою за пазуху, щоб відкинути пригріту гадюку, що автор вчинив спритно, хоча гадюки не зловив, бо, проворна, встигла ізлизнути* (ПЖФ) і пор.: ПРИГРІТИ ГАДЮКУ (гадину, гада і т. ін.) НА ГРУДЯХ (у пазусі, за пазухою і т. ін.), грубо. Виявити турботу, піклування про того, хто потім віддячує злом; помилитися в комусь (СФУМ: 559).

У текстовому фрагменті (24) з допомогою подвійної актуалізації ФО *пригріти гадюку на грудях* передається стан душевної порожнечі автора, який сумує за веселим дотепником Хомою, що поїхав до Америки. Під дією постпозитивних актуалізаторів *рукою за пазуху, щоб відкинути пригріту гадюку та хоча гадюки не зловив, бо, проворна, встигла ізлизнути* відбувається контекстуальна дефразеологізація виразу (термін запропонований Л. Болдиревою). У тексті відсутній зовнішній актуалізатор фразеологічного значення, ним є зовнішня форма самої ФО – добре відома носіям мови.

Євген Гуцало часто у своєму химеруванні прийом подвійної актуалізації використовує як засіб для «оживлення» народних паремій. Цим письменник досягає яскравого виражального ефекту. У наведених контекстах (25, 26, 27)

автор створює сюжет навмисно під паремії, у якому вони набирають свого первинного прямого значення. Йдеться про провал ЦРУ, яке доповіло про те, що Хома-дисидент емігрував в Америку з далекої Яблунівки через те, що там, у колгоспі «Барвінок», всіляко порушують права людини і не тільки. Зацікавлений у такій інформації представник вашингтонської адміністрації влаштував з цією метою пишний прийом Хоми у своєму маєтку, сподіваючись «роздобути» в Хоми необхідні підтверджувальні факти, що компроментують інший спосіб життя. Не розуміючи мети такої цікавості, Хома зрадив, що може відвести душу і має нагоду самому раднику президента розповісти про життя в яблунівському колгоспі «Барвінок» з властивим його народнопоетичним красномовством. Звернемося до прикладів:

(25) *Хома, щоб догодити радникові, згадував: – А то залізе баба у нерет – ні назад, ні вперед. – Так безнадійно? – посмутнів представник адміністрації. – Хоч круть-верть, хоч верть-круть? – Еге ж... А то потратить кум силу й спускається на дно. – Хоч і в прірву? – зблід од жалю й співчуття радник. – А як страждають ті, в кого вище лоба очі не ростуть! А чи ті, що через голову ніяк штанів не скинуть! А як трудно отим, що моляться богу – чорт гнівається, годять чортові – богові невгодно! Багато всяких порушень, пане раднику, й не тільки серед людей (ПЖФ) і пор.: Улізла баба у нерет – ні назад, ні вперед (УНПП: 46); Не трать, куме, сили, спускайся на дно! (УНПП: 46); Вище лоба очі не ростуть (УНПП: 45); Не можна на небо злізти та через голову штанів скинути (УНПП: 46); Молись богу – чорт гнівається; годи чортові – богові невгодно (УНПП: 46).*

(26) *Буває, всякі права в нас порушують, – провадив далі Хома. – Іноді, дивившись, повстають козли, задеруть хвости і біжать у лози. А то, трапляється, чужого теляти не хочуть до свого городу пускати. А хтось хитрий намагається чуже вухо гризти, бо свого не дістане. – Так, так, Хомо, – зрадив почутому радник. – А спершу казав Хома – нічого нема! Мовляв, ні хуху ні духу, нема об що рук зачепити. А ще які трапляються порушення прав людини в*

колгоспі «Барвінок»? (ПЖФ) і пор.: Уставайте, козли, задирайте хвости та біжіть у лози! (УНПП: 770); Ото лихо: для його теляти не можна і на город заглядати (УНПП: 770); Лучче чуже ухо гризти, як своє (УНПП: 770).

(27) *Еге ж, не тільки поміж людей! **Свиня у нас бачить небо тільки тоді, як смалять: людям – свято, свині – смерть! Коза не хоче на торг, а якась яблунівська баба на налигач – і силоміць тягне! А то не хочуть кури на весілля, та їх несуть: кому весілля, а курці смерть. Котові жартушки, а миші смертушки. І не до жартів риби, коли її за зябра зачепили. – Так, так, – збліднувши, шепотів радник, і вже не гладив свої тишні вуса, а щипав нервово. – Ще й не таке буває! – не стомлювався згадувати грибок маслючок, бо, видно, на чужині скучив за батьківщиною, потягло на спомини. – Думаєте, у Яблунівці чи по інших селах радий хрін тертушці? Не радий хрін тертушці, а на кожній танцює. – Який витончений садизм, яка наруга! Це навіть не порушення прав, а єзуїтська інквізиція! – А то з совою! Хоч пень об сову, хоч сову об пень! – уже голосніше виповів грибок маслючок. – А все сові лихо?! – з жахом здогадався радник, бо трапився Хомі з тямковитих. – І ніхто не заступиться, не роздзвонить на весь світ?*** (ПЖФ) і пор.: Свиня небо бачить, як смалять (УНПП: 48); Людям свято, свині смерть (УНПП: 48); Не хотіла коза на торг, так потягли (УНПП: 48); Не рада коза торгу, а кури весілля, та мусять (УНПП: 48); Кому весілля, а курці смерть. (УНПП: 48); Котові жартушки, а миші смертушки. (УНПП: 48); Не до жартів риби, коли її під жабри зачепили (УНПП: 48); Не радий хрін тертушці, а проте на кожній танцює (УНПП: 48); Чи совою в пень, чи совою в дуба, а все сові буба (УНПП: 45).

Письменник вибудовує модифіковані ФО в ланцюжки подвійної актуалізації (термін введено Е. Халатниковою) [310: 217]. Ланцюжок подвійної актуалізації, за Е. Халатниковою, – кілька авторських перетворень ФО, які реалізуються в репліках різних персонажів і створюють єдиний стилістичний ефект подвійної актуалізації. У ланцюжку подвійної актуалізації, створеному Євгеном Гуцалом, модифіковані ФО об'єднані спільним значенням «безвихідь».

Розповідаючи про порушення прав, письменник «оживлює» загальнонародні ФО, персоніфікує тварин, птахів, риб, овочі. У цитованих контекстах автор експліцитно актуалізує пряме значення загальнонародних ФО (актуалізатори виділяємо підкресленнями), актуалізатором фразеологічного значення залишається народна форма ФО. Створений автором контекст дефразеологізує ФО, створюючи гумористичний ефект.

Приклад контекстної дефразеологізації проілюструємо на фразеовживанні біблійного виразу *всякої тварі по парі*. Авторський сюжет сновидіння Хоми, у якому він рятує від потопу всю Яблунівку, трансформує ірреальні події в реальні, експліцитно актуалізуючи генетичний прототип ФО прямим номінативним значенням компонента ФО – назвами свійських і диких птахів, плазунів, свійських і диких тварин тощо. Найменування буквального плану письменник вибудовує у розлогі ампліфікаційні ряди, одних лише птахів автор використовує 52 найменування. Подібні ампліфікаційні нагромадження одна з визначальних рис химерування Євгена Гуцала, вони використовуються у багатьох сюжетах трилогії. Буквалізація зазначеної ФО, яку через розлогість на маємо змоги продемонструвати в стислій цитаті, реалізується у монологічному мовленні головного персонажа Хоми Прищепи. Покажемо заявлене на прикладі:

(28) *І, значить, наспіла пора брати **всякої тварі по парі**. Насамперед стали підступати до корабля, слідом за людьми, всякі домашні птахи – півень та курка, качка та качур, гуска та гусак, індичка та індик. І тільки за ними прохолов слід, як заквапилась усяка інша крилата пташина живність – горобці, ластівки, ворони, горихвістки, очеретянки, корольки, шпаки, сороки, вівчарики, славки, малинівки, жайворонки, оляпки, щиглики, шишухи... в палкій надії порятуватись і вижити над моєю головою пролітали чаплі, лелеки, лебеді, крижні, чирки-тріскунки, шуліки, яструби, журавлі, чайки, стрепети, деркачі, дрохви, сови, дрімлюги, сиворакиші, плиски, сорокопуди, дрозди, корольки, синиці, щиглики, стрижі та безліч інших птахів, за якими я й не міг устежити своїм гострим оком...(ПЧ) і пор. Усякої тварі по парі.*

Простежимо механізм актуалізації прямого значення вільного словосполучення на фоні фразеологічного значення на прикладах інших мікро-сюжетів, створених письменником основи фразеологічного образу. Зазначимо, що на трилогії Євгена Гуцала позначилася не лише стилістика фольклорних жанрів, а й наклала помітний відбиток сюжетно-образна система. Багато його мікро-сюжетів мають витoki з фольклорної традиції. Письменник змальовує дійсність такою, якою її уявляє винахідлива народна фантазія. Наступний сюжет з роману «Позичений чоловік» тому яскраве підтвердження. У ньому йдеться про змагання яблунівських богатирів-залицяльників Христі Борзенко – Максима Греня, потомственного конюха, Петра Кандиби, потомственного лавочника, Максима Діхтяря, знатного яблунівського механізатора, і Хоми Прищепи, ім'ям якого Христя нарекла свого сина. Хома запропонував своїм суперникам боротися за Христю не образами та погрозами, а кмітливістю, спритністю і розумом – хто візьме гору, той і буде її достоїн. А для цього він запропонував якнайбільше накрутити мотузків з піску. Наведені нижче текстові фрагменти побудовані на образній основі ФО з *піску мотузки сучить*, яка має свої відповідники ідіоматиці *З ПІСКУ МОТУЗКІЙ (мотузку) СУЧИТЬ* (дуже спритний, практичний хто-небудь) (СФУМ: 706) та пареміології *Він з піску мотузки суче* (УНПП: 377). Модифікуючи ФО, письменник дефразеологізує її у контексті, використовуючи для цього актуалізатори її генетичного прототипу:

(29) *Взявся **крутити мотузок із піску** Максим Грень – уже так старається, аж жили на лобі випинаються, уже так дметься, аж мало яка жила не ввірветься. В старанні очі під лоба запускає, мов паперових зміїв під хмари. А що? А те, що пісок йому між пальців дзюркотить, мов вода, лється струмками на землю (ПЧ).*

(30) *Потім лавочник Кандиба заячу свою силу показував, пісок у тугий мотузок зав'язував. Піт Кандибу поймав, страх аж до печінок проймав, бо клятий пісок – не клоччя чи якийсь інше потороччя, з котрого, звісно, не в'язавсь ні мотузок, ні шнурок (ПЧ).*

(31) *Механізатор Максим Діхтяр на долоні плюнув, пригорщі в пісок засунув, і з найглибшого глибу, наче найчарівнішу рибу, ловив пісок найвогкішого штибу. Далі крутим горбом став, пісок у жменях зім'яв, напружився, натужився, – і, либонь, уже б той **мотузок і зсукав**, та тільки і йому пісок поміж пальців задзюрчав, посотався, і вже скоро наврипливий яблунівський механізатор ні з чим і зостався (ПЧ).*

(32) *І припав по тих словах я до піску, мов муха до меду. Кожна піщинка в моїх долонях заспівала, а не стогоном застогнала, кожна піщинка душу мені відкрила, й душа та до мене солодко заговорила. Далі піщинка з піщиною обнялася, міцно злилася, – і скоро з моїх рук почав **сотатися мотузок**. Спершу маленький, з овечу ріпичку, далі більший, із собаче мотовило, далі ще довший – із кінську мітлу. Поклавши своє перше мотузаччя на траві біля воріт, я без передиху взявся ще одну **віршовку сукати з піску** – і з найліпшого прядива таку, може, не вдалося б вигадати. А розпалившись, я ще один мотузочок зліпив – і був же він такий тоненький та міцний, що, приладнавши гачка, на таку снасть і сома можна було б упіймати! (ПЧ).*

(33) *Ну, гаразд, – морщачи чоло, міркував здивований Максим Діхтяр, – **це ти мотузки з піску сучиш**. Сучи, коли вмієш, мотузок – і є мотузок. Але запчастини!.. (ПЧ).*

(34) *Ну, **мотузки з піску** – нехай, та й куди ті мотузки годні, але стільки запчастин – це шахрайство (ПЧ).*

Наступний мікро-сюжет письменник побудував на образній основі ФО БАЧИТИ НАСКРІЗЬ кого (добре знати, уміти розпізнавати чий-небудь думки, наміри) (СФУМ: 24). У текстовому фрагменті йдеться про феноменальні здібності відомого яблунівця Хоми Прищепи, що розвинулися в нього після того, як став їсти волоські горіхи. Ці здібності полягали у вмінні бачити будь-кого і будь-що наскрізь. Єген Гуцало з допомогою експліцитних актуалізаторів буквалізує пряме значення лексичного прототипу ФО (у прикладі 35 паралельно з буквалізацією прямого значення актуалізується і фразеологічне значення).

(35) Я все можу знати, як захочу... Ось ви сьогодні їли кабачкову ікру за обідом? Їли. А рублений шніцель і сибірські пельмені? Їли. І талліннський кефір пили. – Та ви що, разом зі мною в районну чайку заходили? – вражено-пробелькотав товариш Венеційський, хоч, може, йому не годилося белькотати й за химерніших обставин. – А я вас **наскрізь бачу!** Сам начальник районної міліції товариш Венеційський звик до того, що він усіх бачить наскрізь – і не тільки своїх підлеглих, а й казнокрадів, хабарників, аліментників, порушників громадського спокою, дармоїдів, спекулянтів. Він не звик до того, що його самого **бачили наскрізь**, але ж бачив його не хтось, а сам грибок маслючок, феномен із феноменів, отож Венеційському трохи й лестило, що він удостоївся такого проникливого погляду старшого куди пошлють. Щоправда, він хотів сказати цьому яблунівському колгоспнику, що кожна людина в нашому суспільстві суверенна, має право не тільки на недоторканість своєї особи, а й право на недоторканість внутрішнього світу, що ота кабачкова ікра, сибірські пельмені, рублений шніцель, талліннський кефір містяться у внутрішньому світі його особи, куди будь-кому зась потикатись і поглядом.

(36) А що Хомі вперше доводилось **бачити** людину **наскрізь**, то йому аж запаморочилось у мізках від здивування, аж замакітрилось, аж задерев'яніло в скронях. Крізь рубчиковий піджак, сатинову сорочку та шовкову майку побачив Хома не так зоотехніка, як арматуру – насамперед хребтовий стовп із грудними хребцями, шийними та поперековими хребцями, з крижовою кісткою та куприком. Угледів ключиці, ребра, грудину, сідничну кістку, лобкову кістку, клубову кістку. Серце ритмічно скорочувалось, накачуючи кров по артеріях, можна було роздивитись вени, по яких кров поверталась назад до серця. Вбираючи повітря, надимались і опадали легені, грудна клітка при цьому розширювалась і звужувалась...(ПП).

(37) Трохиме, – з рештою озвався Хома, – ти сьогодні натщесерце випив кварту кисляку? – Ну випив, бо спрага мучила. – А потім смажене куряче стегенце змегелив? – Змегелив, Христя смачну смаженю зготувала. – І голубці з

*рисом їв? І сметани з ополоник лизнув? І грушевим узваром запив? – Ти глянь, — здивувався зоотехнік, – не інакше, як Христя вже по всьому селу роздзвонила! – А скажи, Трохиме, шлунок у тебе не болить? – Та болить, бо, либонь, переїв, бо оглядівся, як наївся... Ти глянь, і про мій живіт Христя не змовчала. – Ага, постеріг лопатки в горосі! Та я твоєї Христі зучора не бачив. Та **я тебе, Трохиме, наскрізь бачу, о!** (ПП)*

(38) *Зупинись, мені тут сходити... Звідки знаю? Бо **наскрізь бачу твою машинерію** – і гальма там, і редуктор, і карданну передачу* (ПП).

(39) *Так само **наскрізь він бачив мотори стрічних машин із їхніми суцими чи завтрашніми дефектами*** (ПП).

(40) *Не тільки в голові стріляє, а й поперек ломить, ха-ха-ха. Бо **не тільки машинерію бачу наскрізь, а твоє нутро всеньке**. Хіба забув, що на безлюдді й Хома чоловік, а Гапка ще й люди? Спасибі, що підвіз.* (ПП).

Подвійна актуалізація трьох ФО з компонентом голова – З ГОЛОВОЮ (розумний, кмітливий) (СФУМ:158), БЕЗ ГОЛОВИ (нерозумний, некмітливий) (СФУМ:158), ГОЛОВА З ПЛЕЧЕЙ (З ПЛІЧ) (загрозливе становище, смерть) (СФУМ: 158) – реалізована автором у романі «Парад планет» у мікро-сюжеті, де йдеться про Хому-характерника, який зняв з плечей свою голову і ходив з нею під пахвою селом, і на ферму прийшов, тримаючи голову у руках. Буквальне сприйняття значення виразів-прототипів ФО обумовлюється буквальним відтворенням образу, розгортанням цього образу, «примальовуванням» письменником окремих деталей, фрагментів.

У наведеному фразеологічному комплексі на передній план актуалізовано пряме значення фразеологічного прототипу з пре- та постпозиційними експлікаторами такої актуалізації (актуалізатори підкреслено). Фразеологічне значення таких виразів актуалізовано фразеологічним образом і традиційною формою ФО. Звернемося до прикладів:

(40) *Гідне місце на скрижалях історії посяде притчова пригода грибка маслячка, котрий ходив по селу з власною головою під пахвою, вів із нею мудрі*

бесіди, хотів продати чи за безцінь віддати, проте, на жаль, не знайшлось охочих придбати розумну голову. А може, й на краше, га, що Хома Хомович таки зостався зі своєю головою? (ПП).

(41) А що ж тут? А тут яблунівський колгоспник, скотар, старший куди пошлють, званий у народі Хоמוю невірним і лукавим, перед старою бабою в лузі зняв із пліч свою буйну голову й сховав під пахву! (ПП).

(42) Значить, так, Хома... Десь там удома, коло своєї жінки, щоб ніхто не бачив, і можна... Твоя хата – твоя фортеця. Але до худоби маєш приходити з головою! (ПП).

(43) Значить, Хома, щоб узавтра приходив до худоби на ферму з головою. Бо де це бачено, щоб чоловік сам у себе голову вкрав – і другому віддав, та ще й не спіймався на гарячому? (ПП).

(44) А коли кожен захоче так, як ти? Зоставив собі голову вдома, щоб спочивала, а сам у колгосп без голови? Чи в школу без голови! Чи в бухгалтерію! А то в автобусі везе шофер без голови! Чи в магазині торгує продавець без голови! (ПП).

Отже, подвійної актуалізації є одним із авторських засобів, за допомогою якого Євген Гуцало творить і підтримує художню умовність своїх романів, водночас митець вдало спрямовує «умовність» своїх романів на реалізацію прийому подвійної актуалізації.

Майстерність письменника у реалізації прийому подвійної актуалізації ФО виявлювано у природному поєднанні лексичного і фразеологічного значень виразів, їх належній і ненав'язливій мотивації, що створює виражальний ефект особливого впливу. Через розкладання прямого й переносного значень ФО, які вже достатньо відокремилися одне від одного, та суміщення цих значень в одному контексті, автор досягає комічного, іронічного чи саркастичного ефекту. Таке творче семантичне перетворення є, по-суті, мовною грою, де присутні натяк і двозначність, віртуозне жонглювання словами і значеннями.

3.3. Дефразеологізація фразеологічної одиниці

Дефразеологізація – прийом семантичної модифікації ФО, що передбачає перефразування ФО або своєрідну інтерпретацію її усталеної форми. Інакше кажучи, питомих фразеологізм трактується вільно, часто асоціативно, його структура порушується, але переважно залишаються незмінними лексеми-конституенти ФО. Крім того, обов'язково зберігається цілісний образ, який покладено в основу фразеологічної одиниці. Авторської дефразеологізації зазнають вирази комунікативного характеру. Проведене дослідження свідчить, що дефразеологізація є досить продуктивним прийомом семантичної модифікації у трилогії Євгена Гуцала, що підтверджуються і статистичними підрахунками наведеними у Таблиці 3.3:

Таблиця 3.3

Кількість авторських фразеовживань прийому дефразеологізації
у химерній трилогії Євгена Гуцала

№	Назва роману	Кількість, од.	Кількість, %
1.	Позичений чоловік	139	46
2.	Приватне життя феномена	75	25
3.	Парад планет	87	29
	Усього	301	100

Аналіз зібраного фактичного матеріалу свідчить, що ФО зазнають різного ступеня дефразеологізації – максимальної і мінімальної. У залежності від цього виділяємо повну дефразеологізацію ФО і часткову. Під час повної дефразеологізації ФО відбувається абсолютна деформація ФО, фразеологічне «розмагнічення» її компонентів, послаблення їх фразеологічної зв'язності і спаяності у контексті при збереженні або збагаченні образно-переносного значення ФО. Компоненти ФО при такій дефразеологізації вживаються відокремлено і мають

довільне авторське розташування. У цьому випадку деформації зазнає увесь вираз, що відрізняється докорінно від узуальної ФО.

При частковій дефразеологізації авторської деформації зазнає одна з частин ФО, а інша залишається фразеологізованою. Наведемо приклади повної авторської дефразеологізації ФО:

(1) *...виправдуюсь, кусаючи **житній хліб**, який, подекують, **доводиться пшеничному калачеві дідом*** (ПЧ) і пор.: Житній хліб пшеничному калачеві дід (УНПП: 770).

(2) *А хай і так! **Тільки не треба тобі, Хомо, бути на ліве око глухим, а на праве – недочувати!*** (ПЧ) і пор.: Та він на ліве око глухий, а на праве недочуває. (УНПП: 781).

(3) *Хомо, як сам нездужатимеш, то **гроші за тебе все зроблять!*** (ПЧ) і пор.: Чого гроші не зроблять! (УНПП:296)

(4) *Не думай, що я **продаю вовка, хоч і не вбила його...***(ПЧ) і пор.: Не продавай вовка, поки не вбив (УНПП: 531).

(5) *А розгублюватись не слід, бо в тебе, можна сказати, **солом'яного парубка, є шанси взяти мало не золоту дівку*** (ПЧ) і пор.: Солом'яний парубок золоту дівку бере (УНПП: 630).

(6) *То лиш **воли не годні говорити, хоч і мають великі роти, а ми ж бо люди*** (ПЧ) і пор.: Великий рот у вола, а говорити не може (УНПП: 291).

(7) *Дудки! – як ножем одрізав дід Бенеря. – І не тому, що лавку сторожую. І не тому, що, може, з **доброго коня падав, а на поганому не їздив*** (ПЧ) і пор.: Лучче з доброго коня впасти, ніж на поганому їхати (УНПП: 287).

(8) *Адже **око твоє не таке лихе, що від його погляду й дуб зів'яне*** (ПЧ) і пор.: Лихе око на дуба гляне — і дуб зав'яне (УНПП: 365).

(9) *А вже хтось другий, **ненависник добра та волі, напустить такого туману, утне такого мелуна, так перебере міри, що й справді біле здається чорним, а чорне ввижається білим*** (ПЖФ) і пор.: ВИДАВАТИ / ВИДАТИ БІЛЕ

ЗА ЧОРНЕ. Виставляти що-небудь іншим, зовсім протилежним (СФУМ 2008: 67).

(10) *Чим далі дівка – тим вона краща, а найсолодша дівка – це засватана, а для кожного чоловіка ласа – це та, що на сьомій дитині навчилась дівочити!* (ПЖФ) і пор.: Засватана дівка всім гарна (УНПП: 631); У засватаної дівки багато женихів (УНПП: 632); І я навчуся на сьомій дитині дівочити (УНПП: 620).

Як бачимо з наведених фразеовживань, ФО, які зазнали повної дефразеологізації, легко пристосовуються до умов контексту і постають продуктивними репрезентантами розмовності.

Звернемося до прикладів часткової дефразеологізації ФО (підкресленнями зазначаємо частину, що зазнала деформації):

(11) *Очі Дармограїшині вже скидались на двох совеняток, які раніше не видали сокола, а як уздріли, аж умліли* (ПЧ) і пор.: Не видала сова сокола; як уздріла, аж умліла (УНПП: 468).

(12) *Ой Хомонько, не пропивай глузду, зятям, що краще катові оддати шапку, аби тільки голову додому донести* (ПЧ) і пор.: Кат бери і шапку, аби голову додому донести (УНПП: 456).

(13) *Гулятимеш, як рибка в морі, – докинула Дармограїха. – І не треба крутити носом, наче ти понюхав тертого хрону* (ПЧ) і пор.: Закрутив носом, як тертого хрину понюхав (УНПП: 750).

(14) *Я, Хомо, чорта з рогами не куплю на свою шию!* (ПЧ) і пор.: Купив чорта з рогами на свою шию (УНПП: 305).

(15) *Тілом раніше б не почув, а тепер ось добре чую, що як не сьогодні, то завтра в Яблунівці сім погод настане: сіятиме, віятиме, сипатиме, туманітиме, шумітиме, густиме і зверху йтиме!* (ПЧ) і пор.: В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, гуде і зверху йде (УНПП: 238).

(16) *Бачте, Хомо Хомовичу, вам смішки з чужої лемішки, а ви свої наколотіть – і реготіть!* (ПЧ) і пор.: Смішки з чужої лемішки; свої наколоти та й реготи (УНПП: 489).

(17) *Правду кажеш, Трохиме Трохимовичу, що не вмю в очі світити, а позаочі болячки зичити*, – згоджуюся з зоотехніком (ПЧ) і пор.: В очі світить, а позаочі болячки зичить (УНПП: 364).

(18) *Бо коли дівчина в красі, мов горох на полі, то гріх пройти мимо й бодай поглядом її не вщипнути* (ПЧ) і пор.: Дівчина в красі, що горох на полі: хто йде, то вщипне (УНПП: 615).

Особливим виявом авторської дефразеологізації ФО є модифікація узуальної ФО і побудова її за семантико-синтаксичною організацією складно-підрядного речення займенниково-співвідносного типу симетричної структури. Такі конструкції надають авторському мовленню виразних розмовних стилістичних конотацій, полегшують сприймання, акцентують увагу на означальних характеристиках понятійного центру ФО, який автор переміщає на перший план модифікованої ФО. Вказівний займенник у таких реченнях підкреслює загальну «відомість» суб'єкта ФО.

(19) *Цей факт також свідчить, що вона не стане схожа на оту ворону, яка впіймала рака, та й возилася з ним цілий рік, неборака!* (ПЧ) і пор.: Удалось колись вороні піймати рака, та й возилася цілий рік з ним, неборака (УНПП: 445).

(20) *А так, Хомо Хомовичу! Не посваримося за отой міх, у якому порожньо* (ПЧ) і пор.: Сваряться за міх, а в міху порожньо (УНПП: 710).

(21) *Чи не чули ви часом про отого ведмедя, якого тягли до меду – й урвали вуха, а як потім тягли від меду – то урвали хвіст?..* (ПЧ) і пор.: Як тягли ведмедя до меду, то урвали вуха, а як тягли від меду, то урвали хвіст (УНПП: 462).

(22) *Е-е, неправда, мене отой міх не лякав, що тепер і торби мав би боятися.* (ПЧ) і пор.: Налякав міх – і торби страшно! (УНПП: 470).

(23) *Проте нам, либонь, не варто вподібнюватись до того лошати, що гасає без діла коло кобили, яка все-таки бігає за ділом* (ПЖФ) і пор.: Кобила бігає за ділом, а лоша без діла (УНПП: 533)

(24) *Лавчина, вистигнувши й змокрівши від нічної роси, холодила сідницю, проте від того холоду я не почувався, як узимку отой Савка у свитці, в котрої чомусь рукавів нема* (ПЖФ) і пор.: Якраз Савці свитка, та тільки рукавів нема (УНПП: 51).

(25) *Так, напевне, спокійно відчувається в могилі отой Гаврило, який не вмер, а галушка задавила* (ПЖФ) і пор.: Не вмер Гаврило — галушка вдавила (УНПП: 563).

(26) *І, либонь, у своїй зажуреній позі скидався грибок маслячок на отого святого, з котрого, як і з голого, не візьмеш нічого* (ПЖФ) і пор.: З голого, як з святого, не візьмеш нічого (УНПП: 51).

Вжиті у займенниково-співвідносних реченнях дефразеологізовані ФО у химерних романах Євгена Гуцала виконують ще й функцію евфемізації, при реалізації якої письменник свідомо опускає з ФО лексику пейоративної семантики, залишаючи натомість лише вказівний займенник. Змістова завуальованість модифікованої ФО має прозору натяковість. Як приклад, наведемо ілюстрації:

(27) *Нехай kota в торбі той купує, кого посилають по раки, а він жаб наловить* (ПЧ) і пор.: Пошли дурня по раки, а він жаб наловить (УНПП: 390).

(28) *Не хочу бути схожим на того, що його товкли в шинку, а потім ще товкли і в церкві. Має бути трудова дисципліна, втямив?* (ПЧ) і пор.: Товчуть дурня у шинку, товчуть і в церкві (УНПП: 389).

(29) *... ото вони й пошили тебе в того хазяїна, в якого з воза й колесо украдуть* (ПП) і пор.: У дурного хазяїна і колесо з воза украдуть (УНПП: 377).

(30) *По ярмарках та по магазинах до мене й залицялись оті..., що його на шибеницю поведуть, а він казатиме, що неправда. Або ті, що в них навіть ребра повилазили за крадене чуже добро. А чи ті, що шапка на ньому давно горить, а вони й гасити не збираються, бо однаково не вдасться* (ПЧ) і пор.: Злодія на шибеницю ведуть, а він ще каже, що неправда (УНПП: 372); За чуже

добро вилізе ребро (УНПП: 372); На злодію шапка горить (УНПП: 372); На злодію шапка горить, а він собі хвать за голову (УНПП: 372).

Реалізуючи прийом дефразеологізації, письменник часто нанизує в одному контексті в ампліфікаційні ряди по кілька дефразеологізованих ФО, що є показовим, як ми зазначали раніше, для химерування Євгена Гуцала. Наприклад: (31) *Синдром Стерджа-Вебера-Краббе, себто дражливість, схильність до перебільшень: говорила б, як ота покійниця балакуча, в якій аж пуп розв'язався, брехала б, як отой владика, в якого кістка не стримить із язика, гнівалася б і мутила, як під греблею біс* (ПП). і пор.: Говорила покійниця, поки й пуп розв'язався! (УНПП: 482); Нема кості в язиці, можна брехати й владіці (УНПП: 171)..

(32) ... *дядько Опанас повеселішав чорною дошкою свого лиця, хоч, здавалося б, чого цвинтарному сторожєві радіти? Але ж ліве око немов насміхалося з правого ока, як отой горох насміхався з квасолі, не відаючи, що розмокне – то й сам лопне. А праве око підсміювалося з лівого, як отой кулик із болота, аж поки сам у болото заліз. І ще ж верхня губа в дядька Опанаса насміхалася з нижньої, як насміхався горщик з котла, а обидва чорні дотла* (ПЖФ) і пор.: Не смійся, горох, ти не лучче квасолі, — розмокнеш, то й лопнеш (УНПП: 490); Насміхався кулик з болота – та й сам туди заліз (УНПП: 490); Сміється горщик з котла, а обидва чорні до тла (УНПП: 490).

У підсумку зазначимо, що для досліджуваної стильової манери Євгена Гуцала характерна авторська деформація ФО. Дефразеологізована ФО постає яскравим засобом характеристики й оцінки, репрезентантом усно-народної розмовності. Руйнуючи ФО, письменник пристосовує її до умов контексту, у якому авторський вираз стає цілеспрямованим сплавом розкутого слововживання, що переростає у мовну гру. Креативне використання письменником фразеологічних ресурсів загальнонародної мови спрямоване на естетичні та прагматичні орієнтири химерності.

3.4. Прийоми власне семантичної модифікації ФО

До цієї групи прийомів відносимо прийом зміни традиційної семантичної сполучуваності, зміну модальності, компаративацію фразеологічної одиниці, атрибутивацію фразеологічної одиниці та адвербіалізацію фразеологічної одиниці.

Зміна традиційної семантичної сполучуваності ФО як прийом семантичної модифікації полягає у розширенні валентності, тобто сполучувальних можливостей ФО. Т. Цимбалюк зазначає: «Під нетрадиційною сполучуваністю ми розуміємо навмисне індивідуально-авторське «руйнування» нормативного оточення ФО, коли вона поєднується зі словом, у межах норми, з яким сполучатися не може. ... завдяки такому способу фразеологізм набуває нових смислових відтінків, створюються певні стилістичні ефекти. Оскільки кожній ФО властиве узвичаєне сполучення з конкретними словами, то порушення такого зв'язку приводить до нетрадиційної сполучуваності ФО зі словами, і об'єкт починає характеризуватися під іншим кутом зору. Фразеологізм набуває додаткової інформації, виразнішої стилістичної характеристики» [318: 115].

Цей прийом Євген Гуцало у досліджуваній трилогії реалізує у таких напрямках:

1) заміна істоти неістотою:

(1) *Та вінцем столу, либонь, було кілька пляшок оковитої, що стояли, мов учні з ремісничого училища, **плече в плече**, і в їхніх білих голівках вгадувалась якась одчайдушна зухвалість і виклик!* (ПЧ) і пор.: ПЛЕЧЕ В ПЛЕЧЕ (до плеча, з плечем). Поруч, близько, впритул один до одного (СФУМ: 519).

(2) *Виходить, позичила тебе за телицю на півроку, аби Дармограїха **очі сільраді замилила**, наче живе з чесним чоловіком із його чесних заробітків, а не зі своїх спекуляцій. Гаразд, не ми **замилюємо очі сільраді**, бо ми з тобою, Хомо, люди порядні, а **замилює Дармограїха**. Ну, **замилила чи не замилила**, діло твоє, але позичку віддай, бо така умова: Хома на півроку, а телицю назавжди!* (ПЧ) і

пор.: ЗАМИЛЮВАТИ / ЗАМИЛИТИ ОЧІ кому і без додатка. Обдурювати кого-небудь, хитрувати, приховуючи хиби, недоліки, справжній стан речей (СФУМ: 248).

(3) *Так гомоніла чайна, вправно **орудуючи** язиком, як **циган пужалном**...*(ПЧ) і пор.: Орудує язиком, як циган пужалном (УНПП: 477).

(4) *Всякої всячини довелось **наслухатись** про Христине дитя, бо як не **наслухаєшся**, коли вся Яблунівка **розпустила** свого довгого язика* (ПЧ) і пор.: РОЗПУСКАТИ/РОЗПУСТІТИ ЯЗИКА (СФУМ: 614).

(5) *Хитроцям ворожих розвідувальних служб немає меж. Отой Пентагон у каламутній воді рибу ловить, а хоче з води вийти сухим. Оте Федеральне бюро розслідувань саме лежить у калюжі, а на весь світ кричить: «Не бризкайте!» Рада національної безпеки і риби наловить, і ніг не замочить. Рада по розвідці при Раді національної безпеки **уміє з чорного біле зробити, а з білого чорне**. Розвідувальна служба по атомній енергії **каркає, як ворона, а хитра, як чорт**. Отож коли вони всі разом такі хитрі, то хіба не могли вдатись до такого єзуїтського експерименту наді мною?! (ПЖФ) і пор.: ЛОВИТИ РИБУ (рибку) В КАЛАМУТНІЙ (рідше мутній) ВОДІ (СФУМ: 352); ВИХОДИТИ / ВИЙТИ СУХИМ з ВОДИ (СФУМ: 93); І риби наловить, і ніг не замочить (УНПП: 376); Сам лежить у калюжі, а кричить: «Не бризкай!» (УНПП: 376); Уміє він з чорного біле зробити (УНПП: 377); Каркає, як ворона, а хитрий, як чорт (УНПП: 377).*

(6) *Тим часом п'яні «трабант» і «ролс-ройс», опинившись на вулиці, затіяли бійку за честь «сімки», прекрасної французьки з **підмоченою репутацією** (ПЖФ) і пор.: ПІДМОЧУВАТИ (хитати) / ПІДМОЧИТИ (розхитати) РЕПУТАЦІЮ (авторитет) (СФУМ: 509).*

(7) *Робота мені ще ніколи не **піднесла печеного гарбуза** (ПЖФ) і пор.: ДАВАТИ (підносити) / ДАТИ (піднести) [ПЕЧЕНОГО] ГАРБУЗА кому, жарт. Відмовляти кому-небудь у сватанні (СФУМ: 183).*

2) заміна у межах істоти людини твариною:

(8) *Без догляду, забайдебурена, телиця знову **била байдики** по Яблунівці (ПЧ) і пор.: БАЙДИКИ БИТИ. 1. Бути без діла, весело проводити час. 2. Нічого не робити, марнувати час, ледарювати (СФУМ: 27).*

3) заміна статі істоти:

(9) *Суца істина, Хомо! Тому-то я надбала зовсім інше добро, в якому ти будеш мов князь, а не **такий красивий, мов кабан сивий** (ПЧ). і пор.: Красива, як свиня сива (УНПП: 570).*

Розширення сполучувальних можливостей ФО веде, безумовно, до зрушень у семантиці, і зокрема до розширення семантики ФО загалом, створює гумористичний ефект оповіді і підтримує химерування в оповіді Євгена Гуцала.

У результаті систематизації й аналізу зібраного фактичного матеріалу у химерній трилогії Євгена Гуцала виявлено нові, не досліджені досі науковцями, прийоми семантичної модифікації. На їх позначення нами використано терміни – компаративація ФО, атрибутивація ФО, адвербіалізація ФО.

Компаративацію ФО витлумачуємо як перебудову узуальної ФО за компаративною моделлю та/або набуття нею компаративної семантики. Звернемося до прикладів:

(10) *Обличчя в Аполлона Кіндратовича стало таке, **наче в отого kota, який знає, чиє сало поїв** (ПП) і пор. Знає кіт, чиє сало поїв (УНПП: 373).*

(11) *Гнате Васильовичу, ви ж бо все-таки влада в селі, а бігаєте слідком за мною, **наче я чи межу вам переорав, чи в борщ начхав**. Коли яку нужду маєте до мене, то навідуйтеся додому (ПП) і пор.: Чи я тобі межу переорав, чи я тобі в борщ начхав? (УНПП: 773).*

(12) *Ха-ха-ха! — сміявся, радіючи, **немов і в його кози нарешті виріс хвіст** (ПП) і пор.: І в нашої кози хвіст виросте (УНПП: 473).*

(13) *Хомо Хомовичу! — злякано пролетіла доярка Христя Борозенна, й очі її стали такі порожні від жалю, **наче їх обідрали, немов молоденьку липку** (ПП) і пор.: Обідрали, як молоденьку липку (УНПП: 137).*

(14) *А так, — згоджується грибок маслючок. — Бо що розум? Розум — це наче Гриць за волами, Гриць і за дровами, це наче і сюди Микита, і туди Микита* (ПП) і пор.: Гриць за волами, Гриць і за дровами (УНПП: 83); Ні сюди Микита ні туди Микита (УНПП: 441).

(15) *Я й справді наче ота добра кума, та розуму нема, — відказав академік, непомітно й собі черпнувши а бездонного колодязя яблунівської народної мудрості* (ПП) і пор.: Добра кума, та розуму нема (УНПП: 394).

(16) *Дармограїха дивилась так, наче я силоміць одбирав скарби, наче грабував серед широкого шляху, наче без ножа різав* (ПЧ). і пор.: Без ножа ріжуть (УНПП: 100).

(17) *За тиждень твій строк минає, то я оце, мов дурень, думкою багатію: навідається, либонь, твій бойовий побратим, не може не навідатись, адже так обіцяв, адже вподобав мене, так і пас очима весь вечір! — сказала Дармограїха — й раків не стала пекти від сорому, й вуха Її не зів'яли від стиду, й крізь землю не провалилась* (ПЧ) і пор.: Дурень думкою багатіє (УНПП: 402).

(18) *Горілка — всьому доброму злодійка, — сумно кажу, наче мені тепер тільки й ходу, що з мосту та в воду* (ПЧ) і пор.: Тільки і ходу, що з мосту та в воду (УНПП: 47).

(19) *А хіба не буває слово таке холодне, як мороз, од якого зорі скачуть, таке холодне, як ятір, яким узимку циган надумає закритись, таке холодне, що хоч вовків ганяй* (ПЖФ) і пор.: Мороз такий, аж зорі скачуть (УНПП: 240); Так тепло, як циганові під ятером (УНПП: 241); Хоч вовків ганяй (холодно) (УНПП: 240).

Зібраний матеріал засвідчив, що авторської компаративації може зазнавати як уся ФО, так і її окремі сегменти. Проілюструємо зазначене на прикладах:

(20) *І став богоборець Хома такий, наче отой цап, якого треба боятися спереду, й наче отой кінь, якого треба остерігатися ззаду, й наче отой лихий чоловік, якого треба остерігатися навкруги* (ПП) і пор.: Бійся цапа спереду, коня ззаду, а лихої людини навкруги (УНПП: 365).

(21) *Ось я тебе поколю циганською голкою, полікую яблунівською голкотерапією, то, може, позбудешся своєї хеди семантичної афазії, заодно і в українській мові перестанеш спотикатись, перестанеш від неї **старіти, наче від сердитої жінки, навпаки — молодітимеш, наче від доброї й веселої!*** (ПП) і пор.: Від сердитої жінки постарієш, а від доброї — помолодієш (УНПП: 649).

(22) *Еге ж, Мартохо, — зітхнув Хома, — став я **невмивака, наче попова собака*** (ПП) і пор.: Невмивака — попова собака (УНПП: 437).

(23) *Дармограїха – **наче той уманський дурень, що з чужого воза бере та на свій кладе**, від неї всього можна сподіватись!* (ПП) і пор.: Уманський дурень! З чужого воза бере та на свій кладе (УНПП: 381).

(24) *Почувався, **наче був волон, а став козлом*** (ПЖФ) і пор.: Був волон, та став козлом (УНПП: 198)

(25) *Мартоха – похмура, мов туга, й зла, **наче вона з пекла родом**, – стояла на зупинці біля сільського промтоварного магазину й чекала на автобус* (ПЖФ) і пор.: Баба з пекла родом (УНПП: 341).

Письменник компаративує ФО різні за структурою – і паремії, і фраземи:

(26) *Отож, вірячи, що подужає грибка маслючка, він знову сипнув запитаннями, **наче зі скрині Пандори*** (ПП). і пор.: СКРИНЯ ПАНДОРИ, книжн. Вмістище зла, лиховісний дар (СФУМ: 659).

(27) *А твоя французька горлодерка? – Мартоха **як мокрим рядном накрила*** (ПЖФ) і пор.: НАКРИТИ МОКРИМ РЯДНОМ кого (СФУМ: 421).

Як і для інших прийомів трансформації і модифікації, авторській компаративації Євгена Гуцала властиве нагромадження модифікатив у межах одного контексту:

(28) *А що воно, те слово, високе, **як небесна височина, й глибоке, як морська глибина, і співоче, як соловейко, поки дітей не виведе й поки не вдавиться ячмінним колоском, і таке жаристе, що від нього й камінь тріснув би!*** (ПЖФ) і пор.: Як небесна височина, так морська глибина (УНПП: 244); Соловейко співає, поки дітей не виведе (УНПП: 242); Соловейко вдавився

ячмінним колоском, а зозуля мандрикою (УНПП: 242); Від жару й камінь трісне (УНПП: 245).

(29) *Але щоб отак стріляло?! Важко, немов на ладан дишу, наче на тонку пряду, наче наставився вовку в зуби* (ПЖФ) і пор.: НА ЛАДАН ДИХАТИ (СФУМ: 200); Він на тонку пряде (УНПП: 548); Наставилася вовкові в зуби (зібралася помирати) (УНПП: 549).

(30) *Побачили б ви усмішку на обличчі в Хоми! Вона промайнула, мов собаці в корито впала, наче її корова язиком злизала, наче вовки з'їли, – така вона була миттєва, безнадійна, сумна* (ПЖФ) і пор.: Як собаці в корито (УНПП: 197); Вовки його з'їли (нема, забарився) (УНПП: 197); ЯК (мов, неначе і т. ін.) КОРОВА ЯЗИКОМ ЗЛИЗАЛА (СФУМ: 266).

Модифікуючи ФО у компаративний зворот, Євген Гуцало використовує і зворотній процес – декомпаративацію ФО, у результаті якої порівняльна фразеологічна одиниця втрачає формальні ознаки компаративу. Наприклад:

(31) *Мастодонтов-Рапальський скидався на Ганну без солі, хоча й дженджурився, й очі його грали двома осінніми задерикуватими півниками* (ПП). і пор.: Неначе Ганна без солі (УНПП: 752).

(32) *Никав останнім часом похмурим роззявлякою, якому голоблею можна прямо в рот заїхати, а тут знову сяє новою копійкою, засміється – дрібушки реготу сиплються з грудей, наче горох об стінку* (ПЧ) і пор.: ЯК НОВА КОПІЙКА (СФУМ: 307).

Компаративи Євгена Гуцала є яскравим мовно-виражальним засобом влучних, емоційно-насичених характеристик людей, явищ природи, життєвих ситуацій.

Приєм атрибутивації ФО належить також до інноваційних авторських семантичних модифікацій ФО Євгена Гуцала, які він використав у химерній трилогії.

Атрибутивацію ФО трактуємо як прийом семантичної модифікації, який полягає в авторському перетворенні узуальної ФО на атрибутивну конструкцію і/чи набуття нею атрибутивної семантики. Наприклад:

(33) *Гарно трудились у полі й ті, що п'ять день нічого не роблять, а шостий відпочивають, і оті, яким ніколи за вухом не свербить, і оті, що роблять, як собі на безголов'я* (ПП) і пор. П'ять день нічого не робимо, а шостий відпочиваємо (УНПП: 405). Це йому й за вухом не свербить (УНПП: 406), Робить, як собі на безголов'я (УНПП: 406).

(34) *І хоч надворі літо, а маєш під сорочку піддягнути теплу байку і теплі байкові сподні, хай дивиться Одарка Дармограїха, що ми не з тих, до кого просилися злидні на три дні, а їх усе життя вигнати не можна* (ПЧ) і пор.: Просилися злидні на три дні, та чорт їх довіку викишкає (УНПП: 29).

(35) *Не будь отим ледащом, яке тільки свята пильнує* (ПЧ) і пор.: Ледачий свята пильнує (УНПП: 404).

(36) *Звісно, є й гірші від мене, такі, яких сотворив бог, а потім сім день іще сміявся зі свого сотворіння, що таке чудернацьке диво вчудив!* (ПЧ) і пор.: Сотворив бог – та й сам сім день після того сміявся (УНПП: 569).

Фразеологічні атрибутиви Євгена Гуцала побудовані за семантико-синтаксичною організацією складнопідрядного речення займенниково-співвідносного типу. Вони надають авторському мовленню виразних розмовних стилістичних конотацій, полегшують сприймання, акцентують увагу на означальних характеристиках ФО, які автор переміщає на перший план модифікованої ФО.

Третім інноваційним прийомом семантичної модифікації Євгена Гуцала є адвербіалізація ФО.

Адвербіалізацію ФО тлумачимо як набуття ФО прислівникової семантики та/або виконання нею функції обставин. Наприклад:

(37) *Але неспроста Хома голодує, міркувала Яблунівка, неспроста лікується так хитро, що під золою і жару не знати* (ПП) і пор. Під золою і жару не знати (УНПП: 360).

(38) *Почувши цю новину, грибок-маслючок запишався так, наче на ногах сап'ян рипить, а в кишені трясця кипить* (ПП) і пор.: На ногах сап'ян рипить, а в кишені трясця кипить (УНПП: 119).

(39) *Треба як? Треба так, як ота середа, що не ходить попереду четверга* (ПЧ) і пор.: Середа?.. Нехай не ходить наперед четверга (УНПП: 337).

(40) *Він усміхнувся сам собі весело, як сміялась ота річка болоту, хоч сама ж із болота витікає* (ПЖФ) і пор.: Насміялася річка болоту, а сама ж з болот витікає (УНПП:).

(41) *Якось Мартоха почала так лащитись, так догоджати, як ото здатний лиш лисом підшитий і псом підбитий. Ну така вже добра, що ледве в пазуху не вскоче* (ПЧ) і пор. Лисом підшитий, псом підбитий (УНПП: 357); Вона така добра, що ледве в пазуху не вскоче (УНПП: 357).

(42) *Мартоху мов вітром здуло з двору, а на душі моїй так, як ото буває, коли соловей у лісі реве, а ведмідь щебече* (ПЧ) і пор: Соловей у лісі реве, а ведмідь щебече. (УНПП: 357).

(43) *І надумав я ото котитись по життю та по Яблунівці так, як круглі гроші, котрі і день і ніч котяться* (ПЧ) і пор.: Гроші круглі: день і ніч котяться (УНПП: 294).

(44) *І в моїй душі теж почалося сум'яття, став я поводитись так, як отой, що хотів минути пень, а наїхав на колоду, а чи отой, що коня шукає, а кінь його виглядає, або ж як отой, що по хаті ходить, а дверей не знайде. Ну, думаю, вскочив у мак!* (ПЧ) і пор.: Хотів минути пень, а наїхав на колоду (УНПП: 443); Він коня шукає, а кінь його виглядає (УНПП: 443); По хаті ходить, а дверей не знайде (УНПП: 443); Вскочив у мак (не до ладу що зробив) (УНПП: 443).

Авторські фразеологічні адвербативи Євгена Гуцала надають оповіді стилістичної виразності, посилюють образність ФО, мають підкреслену

експресію, що передається за допомогою компонента *так*, що завжди наявний у таких конструкціях.

Висновки до розділу 3.

Жанр химерної літератури надзвичайно сприятливий для реалізації прийомів семантичної модифікації ФО з огляду на її умовність та ірреальність подій, які у ній зображені.

Семантичні модифікації Євгена Гуцала позначені індивідуальним стилем. Вони самобутні, покликані завданнями контексту й позначені особливостями химерної прози. Фразеотворча майстерність письменника виявлювана в умінні активізувати фразеологічні потенції продуктивних і малопродуктивних ФО та побудувати на їх основі оригінальні мікросюжети художнього тексту. Загалом спосіб семантичної модифікації становить 30 % авторських видозмін ФО досліджуваної трилогії. Зафіксовано 1060 мікротекстів із модифікованими автором ФО, що репрезентують різні прийоми семантичного способу модифікації ФО, і 657 мікротекстів конвергентного поєднання різних прийомів модифікації у межах однієї ФО.

Загалом автор використовує 7 прийомів модифікації, що зреалізовані з різною частотністю. Найпродуктивнішими прийомами авторської модифікації є дефразеологізація (28%), зміна модальності (25 %), компаративації (13,4 %), подвійна актуалізація (11%), атрибутивація (11%), найменш продуктивними виявилися прийоми зміни традиційної лексичної сполучуваності (9%), адвербіалізації (3%).

Для авторської реалізації прийомів семантичної модифікації Євгена Гуцала характерне нанизування в межах певного мікротексту декількох однотипних прийомів, що слугує своєрідним засобом, спрямованим на естетичні та прагматичні орієнтири химерності.

ВИСНОВКИ

Аналіз авторської видозміни фразеодиниць у мові химерної прози Євгена Гуцала дає змогу зробити такі висновки:

ФО – це текст, який сформовано в межах національного дискурсу, що є вираженням особливої ментальності. Остання постає результатом інтерпретації дійсності, а не її номінацією. Фразеологізми виконують функцію кумуляторів із великою семантичною ємністю й рухливістю. Для них існують інші правила семантичної комбінаторики, ніж для звичайних слів природної мови. Фразеологізми актуалізуються лише в мовленні і постають стилістично маркованими мовними засобами.

Трансформація ФО є цілеспрямованою зміною структури й семантики традиційних фразеологізмів. Трансформовані ФО мають актуалізований прагматичний ефект, оскільки саме вони дають змогу виразити те, що не може бути реалізоване фразеологізмом у його узувальному використанні. Жанр химерної прози – найсприятливіший ґрунт для авторського фразеотворення, для оновлення традиційних (узувальних) та створення авторських (оказіональних) ФО.

Авторська трансформація ФО постає визначальною домінантною ознакою української химерної прози загалом, і досліджуваної трилогії Євгена Гуцала зокрема. Такі одиниці мають найширший семантичний потенціал і створюють основну гаму авторської стилістики митця. Включаючись у потужне поле химерної оповіді, вони заряджають її експресивністю, емоційністю, жартівливою грою народних паремій, створюють своєрідну «розкутість» стилю, гумористичну тональність.

У химерній трилогії Євген Гуцало використано узувальні й авторські ФО, до останніх зараховано трансформовані й оказіональні ФО. Частота узувальних ФО, до яких віднесено й варіанти ФО, є нижчою від частоти авторських ФО, вони виконують свої стилістичні і прагматичні функції. Зібраний фактичний матеріал дав змогу визначити співвідношення «узувальні ФО: трансформовані ФО» як 44 % : 56 %. Нижча частотність узувальних ФО щодо авторських ФО зумовлена

тим, що узус впливає на образність ФО: що більша узуальність ФО, то слабша її образність. Використання автором видозмінених ФО творить химерне тло тексту з посиленою образністю, у якому мова є чудернацькою, незвичною, а подекуди навіть абсурдною. Орієнтація на узуальні ФО є надійним підґрунтям для трансформацій та модифікацій ФО.

Авторські трансформації ФО в химерній прозі Євгена Гуцала породжуються прагненням письменника органічно поєднати, злити воедино з контекстом загальновідомий вислів, уточнити чи деталізувати його значення у зв'язку з конкретною ситуацією художнього твору, а інколи розширити його семантику чи навіть змінити її. Вибір способу трансформації зумовлений лінгвокреативним мисленням автора як лінгвокультурної особистості та його фразеотвірним хистом.

Гуцалові трансформації загальнонародних ФО є одночасно інформемами, інтерпретемами і прагмемами. Набуваючи текстової мотивації й авторської модальності, трансформовані ФО виконують естетичну функцію й беруть безпосередню участь у жанро-, тексто-, сюжето- й заголовкотворенні химерних романів Євгена Гуцала. Їхнє адекватне прочитання уможливорює розкриття авторського задуму й авторських інтенцій.

Аналізовані ФО у процесі авторської трансформації зазнають змін і в структурі, і в семантиці, що уможливило віднесення їх до двох основних способів авторської видозміни – структурно-семантичної трансформації й семантичної модифікації, а також вибудувати систему авторських прийомів реалізації кожного способу. Дослідження показало, що серед авторських трансформацій найпоширенішим способом перетворень ФО є структурно-семантичні трансформації (70 %). Вони мають найширший спектр прийомів, а їх реалізація не потребує широкого контексту і спеціальних контекстних умов. Найчастіше Євген Гуцало використовує прийоми субституції компонентів ФО (30 %), поширення компонентного складу ФО (24 %), фразеологічного натяку (13,4 %), контамінації (7,5 %), усічення компонентного складу ФО (7,6 %); менш

частотними є прийоми розгорнутої метафори (5 %), відфраземні деривати (4 %). Обмежено автор використовує синтаксичну трансформацію (2,3 %), фразеологічну інверсію (3,2 %), прийом дистантного розташування компонентів ФО (3 %).

Семантичні модифікації ФО менш поширені (30 %). Вони потребують розширеного контексту. Авторський діапазон відхилення від традиційного значення у Євгена Гуцала різний: від збільшення абстрактного елемента в семантиці до появи додаткових смислових і стилістичних відтінків аж до розвитку нового значення й перетворення фразеологізму в полісемічний. Найактивніше письменник застосовує прийоми дефразеологізації (28 %), зміни модальності ФО (25 %), компаративації ФО (13 %), атрибутивації (11 %), подвійної актуалізації ФО (11 %). До прийомів низького рівня частотності можна віднести прийом зміни лексичної сполучуваності ФО (9 %), адвербіалізації ФО (3 %). Семантичні модифікації Євгена Гуцала позначені індивідуальним стилем. Вони самобутні, покликані завданнями контексту й позначені особливостями химерної прози. Фразеотворча майстерність письменника виявлювана в умінні активізувати фразеологічні потенції продуктивних і малопродуктивних ФО та побудувати на їх основі оригінальні мікросюжети художнього тексту.

Для авторської реалізації прийомів семантичної модифікації Євгена Гуцала характерне нанизування в межах певного мікротексту кількох однотипних прийомів. Це слугує своєрідним авторським засобом, спрямованим на естетичні та прагматичні орієнтири химерності.

На ґрунті аналізу фактичного матеріалу поглиблено кваліфікацію спектру традиційних прийомів розглянутих способів трансформації ФО індивідуально-авторськими прийомами Євгена Гуцала. Систему прийомів структурно-семантичної трансформації доповнено групою прийомів структурної зміни ФО (прийом синтаксичної трансформації, прийом фразеологічної інверсії, прийомом дистантного розташування компонентів ФО). Систему прийомів семантичної

модифікації розширено прийомами компаративації ФО, атрибутивації ФО й адвербіалізації ФО.

Трансформовані ФО-заголовки є органічною частиною художньої архітектоніки химерної прози Євгена Гуцала, вони творять і підтримують загальну «химерійну» модальність тексту. У першій книзі трилогії вони постають сюжетним стрижнем розділу. Для найменування 47 розділів першої книги автором використано: паремій – 27; загадок – 3; каламбурів – 1; нісенітниць – 2; лихих побажань – 2; скоромовок – 1; жартів, дотепів – 2; повчання, сентенцій – 1; примовок до танців – 1; афоризмів – 1. Досліджені заголовки зазнають обмежених прийомів структурно-семантичної трансформації й семантичної модифікації, за винятком тих, які вимагають ширшого контексту для реалізації. Автором трансформовано – 25 ФО-заголовків, що становить 61 %: варіаційні зміни, як основні, автор застосував у 2 заголовках (8 %); структурно-семантичних змін зазнали ФО у 18 заголовках (72 %); модифікаційні зміни автор використав у 3 заголовках (12 %); конвергентне поєднання прийомів видозмін ФО автор продемонстрував у 2 заголовках (8 %).

Прийоми досліджених способів трансформації часто автором конвергентно застосовані до однієї ФО. Такі випадки становлять досить велику кількість усього фактичного матеріалу. Конвергентні зміни употужнюють поле химерної оповіді, увиразнюють внутрішню форму ФО, посилюючи її вплив на читача чи слухача. У химерній прозі Євгена Гуцала чітко простежувана кореляція трансформована ФО – контекст. Контекст формує семантику трансформованої ФО, а трансформована ФО увиразнює контекст.

Авторська фразеологія химерної трилогії Євгена Гуцала є істотним ресурсом для оновлення фразеологічної норми, вона розширила загальнонаціональний фонд фразеології української мови. Підтвердженням цього постають фразеологічні одиниці з химерних романів письменника, включені до найавторитетніших фразеологічних словників.

Цілісно корпусне вивчення авторського фразеотворення химерної прози Євгена Гуцала дасть змогу створити словник фразеологічних трансформацій та інновацій письменників досліджуваної доби й аналізованого жанру, встановити індекс таких трансформацій, зіставити функційне навантаження авторських трансформацій ФО в ідіостилі різних митців і різних епох. Водночас актуальним і перспективним постає створення цілісного корпусу авторських інноваційних ФО та їх упорядкуванням у відповідній базі лінгвістичних даних із можливостями різної навігації та лінгвокомп'ютерного дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Г., Ужченко В. Д. Індивідуально-авторські видозміни у сфері фразеології. *Українське мовознавство*. 1979. № 7. С. 55–63.
2. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків : Видавниче об'єднання «Вища школа», 1983. 136 с.
3. Александрова С. П. Фразеологізми в загальнонародній мові та художньому тексті. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 70–74.
4. Алексеев В. В. Поэтика выбора : монография. URL: http://highpoetry.clan.su/index/poetika_vybora/0-13
5. Алефиренко Н. Ф., Семененко Н. Н. Фразеология и паремиология. М. : Флинта; Наука, 2009. 344 с.
6. Алиомарова Г. И. Трансформированная фразеология как текстообразующий элемент единого целого (на материале художественной деревенской прозы) : автореф. дис. ... на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Гумай Исаевна Алиомарова. Махачкала, 2003. 24 с.
7. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1963. 208 с.
8. Андреева Т. М. Тавтологічні фразеологізми в українській мові. *Мовні й концептуальні картини світу*. К. : ВПЦ «Київський університет», 2013. Вип. 43 (1). С. 3–9.
9. Антонова О. Н. Функциональные свойства паремий-трансформов в английском публицистическом дискурсе : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 «Германские языки» / Ольга Николаевна Антонова. М., 2012. 27 с.
10. Артеменко Г. С. Структурно-семантичне моделювання фразеологізмів: логічне та алогічне : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Галина Степанівна Артеменко. Чернівці, 2015. 20 с.
11. Артёмова А. Ф. Английская фразеология : спецкурс. М. : Высшая школа, 2009. 208 с.

12. Архангельский В. Л. О постоянных и переменных в структуре устойчивой фразы. *Филологические науки*. 1962. № 1. С. 210–213.
13. Архангельська А. М. Системні відношення компонентів фразеологічних одиниць (на матеріалі російської та української мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01; 10.02.02 «Українська мова», «Російська мова» / Алла Мстиславівна Архангельська. К., 1994. 23 с.
14. Бабенко Н. Г. Окказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ : учебное пособие. Калинингр. ун-т. Калининград, 1997. 124 с.
15. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови : навч. посібник. Чернівці : Вид-во Чернівецького ун-ту ім. Ю. Федьковича. Ч. 1. 1970. 63 с; Ч. II. 1971. 89 с.
16. Бабич Н. Д. Антонімія у фразеології східнослов'янських мов. *Українське мовознавство*. 1984. № 12. С. 25–32.
17. Бабич Н. «Сила Божа» в народній фразеології. *Урок української*. 2002. № 2. С. 28–29.
18. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники. Л. : Наука, 1970. 262 с.
19. Бабкин А. М. Русская фразеология: её развитие и источники. М. : Либроком, 2009. 264 с.
20. Баран Я. А. Основні питання загальної та німецької фразеології. Львів, 1980. 155 с.
21. Баран Я. А., Зимомря М. І. Теоретичні основи фразеології. Ужгород, 1999. 176 с.
22. Баранник Д. Х. Усний монолог (загальні особливості мовної структури). Дніпропетровськ, 1969. 142 с.
23. Бардукова Г. О. Норма і девіація в сучасній українській фраземіці : монографія. К. : «Аграр медіа Груп», 2016. 252 с.

24. Бардукова Г. О. Норма і девіація в сучасній українській фраземіці : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2013. 299 с.
25. Барт Р. От произведения к тексту. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М. : Прогресс, Универс, 1994. С. 413–423.
26. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
27. Бердникова Т. А. О структуре и семантике фразеологических единиц с компонентом-соматизмом (на материале архангельских говоров). *Язык, сознание, коммуникация*: сб. статей / отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. М. : Диалог-МГУ, 2000. Вып. 12. С. 28–34, С. 28.
28. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів; відп. ред. Л. С. Паламарчук; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. К. : Наук. думка, 1989. 156 с.
29. Блауберг И. В. Копнин П. В., Пантин И. К. Краткий словарь по философии. Изд. 2. М., 1970. 400 с.
30. Богданова І. В. Сугестивний потенціал прецедентних одиниць в українському медійному дискурсі початку ХХІ ст. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Інна Володимирівна Богданова. Вінниця, 2016. 191 с.
31. Богоявленская Е. В. Синонимия глагольных фразеологических единиц в современном английском языке: (на материале фразеологизмов с местоимениями smb/ smb's) : автореф. дис. на соиск. учен, степ. канд. филол. наук (10.02.04) / Елена Владимировна Богоявленская. Моск. гос. линг. ун-т. М., 1994. 23 с.
32. Бойко Н. І., Давиденко Л. Б. Градуальний ряд фразеологізмів-синонімів у контексті мовотворчої практики Є. Гуцала. *Література та культура Полісся*. Ніжин : НДПШ, 1996. Вип. 7. С. 188–191.

33. Бойко Н. І. Лексичні засоби створення експресивності художнього тексту (на матеріалі творів Є. Гуцала). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 1998. Вип. 11. С. 31–36.
34. Болдирева Л. М. Некоторые стилистические приемы употребления фразеологических единиц. *Ученые записки 1-го Московского госпединститута иностранных языков* им. М. Горького. Т. 39. М., 1968. С. 42–52.
35. Большая советская энциклопедия: в 30 т. М. : «Советская энциклопедия», 1969–1978.
36. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы. *Вопросы философии*. 2000. № 3. С. 29–42.
37. Брюховецький В. «Всіх оказій не виповісти». На перехресті думок. *Літературна Україна*. 1981. 9 жовтня.
38. Вакуров В. Н. Основы стилистики фразеологических единиц. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. 172 с.
39. Важеніна О. Г. Фразеологічна синонімія як образно-виражальний засіб химеріади Євгена Гуцала. International research and practice conference «*Modern philology: relevant issues and prospects of research*»: Conference proceedings, October 20–21, 2017. Lublin : Izdewniciba «Baltija Publishing». P. 11–16.
40. Важеніна О. Г. Синонімізація фразеологізмів як художня домінанта химерної прози Євгена Гуцала. *Scientific Light No* (Wroclaw, Poland) 19 (2018). С. 21–23.
41. Важеніна О. Особливості вербальної фраземіки (на прикладі роману Є. П. Гуцала «Позичений чоловік»). *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонДУ, 1996. Вип. 2. С. 175–179.
42. Важеніна О. Естетика фразеологічних одиниць ідіостилю Є. П. Гуцала. Українська мова. Теорія і практика : Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Донецьк : ДонДУ, ІЗМН, 1997. С. 27–28.

43. Важеніна О. Моделі вербальних фразеологізмів (на матеріалі роману Є. П. Гуцала «Позичений чоловік»). *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонДУ, 1997. Вип. 3. С. 133–137.
44. Важеніна О. Структурно-семантичні трансформації фразеологізмів у химерній прозі (на прикладах романів Є. П. Гуцала). *Семантика і прагматика граматичних структур*: зб. наук. праць / ред. кол. А. Загнітко. Донецьк : ДонДУ, ІЗМН, 1998. С. 74–78.
45. Важеніна О. Г. Градуальна синонімія одноструктурних одиниць фраземного фонду химерної прози Є. П. Гуцала. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 1999. Вип. 5. С. 261–263.
46. Важеніна О. Г. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2000. Вип. 6. С. 310–313.
47. Важеніна О. Мовно-стильові особливості химерної прози. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 8. С. 180–184.
48. Важеніна О. Г. Вплив контексту на реалізацію фразеологічного значення. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2003. Вип. 11. Ч. 2. С. 476–478.
49. Важеніна О. Г. Трансформація фразеологізмів як художня домінанта ідіостилю Володимира Дрозда. Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту : збірник наукових праць, присвячених ювілею доктора філологічних наук, професора, академіка АН ВШ України, завідувача кафедри української мови ДонНУ Загнітка Анатолія Панасовича. Донецьк : ДонНУ, 2004. С. 250–255.
50. Важеніна О. Г. Фразеологічні трансформи як маркери химерної прози Є. П. Гуцала. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Том 22 (61), № 4 (1). Филология. Социальные коммуникации. Симферополь, 2009. С. 124–130.

51. Важеніна О. Фразеологічний натяк як засіб створення гумористично-сатиричної прагматики художнього тексту. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2010. Вип. 20. На честь 55-річчя професора А. П. Загнітка. С. 152–157.
52. Важеніна О. Бурлескно-травестійні традиції І. Котляревського в мові химерної прози. І. Котляревський та українська культура ХІХ–ХХІ ст.: збірник наукових статей. Полтава : ПНПУ, 2011. С. 142–151.
53. Важеніна О., Бардукова А. Еліпсис як репрезентант комплексу індивідуально-авторських видозмін фразеологізмів структурно-семантичного типу (на матеріалі мови химерного роману О. Ільченка). *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2011. Вип. 22. С. 246–253.
54. Важеніна О. Г. Мовна гра як основа освоєння асоціативного потенціалу фразеологічних одиниць. Мовний простір граматики: актуальні студії: зб. наук. праць. Донецький нац. ун-т; наук. ред. М. О. Вintonів. Донецьк : ДонНУ, 2014. На честь 60-річчя член-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка. С. 208–211.
55. Важеніна О. Г. Потенційні можливості фразеологічних одиниць у химерно-художніх текстах. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць; гол. ред. А. П. Загнітко. Київ–Вінниця : ДонНУ, 2015. Вип. 30. С. 83–88.
56. Важеніна О. Г. Синонімізація фразеологізмів як художня домінанта химерної прози Євгена Гуцала. *Scientific Light No (Wroclaw, Poland) 19 (2018)*. – С. 21–23.
57. Вальтер Х., Мокиєнко В. М. Антипословицы русского народа. СПб : Издательский Дом «Нева», 2006. 576 с.
58. *Виноградов В. В. О языке художественной литературы*. М. : Гослитиздат, 1959. С. 84–166.
59. Витгенштейн Л. *Философские исследования. Философские работы*; пер. с нем. М. С. Козловой. М., 1994. Ч. 1. С. 80–130.

60. Габидуллина А. Р., Колесниченко Е. Л. Индивидуально-авторская трансформация фразеологизмов в произведениях М. М. Жванецкого. Вісник Донецького національного університету, Серія Б: Гуманітарні науки. Вип. 1–2. 2012. С. 18–24.
61. Гавриленко Н. Каламбур як лінгвостилістичний прийом. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Серія: Слов'янська філологія. Чернівці : Рута, 2001. Вип. 116. С. 160–167.
62. Гавриш М. М. Особливості формальних змін фразеологізмів при контамінаційному фразеотворенні. *Мовознавство*. 1988. № 4. С. 45–50.
63. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури : підручник; за наук. ред. О. Галича. К. : Либідь, 2008. 488 с.
64. Гамзюк М. В. Актуалізація стійких елементарних мікротекстів (на матеріалі німецької мови). *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 63–69.
65. Гергель О. Як Мартоха чоловіка позичала: (Рецензія на роман Є. Гуцала «Позичений чоловік»). *Друг читача*. 1982. 4 лютого.
66. Глуховцева І. Я. Трансформація стійких сталих виразів як одна з корінних ознак прецедентного тексту. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка; наук. ред. К. Д. Глуховцева. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2008. № 2 (14). С. 117–124.
67. Гнатюк І. С. Деякі особливості використання фразеологізмів у мові сучасної художньої прози. *Українська мова і література в школі*. 1981. № 9. С. 62–64
68. Гнатюк І. С. Трансформація традиційних фразеологізмів в мові сучасної української художньої прози : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 «Язика народів СРСР (український мовний)» / Ірина Станіславівна Гнатюк. К. , 1982. 24 с.
69. Гнатюк І. С. Основні фактори розвитку та переосмислення фразеологічних значень. *Семасіологія і словотвір*. К. : Наук. думка, 1989. С. 67–70.

70. Григораш А. М. Письменник і фразеологізм. *Культура слова: Республіканський міжвідомчий збірник*. К. : Наук. думка, 1980. Вип. 18. С. 76–78.
71. Грицютенко І. Є. Естетична функція художнього слова (в українській прозі 30–60-х рр. ХІХ ст.). Львів : Видавництво Львівського університету, 1972. 180 с.
72. Грозян Н. Ф. Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ніна Федорівна Грозян. Дніпропетровськ, 2003. 20 с.
73. Гусейнова Т. С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии. Махачкала, 1997.
74. Гуцало Є. «Химерне» в реальному (Про творчість письменника О. Ільченка). *Дніпро*. 1975. № 2. С. 145–150.
75. Давиденко Л. Б., Бойко В. М. Авторські модифікації фразеологічних одиниць у художньому мовленні. Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. *Філологічні науки*. 2012. С. 30–33.
76. Давиденко Л. Б. Слово в контексті. *Українське мовознавство*. К., 1982. Вип. 10. С. 73–79.
77. Давиденко Л. Б. «Ні врізати, ні доточити»: (Традиційні фразеологізми в романі Є. Гуцала «Позичений чоловік»). *Культура слова: Республіканський міжвідомчий збірник*. К. : Наук. думка, 1992. Вип. 42. С. 54–58.
78. Давиденко Л. Б. Синтаксичні функції і структурно-семантичні модифікації фразеологічних одиниць [Текст] : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Лариса Борисівна Давиденко. К., 1992. 159 с.
79. Дегтяренко Г. И. О фразеографическом контексте *Фразеология и контекст*. М. : Московский ин-т иностр. языков, 1982. Вып. 198. С. 46–53.
80. Демський М. Т. Дери́вація фразем на базі існуючих. *Українське мовознавство*. 1984. № 12. С. 90–98.

81. Демський М. Т. Фраземна паронімія. *Українська мова і література в школі*. 1990. № 5. С. 28–32.
82. Демський М. Т. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів-Краків-Париж : Просвіта, 1994. 64 с. (Попул. енциклопедія «Просвіти»).
83. Демьянков В. З. Интерпретация политического дискурса в СМИ. Язык средств массовой информации : учебное пособие для вузов; под ред. М. Н. Володиной. М. : Академический проект, 2008. С. 374–393.
84. Демьянков В. З. Функционализм в зарубежной лингвистике конца XX в. *Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты: сб. обзоров / РАН. ИНИОН. Центр гуманитар., науч.-информ. исслед. Отд. языкознания; редкол.: С. А. Ромашко, отв. ред. и др. М. : Флинта, 2000. С. 26–136.*
85. Дзюба І. Жага всеосяжності і межі таланту [штрихи до портрета Євгена Гуцала]. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 11. С. 13–21.
86. Дзюба І. Рівень довіри: Штрихи до портрета Володимира Яворівського. *Українська мова і література в школі*. 1987. № 7. С. 13.
87. Диброва Е. И. Синкретизм фразеологического знака (разграничение фразеологической синонимии и вариантности). *Межвузовский сборник научных трудов: Фразеологическая номинация: Особенности семантики фразеологизмов*. Ростов-на-Дону, 1989. С. 19–27.
88. Діц В. О. Лексичні і контекстуальні синоніми в поетичній творчості поетів-молодомузівців (ономасіологічний і стилістичний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Вікторія Олегівна Діц. К., 2006. 15 с.
89. Дончик В. Подвижничество (До 60-ліття від дня народження Євгена Гуцала). *Дивослово*. 1997. № 1. С. 12–14.
90. Дремова Т. Г. Альтернант и границы глагольных фразеологических единиц современного английского языка : автореф. дис. канд. філол. наук / Татьяна Георгиевна Дремова. Л., 1979. 21 с.

91. Дуденко О. Т. Афористичність «химерної прози» Євгена Гуцала. *Вісник Уманського педуніверситету. Філологія (Мовознавство)*. К. : Знання України, 2004. С. 66–73.
92. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навчальний посібник. К. : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
93. Ельмслев Л. Пролегомени к теории языка. Пер. с англ. сост. В. Д. Мазо. Серия: Лингвистическое наследие XX в. М. : КомКнига, 2006. 248 с.
94. Євтушина Т. О. Оказіонально-стилїстичне використання фразеологічних одиниць у художніх текстах (на матеріалі творів В. Стефаника). *Мова і культура*. К. : Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2002. Вип. 5. Т. 6. С. 97–103.
95. Євтушина Т. О. Лінгвостилїстичний потенціал фразеології у творах В. Стефаника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Олександрівна Євтушина. К., 2005. 19 с.
96. Євтушина Т. О. Нотатки про художні трансформації фразеологічних одиниць у творах В. Стефаника. *Проблеми славїстики*. № 3. Луцьк, 2002. С. 66–71.
97. Єрмоленко С. Я. Стилїстичне значення порядку слів. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 8. С. 29–38.
98. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. К. : Наукова думка, 1987. 245 с.
99. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилїстика та культура мови). К. : Довіра, 1999. 431 с.
100. Єрмоленко С. Я. Стилї індивідуальний. *Українська мова: енциклопедія* / Ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 2-е вид., випр. і доп. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 653.
101. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр-е и дополн. Назрань : Изд-во «Пилигрим», 2010. 486 с.

102. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східно-слов'янських мов : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.
103. Жуков В. П. Русская фразеология. М. : Высшая школа, 1986. 312 с.
104. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов. М. : Просвещение, 1978. С. 9.
105. Жулинський М. Г. Відкрився птахам, людям і рослинам... Десять років без Євгена Гуцала. *Слово і Час*. 2005. № 8. С. 3–8.
106. Жулинський М. Роздуми над українською прозою 60–80-х рр. *Радянське літературознавство*. 1987. № 11. С. 23–24.
107. Журавська О. В. Дихотомія «реального» й ірреального хронотопу як категоріальна жанрова ознака українського химерного роману 2-ї пол. ХХ ст. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури». К., 2018. 237 с.
108. Журавська О. В. Хронотоп «химерного» роману як спосіб конструювання нової реальності й екзистенційного відходу від тоталітарної дійсності. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Серія: Літературознавство. 2014. Вип. 39. С. 301–305.
109. Актуальні проблеми сучасної української лінгвістики / А. П. Загнітко. Донецьк : вид-во Донецьк. ун-ту, 2002. 45 с.
110. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум : науково-навчальний посібник. Донецьк : ДонНУ, 2006. 289 с.
111. Загнітко А. П. Синтаксис і фразеологія: особливості взаємодії і взаємопроникнення. *Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія «Філологія». Т. 20 (59). 2007. № 6. С. 15–25.
112. Загнітко А. П., Богданова І. В. Лінгвокультурологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів; за ред. А. П. Загнітка. 3-є вид., перероб. і доп. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 288 с.

113. Зборовська Ніла. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. К. : Академвидав, 2006. 498 с.
114. Зеґет В. Элементарная логика; пер. с нем. И. М. Морозовой. М. : Высшая школа, 1985. 256 с.
115. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Аспекти. Методи. Прийоми. Процедури дослідження мови : посібник. Луганськ : Альма-матер, 2002. 86 с.
116. Зеленько А. С. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних вчень. Аспекти, методи, прийоми та процедури дослідження мови : посібник. Луганськ : Альма-матер, 2002. 283 с.
117. История философии. Энциклопедия / Сост. и гл. науч. ред. А. А. Грицанов. Мн. : Интерпрессервис, Книжный дом, 2002. 1286 с.
118. Ицкович В. А. Шварцкопф Б. С. К типологии формальных отклонений от фразеологической нормы. *Литературная норма в лексике и фразеологии*: сборник статей. М. : Наука, 1983. С. 182–205.
119. Калита О. Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 238 с.
120. Калякіна О. О. Комунікативно-стилістична модифікація фразем у заголовках української преси кінця ХХ – початку ХХІ ст. : дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Калякіна Олександра Олександрівна. К., 2008. 261 с.
121. Калякіна О. Структурний і семантичний натяк у публіцистичних заголовках як вияв алюзивності фразеологізму. *Лінгвостилістика: об'єкт стиль, мета – оцінка*: збірник наукових праць. Відп. ред. В. Г. Складенко. К., 2007. С. 341–346.
122. Каплуненко А. М. Семантические параметры фразеологических единиц (фразеологические единицы с переменными компонентами в современном английском языке) : автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Александр Михайлович Каплуненко. М., 1977. 22 с.

123. Капышева Г. К. Система принципов, методов и приемов исследования фразеологизмов. *Вестник КАСУ*. 2009. № 2.
124. Кобилко Н. А. Міфологема «дорога» в українському літературному дискурсі (на матеріалі творів химерної прози) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.01.01 / Наталія Андріївна Кобилко. Бердянськ, 2017. 20 с.
125. Ковалик І. І., Мацько Л. І., Плющ М. Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту. К. : Вища школа, 1984. 117 с.
126. Ковальов В. П. Словотвір художніх неологізмів. *Українська мова та література в школі*. 1983. № 6. С. 25–28.
127. Ковальов В. П. Виразальні засоби українського художнього мовлення. Херсон : Херсонська міська друкарня, 1991. 125 с.
128. Ковалева Н. А. Авторское фразообразование и коммуникативная стратегия в письмах А. П. Чехова. Астрахань : Издательство Астраханского государственного педагогического университета, 2000. 246 с.
129. Ковальова Г. М. Роль прагмем-актуалізаторів у розкритті емоційної сфери мовлення літературних персонажів Є. Гуцала та О. Ільченка. *Science and Education a New Dimension: Phylology*. 2013. Vol. 4. С. 80–84.
130. Ковальова Г. М. Прагмалінгвістика гумористичного дискурсу української химерної прози (на матеріалі художніх творів Є. Гуцала та О. Ільченка) : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / Ганна Миколаївна Ковальова. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків : [б. в.], 2014. 19 с.
131. Ковальчук О. Г. Роман «химерний» чи «театралізований»? *Слово і час*. 1990. № 7. С. 42–47.
132. Колесникова Е. В. Стилистический компонент значения в семантической структуре фразеологических единиц и его актуализация в контексте. *Фразеологическая семантика в парадигматике и синтагматике*: сборник

- научных трудов. М. : Педагогический институт иностранных языков им. Мориса Тореза, 1984. Вып. 226. С. 97–108.
133. Колобова Е. А. Фразеологическая контаминация: дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Екатерина Андреевна Колобова. Кострома, 2011. 192 с.
134. Колоїз Ж. В. Явище фразеологічної антонімії: (На матеріалі роману Є. Гуцала «Позичений чоловік»). *Українська філологія: школи, постаті, проблеми*. Л., 1999. Ч. 2. С. 133–137.
135. Колоїз Ж. В. Контамінація як різновид фраземної деривації. *Вісник ХНУ*. Серія: Філологія. Х., 2000. № 491. С. 328–333.
136. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М. Каламбур як засіб забезпечення оказіональної експресії. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Серія: Слов'янська філологія. Чернівці : Рута, 2001. Вип. 119. С. 38–44.
137. Колоїз Ж. Відфраземні деривати в словотвірній системі української мови. *Складні питання вузівського курсу української мови : навчальний посібник*. Кривий Ріг, 2002. С. 56–62.
138. Колоїз Ж. Задля художньої виразності. *Урок української*. 2003. № 1. С. 28–29.
139. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація : [монографія]. К. : Акцент, 2007. 311 с.
140. Колоїз Ж. В. Інтегральне і диференціальне в трансформації та оказіональній деривації фразем. *Мовознавчий вісник: збірник наукових праць на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя*. Черкаси, 2009. Вип. 8. С. 205–213.
141. Колоїз Ж. Стилістичні ресурси власне паремійних одиниць. *Науковий журнал*. 2014. № 2. С. 127–138.
142. Колоїз Ж. Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих

навчальних закладів / за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : КПП ДВНЗ «КНУ», 2014. 349 с.

143. Колоїз Ж., Березовська-Савчук Н. А. Паремійний корпус Михайла Стельмаха : словник-довідник / за ред. проф. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : НПП Астерікс, 2015. 326 с.
144. Коломієць М. П. Словотворчі видозміни іменника та співвідносні з ними фразеологічні синоніми в українській мові. *Питання словотвору і граматичної структури української мови*: збірник наукових статей. Дніпропетровськ, 1976. С. 98–105.
145. Коломієць М. П. Регушевський Є. С., Короткий словник перифраз / за заг. ред. М. М. Пилинського. К. : Радянська школа, 1985. 152 с.
146. Коломієць М. П. Фразеологічні синоніми. Дніпропетровськ, 1989. 67 с.
147. Коломієць О. М. Фразеологічні синоніми в системі образно-зображувальних засобів мови Є. П. Гуцала. Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (26–28 березня 2003 р.). Дніпропетровськ : Економіка, 2003. С. 227–228.
148. Колшанский Г. В. Контекстная семантика : монография. М. : Наука, 1980. 148 с.
149. Кононенко В. І. українська народна фраземіка: трансформація образу. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 21–27.
150. Конопленко Є. Г. Прислівникові фразеологізми у романі Є. Гуцала «Позичений чоловік». *Культура слова: Республіканський міжвідомчий збірник*. К. : Наук. думка, 1984. Вип. 27. С. 12–15.
151. Конопленко Є. Г. Семантичне перетворення як основний шлях формування цілісного фразеологічного значення. *Семасіологія і словотвір*. К. : Наук. думка, 1989. С. 70–74.
152. Копыленко М. М., Попова З. Д. Очерки по общей фразеологии. Воронеж, 1978. С. 12.

153. Кохан Ю. І. Фраземіка в системі ідіостилю письменника (на матеріалі художньої прози Олеса Гончара і Павла Загребельного) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Юрій Іванович Кохан. Харків, 2003. 210 с.
154. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). Львів : Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. 184 с.
155. Кочукова Н. І. Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ ст.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Іванівна Кочукова. Слов'янськ, 2004. 182 с.
156. Кравченко А. Є. Художня умовність в українській радянській прозі [Текст]. К. : Наукова думка, 1988. 127 с.
157. Кравченко Е. О. Поетика зв'язків і відношень імені – тексту-поетонімосфери : дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Елла Олександрівна Кравченко. Вінниця, 2017. 560 с.
158. Кравченко Э. А. Имя как элемент текста и поэтонимосферы: Поэтика связей и отношений. Винница : ДонНУ, 2015. 541 с.
159. Крапотина Т. Г. К вопросу о семантической и структурной трансформации фразеологизмов. *Русский язык в школе*. 2001. № 2. С. 83–86.
160. Краснобаева-Чорна Ж. Фраземіка та фраземографія в сучасній лінгвопарадигмі : підручник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / за ред. А. П. Загнітка. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. 203 с.
161. Краснобаева-Чорна Ж. В Моделювання терміносистеми української фразеології : словник фразеологічних термінів сучасної української мови. *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Симферополь : Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2009. Т. 22 (61). № 4 (2). С. 197–201.

162. Краснобаєва-Чорна Ж., Усенко О. Семантико-граматична класифікація фразеологізмів у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк, 2010. Вип. 21. С. 124–133.
163. Краснобаєва-Чорна Ж., Усенко О. Експресивно-стилістична класифікація фразеологізмів у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк, 2011. Вип. 23. С. 265–274.
164. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк, 2011. Вип. 22. С. 289–298.
165. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Проблеми фразеологічної термінології: фразеологізація. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*: зб. наук. праць. Донецьк, 2014. Вип. 1–2. С. 141–146.
166. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір : [монографія]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 410 с.
167. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Цінність «свобода» в українській фраземіці: семантика, структура, прагматика. *UcrainicaVII. Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*: [sborník příspěvků]. Olomouc, 2016. P. 139–145.
168. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Цінність «родина» у фраземіці: семантика, структура, прагматика. *Зборник Матице српске за славистику*. Нови Сад : Матица српска, 2016. № 89. С. 25–34.
169. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту *ЖИТТЯ* в українській фраземіці). *Українська мова*. 2009. № 1. С. 41–52.
170. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики; пер. с франц. М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. 656 с.
171. Ксьондзик Н. Стратегії мовного опору соцреалізму в українській радянській літературі [Текст]. *Мандрівець*. 2011. № 4. С. 62–67.

172. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 6–17.
173. Кузнецов С. А. Большой толковый словарь русского языка. 1-е изд-е. СПб. : Норинт, 1998.
174. Кунин А. В. Английская фразеология (теоретический курс). М. : Высшая школа, 1970. 344 с.
175. Кунин А. В. Вклинивание как лингвистическое явление. *Иностранные языки в школе*. 1973. № 2. С. 13–22.
176. Кунин А. В. Двойная актуализация как понятие фразеологической стилистики. *Иностранные языки в школе*. 1974. № 6. С. 13–17.
177. Кунин А. В. Замена компонентов фразеологизмов как стилистический приём. *Иностранные языки в школе*. 1977. № 2. С. 3–12.
178. Кунин А. В. Слова-сопроводители и контекст. *Фразеология и контекст*: межвузовский сборник научных трудов. Том 256. Куйбышев : Куйбышевск. ПИ, 1982. С. 3–9.
179. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб. М. : Высш. шк., Дубна: Изд. Центр «Феникс», 1996. 381 с.
180. Курчаткина Н. Н., Супрун А. В. Фразеология испанского языка. М. : Высш. школа, 1981. 142 с.
181. Кучеренко Т. До проблеми трансформації фразеологізмів. Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Вип. 9. *Слов'янська філологія*. Чернівці: ЧДУ, 1997. С. 143–147.
182. Кухар-Онишко О. С. Індивідуальний стиль письменника: генеза, структура, типологія. К. : Вища школа, 1985. 176 с.
183. Куц О. П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові (на матеріалі синтаксично нечленованих речень) : автореф. дис. на здоб. наук.

- ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / Ольга Петрівна Куц. Дніпропетровськ, 2002. 16 с.
184. Лабащук О. В. Українська примовка: Особливості побутування та функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.07 – Фольклористика / Оксана Василівна Лабащук / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2001. 16 с.
185. Лавринович Л. Українська химерна проза в аспекті постмодернізму (на прикладі роману Є. Гуцала «Позичений чоловік»). URL: <http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/5965/1/hymerna.pdf>
186. Лакомська І. В. Семантика і структура фразеологізмів у газетних заголовках: впливовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Інна Валеріївна Лакомська. Одеса, 2018. 23 с.
187. Лепешау І. Я. Проблемы фразеологической стилистики и фразеологической нормы. Минск : Наука і техника, 1984. 264 с.
188. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
189. Лисак Л. К. Синтаксико-стилістичні функції речень з дієприслівником у стилях сучасної української мови : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 / Лариса Костянтинівна Лисак. Харків, 2007. 20 с.
190. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків : Вид-во Харківського державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Х., 1997. 129 с.
191. Лукаш Г. П. Словник конотативних власних назв. Вінниця : ТОВ «Ніланд-ЛТД», 2015. 392 с.
192. Лучицька М. Є. Наративні моделі великої прози Євгена Гуцала : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Марина Євгенівна Лучицька. Кіровоград, 2011. 18 с.

193. Лыков А. Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово) : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов. М. : Высшая школа, 1976. 120 с.
194. Майдаченко П. И. Гротеск, ирония и пародирование как виды комического в современной украинской прозе : дис. ... канд. филол. наук: 10.01.02 «Советская многонациональная литература (украинская)»; 10.01.03 «Теория литературы» / Петр Иванович Майдаченко. М., 1984. 175 с.
195. Майдаченко П. І. До характеристики художніх особливостей трилогії Є. Гуцала: [«Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет»]. *Радянське літературознавство*. 1986. № 6. С. 26–32.
196. Майдаченко П. І. Позичений чи власний? Про химерну трилогію Євгена Гуцала. Комічне в сучасній українській прозі : літературно-критичний нарис. К. : Дніпро, 1991. С. 84–140.
197. Маковский М. М. Язык – миф – культура. *Вопросы языкознания*. 1997. № 1. С. 5–10.
198. Мамчич І. П. Стилiстичне вживання фразеологічних одиниць живої народної мови в художніх творах В. Чапленка. *На ниві української філології: збірник наукових праць до 80-річчя від дня народження Д. Х. Баранника*. Дніпропетровськ : Пороги, 2003. С. 159–171.
199. Масенко Л. Т. Химерна проза як традиційна мовностильова течія української літератури. *Мовознавство*. 1991. № 1. С. 26–33.
200. Матвієнко А. М. Фразеологічні синоніми і варіанти. *Українська мова і література в школі*. 1965. № 8. С. 16–20.
201. Медведев Ф. П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. [2-е вид., стереотип.]. Х. : Вища школа, 1982. 232 с.
202. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Лариса Володимирівна Мельник. Донецьк, 2001. 18 с.

203. Мізін К. І. Текстові модифікації компаративних фразеологічних одиниць як потенційне джерело вторинного фразеотвору (на матеріалі німецької мови). *Вісник Київського лінгвістичного університету*. Серія філологічна. Том 6. № 1. К. : Видавничий центр КНЛУ, 2003. С. 76–86.
204. Мойсієнко А. К. Актуалізація фразеологічних одиниць у художньому тексті. Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті відомого українського мовознавця, професора Л. Г. Скрипник (м. Київ, Інститут української мови, 12–13 травня 2011 р.) / Відп. ред. к. філол. н. І. С. Гнатюк. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 115–121. (Серія «Не все спливає рікою часу...»).
205. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология. М. : Высшая школа, 1989. 287 с.
206. Мокиєнко В. М. Загадки русской фразеологии. СПб : Авалон, 2005. 256 с. С. 31–32.
207. Молотков А. И. Некоторые особенности употребления фразеологизмов в современном русском языке. *Нормы современного русского литературного словоупотребления*. М. ; Л. : Наука, 1966. С. 62.
208. Морозова Н. В. Структура та семантика складного речення в ідіостилі Євгена Гуцала (на матеріалі художньої прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Володимирівна Морозова. К., 2006. 20 с.
209. Найда А. М. Стійкі народні порівняння як об'єкт фразеології (семантичний і структурний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Алла Миколаївна Найда. Дніпропетровськ, 2002. 19 с.
210. Наумов Э. Б. Способы трансформации фразеологизмов (на материале произведений И. Ильфа и Е. Петрова. *Русский язык в школе*. 1971. № 3. С. 71–74.

211. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь. 3-е издание, переработанное. М. : Флинта: Наука, 2003.
212. Неровня Н. Н. Вариантность и синонимия в украинской фразеологии : дис. канд. филол. наук: 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / Надежда Никитична Неровня. К., 1990. 160 с.
213. О языке художественной литературы : учеб. пособие для филол. спец. вузов / сост. Г. О. Винокур; предисл. В. П. Григорьева. М. : Высш. шк., 1991. 448 с.
214. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка (А–Я) М. : Издательство «Азъ», 1992. 944 с.
215. Ожигова О. Каламбур як стилістичний засіб у сучасній драмі (на матеріалі п'єси В. Діброви «Поетика застілля»). *Культура слова: Республіканський міжвідомчий збірник*. К. : Наук. думка, 2001. Вип. 59. С. 51–57.
216. Ожигова О. В. Стилізація усно-розмовної мови в текстах сучасної української драматургії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Віталіївна Ожигова. К., 2003. 24 с.
217. Оліференко Л. Роль алюзії як мовно-стилістичного феномену у поезії Василя Стуса. *Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції*. Донецьк : ДонНУ, 2001. С. 276–283.
218. Омелич І. М. Подвійна актуалізація фразеологізмів у творах І. С. Нечуя-Левицького. *Українська мова*. 2003. № 2. С. 94–101.
219. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен. М. : ООО «А Темп», 2006. 440 с.
220. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен. Донецк : Юго-Восток, Лтд, 2004. 412 с.
221. Павлишин М. «Позичений чоловік» Євгена Гуцала: химерне в сучасному українському романі. *Канон та іконостас: Літературно-критичні статті*. [Текст]. К. : Час, 1997. С. 82–97.

222. Пазяк М. М. Людина в прислів'ях та приказках. *Прислів'я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру*. К. : Наук. думка, 1990. С. 7–28.
223. Папіш В. А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40–90 рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Віталія Андріївна Папіш. Ужгород, 2004. 21 с.
224. Пасік Н. М. Фразеологічна репрезентація стильової домінанти химерності в художньому мовленні Євгена Гуцала. *Література та культура Полісся*. Вип. 84. Серія «Філологічні науки». № 7 / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2016. С. 139–149.
225. Пац Л. Трансформація фразеологічних одиниць як засіб підвищення інформативності та образності художнього тексту. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць*. Донецьк : ДонНУ, 2010. Вип. 20: На честь 55-річчя професора А. П. Загнітка. С. 175–178.
226. Пашинська Л. Трансформовані стійкі сполучення слів у заголовках сучасних ЗМІ. *Культура слова*. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. Вип. 74. С. 131–136.
227. Пашко Л. В. Структурно-семантична та стилістична характеристика неологізмів у творах О. Т. Гончара : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Любов Василівна Пашко. Харків, 1994. 20 с.
228. Пашковська Н. Ф. Перифрази як складники синонімічного ряду (на матеріалі роману «Позичений чоловік» Є. Гуцала) URL: http://philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2010_29/199_203
229. Петрова С. И. Оказиональные фразеологизмы в немецкой художественной речи (структурно-семантическая и функциональная характеристики) : дис. канд. філол. наук / Светлана Иннокетьевна Петрова. М., 1984. С. 23.
230. Подгурска Б. Приемы индивидуально-авторских трансформаций фразеологических единиц в романах И. Ильфа и Е. Петрова «Двенадцать стульев и

- «Золотой теленок» и способы их перевода на польский язык : дис. канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Барбара Подгурска. М., 1990. 152 с.
231. Полевщикова А. С. Языковая игра в романе А. Мушга «Der Rote Ritter» (1993) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Анна Сергеевна Полевщикова. М., 2011. 21 с.
232. Полохова Н. В. Своєрідність психологізму в художній прозі Є. Гуцала 70-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталія Володимирівна Полохова. Дніпропетровськ, 2009. 19 с.
233. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови : підручник. 3-є вид., перероб. та доповн. Тернопіль, 2000. 248 с.
234. Попович А. С. Власні назви в складі фразеологічних одиниць: (на матеріалі романів Євгена Гуцала «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет»). *Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку*. Т. : Збруч, 1999. С. 137–142.
235. Попович А. С. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози (на матеріалі романів Є. Гуцала та О. Чорногуза) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Анжеліка Станіславівна Попович. К., 2001. 20 с.
236. Поповський А. М. Фразеологічні одиниці зі значенням «говорити» і «мовчати» в мові художніх творів Є. П. Гуцала. *Лінгвістика*. 2009. № 3 (18). С. 77–84.
237. Прадід Ю. Ф. Контаміновані фразеологізми на сторінках газет. *Культура слова. Республіканський міжвідомчий збірник*. К. : Наукова думка, 1992. Вип. 42. С. 66–68.
238. Прадід Ю. Ф. Історія дослідження української фразеології (50–80-ті рр. ХХ ст.). Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті відомого українського мовознавця, професора

- Л. Г. Скрипник (м. Київ, Інститут української мови, 12–13 травня 2011 р.) / відп. ред. канд. філол. наук І. С. Гнатюк. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 50–73. (Серія «Не все сплива рікою часу...»).
239. Прадід Ю. Розвиток фразеологічної науки в Україні (II пол. XX ст. – початок XXI ст.). *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2012. Т. 25 (64), № 2 (1). С. 11–42.
240. Приліпко І. Л. Системотворчі моделі ідіографії Валерія Шевчука : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Ірина Леонідівна Приліпко. К., 2007. 15 с.
241. Прокопенко Н. М. Експресивно-оцінна семантика мовних одиниць в українському гумористичному дискурсі XX – поч. XXI ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Миколаївна Прокопенко. Запоріжжя, 2017. 20 с.
242. Регушевський Є. С. Перифраз / Ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. *Українська мова: Енциклопедія*. – 3-є вид., зі змінами і доп. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 492.
243. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. М. : ИЛ, 1995. С. 226.
244. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Изд. 2-е. М. : Просвещение, 1976. 543 с.
245. Рудюк Т. В. Фразеологічні одиниці з гендерним компонентом у творах Є. Гуцала. *Література та культура Полісся*. 2008. Вип. 43. С. 80–93.
246. Русанівський В. М. Мова химерного роману. *Мовознавство*. 2006. № 4. С. 3–21.
247. Русанівський В. М. Український гумор і його мова. *Мовознавство*. 2005. № 2. С. 3–17.
248. Рябчук М. «Осяяна» і сяйво прози. *Жовтень*. 1981. № 6. С. 131–137.

249. Савицкий В. М. Основы общей теории идиоматики. М. : Гнозис. 208 с.
250. Савицкий В. М. Английская фразеология: проблемы моделирования. Самара : Изд-во «Самарский ун-т», 1993. 171 с.
251. Сатенова С. К., Сагинтаева А. К. История становления и развития фразеологии. *Филологические науки*. 2010. № 3.
252. Саютина Н. В. Трансформация фразеологизмов: общее и национально-характерное в русских и немецких публицистических текстах : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.19 – Теория языка / Наталия Викторовна Саютина. Саратов, 2012. 24 с.
253. Свердан Т. П. Усічені фразеологізми у трилогії Б. Лепкого «Мазепа». *Дивослово*. 1999. № 1. С. 14–17.
254. Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Петрівна Свердан. Івано-Франківськ, 2003. 20 с.
255. Свердан Т. П. Явище усічені фразеологізмівна тлі розрізнення процесів варіювання і трансформації. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія «Філологія». 2007. Том 20 (59). № 6. С. 35–41.
256. Свердан Т. Принцип семантичної маркованості в ігрових модифікаціях українських фразеологізмів. *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2012. Т. 25 (64), № 2 (1). С. 225–231.
257. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
258. Семен Г. Я. Функционирование парадокса в контексте. *Фразеологическая семантика в парадигматике и синтагматике*: сборник научных трудов. М., 1984. Вып. 226. С. 189–202.

259. Семенюк О. Д. Лукава слава Хоми Прищепи. *Культура слова*. 1992. Вип. 42. С. 49–54.
260. Семенюк О. А. Мова епохи та мовна особистість у сатирико-гумористичному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Олег Анатолійович Семенюк. К., 2002. 33 с.
261. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке: Язык и мышление. М. : Наука, 1988. 242 с.
262. Серио П. Как читают тексты во Франции. Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса; пер. с франц. и португ. М. : Прогресс, 1999. С. 14–53.
263. Сидоренко М. И. К вопросу о границах лексического состава фразеологических единиц. *Проблемы фразеологии*. Л., 1964. С. 129.
264. Сидорков С. В. Пословично-поговорочные паремии как фактор структурно-смысловой организации дискурса. Ростов-на-Дону : Изд-во СКНЦ ВШ, 2003. 216 с.
265. Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : монографія [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 458 с.
266. Скиба Н. Г. Активні фразеотворчі процеси в українській публіцистиці і художній прозі кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Григорівна Скиба. К., 2005. 19 с.
267. Скрипник Л. Г. Видозміни форми фразеологічних одиниць. *Мовознавство*. 1969. № 6. С. 12–19.
268. Скрипник Л. Г. Видозміни форми фразеологічних одиниць. *Мовознавство*. 1969. № 4. С. 3–13.
269. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К. : Наук. думка, 1973. 280 с.

270. Слабошпицький М. Поміж дерев і людей, наодинці з собою (Євген Гуцало: літературна біографія на тлі епохи). *Літературна Україна*. 2007. 18 січня (№ 2) С. 1; 7.
271. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка. М. : МГУ, 1956. С. 207.
272. Соколова Г. Г. Фразообразование во французском языке. М. : Высшая школа, 1987. 144 с.
273. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / АН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. В. М. Русанівський. К. : Наук. думка, 1991. 140 с.
274. Сологуб Н. Поняття «індивідуальний стиль письменника» в контексті сучасної лінгвістики. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Серія: Слов'янська філологія. Чернівці : Рута, 2001. Вип. 117–118. С. 34–38.
275. Солодуб Ю. П. О семантико-грамматической классификации фразеологизмов. *Русский язык в школе*. 1988. № 3. С. 58.
276. Станіславова Л. Л. Подвійна актуалізація фразеологізмів: форми реалізації. Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. Хмельницький : ХНУ, 2012. Вип. 5. С. 164–174.
277. Стародєдова О. Л. Основні компоненти конотативного значення фразеологічних одиниць (на матеріалі англійської та української мов). URL: archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/.../59.pdf
278. Степаненко М. Політичне сьогодні української мови: актуальний перифрастикон : монографія. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2017. 616 с.
279. Стефанишин Ю. М. Фразеологічні інновації в сучасній польській прозі: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови (польська)» / Юлія Миронівна Стефанишин. Львів, 2016. 251 с.
280. Стишов А. А. Отфраземные образования в современном украинском языке : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02. Языки народов СССР / Александр Анатольевич Стишов. К., 1991. 18 с.
281. Стрельбицький М. Високосний рік роману. *Жовтень*. 1982. № 1. С. 105–113.

282. Супрун А. П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів М. Рильського) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Алла Петрівна Супрун. Дніпропетровськ, 1999. 19 с.
283. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. К. : Наук. думка, 1973. 440 с.
284. Сучасна українська літературна мова: Стилістика / За заг. ред. І. К. Білодіда; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. К. : Наук. думка, 1973. 588 с.
285. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. К. : Наукова думка, 1980. Т. 11. Х– Я.
286. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти). К. : Смолоскип, 2010. 632 с.
287. Теля В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
288. Теля В. Н. Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке. М. : Наука, 1981. 269 с.
289. Теля В. Н. Фразеологизм. *Лингвистический энциклопедический словарь*. М. : Сов. энциклопедия, 1990. С. 559–560.
290. Тепшич А. Мовна гра як домінанта постмодерного дискурсу (на матеріалі прозових творів представників станіславського феномена) : монографія [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко]. Белград; Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 192 с.
291. Терентьева Л. П. Семантика и прагматика лексических окказионализмов : автореф. дис. ...канд. фил. наук. М., 1983. 26 с.

292. Тимощук Н. П. Функціонування фразеологізмів у романах Йозефа Рота : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / Надія Петрівна Тимощук. Львів, 2005. 19 с.
293. Толковый словарь Ожегова / И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. 1949–1992.
294. Торсуева И. Г. Контекст. *Лингвистический энциклопедический словарь*. [Гл. ред. В. Н. Ярцева]. М. : Сов. энциклопедия, 1990. С. 238–239.
295. Третьякова И. Ю. Окказиональная фразеология (структурно-семантический и коммуникативно-прагматический аспекты) : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Ирина Юрьевна Третьякова. Ярославль, 2011. 51 с.
296. Третьякова И. Ю. Окказиональные фразеологизмы и контекст. *Ярославский педагогический вестник*. 2011. Том 1 (Гуманитарные науки). № 2. С. 161–163.
297. Третьякова И. Ю. Окказиональная фразеология : монография. Кострома : КГУ им. Некрасова, 2011. 290 с.
298. Трофімова О. В. Фразеологія негативних емоцій в англійській та українській мовах (Лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні дослідження. Т. 1). Донецьк : ДонНУ, 2014. 248 с.
299. Удовиченко Г. М. Прогресивна і регресивна деривація в системі фразеологізмів. *Мовознавство*. 1984. № 2. С. 18–24.
300. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. К. : Знання, 2007. 494 с.
301. Ужченко В. Д. Фразеосемантичні лінії однієї «делікатної» варіативно-синонімічної групи. *Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія «Філологія». Том 20 (59). № 6. С. 254–263.
302. Ужченко В. Д., Авксентьев Л. Г. Українська фразеологія. Харків, 1990. 166 с.
303. Українська мова : Енциклопедія / Ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. [2-е вид., випр. і доп.]. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

304. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела / за ред. д-ра філол. наук, проф. С. Я. Єрмоленко. К. : Грамота, 2007. 368 с.
305. Успенский Б. А. Структурная типология языков. М. : Наука, 1965. 286 с.
306. Федорів У. М. Соцреалістичний канон в українській літературі: механізми формування та трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Уляна Миколаївна Федорів. Львів, 2016. 20 с.
307. Федоров А. И. Развитие русской фразеологии в конце XVIII – начале XIX вв. Новосибирск : Наука, 1973. 171 с. С. 56.
308. Федотенко О. В. Інтерпретація українського химерного роману другої половини ХХ ст. літературознавчому дискурсі: жанрово-стильовий аспект. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. № 4 (2). С. 20–30.
309. Фрумкіна Р. М. Психолінгвістика : учеб. для студ. высш. учеб. заведений. М. : Академия, 2001. 320 с.
310. Халатникова Э. И. Структурно-семантический и стилистический аспект цепочек сложных преобразований фразеологических единиц. *Фразеология и контекст*. М., 1984. С. 215–226.
311. Харченко А. В. Іронія як стильовий компонент прози Володимира Дрозда : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Алла Валентинівна Харченко. Харків, 2008. 19 с.
312. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: постмодерний період : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2008. 248 с. (Альма-матер).
313. Хвощевський Р. В. Натяк як мовленнєва стратегія (на матеріалі французької мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / Роман В'ячеславович Хвощевський. Львів, 2002. 19 с.

314. Хомский Н. Язык и мышление. М. : Изд-во Московского университета, 1972. 126 с.
315. Хороз Н. С. Субституція компонентів фразеологізмів як один з видів структурно-семантичних трансформацій (на матеріалі сучасної хорватської преси). *Восточноукраинский лингвистический сборник*. Донецьк, 2004. Вип. 9. С. 208–221.
316. Хороз Н. С. Явище фразеологічної алюзії на шпальтах хорватських газет. *Восточноукраинский лингвистический сборник*. Донецьк, 2008. Вип. 12. С. 153–161.
317. Хороз Н. С. Трансформація фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.13 «Слов'янські мови» / Наталія Степанівна Хороз. К., 2008. 18 с.
318. Цимбалюк Т. В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот»; ред. Л. О. Пустовіт. К. : Довіра, 1996. 238 с.
319. Цимбалюк Т. В. Зіставно-типологічна характеристика семантико-стилістичних особливостей фразеологічних одиниць (на матеріалі роману Сервантеса «Дон Кіхот» у перекладі М. Лукаша) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Василівна Цимбалюк. К., 1997. 24 с.
320. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія. Запоріжжя : ЗДУ. 2002. 351 с.
321. Чабаненко В. А. Речевая экспрессия и актуальные вопросы украинской лингвостилистики : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Украинский язык» / Виктор Анатонович Чабаненко. Запорожье, 1983. 24 с.
322. Чайковська В. Т. Українська химерна проза: історія народження терміна. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2006. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/991/1/06chbtnt.pdf>.

323. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка : учебное пособие для вузов по специальности «Русский язык и литература». 4-е, издание, исправленное и дополненное. СПб : Издательство «Специальная Литература», 1996. 185 с.
324. Шевченко Л. Ю. Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць. *Українська мова і література в школі*. 1985. № 10. С. 26–31.
325. Шевченко А. Феномен Євгена Гуцала. *Дивослово*. 2003. № 3. С. 22–23.
326. Шевченко Л. Л. Язык современного украинского рассказа : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Украинський язык» / Лариса Леонидовна Шевченко. К., 1989. 17 с.
327. Шестопалова Л. Д. Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Г. Дрозда) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Дмитрівна Шестопалова. Одеса : 2006. 21 с.
328. Шкробова И. Замена слов как прием авторского преобразования фразеологизмов в поэтических произведениях В. С. Высоцкого. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2004. Вип. 12. С. 239–243.
329. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс : навчальний посібник. К. : Либідь, 2004. С. 274.
330. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. М., 1973. С. 191.
331. Шуляк С. А. Лексико-тематичні парадигми у поетичному ідіолекті Євгена Гуцала : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Світлана Андріївна Шуляк. К., 2005. 18 с.
332. Шуляк С. Концепт «життя» у мовній катині світу Євгена Гуцала. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2008. Вип. 7. С. 263–266.
333. Щербань Н. П. Про один із засобів контекстуальних перетворень фразеологізмів. *Мовознавство*. 1975. № 4. С. 41–45.

334. Щербань Н. П. Граматичні трансформації фразеологізмів (на матеріалі художньої прози). *Мовознавство*. 1978. № 5. С. 59–63.
335. Щербачук Л. Ф. Загальномовна та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Лідія Федорівна Щербачук. Дніпропетровськ, 2000. 20 с.
336. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. 2-е изд. М. : Большая российская энциклопедия, 1998. 685 с.
337. Alefirenko N. F. Cognitive-Semiotic Mechanisms of Phraseme Building. *Jazykovedný Časopis*. 2015. Ročník 66. Číslo 2. P. 81–99.
338. Allerton D. J., Nesselhauf N., Skandera P. *Phraseological Units: Basic Concepts and Their Application*. Schwabe Verlag Basel, 2004. 188 p.
339. Bradeanu L. *Translation of Phraseological Units: (Idioms and Proverbs) in Literary Texts*. New York, 2012. 323 p.
340. Burger H. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. [2., überarb. Auflage]. Berlin : Schmid, 2003. 224 p.
341. Cacciari C. Glucksberg S. Understanding Idiomatic Expressions: The Contributions of Word Meanings. *Advances in Psychology. Understanding Word and Sentence* / [ed. Greg B. Simpson]. Amsterdam : Elsevier Science Publishers B. V., 1991. № 77. P. 217–240.
342. Cacciari C. The Place of Idioms in a Literal and Metaphorical World. *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation* / [C. Cacciari, P. Tabossi (eds.)]. Hillsdale (NJ) : Erlbaum, 1993. P. 27–52.
343. Colson J. P. Cross-linguistic Phraseological Studies: An Overview. *Phraseology: An Interdisciplinary Perspective* [ed. by Sylviane Granger and Fanny Meunier]. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2008. 423 p.
344. Cowie A. *Phraseology: Theory, Analysis and Applications (Oxford Studies in Lexicography and Lexicology)*. New York : OUP, 2001. 272 p.

345. Čižmárová M. O ukrajinskej a slovenskej frazeológii: komparatistický náčrt. Prešov : Filozofická fak. Prešovskej univerzity, 2002. 101 p.
346. Dobrowol'skij D. Angewandte Phraseologie: zu einigen aktuellen Problemen. *Beitraege zur Phraseologie – Wortbildung, Lexikologie: Festschrift für W. Fleischer zum 70. Geburtstag* / [Hrsg. R. Grosse]. Frankfurt; Berlin; New York; Paris; Wien : Peter Lang, 1992. P. 29–36.
347. Dobrowol'skij D. Idiome im mentalen Lexikon. Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung. Trier : WVT Wissenschaftlicher Verlag, 1997. 288 p.
348. Fernando Ch. Flavell R. On Idiom: Critical Views And Perspectives. *Exeter Linguistic Studies*. Vol. 5. Exeter : University of Exeter, 1981. P. 18–48.
349. Fernando Ch. Idioms and Idiomaticity. Melbourne : OUP, 1996. 184 p.
350. Fiedler S. English Phraseology. A Coursebook. Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2007. 198 p.
351. Gläser R. Phraseological Units as False Friends in English and German. *Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 1998. № 4. С. 25–35.
352. Granger S., Meunier F. Phraseology: an Interdisciplinary Perspective. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2008. 422 p.
353. Korhonen J. Studien zur Phraseologie des Deutschen. Bochum, 1995. 410 p.
354. Krasnobayeva-Chorna Zh. Terminological System of Phraseology: Database. *Мовний простір граматики: актуальні студії: зб. наук. праць. На честь 60-річчя член-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка*. Донецьк, 2014. С. 391–395.
355. Krzyżanowska A. Polska i francuska frazeologia śmierci. Lublin : W-wo UMCS, 1999. 120 p.
356. Makkai A. Idiom Structure in English. Hague : Mouton, 1972. 371 p.

357. Malá J. Zu einigen Problemen der kontrastiven Phraseologie am Beispiel Deutsch-Tschechisch // Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. R. 4. 1999. P. 49–60.
358. Naciscione A. Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2010. 292 p.
359. Piirainen E. Figurative Phraseology and Culture. *Phraseology. An Interdisciplinary Perspective* / [Granger Sylviane; Meunier Fanny (eds.)]. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2008. P. 207–228.
360. Pilz K. D. Phraseologie. Redensartenforschung. Stuttgart : Metzler, 1981. 170 p.
361. Potter J. & M. Wetherell Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour. London: Sage, 1987. URL <http://www.nsu.ru/psych/internet/bits/potter.htm>
362. Schemann H. Das idiomatische Sprachzeichen. Untersuchung der Idiomatizitätsfaktoren anhand der Analyse portugiesischer Idioms und ihrer deutschen Entsprechungen. Tübingen : Verlag Max Niemeyer, 1981. 412 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ДОВІДКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вирган І. О., Пилинська М. М. Російсько-український словник сталих виразів (1959 р.) / [за ред. М. Ф. Наконечного; опрацювання тексту Анатолія Євпака]. Харків : Прапор, 2000. 495 с. URL: <http://www.stalivvyrazy.org.ua>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Загадки / упорядкування, вступна стаття та примітки І. П. Березовського. К. : Вид-во АН УРСР, 1962. 511 с.
4. Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. К. : Довіра, 2004. 284 с. (Словники України).
5. Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові. Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови. К. : Вища школа, 1975. 336 с.

6. Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. К. : Либідь, 2001. 312 с.
7. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Короткий словник перифраз; [за ред. М. М. Пилинського]. К. : Рад. шк., 1985. 152 с.
8. Коломієць М. П., Регушевський Є. С. Словник фразеологічних синонімів. К. : Рад. школа, 1988. 198 с.
9. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф. Комунікативний кодекс українців у пареміях : тлумачний словник нового типу. Дрогобич : Коло, 2010. 272 с.
10. Мелерович А. М., Мокиєнко В. М. Фразеологізми в русській мові: Словарь [Около 1000 единиц]. [2-е изд., стереотип]. М. : Русские словари, Астрель, 2001. 856 с.
11. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. К. : Рад. шк., 1991. 400 с.
12. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / [Упор. М. М. Пазяк; відп. ред. С. В. Мишанич]; Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР. К. : Наук. думка, 1989. 480 с. (Українська народна творчість).
13. Словник української мови: в 11-ти томах / [редкол.: І. К. Білодід, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. К. : Наук. думка. Т. I. (А–В). 1970. 799 с. Т. III: З. 1972. 774 с. Т. IV. (І–М). 1973. 840 с. Т. V. (Н–О). 1974. 840 с. Т. IX: С. 1978. 916 с.
14. Словник української мови / В. В. Німчук та ін.; відп. ред. В. В. Жайворонок. К. : ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.
15. Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. К. : Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).
16. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови: Близько 2 500 виразів. К. : Освіта, 1998. 224 с.

17. Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / [упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.
18. Українські прислів'я та приказки: [збірник] / [упор. С. В. Мишанич та М. М. Пазяк; відп. ред. С. Д. Зубков; вступ. ст. М. М. Пазяка]. К. : Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1984. 390 с. (Українська народна творчість).
19. Юрченко О. С., Івченко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. ПЧ: Гуцало Є. Позичений чоловік. Твори в п'яти томах. К. : Дніпро, 1997. Т. 3. С. 147–460.
2. ПЖФ: Гуцало Є. Приватне життя феномена. Твори в п'яти томах. К. : Дніпро, 1997. Т. 4. С. 5–394.
3. ПП: Є. Гуцало. Парад планет. Євген Гуцало. Твори в п'яти томах. К.: Дніпро, 1997. – Т. 4. – С. 395 – 685.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ*Статті в наукових фахових виданнях України*

1. Важеніна О. Г. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2000. Вип. 6. С. 310–313.
2. Важеніна О. Мовно-стильові особливості химерної прози. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 8. С. 180–184.
3. Важеніна О. Г. Вплив контексту на реалізацію фразеологічного значення *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2003. Вип. 11. Ч. 2. С. 476–478.
4. Важеніна О. Г. Фразеологічні трансформи як маркери химерної прози Є. П. Гуцала. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Том 22 (61) № 4 (1). Филология. Социальные коммуникации. Симферополь, 2009. С. 124–130.
5. Важеніна О. Фразеологічний натяк як засіб створення гумористично-сатиричної прагматики художнього тексту. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2010. Вип. 20: На честь 55-річчя професора А. П. Загнітка. С. 152–157.
6. Важеніна О. Еліпсис як репрезентант комплексу індивідуально-авторських видозмін фразеологізмів структурно-семантичного типу (на матеріалі мови химерного роману О. Ільченка) *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 246–253.
7. Важеніна О. Бурлескно-трагестійні традиції І. Котляревського в мові химерної прози Є. Гуцала. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 23. С. 124–127.

Статті в наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

8. Важеніна Олена. Концептуальні виміри фразеологічної одиниці. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2014. Вип. 29. С. 44–49.

9. Важеніна О. Г. Потенційні можливості фразеологічних одиниць у химерно-художніх текстах. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць; гол. ред. А. П. Загнітко. Київ–Вінниця : ДонНУ, 2015. Вип. 30. С. 83–88.

Статті в закордонних періодичних виданнях

10. Важеніна О. Г. Синонімізація фразеологізмів як художня домінанта химерної прози Євгена Гуцала. *Scientific Light No (Wroclaw, Poland) 19 (2018)*. С. 21–23.

Наукові праці апробаційного характеру

11. Важеніна О. Особливості вербальної фраземіки (на прикладі роману Є. П. Гуцала «Позичений чоловік»). *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонДУ, 1996. Вип. 2. С. 175–179.

12. Важеніна О. Естетика фразеологічних одиниць ідіостилю Є. П. Гуцала *Українська мова. Теорія і практика*: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Донецьк : ДонДУ, ІЗМН, 1997. С. 27–28.

13. Важеніна О. Моделі вербальних фразеологізмів (на матеріалі роману Є. П. Гуцала «Позичений чоловік»). *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонДУ, 1997. Вип. 3. С. 133–137.

14. Важеніна О. Структурно-семантичні трансформації фразеологізмів у химерній прозі (на прикладах романів Є. П. Гуцала). *Семантика і прагматика граматичних структур*: зб. наук. праць / ред. кол. А. Загнітко. Донецьк : ДонДУ, ІЗМН, 1998. С. 74–78.

15. Важеніна О. Г. Градуальна синонімія одноструктурних одиниць фраземного фонду химерної прози Є. П. Гуцала. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 1999. Вип. 5. С. 261–263.

16. Важеніна О. Г. Трансформація фразеологізмів як художня домінанта ідіостилю Володимира Дрозда. *Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: збірник наукових праць, присвячених ювілею доктора філологічних наук, професора, академіка АН ВШ України, завідувача кафедри української мови ДонНУ Загнітка Анатолія Панасовича*. Донецьк : ДонНУ, 2004. С. 250–255.

17. Важеніна О. Бурлескно-травестійні традиції І. Котляревського в мові химерної прози. *І. Котляревський та українська культура XIX–XXI ст.*: збірник наукових статей. Полтава : ПНПУ. 2011. С. 142–151.

18. Важеніна Олена, Антонюк Марія. Явище фразеологічної паронімії в українській мові. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 35. Донецьк : Український культурологічний центр. Східний видавничий дім, 2013. С. 217–228.

19. Важеніна О. Г. Мовна гра як основа освоєння асоціативного потенціалу фразеологічних одиниць. *Мовний простір граматики: актуальні студії*: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. М. О. Вінтонів. Донецьк : ДонНУ, 2014. На честь 60-річчя члена-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка. С. 208–211.

20. Важеніна О. Г. Морально-психологічна характеристика людини у фразеології. *Українська мова вчора, сьогодні і завтра в Україні та світі (до Дня української писемності та мови)*. Матеріали обласної науково-практичної конференції 7 листопада 2013 р. Донецьк : Витоки, 2014. С. 197–201.

21. Важеніна О. Г. Градуальна синонімія фразеологічних одиниць як образно-виражальний засіб мовотворчості Євгена Гуцала. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015 – 2016 рр. С. 13–16.

22. Важеніна О. Г. Становлення і розвиток української фразеодидактики. *Вісник Донецького національного університету*. Серія філологічні науки. 2016. № 1–2. С. 12–24.

23. Важеніна О. Г. Фразеологічна синонімія як образно-виражальний засіб химеріади Євгена Гуцала. *International Research and Rractice Conference “Modern Philology: Relevant Issues and Prospects of Research”*: Conference Proceedings October 20–21 2017. Lublin : Izdevnieciba “Baltija Publishing”. P. 11–16.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження були виголошені у формі доповідей на наукових конференціях різного статусу: Міжнародній науково-теоретичній конференції «Функціональна граматики – II» (м. Донецьк, 1999); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Граматичні читання – III» (м. Донецьк, 2005); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми фразеології» (м. Сімферополь, 2009); Міжнародній науковій конференції «Граматичні читання – VI» (м. Донецьк, 2011); Міжнародному науковому семінарі «Сучасна граматики: контекстуальні виміри і наукові парадигми», присвяченому темі «Моделювання граматичних одиниць та процесів» (м. Вінниця, 2016); IX Міжнародному науково-теоретичному і навчально-прикладному семінарі «Лінгвіст-програміст» (м. Вінниця, 2016); V Міжнародній науковій конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри» (м. Кривий Ріг, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна філологія: актуальні питання та перспективи дослідження» (м. Люблін, Республіка Польща, 2017); V Міжнародній науково-практичній конференції «Василь Стус: життя, ідеологія, творчість, соціополітичний і літературний контекст» (м. Вінниця, 2018); XI Міжнародному науково-теоретичному і навчально-прикладному семінарі «Лінгвіст-програміст» (Вінниця, 2018); Всеукраїнських науково-теоретичних граматичних читаннях (I) (м. Донецьк, 2000); IV Всеукраїнській науковій конференції «Василь Стус: життєві і творчі контексти» (м. Донецьк, 2008); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 240-річчю від дня народження класика нової української літератури І. П. Котляревського «Іван Котляревський та українська культура XIX–XXI ст.» (м. Полтава, 2009); а також на підсумкових звітних

конференціях професорсько-викладацького складу Донецького національного університету імені Василя Стуса. Дисертація обговорювалася на міжкафедральному семінарі Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 10 від 22 травня 2018 р.).